

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS
de Friderico Déri nominati

2019

SZERKESZTETTE:
LAKNER LAJOS

MUNKATÁRS:
ANGI JÁNOS

OLVASÓSZERKESZTŐ:
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2019

Kiadja a Déri Múzeum
Felelős kiadó: dr. Angi János
Fordító: Debreczeni Ádám

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Technikai szerkesztés:
Járom Kulturális Egyesület
Borítóterv és nyomdai előkészítés: Szakács János

© Szerzők, 2019
© Déri Múzeum, 2019

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Eredeti tipográfiai terv: Dallos Csaba

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

TARTALOM

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Katalógus a Déri Múzeum Mammalia-gyűjteményéhez. Az emlőstani gyűjtemény összetétele (2019)	7
Novák Tibor József: Oláh Gábor herbárium a Déri Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében	19

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

Erős Vilmos: Szabó István a magyar történeti irodalomban	27
Kovács József Dénes – Ösz Attila: Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései.....	57
Novák Ádám: Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétetes okleveleken	79
Pál Csaba: „Kossuth Lajossal koczintott Furman János”. Adalékok egy Kossuth-ereklye lehetséges történetéhez	89

IRODALOMTUDOMÁNY

Bakó Endre: Tóth Árpád és Oláh Gábor baráti kapcsolata.....	95
---	----

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

Szabó Anna Viola: Kék reflexek. Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben	103
--	-----

MÚZEUMPEDAGÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Aranyi Fruzsina: A múzeumok kínálatának megjelenése a pedagógusok fókuszában	123
Kerekes-Bíró Éva: Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveire	139

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2018-BAN

Mező Szilveszter: Erdő és múzeum. Gondolatok az állandó természetrajzi kiállításról	161
---	-----

Szabó Anna Viola: „Jer, barátom! lépegessünk / Kis kertednek útain...” Tervek és tapasztalatok az állandó kiállítás irodalmi termében.....	173
Magyari Márta - P. Szászfalvi Márta: Párhuzamosok találkozója. A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben.....	179
Korompai Balázs: 1849 emlékezete a Déri Múzeumban	185
Veisz Bettina: „Egyszer volt...” Mesés (B)irodalom.....	193
Nagy T. Katalin: Tisztelt Németh Lajos professzor! Az Antal–Lusztig-gyűjtemény 50 éves!	199
Novák Ádám: A hónap érme	203
 GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2018-BAN	
Mező Szilveszter: Cecidiumok a Déri Múzeum Naturália-gyűjteményében	205
Mező Szilveszter: A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodása 2018-ban	209
Lovas Márton Levente: A tiszántúli flórakutatások és dr. Soó Rezső	211
Ormosi Viktória: Gyűjteményi munka és gyarapodás az Iparművészeti gyűjteményben.....	215
Végh Loretta Vivien – Novák Ádám: A Magyar Postatakarékpénztár 10 Koronás pénzjegye 1919-ből.....	217
Birkásné Vincze Rita: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2018.....	219
 CONTENT	 227

Mező Szilveszter

KATALÓGUS A DÉRI MÚZEUM MAMMALIA-GYŰJTEMÉNYÉHEZ AZ EMLŐSTANI GYŰJTEMÉNY ÖSSZETÉTELE (2019)

Dolgozatomban a Déri Múzeum Természetrajzi és Környezetismereti Gyűjteményében található emlőstani anyagot ismertetem. Az írás első részében azok a montírozott állatpreparátumok kerülnek röviden bemutatásra, amelyek a gyűjtemény régi, lezárt leltárkönyveiben még szerepelnek, de a jelenleg meglévő emlőstani kollekciónban már nem lelhetők fel. Ezek között a tárgyak között több olyan specimén-kuriózum is volt, amelyek vélhetően az egykori Hortobágyi Múzeum állandó természetrajzi tárlatán voltak kiállítva a múlt század 30-as éveiben.

A dolgozat második része a Déri Múzeum emlőstani gyűjteményének aktuális állapotáról nyújt áttekintő tájékoztatást. A szóban forgó tárgyegyüttes két állományegységből áll: montírozott preparátumokból, valamint különféle trófeákból, koponyákból és egyéb csontmaradványokból. Az első csoportba a katalógus kéziratának lezárásakor 26 tétel (39 darab) tárgy tartozott, míg a második csoportot 26 tétel (32 darab) tárgy alkotta. Ez alapján kijelenthető, hogy a múzeumi emlőstani gyűjtemény jelenleg 52 tétel (71 darab) leltározott tárgyból áll. Ezek fontosabb adatait felsorolás formájában teszem közzé.

LELTÁRKÖNYVBEN SZEREPLŐ, DE A GYŰJTEMÉNYBEN MÁR FEL NEM LEHETŐ EMLŐSTANI ANYAG 1. RÉSZ¹

Mezei görény (*Mustela putorius ewersmanni*)

1 darab / Leltári szám: 1935.31.

Leltárkönyvi leírás:

„*Lőtték a Hortobágyon 1935 október végén. Dr. Nagy Jenő ajándékozta a hort. muz-nak. Egész hossza 57 cm. Ebből a farka 14 cm. Szája és orra*

¹ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 1–101. pp.

*körül fehér, álla is. Farka és lábai barnák, egybeült világosabb sárgás barna. Tömte Érces Ferenc preparator.*²

*Debreceni fekete rackakos-fej ovális
fatalapzatra szerelve*

1 darab / Leltári szám: 1936.10.

Leltárkönyvi leírás:

„*Az egyik szarva kissé csonka. Bánk 38. sz. alatt telet Kovács Jánosné tanyáján. Nyaki részével együtt tömte Érces Ferenc preparator. Piac 62.*³

Menyét (*Foetorius nivalis* = *Mustela vulgaris*)

1 darab / Leltári szám: 1936.11.

Leltárkönyvi leírás:

„*... him, háta fahéjbarna, alul fehér. Lötte Csázik József vásárosnaményi dohánybevéltő igazgató 1936. márc. 28-án a Hortobágyon. Ülő helyzetben, félig felemelkedve tömte Érces Ferenc preparator, Piac 62. – Mag. talapzattal együtt 19 ½ cm.*⁴

Erdélyi rackakos feje a nyak egy részével

1 darab / Leltári szám: 1936.16.

Leltárkönyvi leírás:

„*... ovális fatáblára szerelve, melyet a gyapju-fürtök befednek. Színe szennyes fehér. Hajdu-megyében az erdélyi v. oláh racka neve: purzsa. A szarvhegyek közti távolság 71 cm. A talapzat magassága 46 cm. Jóna István földbirtokos ajándéka a hortobágyi muzeumnak. Tömte Érces Ferenc preparator (Piac u. 62).*⁵

Alföldi fehér rackakos feje nyakával (*Ovis strepiceros hortobagyiensis*)

² A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 37. p.

³ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 42–43. pp.

⁴ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 43. p.

⁵ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 45. p.

1 darab / Leltári szám: 1937.20.

Leltárkönyvi leírás:

„Diószeghy János debreceni földbirtokos hortobágyi tenyészetéből. 1937 őszén került vágóhidra. Mindkét füle jelzéssel. Balszarva 60, jobbszarva 58 cm. h. a két szarv terpesztése 111 cm. 44 x 44 cm nagyságú deszka lapra szerelve. Nyakával együtt homloktetőig 60 cm. hosszú. Tömte Érces Ferenc preparator.”⁶

Róka (*Alopex vulpes*)

7 darab / Leltári szám: 1937.21.

Leltárkönyvi leírás:

„... nőstény 6 kis fiával, melyeket a Hortobágy szomszédos Ohati erdőségben ástak ki. A kölykök még vakok, az anyaróka...”⁷

Alföldi rackakos koponyája (*Ovis strepsiceros hortobagyensis*)

2 darab / Leltári szám: 1940.16. 1—2.

Leltárkönyvi leírás:

„A szarvak terpesztése 108 cm. Gerébi György gazdasági főfelügyelő ajándéka. Preparálta Bán Tivadar. Kemény, ovál táblára szerelve.”⁸

Pézsmapocok (*Fiber zibethicus* L.)

1 darab / Leltári szám: 1942.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Hortobágyfolyó medre 1942 márc. 21. Egy halász ütötte le. Ez a Hortobágyfolyóból az első ismert példány. Tömte a depr. Egyetem Állattani Intézetében dr. Sátori felügyelete alatt Gyarmati altiszt.”⁹

„Származási helye (honnan, kitől): Németh Nándor hortobágyi csárdás, Debrecen”¹⁰

„Jegyzet: Deszkára felszerelve, álló helyzetben.”¹¹

Vadmacska (*Felis catus*)¹²

⁶ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 62–63. pp.

⁷ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 63. p.

⁸ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 80. p.

⁹ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 88. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Az állatpreparátumot magyarul vadmacskaként, latinul házi, domesztikált macskaként leltározták be, ezért nem lehet tudni, hogy pontosan milyen macska volt az 1953.180. leltári számú

1 darab / Leltári szám: 1953.180.

Leltárkönyvi leírás:

„Nagycserén 1953 február 20-án Haraszti Kálmán fővadász kotorékból kutyával hozta ki. (70 Ft)”¹³

„Származási helye (honnan, kitől): Nagycsere”¹⁴

LELTÁRKÖNYVBEN SZEREPLŐ, DE A GYŰJTEMÉNYBEN MÁR FEL NEM LEHETŐ EMLŐSTANI ANYAG 2. RÉSZ¹⁵

Házi macska (*Felis catus* L.)

1 darab / Leltári szám: 53.67.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Földi lyukból ásták ki kifüstölés után. Régen megsemmisült.”¹⁶

(A második mondat ceruzás megjegyzés).

„Lelőhely: Haláperdő”¹⁷

„Megszerzés módja és ideje: vétel 1953.I.6.”¹⁸

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Szentmihályi Mihály (Haláp 156)”¹⁹

„Adatgyűjtő: Dr. Horváth Lajos”²⁰

Házi macska (*Felis catus* L.)

1 darab / Leltári szám: 53.68.1. (Régi leltári szám: 180/1953)

Leltárkönyvi leírás:

„Kotorékból hozták ki. Régen megsemmisült.”²¹

(A második mondat ceruzás megjegyzés)

„Lelőhely: Nagycsere”²²

„Megszerzés módja és ideje: vétel 1953.II.20.”²³

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Haraszti Kálmán”²⁴

tárgy.

¹³ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 100. p.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 1–200. pp.

¹⁶ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 3. p.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

„Adatgyűjtő: Szűcs Lajos”²⁵

Régi leltárkönyvi bejegyzés:

„Nagycserén 1953 február 20-án Haraszti Kálmán fővadász kitorékból kutyával hozta ki. (70 Ft)”²⁶

Házi macska (*Felis catus* L.)

1 darab / Leltári szám: 53.69.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Régen megsemmisült” (ceruzás bejegyzés)²⁷

„Lelőhely: Hortobágy: Halastó”²⁸

„Megszerzés módja és ideje: ajándék 1953.IV.2.”²⁹

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy András”³⁰

„Adatgyűjtő: Szűcs Lajos”³¹

„Megszerzés módja és ideje: vétel 1942.II.21.”³⁶

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Gyarmati Gyula”³⁷

„Adatgyűjtő: Dr. Sőregi János”³⁸

2.

Vadmacska (*Felis silvestris* Schreber, 1775)³⁹

1 darab / Leltári szám: 55.1.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Hosszúpályi, Petőfi Tsz.”⁴⁰

3.

Mezei nyúl (*Lepus europaeus* Pallas, 1778)⁴¹

1 darab / Leltári szám: 73.25.1.

4.

Mezei hörcsög (*Cricetus cricetus* Leske, 1779)⁴²

3 darab / Leltári szám: 73.26.3.

5.

Közönséges ürge (*Spermophilus citellus* Linnaeus, 1766)⁴³

1 darab / Leltári szám: 73.27.1.

6.

Házi patkány (*Rattus rattus* Linnaeus, 1758)⁴⁴

1 darab / Leltári szám: 73.28.1.

7.

Közönséges vakond (*Talpa europaea* Linnaeus, 1758)⁴⁵

1 darab / Leltári szám: 73.29.1.

8.

Hermelin (*Mustela erminea* Linnaeus, 1758)⁴⁶

1 darab / Leltári szám: 73.30.1.

A DÉRI MÚZEUM EMLŐSTANI GYŰJTEMÉNYE (2019)³²

1. MONTÍROZOTT EMLŐSPREPARÁTUMOK

1.

Pézsmapocok (*Ondatra zibethicus* Linnaeus, 1766)³³

1 darab / Leltári szám: 53.45.1.³⁴

Leltárkönyvi leírás:

„Lelőhely: Hortobágy folyó medre”³⁵

²⁵ Uo.

²⁶ A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 100. p.

²⁷ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 3. p.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² A listában felsorolt emlőspreparátumok, trófeák és más csontmaradványok a leltári számok sorrendjében kerültek bemutatásra.

³³ Leltárkönyvi bejegyzés: Pézsmapocok (*Fiber zibethicus* L.)

³⁴ A leltárkönyvben régi leltári száma is van a tárgynak (1942.1), mert a leltározó muzeológus (Szűcs Lajos) úgy ítélte meg, hogy a pézsmapocok preparátum az egykori Hortobágyi Múzeum gyűjteményéből maradhatott meg. E tanulmány szerzője szerint azonban az 53.45.1. leltári számon bejegyzett pézsmapocok preparátum nem lehet azonos az 1942.1. leltári számon szereplő tárggyal, mert az utóbbiról ez olvasható a „városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve” (Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én) 88. oldalán található jegyzet rovatban: „Deszkára felszerelve, álló helyzetben.” Az 53.45.1. leltári számon nyilvántartott pézsmapocokot nem álló helyzetben preparálták.

³⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 2. p.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Leltárkönyvi bejegyzés: Vadmacska (*Felis silvestris* L.)

⁴⁰ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 5. p.

⁴¹ Leltárkönyvi bejegyzés: Mezei nyúl (*Lepus europeus* L.)

⁴² Leltárkönyvi bejegyzés: Hörcsög (*Cricetus c. cricetus* L.)

⁴³ Leltárkönyvi bejegyzés: Ürge (*Citellus c. citellus*)

⁴⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: Házi patkány (*Rattus r. rattus*)

⁴⁵ Leltárkönyvi bejegyzés: Vakond (*Talpa europaea*)

⁴⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: Menyét (*Mustela n. nivalis*)

9.
Erdei cickány (*Sorex araneus* Linnaeus, 1758)⁴⁷
1 darab / Leltári szám: 73.31.1.
10.
Mezei cickány (*Crocidura leucodon* Hermann, 1780)⁴⁸
2 darab / Leltári szám: 73.32.2.
11.
Mezei pocok (*Microtus arvalis* Pallas, 1778)⁴⁹
2 darab / Leltári szám: 73.33.2.
12.
Csíkos szöcskeegér (*Sicista subtilis* Pallas, 1773)⁵⁰
2 darab / Leltári szám: 73.34.2.
13.
Közönséges denevér (*Myotis myotis* Borkhausen, 1797)⁵¹
2 darab / Leltári szám: 73.35.2.
14.
Puli (*Canis familiaris ovilis villosus hungaricus* Raisits, 1924)
1 darab / Leltári szám: VI.2007.1
Származási hely: Hortobágy
15.
Közönséges ürge (*Spermophilus citellus* Linnaeus, 1766)⁵²
1 darab / Leltári szám: VI.2011.25.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
16.
Európai sün (*Erinaceus europaeus* Linnaeus, 1758)⁵³
1 darab / Leltári szám: VI.2011.26.
17.
Menyét (*Mustela nivalis* Linnaeus, 1766)⁵⁴
1 darab / Leltári szám: VI.2011.27.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
18.
Nyest (*Martes foina* Erxleben, 1777)⁵⁵
1 darab / Leltári szám: VI.2011.28.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
19.
Borz (*Meles meles* Linnaeus, 1758)⁵⁶
1 darab / Leltári szám: VI.2011.29.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
20.
Vörös róka (*Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758)⁵⁷
6 darab rókakölyök-preparátum / Leltári szám: VI.2011.30.1–6.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
21.
Vörös róka (*Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758)⁵⁸
1 darab rókafej-preparátum / Leltári szám: VI.2011.31.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
22.
Nyuszt (*Martes martes* Linnaeus, 1758)⁵⁹
1 darab / Leltári szám: VI.2011.32.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka
23.
Közönséges vakond (*Talpa europaea* Linnaeus, 1758)⁶⁰
1 darab / Leltári szám: VI.2011.33.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka

⁴⁷ Leltárkönyvi bejegyzés: Erdei cickány (*Sorex a. araneus*)

⁴⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: Mezei cickány (*Crocidura l. leucodon*)

⁴⁹ Leltárkönyvi bejegyzés: Mezei pocok (*Microtus arvalis levis*);

Microtus levis = kelet-európai pocok (a szerző megjegyzése)

⁵⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: Csíkos egér (*Sicista subtilis trizona*); *Sicista subtilis trizona* Petényi, 1882 = magyar csíkos szöcskegér (a szerző megjegyzése)

⁵¹ Leltárkönyvi bejegyzés: Közönséges denevér (*Myotis m. myotis*)

⁵² Leltárkönyvi bejegyzés: Ürge (*Citellus citellus*)

⁵³ Leltárkönyvi bejegyzés: Sün (*Erinaceus europaeus*)

⁵⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: Menyét (*Mustela nivalis*)

⁵⁵ Leltárkönyvi bejegyzés: Nyest (*Martes foina*)

⁵⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: Borz (*Meles meles*)

⁵⁷ Leltárkönyvi bejegyzés: Róka (*Vulpes vulpes*)

⁵⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: Róka (*Vulpes vulpes*)

⁵⁹ Leltárkönyvi bejegyzés: Görény (*Mustela putorius*)

⁶⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: Vakond (*Talpa europaea*)

24.
Mezei cickány (*Crocidura leucodon* Hermann, 1780)⁶¹
1 darab / Leltári szám: VI.2011.34.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka

25.
Pirókegér (*Apodemus agrarius* Pallas, 1771)⁶²
2 darab / Leltári szám: VI.2011.35.
Pozsonyi József (Balmazújváros) ajándéka

26.
Közönséges erdeiegér (*Apodemus sylvaticus* Linnaeus, 1758)⁶³
2 darab / Leltári szám: VI.2011.36.

2. TRÓFEÁK, KOPONYÁK ÉS EGYÉB EMLŐS-CSONTMARADVÁNYOK

1.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁶⁴
1 darab / Leltári szám: 66.3.1.
Leltárkönyvi leírás:
„Méretek: 17 cm”
„Lelőhely: Bánki erdő”
„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”
„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁶⁵

2.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁶⁶
1 darab / Leltári szám: 66.3.2.
Leltárkönyvi leírás:
„Méretek: 22 cm”
„Lelőhely: Bánki erdő”
„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”
„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁶⁷

3.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁶⁸
1 darab / Leltári szám: 66.3.3.
Leltárkönyvi leírás:
„Méretek: 21 cm”
„Lelőhely: Debrecen-Nagyerdő”
„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”
„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁶⁹

4.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁷⁰
1 darab / Leltári szám: 66.3.4.
Leltárkönyvi leírás:
„Méretek: 22 cm”
„Lelőhely: Guti erdő”
„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”
„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁷¹

5.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁷²
1 darab / Leltári szám: 66.3.5.
Leltárkönyvi leírás:
„Méretek: 19 cm”
„Lelőhely: Haláp”
„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”
„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁷³

6.
Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) *agancs*⁷⁴
1 darab / Leltári szám: 66.3.6.
Leltárkönyvi leírás:

⁶¹ Leltárkönyvi bejegyzés: Mezei cickány (*Crocidura leucodon*)

⁶² Leltárkönyvi bejegyzés: Pirókegér (*Apodemus agrarius*)

⁶³ Leltárkönyvi bejegyzés: Erdei egér (*Apodemus sylvaticus*)

⁶⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁶⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁶⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁶⁷ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁶⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁶⁹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁷⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁷¹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁷² Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁷³ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁷⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

„Méretek: 21,5 cm”

„Lelőhely: Guti erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁷⁵

7.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁷⁶

1 darab / Leltári szám: 66.3.7.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 11 cm”

„Lelőhely: Debrecen-Nagyerdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁷⁷

8.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁷⁸

1 darab / Leltári szám: 66.3.8.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 17 cm”

„Lelőhely: Haláp”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁷⁹

9.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁸⁰

1 darab / Leltári szám: 66.3.9.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 20,5 cm”

„Lelőhely: Debrecen-Nagyerdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy

János őrnagy”.⁸¹

10.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁸²

1 darab / Leltári szám: 66.3.10.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 19 cm”

„Lelőhely: Guti erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁸³

11.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁸⁴

1 darab / Leltári szám: 66.3.11.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 19,5 cm”

„Lelőhely: Bánki erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁸⁵

12.

Európai őz (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) **agancs**⁸⁶

1 darab / Leltári szám: 66.3.12.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 19 cm”

„Lelőhely: Debrecen-Nagyerdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁸⁷

⁷⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁷⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁷⁷ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁷⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁷⁹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁸⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁸¹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁸² Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁸³ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁸⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁸⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁸⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: *Capreolus capreolus agancs*

⁸⁷ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

13.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁸⁸

1 darab / Leltári szám: 66.3.13.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 19,5 cm”

„Lelőhely: Bánki erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁸⁹

14.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁹⁰

1 darab / Leltári szám: 66.3.14.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 16 cm”

„Lelőhely: Nagycsere”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁹¹

15.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁹²

1 darab / Leltári szám: 66.3.15.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 17 cm”

„Lelőhely: Bánki erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁹³

16.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁹⁴

1 darab / Leltári szám: 66.3.16.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 20 cm”

„Lelőhely: Guti erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁹⁵

17.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁹⁶

1 darab / Leltári szám: 66.3.17.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 16 cm”

„Lelőhely: Guti erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁹⁷

18.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*⁹⁸

1 darab / Leltári szám: 66.3.18.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 21 cm”

„Lelőhely: Nagycsere”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.⁹⁹

19.

Európai őz (Capreolus capreolus Linnaeus, 1758) *agancs*¹⁰⁰

1 darab / Leltári szám: 66.3.19.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretek: 12 cm”

„Lelőhely: Debrecen-Nagyerdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

⁸⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁸⁹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁹⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁹¹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁹² Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁹³ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁹⁴ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁹⁵ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁹⁶ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁹⁷ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

⁹⁸ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

⁹⁹ Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

¹⁰⁰ Leltárkönyvi bejegyzés: Capreolus capreolus agancs

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”.¹⁰¹

20.

Gímszarvas (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) **agancs**¹⁰² [Cornu cervi]¹⁰³

1 darab / Leltári szám: 66.3.20.

Leltárkönyvi leírás:

„Lelőhely: Guti erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”

„Megjegyzés: 1962-ben lőtte. 5 + 5 ágú”.¹⁰⁴

21.

Gímszarvas (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) **agancs**¹⁰⁵ [Cornu cervi]¹⁰⁶

1 darab / Leltári szám: 66.3.21.

Leltárkönyvi leírás:

„Lelőhely: Bánki erdő”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1966. márc. 19.”

„A gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe: Nagy János őrnagy”

„Megjegyzés: 1959-ben lőtte. 5 + 5 ágú”.¹⁰⁷

22.

Magyar racka juh (*Ovis aries strepsiceros* hungaricus) **koponya**¹⁰⁸

1 darab / Leltári szám: 89.1.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Lelőhely: Hortobágy”

„Megszerzés módja és ideje: vétel, 1989. július 17.”

„Megjegyzés: kifőzött racka koponya rövid szarvval”.¹⁰⁹

23.

Vándorpatkány (*Rattus norvegicus* Berkenhout, 1769) **koponyája és állkapocscsontja**¹¹⁰
1 + 1 darab / Leltári szám: VI.2015.59.

24.

Patkány (*Rattus* sp.) **koponyája**

1 darab / Leltári szám: VI.2016.21.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretetek: 4 cm hosszú”

„Lelőhely/gyűjtőhely: Balmazújváros-Nagyhát”.¹¹¹

25.

Patkány (*Rattus* sp.) **lábszárcsontja**

1 darab / Leltári szám: VI.2016.22.

Leltárkönyvi leírás:

„Méretetek: 6 cm hosszú”

„Lelőhely/gyűjtőhely: Balmazújváros-Nagyhát”.¹¹²

26.

Juh (*Ovis aries aries* Linnaeus, 1758) **csontok**

6 darab 1 üvegben/Leltári szám: VI.2017.105.1.

Leltárkönyvi leírás:

„Lelőhely/gyűjtőhely: Hajdúsámson—Vénkert”.¹¹³

101 Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

102 Leltárkönyvi bejegyzés: *Cervus elaphus* agancs

103 Szarvasagancs.

104 Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

105 Leltárkönyvi bejegyzés: *Cervus elaphus* agancs

106 Szarvasagancs.

107 Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 7. p.

108 Leltárkönyvi bejegyzés: Racka koponya

109 Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 30. p.

110 Leltárkönyvi bejegyzés: Patkány (*Rattus* sp.) koponya és állkapocscsont, valószínűleg vándorpatkányé

111 Déri Múzeum Természettudományi leltárkönyv. (Megnyitva: 2007. november 9.) 72. p.

112 Déri Múzeum Természettudományi leltárkönyv. (Megnyitva: 2007. november 9.) 72. p.

113 Déri Múzeum Természettudományi leltárkönyv. (Megnyitva: 2007. november 9.) 84. oldal

A TERMÉSZETRAJZI ÉS
KÖRNYEZETISMERETI GYŰJTEMÉNYBEN
TALÁLHATÓ EMLŐSTANI ANYAG
RENDSZERTANI ALAPON FELÁLLÍTOTT
ÖSSZESÍTETT TÁRGYLISTÁJA (2019)

OSZTÁLY (CLASSIS): EMLŐSÖK (MAMMALIA)

ALOSZTÁLY (SUBCLASSIS): MÉHLEPÉNYES
EMLŐSÖK (PLACENTALIA)

Rend: Rovarevők (Insectivora)

Család: Sünfélék (Erinaceidae)

Európai sünn (Erinaceus europaeus); Leltári szám: VI.2011.26.

Család: Cickányfélék (Soricidae)

Alcsalád: Vörösfogú cickányok (Soricinae)

Erdei cickány (Sorex araneus); Leltári szám: 73.31.1.

Erdei cickány (Sorex araneus); Leltári szám: VI.2011.34.¹¹⁴

Alcsalád: Fehérfogú cickányok (Crocidae)

Mezei cickány (Crocidae leucodon); Leltári szám: 73.32.2. (a.)

Mezei cickány (Crocidae leucodon); Leltári szám: 73.32.2. (b.)

Család: Vakondfélék (Talpidae)

Közönséges vakond (Talpa europaea); Leltári szám: 73.29.1.

Közönséges vakond (Talpa europaea); Leltári szám: VI.2011.33.

Rend: Denevérek (Chiroptera)

Család: Simaorrú denevérek (Vespertilionidae)

Közönséges denevér (Myotis myotis); Leltári szám: 73.35.2. (a.)

Közönséges denevér (Myotis myotis); Leltári szám: 73.35.2. (b.)

Rend: Ragadozók (Carnivora)

Család: Kutya-félék (Canidae)

Puli (Canis familiaris ovilis villosus hungaricus); Leltári szám: VI.2007.1.

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (a.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (b.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (c.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (d.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (e.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) kölyök; Leltári szám: VI.2011.30. (f.)

Vörös róka (Vulpes vulpes) fejpreparátum; Leltári szám: VI.2011.31.

Család: Macskafélék (Felidae)

Vadmacska (Felis silvestris); Leltári szám: 55.1.1.

Család: Menyét-félék (Mustelidae)

Alcsalád: Borzformák (Melinae)

Borz (Meles meles); Leltári szám: VI.2011.29.

Alcsalád: Menyétformák (Mustelinae)

¹¹⁴ A preparátum a leltárkönyvben mint mezei cickány (Crocidae leucodon) szerepel.

Hermelin (*Mustela erminea*); Leltári szám:
73.30.1.

Menyét (*Mustela nivalis*); Leltári szám:
VI.2011.27.

Nyest (*Martes foina*); Leltári szám: VI.2011.28.

Nyuszt (*Martes martes*); Leltári szám:
VI.2011.32.

Rend: Páratlanujjú patások (*Perissodactyla*)

Család: Igazi szarvasok (*Cervidae*)

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.1.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.2.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.3.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.4.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.5.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.6.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.7.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.8.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.9.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.10.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.11.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.12.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.13.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.14.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.15.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.16.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.17.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.18.

Európai őz (*Capreolus capreolus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.19.

Gímszarvas (*Cervus elaphus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.20.

Gímszarvas (*Cervus elaphus*) *aganacs*; Leltári szám: 66.3.21.

Család: Tülkösszarvúak (*Bovidae*)

Magyar rackajuh (*Ovis aries strepsiceros hungaricus*) *koponyatrófea*; Leltári szám: 89.1.1.

Juh (*Ovis aries aries* Linnaeus, 1758) *csontok*; Leltári szám: VI.2017.105.1.

Rend: Rágcsálók (*Rodentia*)

Család: Mókusfélék (*Sciuridae*)

Űrge (*Spermophilus citellus*); Leltári szám: 73.27.1.

Űrge (*Spermophilus citellus*); Leltári szám: VI.2011.25.

Család: Egérfélék (Muridae)

Alcsalád: Egérformák (Murinae)

Csíkos szöcskeegér (*Sicista subtilis*); Leltári szám: 73.34.2. (a.)

Csíkos szöcskeegér (*Sicista subtilis*); Leltári szám: 73.34.2. (b.)

Pirókegér (*Apodemus agrarius*); Leltári szám: VI.2011.35. (a.)

Pirókegér (*Apodemus agrarius*); Leltári szám: VI.2011.35. (b.)

Közönséges erdeieger (*Apodemus sylvaticus*); Leltári szám: VI.2011.36. (a.)

Közönséges erdeieger (*Apodemus sylvaticus*); Leltári szám: VI.2011.36. (b.)

Alcsalád: Pocokformák (Arvicolinae)

Pézsmapocok (*Ondatra zibethica*); Leltári szám: 53.45.1.

Mezei pocok (*Microtus arvalis*); Leltári szám: 73.33.2. (a.)

Mezei pocok (*Microtus arvalis*); Leltári szám: 73.33.2. (b.)

Alcsalád: Hörcögformák (Cricetinae)

Hörcög (*Cricetus cricetus*); Leltári szám: 73.26.3. (a.)

Hörcög (*Cricetus cricetus*); Leltári szám: 73.26.3. (b.)

Hörcög (*Cricetus cricetus*); Leltári szám: 73.26.3. (c.)

Alcsalád: Egérformák (Murinae)

Házi patkány (*Rattus rattus*); Leltári szám: 73.28.1.

Vándorpatkány (*Rattus norvegicus*) *koponya és állkapocs*; Leltári szám: VI.2015.59.

Patkány (*Rattus* sp.) *koponya*; Leltári szám: VI.2016.21.

Patkány (*Rattus* sp.) *lábszár*; Leltári szám: VI.2016.22.

Rend: Nyúlalakúak (Lagomorpha)

Család: Nyúlfélék (Leporidae)

Mezei nyúl (*Lepus europaeus*); Leltári szám: 73.28.1.

IDÉZETT FORRÁSOK ÉS EGYÉB FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A városi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek leltári könyve. Kelt Debreczenben 1911 évi április 1-én. 1–101.

Az Állami Déri Múzeum természettudományi osztály leltárkönyve. Debrecen, 1953. március 21. 1–200.

Déri Múzeum Természettudományi leltárkönyv (Megnyitva: 2007. november 9.) 1–100.

DUDICH Endre—LOKSA Imre: *Mammalia – Emlősök.* In: *Állatrendszertan.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 608–650.

FÁBIÁN Gyula: *Emlősök – Mammalia.* In: *Állattan mezőgazdasági mérnökök számára.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1965.

JUHÁSZ Lajos—KOZÁK Lajos: *Állattani ismeretek.* Bástya Kiadó, Debrecen, 2004. 127–143.

VARGA Zoltán: *Állatismeret.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 115–122.

Novák Tibor

OLÁH GÁBOR HERBÁRIUMA A DÉRI MÚZEUM IRODALOMTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN

BEVEZETÉS

A herbárium a múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében Oláh Gábor személyes hagyatéka között szerepel. A teljes növénygyűjtemény 1 db. kemény táblás fedő borítóból (1. ábra), 85 fajhoz tartozó, 88, gondosan felragasztott növényi

1. ábra. A herbáriumi lapokat befoglaló mappa fedele

exszikkátumot tartalmazó lapból (2. ábra), 28, csak tágabb taxonnév feliratát (többnyire család nevét) tartalmazó lapból, valamint egy kézzel írott jegyzékből áll. A gyűjtemény tartalma és kivitele alapján a költő 15-16 éves korában, vélhetően iskolai feladat teljesítése céljából állította össze a herbáriumot. A határozás, kivitelezés szempontjából ez semmiképpen sem elhanyagolható. Arra vonatkozóan, hogy a hatá-

2. ábra. A herbáriumi lapok egyike: fehér árvacsalán (*Lamium album* L.).

rozás mely munka alapján történt, illetve hogy milyen módszer szerint: közös munkában, tanári vezetéssel, vagy ellenőrzéssel folyt, sajnos nincs támpontunk. Ugyanez mondható magára a gyűjtési folyamatra is. A növények azonosításához vélhetően használhatta *Diószegi – Fazekas* (1807) herbáriumát, illetve a korban népszerű és elterjedt (Szabó, 2002) növény-határozók valamelyikét (*Hazslinszky*, 1872; *Cserey*, 1887). A herbárium iskolai gyűjtemény jellegénél fogva a korabeli természetrajzi oktatás minőségéről és színvonaláról is árulkodik, amellett, hogy magán viseli a költő keze munkáját, illetve nem utolsó sorban a város közvetlen közelében jellemző növényfajokra vonatkozóan tartalmaz előfordulási adatokat.

MÓDSZEREK

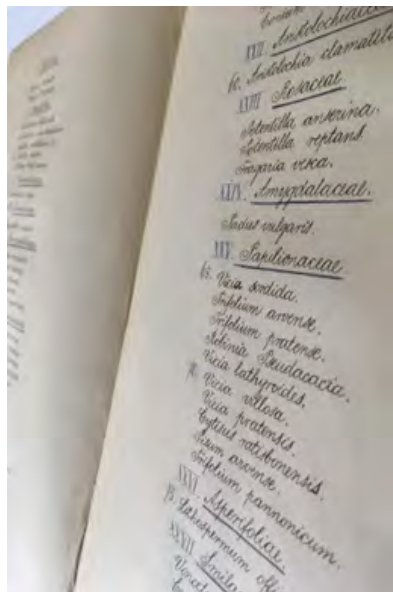
A felragasztott növények határozását egyenként ellenőriztem. A határozások helyességének megállapításához *Simon* (1992) munkáját vettem alapul. Sajnos hiányos növényi részek, hiányzó, vagy sérült határozó bélyegek miatt a határozás pontosságának megítélése nem volt minden esetben lehetséges. A határozások revíziója során a növénygyűjteményben szereplő fajok mindegyikénél feltüntettem az auctornevet, a későbbi könnyebb azonosíthatóság érdekében. Az auctornevek tekintetében ugyancsak *Simon* határozóját vettem alapul. A gyűjtemény egészére vonatkozóan megvizsgáltam a begyűjtött példányok gyűjtőhely szerinti, illetve a gyűjtés időpontja szerinti megoszlását. Ellenőriztem a meghatározott fajok rendszertani besorolásának (többnyire család) helyességét. A rendszertani besorolásnál szintén *Simon* határozója szolgált támpontként. A revíziót követően a fajlistát összevettem a Debrecen flórájával foglalkozó jelentősebb munkák (*Rapaics*, 1913; 1916; *Tamássy*, 1927; *Máthé-Soó*, 1940; *Papp*, 1989) fajlistáival. A gyűjteményes lapokat és a gyűjteményt formai, esztétikai szempontból is érdemesnek találtam megvizsgálni, mivel a készítő személyéhez feltételezhetően a gyűjteménykészítésnek nem csupán növénytani, hanem esztétikai, művészeti vonatkozása is közel állt.

FORMÁTUM

A gyűjteményben található 88 préselt növényegyedet tartalmazó lap, valamint 27, taxon neveket feltüntető lap és egy jegyzék, egységes formátumban, gondos kézírással készült. A jegyzéken római számokkal vannak jelölve a taxonnevek, mellettük minden ötödik példány neve előtt arab sorszámzás tünteti fel a növényeket tartalmazó lapokat. A gyűjtőlapok, valamint a taxonneveket feltüntető elválasztó lapok és a katalógus nincsenek bekötve, sorrendjüket is csupán a katalógus rögzíti. A préselt, szárított, tartósított növényeket tartalmazó lapok mindegyikén szabadkézzel, kettős vonallal rajzolt nyolcszögletű keretezés, a keretezett rész alsó hatodában pedig téglalap alakú, szintén kézzel rajzolt keret látható, benne a gyűjtési adatokkal. A préselvényeket keskeny, viszonylag rövid, piros színű papír ragasztószalag rögzíti a lapon. A gyűjtési adatok között minden lapon fel van tüntetve a növény tudományos neve, a gyűjtés helye és dátuma. Három lap ('*Glechoma hirsuta*', '*Glechoma hederacea*' és '*Lepidium draba*') kivételével a gyűjtő személyét az O.G. monogram feltüntetése jelzi. A tudományos név mögött az auctor-név rövidítése mindössze két esetben szerepel (*Galium cruciata* L.; *Lychnis diurna* Sibth.), ami az érvényes nevek, szinonim változatok azonosítását több esetben megnehezítette. Két lapon a felra-

3. ábra. Mívesen megrajzolt kezdőbetűk a növényi családneveket feltüntető lapokon

4. ábra. A gyűjtőlapok rendszertani alapon rendszerezett kézíratos listája

5. ábra. Gondosan préselt és ragasztott növény példány (*Pisum arvense* [*Vicia grandiflora* Scop.])

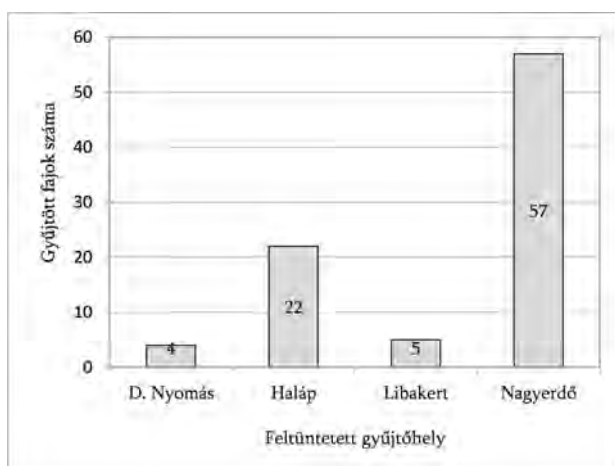

gasztott növények (egy *Capsella bursa-pastoris* és egy *Centaurea* sp.) minden további felirat, információ nélkül állnak, ezek valószínűleg tartalékként kerülhettek a gyűjteménybe.

A növényi családneveket tartalmazó lapok díszes feliratozása, a mívesen díszített kezdőbetűk (3. ábra) arról vallanak, hogy a herbárium készítője minden bizonnyal kedvét lelte a betűk díszes kidolgozásában. A gondos ragasztás, a pontos, rendszertani alapon készített lista (4. ábra) a növények elrendezése a gyűjtőlapokon (5. ábra) szintén fejlett esztétikai érzékről, alaposságról árulkodik.

A GYŰJTÉS HELYSZÍNEI

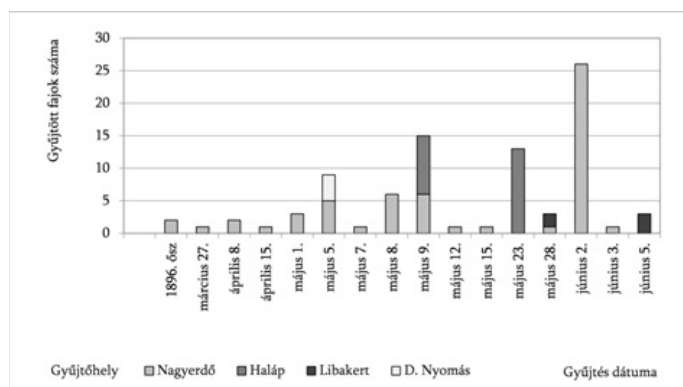
A lapokon összesen négy különböző gyűjtési helyszín szerepel. Ezek közül a Libakert a legkisebb, területileg legjobban beazonosítható terület, amely a mai Bem tér, Dózsa György út, Honvéd utca és Füredi út által közrezárt városrész. A D. Nyomás (Déli Nyomás) kevésbé jól lehatárolható területet foglal magában, feltehetően a vasúttól délre. A Nagyerdő és különösen pedig Haláp gyűjtőhelyként való feltüntetése pedig igen tág területet takar. Érdekességként említhető meg, hogy a Nagyerdő a gyűjtőlapokon háromféle írásmóddal is szerepel (Nagy Erdő, Nagy-Erdő és N. Erdő). A gyűjtött példányok gyűjtőhely szerinti megoszlását a 6. ábra mutatja.

6. ábra. A herbáriumban szereplő növények gyűjtőhely szerinti megoszlása

A GYŰJTÉS IDŐPONTJA

A gyűjtemény készítésének időpontja a kemény, könyvkötészetben készült fedőlap tanúsága szerint 1897, a gyűjtőlapokon szereplő gyűjtési időpontok azonban évszámot nem, csak hónapot és napot tüntetnek fel. Egyetlen kivételként a *Trifolium arvense* L. gyűjtőlapján az „1896 őszi” megjelölés szerepel. Ezek alapján a gyűjtések tényleges időpontja az 1896-os illetve az 1897-es év is lehetett. A gyűjtési időpontok többsége március legvégétől június elejéig terjed, egyetlen őszi adat feltüntetésével, ahol azonban pontos dátum nem szerepel. A herbárium példányok gyűjtési időpont szerinti megoszlása látható a 7. ábrán.

7. ábra. A herbáriumban szereplő példányok gyűjtési időpont szerinti megoszlása

A GYŰJTEMÉNY ÖSSZETÉTELE

A gyűjtött fajok összesen 27 taxonba tartoznak, amelyek közül egy (*Lichenes*) magasabb rendű, a többi 26 pedig család megnevezés. A legtöbb család mindössze egy fajjal képviselt (*Violaceae*, *Umbelliferae*, *Saxifragaceae*, *Resedaceae*, *Primulaceae*, *Orchidaceae*, *Lichenes*, *Euphorbiaceae*, *Equisetaceae*, *Cucurbitaceae*, *Crassulaceae*, *Caprifoliaceae*, *Aristolochiaceae*), a legtöbb fajjal a *Ranunculaceae*, *Cruciferae* (7-7 faj), a *Compositae* (8 faj) és a *Leguminosae* (9 faj) családok vannak jelen. A revíziót követő összevetés alapján a város flórájáról készült munkákkal, a gyűjteményben nem szerepel olyan faj, amelyet a későbbi flóraművek ne említenének. A ritkább fajok közül viszonylag keveset tartalmaz, alapvetően a gyakori, jellemző fajok képviseltetik magukat. Védett, védelemre érdemes, illetve veszélyezte-

tett fajok a hazai védett listák, valamint a nemzetközi vörös listák (Farkas, 1999; Bartha, 2012) alapján a gyűjteményben kis számban fordulnak elő, az *Orchis purpurea*, a *Thalictrum aquilegifolium* és a *Stipa joannis* emelhető ki.

A határozások helyessége néhol kérdéses (pl. *Veronica* fajok), kevesebb esetben egészen biztosan téves (pl. *Vicia pratensis*: helyesen *Galium aparine*, *Humulus lupulus*: helyesen *Echinocystis*, *Scilla amonea*, helyesen *Sedum sp.*). Néhány esetben a használt névváltozat mai érvényes megfelelője nem volt kideríthető. A lapokon szereplő neveket, a gyűjtőhelyek és a gyűjtés időpont megjelölésével, a revideált határozással az alábbi lista foglalja össze:

1. *Achillea magna*, Nagy Erdő, június 2. [*Achillea millefolium* L.]*
2. *Achillea millefolium* I, Nagy Erdő, június 2. [*Achillea millefolium* L.]
3. *Achillea millefolium* II, Nagy Erdő, június 2. [*Achillea millefolium* L.]
4. *Alissum hirsutum*, Nagy Erdő, május 9. [*Berteroa incana* (L.) DC.]*
5. *Alliaria officinalis*, Nagy-Erdő, május 1. [*Alliaria petiolata* (M.B.) Cavara et Grande]
6. *Alsine verna*, Nagy Erdő, május 9. [*Stellaria media* L.]
7. *Anagallis arvensis*, N. Erdő, június 2. [*Anagallis arvensis* L.]
8. *Anemone nemorosa*, Haláp, május 23. [*Anemone nemorosa* L.]
9. *Aristolochia clematicis*, N. Erdő, június 2. [*Aristolochia clematitidis* L.]
10. *Caltha palustris*, Haláp, május 9. [*Caltha palustris* L.]
11. *Capsella bursa pastoris*, Nagy-Erdő, május 1. [*Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.]
12. *Centaurea Cyanus*, Libakert (Debreczen), május 28. [*Centaurea cyanus* L.]
13. *Centaurea Cyanus*, Libakert (Debreczen), május 28. [*Centaurea cyanus* L.]
14. *Conium maculatum*, D. Nyomás, május 5., [*Conium maculatum* L.]
15. *Crysanthemum Leucanthemum*, Haláp, május 23. [*Anthemis sp.*]*
16. *Cynoglossum officinata* [*Cynoglossum officinale* L.]
17. *Cytisus ratisbonensis*, Nagy-Erdő, május 5. [*Cytisus ratisbonensis* Schaeff.]
18. *Dactylis glomerata*, Nagy Erdő, június 2. [*Dactylis glomerata* L.]
19. *Echium vulgare*, Nagy Erdő, május 9. [*Cynoglossum officinale* L.]*
20. *Equisetum arvense*, Haláp, május 9. [*Equisetum arvense* L.]
21. *Erodium cicutarium*, Nagy-Erdő, május 5. [*Geranium robertianum* L.]*
22. *Euphorbia dulcis*, D. Nyomás, május 5. [*Euphorbia cyparissias* L.]*
23. *Fragaria vesca*, Haláp, május 9. [*Fragaria vesca* L. viridis (Duch.?)]
24. *Galium Cruciata* L., Nagy-Erdő, május 15. [*Cruciata laevipes* Opiz]
25. *Galium vernum*, Nagy-Erdő, május 7. [*Cruciata glabra* (L.) Ehrend]
26. *Geranium molle*, Nagy Erdő, június 2. [*Geranium molle* L.]
27. *Geranium robertianum*, Nagy Erdő, június 2. [*Erodium ciconium* (Jusl.) L'Hérit.]*
28. *Geranium sanguineum*, Haláp, május 23. [*Geranium sanguineum* L.]
29. *Glechoma hederacea*, Haláp, május 23. [*Glechoma hederacea* L.]
30. *Glechoma hirsuta*, Nagy-Erdő, május 8. [*Ajuga genevensis* L.]*
31. *Humulus lupulus*, Libakert, június 5. [*Echinocystis lobata* (Michx.) Torr. Et Gray]*
32. *Lamium album*, Nagy Erdő, június 2. [*Lamium album* L.]
33. *Lamium purpureum*, Nagy Erdő, május 1. [*Lamium purpureum* L.]
34. *Lepidium draba*, Haláp, május 9. [*Lepidium draba* L.]
35. *Lepidium draba*, Haláp, május 23. [*Lepidium draba* L.]
36. *Lithospermum officinale*, Nagy Erdő, május 12. [*Lithospermum officinale* L.]
37. *Lolium perenne*, Nagy Erdő, június 3. [*Lolium perenne* L.]
38. *Lychnis diurna* Sibth., Haláp, május 23. [*Silene conica* L.]*

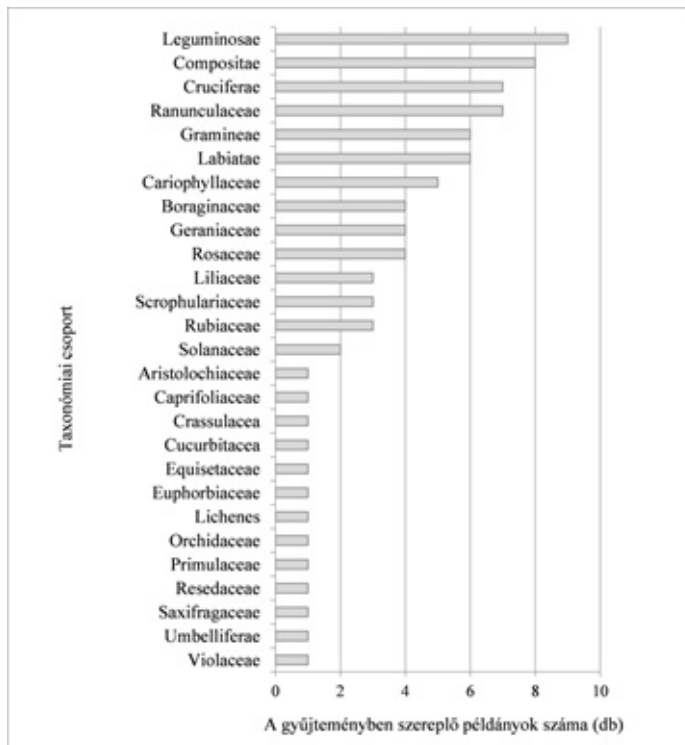
39. *Lychnis nemoralis*, N. Erdő, június 2.
[*Melandrium album* (Mill.) Garcke]*
40. *Lychnis viscaria*, Haláp, május 23.
[*Viscaria vulgaris* Bernh.]
41. *Lycium barbarum*, Libakert
(Debreczen), június 5. [*Lycium barbarum* L.]
42. *Mogyorófa barkája*, Nagy Erdő,
április 15. [*Corylus avellana* L.]
43. *Muscari comosum*, Nagy Erdő, június 2.
[*Muscari comosum* (L.) Mill.]
44. *Myosotis stricta*, D. Nyomás, május 5.
[*Myosotis stricta* Link]
45. *Orchis fusca*, [*Orchis purpurea* Huds.]
46. *Ornithogallum umbellatum*, Nagy Erdő,
május 8. [*Ornithogallum umbellatum* L.]
47. *Padus vulgaris*, Nagy-Erdő, május 8.
[*Padus avium* Mill.]
48. *Parmelia parietalia*, Haláp, május 23.
[*Parmelia* sp.]
49. *Phleum pratense*, Nagy Erdő, június 2.
[*Phleum pratense* L.]
50. *Pisum arvense*, Haláp, május 9. [*Vicia grandiflora* Scop.]*
51. *Plantago major*, Libakert (Debreczen),
június 5. [*Plantago lanceolata* L.]*
52. *Poa nemoralis*, Nagy Erdő, június 2.
[*Poa nemoralis* L.]
53. *Potentilla anserina*, Nagy Erdő, május 9.
[*Potentilla argentea* L.]*
54. *Potentilla reptans*, Nagy-Erdő, május 8.,
[*Potentilla reptans* L.]
55. *Ranunculus acris*, Nagy Erdő, május 9.
[*Ranunculus acris* L.]
56. *Ranunculus bulbosus*, Nagy-Erdő,
május 8. [*Ranunculus bulbosus* L.]
57. *Ranunculus ficaria*, Nagy-Erdő,
márczius 27. [*Ficaria verna* Huds.]
58. *Ranunculus pedatus*, D. Nyomás,
május 5. [*Ranunculus* sp.]*
59. *Reseda lutea*, Haláp, május 23. [*Reseda lutea* L.]
60. *Robinia Pseudacacia*, Nagy Erdő,
június 2. [*Robinia pseudo-acacia* L.]
61. *Salvia officinalis*, Nagy-Erdő, május 9.
[*Salvia nemorosa* L.]*
62. *Salvia sylvestris*, Haláp, május 23.
[*Salvia pratensis* L.]*
63. *Sambucus nigra*, Haláp, május 23.
[*Sambucus nigra* L.]
64. *Saxifraga bulbifera*, Haláp, május 9.
[*Saxifraga bulbifera* L.]
65. *Scilla amoena*, Nagy Erdő, május 28.
[*Sedum* sp.]*
66. *Sinapis arvensis*, Nagy Erdő, június 2.
[*Sinapis arvensis* L.]
67. *Sinapis cruciferae*, Haláp, május 9.
[*Sinapis alba* L.]
68. *Sisimbrium sofia*, Nagy Erdő, június
2. [*Descurainia sophia* (L.) Webb]
69. *Solanum dulcamara*, Haláp, május 23.
[*Solanum dulcamara* L.]
70. *Solidago Virga aurea*, Nagy-Erdő,
május 5. [*Solidago virga-aurea* L.]
71. *Stellaria graminea*, Nagy-Erdő, június 2.
[*Stellaria graminea* L.]
72. *Stipa pennata*, Haláp, május 9. [*Stipa joannis* Celak.]
73. *Taraxacum officinale*, Nagy Erdő,
június 2. [*Taraxacum officinale* Weber
ex Wiggers]
74. *Thalictrum aquilegifolium*, Nagy Erdő,
június 2. [*Thalictrum aquilegifolium* L.]
75. *Trifolium arvense*, Nagy Erdő, 1896. ősz
[*Trifolium arvense* L.]
76. *Trifolium pannonicum*, Haláp, május 9.
[*Trifolium pratense* L.]*
77. *Trifolium pratense*, N. Erdő, június 2.
[*Trifolium medium* Grufbg.]*
78. *Trinia vulgaris*, Nagy-Erdő, május 5.
[*Valerianella* sp.]*
79. *Triticum caninum*, Nagy Erdő, június 2.
[*Bromus* sp.?]*
80. *Verbascum poenicum*, N. Erdő, június 2.
[*Verbascum* sp.]*
81. *Veronica officinalis*, Nagy-Erdő, május 5.
[*Veronica* sp.]*
82. *Veronica verna*, Nagy Erdő, április 8.
[*Veronica chamaedrys* L. (?)]*
83. *Vicia lathyroides*, Haláp, május 23. [*Vicia lathyroides* L.]
84. *Vicia pratensis*, Nagy Erdő, április 8.
[*Galium aparine* L.]*
85. *Vicia sordida*, Nagy Erdő, június 2.
[*Vicia grandiflora* Scop.]
86. *Vicia villosa*, Nagy Erdő, június 2. [*Vicia villosa* Roth.]
87. *Vincetoxicum vulgare*, Nagy Erdő,

június 2. [*Vincetoxicum hirundinaria* Medic.]

88. *Viola tricolor*, Nagy-Erdő, május 8.
[*Viola tricolor* L.]

A listában * jelöli a hibás határozásokat, illetve névváltozással érintett példányokat.

A taxonómiai besorolás, bár a legtöbb esetben helytálló, itt is előfordulnak tévedések (pl. a *Thalictrum aquilegifolium* a *Compositae* családba), illetve a helytelen határozásból is adódik hibás besorolás (pl. a *Trinia*-ként szereplő példány az *Umbelliferae* között szerepel, de az valójában *Valerianella*, így helyesen a *Valerianaceae* családba tartozik).

8. ábra. A gyűjteményben szereplő fajok megoszlása családonként

ÖSSZEGLÉS

A vélhetően iskolai feladat keretében készített herbárium 85 növényfaj, 88 egyedét tartalmazza, amelyek 26 családba és egy magasabb rendszertani egységbe (Lichenes, zuzmók) tartoznak. A példányokat négy eltérő, város környéki gyűjtőhely megjelöléssel ellátott, városhoz közeli területről 1896-1897 folyamán feltehetőleg maga a költő gyűjtötte. A fajok többsége elterjedt, gyakori faj, de 3 védett növényfaj egyede is előfordul. A határozások többsége helyes, bár tévedések is adódnak, illetve számos esetben történt változás a növényfajok érvényes nevét illetően is. A gyűjtemény kivitele a fiatal költő esztétikai érzékéről, rendszerességéről, iskolai munka iránti igényességéről is tanúskodik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartha, D. (szerk.) 2012. Természetvédelmi növénytan. Mezőgazda. Budapest, 404.
- Cserey, A. 1887: Növényhatározó kezdők számára. Joerges, Selmecbánya (további kiadása: 1894)
- Diószegi S., Fazekas, M. 1807: Magyar Fűvész könyv. Csáthy György, Debrecen
- Farkas S. (szerk.) 1999. Magyarország védett növényei. Mezőgazda. Budapest, 416.
- Felföldy L. 2017. A herbáriumról (gondolatok, és jótanácsok). *Kitabelia* 22(1): 47-54.
- Hazslinszky, B. 1872: Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve. Athenaeum, Pest
- Máthé, I. & Soó, R. 1940. Hajdú vármegye és Debrecen növényvilága. – In: Vármegyei szociográfiák. Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. Budapest, Debreceni Szemle 1941: 67–68.
- Papp, L. 1989. A debreceni Nagyerdő növénytársulásai és flórája. – *Calandrella*, Nagyerdei különszám: 19–32.

Rapaics, R. 1913. Adatok Debrecen flórájához.
– Természettudományi füzetek 37: 105–
120.

Rapaics, R. 1916. Debrecen flórája. – Erdészeti
kísérletek 18: 28–80.

Simon, T. 1992. A magyarországi edényes flóra
határozója. Harasztok- virágos növények.
Tankönyvkiadó. Budapest, 892.

Szabó, I. 2002. Magyar Herbáriumok, A
tapolcai polgári iskola herbáriumuma Redl
Gusztávtól, Botanikai Közlemények 89
(1-2): 203-218.

Tamássy, G. 1927. Hajdúvármegye és Debrecen
sz. kir. város növényzete. – A szerző
kiadása, Debreceni Újság nyomdája, 71
pp.

SZABÓ ISTVÁN A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOMBAN¹

Szabó István a 20. századi magyar történetírás kiemelkedő képviselője volt, akinek életművével meglehetősen sokan foglalkoztak. Dolgozatomban a Szabó Istvánnal összefüggő szakirodalmi értékelések fő irányait, legfontosabb darabjait foglalom össze. Összegzésemben mindenekelőtt az 1945 után született átfogó értékelésekre koncentrálok. Az egyes művek visszhangjáról szóló, illetve Szabó István történetírásának speciális problémáit tárgyaló tanulmányokat a megfelelő helyen érintem.

MARXISTA ÉRTÉKELÉSEK,
TÁMADÁSOK AZ 1950-ES/1960-AS ÉVEKBŐL

A Szabó István szinte teljes életművére vonatkozó értelmezések (bár akkor, természetesen, még messze nem beszélhetünk befejezett életműről), az 1950-es évekig nyúlnak vissza. Ekkor Sándor Pál a *Századok*, 1954-es évfolyamában terjedelmes tanulmányt közöl, amelynek fő tárgya a korábbi magyar agrártörténeti irodalom marxista-kommunista szemszögből történő kritikája.²

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Sándor Pál 1954-es Szabó-ellenes támadásának voltak előzményei is Sándor részéről. Példaként minderre *Parasztmozgalmak a Habsburg önkényuralom idején 1849–1867* című könyvét lehetne említeni, 1951-ből³. Itt azt kritizálja Szabó nézeteiben, hogy szerinte a nagybirtok az újkori magyar társadalmi fejlődés folyamán nem juttatta a jobbágyságot a teljes jogfosztottság állapotába,

s tagadja a parasztnak a telkeikről való elűzésének általános gyakorlatát is ebben az időben.

„Ezután látható, mennyit ér a polgári történeteknek – például Szabó Istvánnak – az az állítása, mely szerint „nálunk a nagybirtok nem juttatta a jobbágyságot... nyomasztó helyzetbe, s nem került sor a jobbágyoknak telkeikről való erőszakos eltávolítására.” Ezzel Szabó István nemcsak a korszakra jellemző erőszakos földesúri kisajátítás tényét akarta elhallgatni, de elkerülte figyelmét az is, hogy a jobbágyság történetének fontos tartalma a jobbágyság differenciálódásának folyamata, s ettől elválaszthatatlan a jobbágyság túlnyomó többségének » nyomasztóvá«, sőt egyre nyomasztóbbá váló sorsa. Márpedig a feudalizmus fejlődésének minden egyes korszakával az osztályharc törvényszerűleg kiélesedett – írja Porsnyev szovjet történész – vagyis a parasztság ellenállása megnőtt, ami azt jelenti, hogy a parasztnak úgy fogták fel saját helyzetüket, mint amely rosszabbodott.”⁴

Sándor Pál 1954-es kritikájának számos, a továbbiakban még részletezendő eleme van (egyes kérdésekre még visszatérek)⁵, alapvető mondanivalója az, hogy a Domanovszky Sándor (és Wellmann Imre) által reprezentált, a két világháború közötti időszakban kialakult agrártörténeti, ún. magyar művelődéstörténeti iskolára zúdít kemény ösztöndíjat, s ebben tér ki Szabó István parasztságtörténeti tanulmányaira, illetve a „népiségtörténet”-re is. Domanovszky iskoláját alapvetően feudális történeti felfogásnak tartja, amely tagadja az osztályharcot, s úr és paraszt/földesúr és jobbágy viszonyát túlzottan patriarchálisnak állítja be. A népiségtörténetet pedig nem a népi írók mozgalmával rokonítja (sőt tagadja ezek párhuzamait), sokkal inkább a Hor-

¹ Ebben az évben emlékezünk meg a neves, iskolateremtő debreceni származású történettudós, professzor, Szabó István halálának 50. évfordulójáról. Az alábbi írásrészlet egy a szerzőnek a közeljövőben megjelenő monográfiájából, amely a történetész életművének fő kérdéseit elemzi.

² Sándor 1954. 373–419.

S. Sándor Pálról vö. *Portrét a magyar statisztika és népességtudomány történetéből* 2014. 607.

³ S. Sándor 1952.

⁴ S. Sándor 1952. 120.

⁵ Sándor Pál cikke után Szabó István lemondani készült a Magyar Történelmi Társulatban betöltött választmányi tagságáról és egyéb funkcióiról is. Vö. *A harmadik út felé* 2006. 321–324. Illetve pl. Ms 5438/10.

thy-fasizmus „népi egység”-et hirdető reakciós szemlélete megtestesítőjének tekinti, amelyben a nép, a parasztság csak az irredenta politikai szándékok egyfajta népi tartaléka.

Szabó Istvánnál „...a feudális elnyomás nem egyszer elvont, misztikus formát kap”. A földesúri kizsákmányolás Szabónál a „társadalmi emelkedéssel ...ellentétes erők és csapások” elvont és ködös fogalomhasználatában jelenik meg. Innen van az is, hogy a középkori magyar jobbágyságot állandóan hullámozó tömegnek tekinti, amelyben az egyes rétegek „emelkedés”-ének és „süllyedés”-ének „kiegyenlítő-dés”-e mellett a fejlődés fő irányát – 1514-ig az „értékes igyekvő elem”-ek „emelkedés”-ében jelöli meg⁶. A középkori jobbágyság színvonalának Szabó István „széles skálá”-ját figyeli meg az „ínséges szegénység és a zsíros gazdagság között.”⁷ De ebben a keretben szerinte „a szélsőségek között” folyó „állandó kiegyenlítő-dés” mérseklő hatása érvényesült, amely – hogy Szabó István gondolatát végigvigyük – „újtát szegte az árutermelés talaján bontakozó jobbágynyomor növekedésének és elkerülhetővé teszi az ennek alapján élesedő osztályharcot.”⁸

„Nem a földosztást, hanem „a közhatalom egyensúlyozó és gyámolító kezé”-nek kiterjesztését: ezt ajánlotta megoldásként Szabó István a paraszti sérelmek orvoslására. És ez nemcsak megállást jelentett a polgári ideológia útján, de letérést is erről az útról. Attól a „közhatalomtól” várni a „parasztság társadalmi erejét megtartó, sőt növelő intézkedéseket”, amely évtizedek óta

⁶ Kritikájának ebben a részében Szabó István: *A magyar parasztság története*. Budapest, 1940. című összefoglalását elemzi Sándor Pál. Az idézetek is innen valók.

⁷ Sándor 1954. 410. Sándor Pál kritikájának egyébként az az alapja, hogy Szabó Istvánt alapvetően a Domanovszky iskolával rokonítja s itt arra mutat rá, hogy a Domanovszky irányzata, bár részben kritikus is, alapjában idealizálja a nagybirtokot. Sándor ezért feudális történetírásnak minősíti az irányzatot, mert szerinte – Szabóval együtt – nem követeli a földosztást, s egyfajta osztálybékét hirdet. De még ehhez képest is nagy fordulatot jelent az Eckhardt Sándor által szerkesztett kötet, mely egyenesen a Horthy-rendszer apológiáját nyújtja, hiszen nemesség és parasztság népi közösségéről beszél.

⁸ Fontos szempont Sándor értelmezésében persze, hogy szerinte Szabó szemléletének már ekkor is jelentős feudális korlátai voltak, mert jelentős mértékben idealizálja is a parasztság helyzetét. 1514 s a középkorvégi pusztasodás okaként például nem a paraszti terhek súlyosbodását, a paraszti helyzet romlását, az elnyomorodást, hanem a jobbágyság helyzetének emelkedő voltát jelöli meg. Sándor 1954. 411.

véres bizonyosságát adta reakciós politikájának, nemcsak mélységes önellentmondás, amely zsákutcába vezet, de egyúttal negatív kifejezése a gyökeres megoldástól való tartózkodás álláspontjának is. Szabó István szemléletében vannak bizonyos „népies” elemek, amikor a parasztságot emeli fel történelemformáló társadalmi erőként „amelyekből mindig meríthető „...ifjító és megújító erő...”. De Szabó István nem népies író, hanem a népiségkutatás, népiségtörténet egyik vezető képviselője volt.⁹ Ettől népiség-történet-szemlélet pedig – szemben a parasztdemokráciát követelő „népies baloldal” elveivel – lényegét tekintve különbözik. Nemcsak, hogy passzív „népi tartalék”-nak tekinti a parasztságot, amelyből csupán friss „népi vért” akar a történelmi Magyarország elhasznált véredényeibe átömlesztetni, de egyben – nacionalista szemlélete – valamilyen felsőbbrendű népi erőnek is képzeleli, amely a környező, főként szláv népeket ellenállhatatlan vonzással magába olvasztja, „felszívja, elmeríti”¹⁰. A népiségtörténet nacionalista íze mellett egyben van bizonyos arisztokratizmusa is, amellyel a parasztságot – mintegy felülről – „a magyar politikai és szellemi hatalom kiépítését végző”, „Felső rétege”-i mögé, „tartaléknak helyezi el... Antifeudalizmus, amely a nagybirtok védelmével szemben a paraszti polgárosodás szabadabb és könnyebb útjáért küzd, de maga sem követeli a nagybirtok felosztását – feloldhatatlan ellentmondás, ahonnan előre is, de visszafelé is vezethet az út.”¹¹

Meg lehet itt még jegyezni, hogy Sándor Pál tanulmányában (részben a fent idézett sorokat megelőzően) Szabó István, főleg pedig az 1940-es parasztságtörténeti szintézisét szembeállítja a Domanovszky-féle iskolával, pl. Wellmann Imrével is. Wellmannt ugyanis lényegében feudális felfogás jellemzi, Szabó István ezzel szemben ebben a munkájában rámutat a parasztság helyzetének a rosszabbodására, s végeredményben egy parasztpolgári koncepciót képvisel.

⁹ Sándor itt feltehetően a Mályusz vezette népiségtörténetre utal, amelyet az ötvenes években egyértelműen fasisztának tekintettek.

¹⁰ Szabó e gondolatai már inkább az Eckhardt Sándor által szerkesztett kötetbeli tanulmány befejező részéből valók.

¹¹ Sándor 1954. 410.

„De másként állítja be Szabó István a magyar jobbágyság XVI–XVII. századi helyzetét is. Az uradalomtörténeti sorozat szerzői, mint rámutattunk, a jobbágy-földesúr »patriarchális« viszonyának elvét vallották. Szabó István viszont a majorsági gazdálkodás fejlődését szorosan összekapcsolta »a parasztság romlásba jutott új társadalmi helyzeté«-vel, rámutatva arra, hogy ez a fejlődés még fokozottabb kizsákmányolás alá vonta a jobbágyságot. Nem is »patriarchális viszony«-ról, hanem a »jobbágy süllyedő sorsáról« a »parasztélet keservei«-ről, az egyre terhebb robotra szorított jobbágyság »társadalmi süllyedéséről«, meg »lejjebb szállott« életviteléről ír a magyar jobbágyság XVI–XVII. századi jellemzésénél. Ennek az iránynak folytatásaként helyezi helyes megvilágításba a XVIII. századi jobbágyéletet is. Találó az a vezérszó, amellyel a jobbágyállapotot ebben az időszakban jellemzi: »a válság kezdetei«. Valóban ettől a századtól veszi kezdetét a jobbágykizsákmányolás és kisajátítás maximális fokozása. Hiszen amilyen mértékben a majorsági gazdálkodás uralkodóvá vált, olyan mértékben **készítette elő, vetette meg alapját** a jobbágyság nagyméretű zselléresedésének, maximális robotkizsákmányolásának, a kor kérdése, írja helyesen a szerző, »nem a birtoktalan parasztnak, vagy a szegény és szegényedő jobbágynek földdel való ellátása volt«, hanem az, hogy »Tessedik szavaival« ezeknek az embereknek új hely mutattassék, ahol falut építenének.»¹²

A reakciós fordulat Sándor Pál szerint *Az úr és paraszt a magyar élet egységében* című kötettel következik be, amelyben Szabó István is tanulmányt publikál, viszont a kötet a Horthy fasizmus »népi közösséget« hirdető ideológiai alátámasztására szolgál csupán.

Az úr és paraszt a magyar élet egységében című kötetéről írja Sándor Pál:

„Végeredményben reakciós fordulatról¹³ kell beszélnünk. A »Nemesség és parasztság Werbőczy után« lényegét tekintve nem más, mint a Horthy-fasizmus »népi közösség«-ét hirdető

szemfényvesztésének történelmi alátámasztása¹⁴ ...A paraszti helyzet kritikája helyett mondja, hogy »a magyar nemesség és a magyar parasztság... a magyar törzsöknek egyforma testvérága.«¹⁵

„... a szerzők a társadalmi béke, az osztálykülönbségek elmosásának és az osztályharctól »megtisztított«, egységes társadalom elvének politikai szempontjait érvényesítették, illetőleg vetítették vissza a régmúltba. Sinkovics¹⁵ pl. a XV. századi jobbágyéletet jellemezve az »anyagi erőgyűjtésnek a későbbi viszonyokhoz mérve szinte akadálytalan lehetőségei«-ről beszél, nem kisebb hangsúllyal emlegetvén, hogy »a földesúr-jobbágy kapcsolat éppen a két osztály közelsége miatt aránylag kiegyensúlyozott« volt. A hűbéri társadalomnak volt valami – láthatatlan erőktől szabályozott – »állandó mozgása« írja, amely »át- meg átjárta az egymásfeletti sorokat«, kiépítvén a feudális kor kiegyensúlyozott társadalmi szerkezetét. A »középkorban« éppen ezért »a nagybirtokos és a nemesség« nem is »volt lefelé mereven elhatárolódó és a magasabb életforma kiváltságából mindenki mást féltékenyen kirekesztő hatalmi csoport, hanem új és új erőkkel telítődött a jobbágy parasztság kimeríthetetlen népi medencéjéből.«^{16 17}

¹⁴ Itt tehát Sándor Szabót majdhogynem fasisztaként értékeli.

¹⁵ Vö. Sinkovics 1941. 4–43.

¹⁶ Sándor 1954. 414. Kifejezetten Szabóról szólnak Sándor Pál következő sorai: »Szabónál, mint rámutattunk, korábban is meg volt a hajlandóság az osztályellentétek tompítására, sőt olykor elmosására, az osztályharc gondolatának kiszűrésére a történelmi fejlődés menetéből. De míg ez a történelemellenes szemlélet a magyar parasztság történetéről írt könyvében még nem lett úrrá – bár szembetűnő volt –, a »Nemesség és parasztság Werbőczy után« című tanulmányában már eluralkodott és a tanulmány politikai vezérgondolatát képezte...Ebben a munkájában nem is beszél Szabó István parasztpolgári követelésekről, a parasztság társadalmi romlásáról, hanem valami ködös és misztikus »egység«-ről, »az életforma közösség«-ről, és a »szerves összefüggések kölcsönössége«-ről, amely a két osztály »összetalálkozás«-ának terméke. Eszerint, az akkori idők szóhasználatával élve – és ezt Szabó István nem tartotta mellőzendőnek –, a magyar nemesség és a magyar parasztság. A magyar törzsöknek egyforma testvérága.« Sándor 1954. 414–415.

¹⁷ Vö. Szabó István 1954. november 4-i levelét a Magyar Történelmi Társulathoz – Szabó István Sándor Pál támadását, természetesen jogosan, igencsak zokon vette, s le kívánt mondani pl. a Történelmi Társulatban viselt tisztségeiről. Utalhatunk még Sándor Pál 1961-es recenziójára is Szabó Istvánnal kapcsolatban. Itt, bár már jócskán enyhítette kritikus hangvételét, még mindig azt kifogásolja egyes tanulmányokban (pl. Orosz Istvánéban), hogy a valóságosnál kedvezőbben festi le a parasztság helyzetét, s túl nagy hangsúlyt helyez – az osztályharc helyett – a parasz-

¹² Sándor 1954. 409.

¹³ Mármost *A magyar parasztság történeté*-hez képest.

A *Századok* következő évfolyamában a volt Domanovszky tanítvány, Léderer Emma kel Szabó védelmére.¹⁸ Léderer egyébként Sándor értékelésének szinte az összes elemét visszautasítja, tagadja pl., hogy Domanovszkyék feudális történetírók lettek volna, s inkább Otthmar Spann hatására utal nézeteiket illetően. Nem igaz szerinte az egyoldalú nyugatos orientáció hangoztatása sem, s még a népiségtörténeti tanulmányokban is inkább azok németellenességére mutat rá.

„A középkori feudális társadalomban – hirdette ez az iskola, melynek fő képviselője az oszt-rák »közgazdász és gazdaságtörténész« Otthmar Spann volt¹⁹ – megvalósult az osztálybéke, úr és paraszt, kézművesmester és legény patriarchális, baráti közösségben éltek egymással. A történetírásnak ezt az irányát, úgy vélem nem nevezhetjük egyszerűen »feudális« történetírásnak.”²⁰

Sándor Pál „...erőltetetten húzza rá pl. Szabó egyes kitételeire a nyugati orientáció hangoztatását. Mikor pl. idézi Szabó Istvántól azt, hogy a nagy parasztháborút követő idők jobbagyviszonyairól szólva Szabó leszögezi, hogy ekkor a »magyar jobbagysors...jóval kedvezőbb volt, mint tőlünk keletre«, úgy vélem, tárgyi adatokkal kellene megcáfolni, hogy mennyiben helytelen és erőltetett ez a kitétel. Mert sok esetben mind Wellmann²¹, mind Szabó beszélnek arról, hogy a magyar fejlődés kelet-európai típusú volt²², s több esetben hivatkoznak kelet-európai analógiákra is. Azt természetesen nem kívánhatjuk tőlük, hogy tudták volna mi a különbség az amerikai és a porosz-utas fejlődés között.”²³

---

ti emelkedés lehetőségeinek kidomborítására. Vö. Sándor 1961. 567–574. Ebben a recenzióban egyébként, egy más szempontból még fel is értékeli Szabó 1948-as kötetét, mert szerinte ottani tanulmányaiiban a vizsgált részletkérdéseket országos problematikába ágyazta, sőt mindezt európai összefüggésekbe is állította, még ha ez vitatható is volt. Szerinte mindez hiányzott az 1960-as kötetből. A Szabó-Sándor viszonyhoz vö. még Sándor 1977. 466–468. Sándor még itt is hiányolja az elméleti általánosítást.

¹⁸ Léderer, 1955. 103–106.

¹⁹ Otthmar Spann (1878–1950), oszt-rák szociológus és közgazdász, a középkori rendi, korporatív állam kereszténydemokrata eszményének ideológusa.

²⁰ Léderer 1955. 104.

²¹ Wellmann Imre.

²² Látható, hogy Léderer Sándorral szemben éppen azt emeli ki, hogy Szabóék a magyar fejlődés kelet-európai vonásait húzzák alá.

²³ Léderer 1955. 105.

„Nem látom azonban teljesen igazoltnak, hogy pl. Szabó Istvánnál valamiféle reakciós jobbratulódást jelentett volna az »Úr és paraszt« kötetbeli tanulmánya. Sokkal inkább lehetne ilyenről beszélni Szabó István összefoglaló népiségtörténeti köteténél²⁴, amely igen gondos analízisre szorul. Erre az analízisre annál inkább szükség van, mert minden reakciósság mellett éppen ebben a kötetben nyilvánul meg legjobban az a németellenesség²⁵, amely – persze súlyos korlátokkal – lényegében a népiségtörténeti tanulmányok legtöbb szerzőjénél jelentkezett.”²⁶

Feltétlenül érdemes mindehhez hozzáfűzni, hogy Léderer Emma „megemlékezik” Szabóról az ebben az időben közkézen forgó *Bevezetés a történettudományba* című egyetemi jegyzetében is²⁷, a korábbi, a két világháború közötti (ellenforradalmi) magyar történetírásról szóló fejezetben. A jegyzetnek több, változatlan utánnomása is volt, (jelen sorok írója az 1964-es változatot használta, ez került a keze ügyébe), itteni kijelentéseit ráadásul részben megismétli 1969-es historiográfiai összefoglalójában is.²⁸

Léderer itt Szabó István kapcsán is, „sok kitűnő” történészről beszél, akik az ellenforradalom (azaz a Horthy-rendszer) idején a szellemtörténet jegyében tévelyegtek, azóta azonban már a helyes, a marxizmus felé vezető útra léptek. Szabó István életművében ilyennek tekinti a parasztságtörténeti kutatásokat (tehát a helyes irány megtalálását), s ő ráadásul óriási anyagfeltárással is dolgozott.

„Igy kell megvizsgálunk nagyon sok kitűnő, ma a marxizmus felé közeledő történészünknek az ellenforradalmi korszakban írt munkáját, mindig azzal, hogy ekkor írt munkáját megfelelő kritikával illetjük, de ugyanakkor gondosan figyeljünk arra, hogy az illető a felszabadulás óta milyen utat tett meg, és nagyon gondosan meg kell néznünk, hogy nagyon sokan az ellenforradalom szellemtörténeti tévelygéseiből ma már a helyes útra, a marxizmus felé vezető útra léptek.

---

²⁴ Természetesen *A magyarság életrajza*-ról van szó.

²⁵ Erre a németellenességre utal Szabó is 1954-es, az egyetemi tankönyvről írt lektori véleményében.

²⁶ Léderer 1955. 106.

²⁷ Vö. Léderer 1964. (Jelen sorok szerzőjének csak az 1964-es 6. változatlan utánnomása volt elérhető. Ez megegyezik a szóban forgó kéziratral.)

²⁸ Léderer 1969.

Ilyen pl. Szabó István, a település- és népiségtörténet egyik legkitűnőbb képviselője, aki bár helytelen szempontból, de ugyanakkor óriási anyagfeltárással és valamiféle új utat keresgélve, igen sokat foglalkozott a magyar parasztság történetével, s ilyenek sokan mások is.

Mindig el kell tehát választanunk ezeknek a történészeknek az ellenforradalmi korszakban írt munkáit a személytől, aki esetleg ma már egészen más munkákat ír.²⁹

Léderer Emma szerint mindez érvényes saját magára, valamint például Szekfű Gyulára (ő 1941-ben tért helyesebb útra) is, ugyanakkor negatív példaként nevezi meg Hóman Bálint és Deér József esetét, akik viszont ezt a fordulatot nem tették meg.

Nyomatékosan mutat rá Léderer Szabó történetírásának azon érdemére, hogy hatalmas forrásbázist tárt fel és mozgatott. Szabó István munkáiban ugyanis szerinte még akkor is, amikor a szellemtörténet felé közeledett, óriási az anyagfeldolgozás, ez pedig összeköti őt a Domanovszky-iskola gazdaságtörténelmi tanulmányaival, vagy a Mályusz-féle településtörténeti iskola disszertációival.³⁰

„A szellemtörténet nagyvonalú szintéziseket írt »sub specie aeternitatis«³¹, az égi szférák világába röppentve elvonatkozott a földtől és az adatoktól, előkelő fölényel hamisította, vagy nem vette tekintetbe a számára kellemetlen adatokat, nem haladt a mély anyagközlés útján. Ezeknél a munkáknál tehát az anyag és az adat kevésbé fontos. Nagyon sok ellenforradalmi körből származó szellemtörténeti munkában is van azonban nagy adatfeltárás, ilyen munkák is lehetnek egy történeti feldolgozás számára igen fontos anyagok. A Domanovszky-iskola gazdaságtörténeti tanulmányaiban, a Mályusz-féle településtörténeti disszertációkban, Szabó István és Sinkovics István ebből a korból származó minden munkájában nagyértékű anyag van, amelyet talpára állítva kellő kritikával helyesen fel tudunk használni.”³²

²⁹ Léderer 1969. 140.

³⁰ Vö. ezekről bővebben a későbbiek.

³¹ Léderer Emma ilyen jellegű véleménye a szellemtörténetről természetesen teljesen téves, hiszen az éppen történetiségükben vizsgálta az eszméket.

³² Léderer 1969. 140. Azt is érdemes mindehhez hozzátenni,

A hatvanas évek végéről, hetvenes évek első feléből még két szerzőt szeretnék megemlíteni, akiknek álláspontja fontos a Szabó István-i életmű értelmezésének szempontjából. Mindkettőben közös, hogy elsősorban Szabó István 1960-as évekbeli település- és agrártörténeti munkáit értékelik nagyra, sőt az életmű leginkább kiemelkedő teljesítményeit is Szabónak ehhez a korszakához kötik. Szintén közös jellemvonásuk, hogy eltérően az 1950-es és 60-as évek említett kritikáitól Szabó István életművét alapvetően pozitívan értékelik, sőt európai vonatkozásait is hangsúlyozzák. Az egyik Pamlényi Ervintől³³ származik, aki Szabó István halála alkalmából írt megemlékezést a történészről.³⁴

Pamlényi mindenekelőtt a Szabó István által szerkesztett kapitalizmus kori parasztságtörténeti köteteket, *A prédiomot*, valamint a középkori falutörténeti monográfiákat méltatja. Utóbbiak szerinte több vonatkozásban párhuzamot mutatnak a legmodernebb francia gazdaság- és társadalomtörténeti iskola munkáival³⁵, sőt meg is haladják annak szemléletét, mert nem szűkülnek regionális keretekre, hanem az egész országot felölelik.

„Az ő irányításával, bevezetésével készült *A parasztság története Magyarországon a kapitalizmus korában* című kétkötetes tanulmánygyűjtemény, amely rendkívül gazdag és sokoldalú képét nyújtja e különösen súlyos, nehézségekkel terhes korszak parasztsága életének, szociális helyzetének, munkájának és kulturális állapotának. És ebben az időben készült – a prédiomról szóló tanulmányán, kora középkori társadalomtörténetírásunk e gyöngyszemén kívül – az a terjedelmes monográfia is ..., *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. sz.)*, melyben, »megrajzolta azt a folyamatot, ahogy a nomád eredetű téli szállásból századok során kialakult a Mohács idejére már sűrű faluhálózat.«³⁶

hogy Szabó István egy 1955-ös Léderer Emmához írott levelében, mindezekre reagálva elhatárolja magát a szellemtörténettől, szerinte ő mindezzel már az 1930-as évekbeli Komoróczy-ismeretetésben leszámolt. Vö. Ms 5438/109.

³³ Vö. még tőle Pamlényi 1989.

³⁴ Pamlényi 1969. 51. 12.

³⁵ Itt feltehetőleg az Annales francia történetírói iskolára gondol a szerző. Vö. ehhez Erős 2015. 257–264.

³⁶ Pamlényi 1969. 12.

„Szabó István, mint történetíró elsősorban a jelenségek, folyamatok pontos, hiteles, tudományos leírását, rögzítését tartotta feladatának; józan realizmusával sikerült elkerülnie a csapdákat, amelyek e területen már nem egy pályatársát ejtették rabul. A magyar parasztságból nőtt ki, ahhoz tartozott, de nem idealizálta, s nyoma sincs nála a parasztság romantikus szemléletének. A **nemzetnevelés** igazi eszközének a **nemzeti önismeret** (én kiemelésem – E.V.) fejlesztését tekintette. S noha a falvak népének történetével foglalkozott egész életén át – soha nem volt provinciális, mindig kitekintett a határokon túlra, egybevetve a múltban ott történeteket a hazai fejleményekkel. Ennek az állandó kontaktusnak köszönhető, hogy például a falurendszer kialakulását tárgyaló munkája ugyanazon kérdéseket vizsgálja, mint a **legmodernebb francia gazdaság és társadalomtörténeti iskola** alkotásai – azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy ő gazdag forrásanyag birtokában, a lélekszám, a falvak kialakulása, a pusztasodás stb. kérdéseiben nemcsak egyes helységek vagy vidékek tekintetében, hanem az **egész országra** (az én kiemeléséim, E.V.) vonatkozóan tudott általánosan érvényes eredményekhez eljutni.”³⁷

A másik megemlékezés írója Hoffmann Tamás³⁸, aki az *Agrártörténeti Szemle* szerkesztőjeként már az 1960-as évek első felétől közelebbi szakmai kapcsolatban állt Szabóval. Ő kezdeményezte és szerkesztette azt a magyar mezőgazdaság történetéről szóló, végül el nem készült szintézist, amelynek egyik része volt Szabó István végül 1975-ben, posztumusz megjelent tanulmánya a magyar mezőgazdaság középkori történetéről, de Szabó falutörténeti monográfiájának is egyik opponense (vö. későbbiek) volt, s ennek kapcsán igen elismerően nyilatkozott Szabó munkájáról.

Hoffmann Tamás ebben az írásában kiemeli, hogy Szabó István magányos történész volt, akinek bizonyos műveit az uralkodó felfogás esetenként stigmatizálni kívánta, de ő maga e stigmákat felvállalta. Pamlényi Ervinhez hasonlóan különösen az utolsó évtizedet tartja nagyra Szabó István életművében, s a kapitalizmuskori

parasztság történeti kötetek kapcsán során lehetősége nyílt arra is, hogy pontosítsa korábbi, a jobbágyságra vonatkozó nézeteit.

„Bár tagadhatatlan, hogy kortársi rokon törekvések nyomot hagytak életművén, és az is, hogy ezeket a stigmákat ő maga sosem kívánta kendőzni, takargatni, még akkor sem, ha az uralkodó felfogás hívei e jegyeket egyenesen megbélyegzőknek tekintették ... magányos volt, legfőképpen kortársai között egy olyan intellektuális életben, ahol sajnálatosan kevés életműtörtélen konzekvenciája az elérni kívánt cél, a nemzeti önismeret.”³⁹

„Ebben az utolsó évtizedben (az 1960-as években – E.V.) írta meg tanítványaival és tisztelőivel *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában* című tanulmánygyűjteményt, ezt a tudományok oly széles mezején nélkülözhetetlen, immáron harmadik kötetet és majd kétszáz nyomdai ív terjedelemben duzzadó összefoglalást. A probléma természetéből adódik, hogy a kapitalizmus kori parasztság történelmi mérlege egészen más súlyokat kívánt, mint a jobbágyságé, másrészt azt is meg kell állapítanunk, hogy ezek az értékmérők – példázván kutatói erényeit – Szabó István professzor számára alkalmasnak bizonyultak többek között még arra is, hogy pontosítsa velük jobbágy kori vizsgálódásainak mérlegét.”⁴⁰

Alapvető megállapításokat tesz Szabó István egész életművére vonatkozóan is Hoffmann Tamás *A magyar mezőgazdaság története* 1975-ös kiadásának előszavában.⁴¹

Itt rámutat arra, hogy Szabó 1960-as évekbeli, a középkori agrár- és település, illetve népeseletörténetre vonatkozó munkái egy összefüggő koncepcióból származnak, amelyet Szabó még az 1930–40-es években vázolt fel (és lényegében akkor gyűjtötte össze annak anyagát is). A kulturális kormányzat akkor alapvetően a népiségtörténettől várt eredményeket (politikai-ideológiai támogatást törekvéseihez), Szabó agrártörténet írása azonban ettől több vonatkozásban eltérő utakat fészegetett. Szerinte azután Szabó e munkáiban arra törekedett, hogy a népiségtörténeti

³⁷ Pamlényi 1969. 12.

³⁸ Hoffmann 1970. 520–521.

³⁹ Hoffmann 1970. 520.

⁴⁰ Hoffmann 1970. 521.

⁴¹ Hoffmann 1975. 7–8.

indíttatású parasztságtörténet a tudományosság jegyében eltávolítsa az igazolhatatlan feltevések világától.⁴²

„Még levéltáros korában – így emlékezett egy ízben barátai körében – egyik kollégájával sétált a napi szolgálat után a vári sétány árnyas fái alatt. Tervegették a jövőt, magukét és a tudományukét. Mert az őket körülvevő közegre figyelve felismerni vélték azokat a hangokat, amikre – úgy gondolták választ kell adni a kutatónak, ha megszólaltatja a múltat. A kolléga – most már a tudománytörténet a bizonyosság erre – messzelátóan vázolta fel programját. Birtokadománylevelek, határjárások, összeírások hatalmas tömege, s adatainak eleddig hasznosítatlan maradt sokasága került hirtelen új megvilágításba, s felcsillant a remény: sikerül – e források és módszerek révén – a hazai és a szövevényesebb anyagú nemzetközi tudományosság közötti távolságot csökkenteni. Ezzel egyszersmind termékenyebb működésre is remélte serkenteni a história bűvárait, nem titkolva, hogy a kulturális kormányzat meg a tudománypolitika elsősorban a népiség-történetírástól várta a szakmai élénkületet, valamint a maga működésének tudományos igazolását.”

„Az ily módon közreadott tanulmány szerzője megkülönböztetett fontosságot tulajdonított előbb említett tanulmányai között. Úgy vélte, mindenekelőtt itt nyílt alkalma mindazokra a fejtegetésekre, amelyek – az agrártörténet jegyében – leginkább eltávolítják a népiségtörténeti⁴³ indíttatású parasztság történetírását attól a határtól, ami a tudományt elválasztja az igazolatlanul maradt feltevések világától és lehetővé teszi művelői számára a történelem hétköznapi eseményeinek megértését, csakúgy, mint azok okainak felismerését.”⁴⁴

A TANÍTVÁNYOK, MUNKATÁRSÁK ÉRTÉKELÉSEI AZ 1970-ES/1980-AS ÉVEKBŐL

Igen fontos fejezete a Szabó István-i életmű értelmezésének Für Lajos értékelése, aki Szabó István 1976-os, *Jobbágyparaszttok* című köte-

tét Pölöskei Ferencsel együtt szerkesztette, s ahhoz írt terjedelmes kísérő, Szabó István életművét elemző tanulmányt.⁴⁵ Ez a tanulmány máig is alapvető referenciának számít a Szabó Istvánnal összefüggő, illetve a róla szóló irodalomban.

Für Szabó életművének három irányzatát különbözteti meg, s ezeket azután részletesen elemzi is. Egyrészt a Debrecen történetével összefüggő írásokat (külön kiemelve Debrecen, a hajdúság, valamint a tanyák kérdését), az egyfajta történeti demográfiaként értelmezett népiségtörténeti tanulmányokat, valamint a parasztságtörténeti kutatásokat.

Für kitér Szabó pályájának szakaszolására is. Az 1928-ig tartó időszakot a felkészülés, az 1938-ig terjedőt pedig az erőgyűjtés periódusának tartja. Szerinte az 1948 körüli korszak Szabó történetírói működésének virágkora, amikor könyvek és tanulmányok sora kerül ki kezei közül. Az ekkori támadások miatt azonban egy megtorpanás következik be Szabó pályájában, amit az 1958 utáni nyugdíjazás utáni másodvirágzás követ.

Für összegzi és értékeli Szabó történetírói szemléletének általános vonásait is, amelyek közül a társadalomtörténeti szemléletet és irányultságot, valamint a komplex módszert, a különböző tudományok eredményeinek a felhasználását, a velük való kooperációt hangsúlyozza, valamint kiemeli például a komparatív megközelítést, azaz azt, hogy Szabó a magyar jelenségeket európai összehasonlításban elemezte és mutatta be.

„Számos tanulmányában alkalmazta a gazdaság- és településtörténet, a történeti statisztika módszerét, és használta fel eredményeiket, de hasznosította a nyelvtörténeti kutatások néhány fontos tanulságát is. Kezdetől fogva, érthetően, igen nagy érzékenységgel és finom árnyalással tudta hasznosítani jogtörténeti felkészültségét, a jogtudomány módszereit. Utolsó évtizedében pedig figyelmét kiterjesztette a középkori régészeti újabb eredményeire is. Mestere volt a komparatiztikának, az összehasonlító módszernek. Egy-egy témakört, láthattuk, mindig az egyetemes európai történelem nagy folyamataihoz mérten, azokba ágyazva bontotta ki. Legutóbb

⁴² Hoffmann 1975. 7.

⁴³ Hoffmann itt láthatólag el kívánja határolni a népiségtörténetet a parasztságtörténettől.

⁴⁴ Hoffmann 1975. 8.

⁴⁵ Für 1976. 7–30.

pedig, épp a nomád téli szállások falvakká fejlődő folyamatát kutatva, a néprajztudomány távoli analógiáit vonta eredményesen vizsgálódásai körébe s jutott segítségével fontos következtetésekhez. A történeti demográfiának pedig nemcsak a módszerét hasznosította, de igen eredményesen művelte magát a műfajt is. Akár a történeti demográfia egyik jeles művelőjének is nevezhetjük.⁴⁶

A fentieket összegezve teszi fel Für a kérdést: hol jelölhető ki végül is Szabó István helye a magyar historiográfiában?

A kérdésre a választ Sándor Pál értékelésével gyökeresen ellenkező irányban, s persze pozitívan adja meg (némileg Várdy Béla értékelésével párhuzamokat mutatva⁴⁷). Szerinte Szabó alapvetően szemben állt a két világháború közötti történetírás uralkodó irányzatával, a szellemtörténettel. Utóbbtól tudományos tárgyilagossága és realista, társadalomtörténeti irányú látásmódja különbözteti meg, amelynek tárgya mindig is a nép volt. Helye így sokkal inkább a népi írók törekvéseihez állt legközelebb, főként Erdei Ferenc, Veres Péter és Illyés Gyula között jelölné ki a helyét.

„...tudományos tárgyilagosság s a társadalomtörténeti tényezők előtérbe állítása élesen elhatárolja és megkülönbözteti munkáit a korabeli tudományos felfogástól. Azt is mondhatnánk, mintegy realista szemléletmód húzódik végig munkásságán, s ezt a realista szemléletet épp a tárgyilagossága és a társadalmi tényezők hangoztatása, nem utolsósorban pedig az a sajátosság adta tanulmányainak, hogy tárgyuk – így vagy úgy – maga a nép volt.

Épp a realista látás- és szemléletmód, tárgya és tárgyából is táplálkozó plebejus demokratizmus, a hitelességigény történetírásunkban valahol Erdei Ferenc, Veres Péter és Illyés Gyula »vonalai« között jelölné ki helyét, ha tudományunkban is vonallá szerveződhetett volna, amit Szabó István művelt.⁴⁸

Für szerint Szabóra mindez 1945 után is érvényes, ebben a korszakban a fenti hármashoz hasonlóan lépett tovább, bár a történettudomány-

ban nemigen voltak hasonló arcélú és méretű képviselői mindennek.

„Eszmei helye a szocialista rend újabb szakaszában – úgy tűnik – változatlanul ama három, szintén továbblépő szociográfus és író között lenne kijelölhető, ha – megismételve az előbb elmondottakat – tudományunkban lettek volna jellegükben hasonló arcélú és méretű képviselői.⁴⁹ Fontos itt még megemlítenünk Für Lajos egy másik írását is, amelyben alapvető szerepe van a Szabó Istvánnal összefüggő értékelésnek, a tanulmány ráadásul a Szabó születésének 90. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyvben jelent meg.⁵⁰

Für itt a két világháború közötti magyar nemzetiségtörténeti, illetve „magyarság-tudomány” kutatásokról adott áttekintést, amelyben jelentős szerepe volt Szabó István műveinek. A magyarságtudomány, illetve a nemzetiségtudomány fogalmát a következő-képpen határozza meg a szerző: „...a »magyarságtudomány« s a vele többnyire együtt használatos »nemzetiségtudomány« (esetleg »kisebbségtudomány«) alatt az ún. »lágý« és »kemény« társadalomtudományok összességének olyan egybehangolt és komplex művelését értjük, amikor a kutatások középpontjába a nemzettel – magyarsággal – és bármely más néppel-nemzettel, illetve a nemzetiséggel-kisebbséggel kapcsolatos kérdések vizsgálata került. Mintegy önálló studiumként való kezelését az látszik indokolni, hogy a középpontba állítódó kérdésköteg: az etnikus és interetnikus jegyek csupán több tudományág együttes segítségével, interdiszciplináris és komplex módon bogyozhatók ki, tárthatók fel, ragadhatók meg.”⁵¹

Ezután Für azokat az intézményeket idézi fel, amelyekkel Szabónak is kapcsolata volt, így a Magyarságtudományi Intézetet (az *Úr és paraszt* című kötet kapcsán), a Teleki Intézetet (ők adták ki pl. a *Revue d'Historie Comparée*-t, ahol Szabónak két nagyobb írásai is megjelent), a Kelet-európai Intézetet, amelyet Bibó István vezetett, s ahol Szabó 1948-as, parasztságtörténeti tanulmányai láttak napvilágot.⁵²

⁴⁶ Für 1976. 21.

⁴⁷ Várdy 1976. 112–113.

⁴⁸ Für 1976. 24.

⁴⁹ Für 1976. 26.

⁵⁰ Vö. Für 1989. 79–93.

⁵¹ Für 1989. 79.

⁵² Vö. ehhez pl. Kosáry 1983 32–41.

Tanulmányának összegzésében Für kitér a népiségtörténet általános értékelésére is, ebben vitázik a tízkötetes *Magyarország története* (1978) vonatkozó fejezetével, mivel az irányzatot, s benne Szabó szerepét Für lényegesen pozitívabban ítéli meg, mint a szóban forgó rész szerzője.

Für különösen az *Ugocsa megyé-t* és *A magyarság életrajzá-t* emeli ki, mindkettőt tárgyilagosságáért és a társadalomtörténeti nézőpont következetes alkalmazásáért.

„Részrehajlatlan objektivitás, szigorú tárgyilagosság – ezek a legfőbb jellemzői a néhány évvel később publikált átfogó nagy műnek is. »A magyarság életrajzá«-ról van szó. Ritkán szoktunk hivatkozni rá, pedig valószínűleg ez is a magyar történettudomány legértékesebb darabjai közé tartozik. A tárgyilagos önismeretre törekvő tudományosság egyik gyöngyszeme. Könyvében nem kevesebbet írt meg, mint etnikumunk előbb emelkedő, majd – számos történeti tényező egybejárásának folytán – hanyatlani kezdő történelmi életrajzát. Amit Ugocsa esetében egy megyében, ebben a könyvében a Kárpát-medence arányaiban tekintett át. Ám most sem bocsátkozott, ahogy Szabad György írta, »kalandos spekulációkba«, az elérhető forrásokból és adatokból az Ugocsánál maga elé szabott tárgyilagos nézőpontok és módszerek alapján, higgadt és mértéktartó előadásban kísérté végig a közép-európai tájegység etnikai hullámzásának évszázadait.”⁵³

A Szabó István életművét tárgyaló munkák közül külön csoportként kezelem azokat az értékeléseket, amelyek közvetlen tanítványai tollából kerültek ki, akik az egyetemi katedrán is folytatták/folytathatták mesterük tevékenységét (Für Lajos is közvetlen tanítványnak tekinthető, ő azonban csak az 1980-as években kaphatott katedrát, akkor is Budapesten, illetve később Egerben⁵⁴). Ezek közül az értelmezések (sokszor megemlékezések) közül különösen kettőt emelnék ki, Orosz Istvánét és Rácz Istvánét, mert ők számos írásukban tárgyalták Szabó történetírói tevékenységének különböző aspektusait, s átfogó értékelést is megfogalmaztak róla.

Orosz István már 1978-ban, Szabó István halálának 10 éves évfordulóján áttekintést adott a történésről⁵⁵, de később is szinte folyamatosan publikált a debreceni agrártörténeti iskoláról (1985), bevezetőt írt *A magyarság életrajza* új kiadásához (1991), később kísérelő/értelmező tanulmányt az 1948-as kötet hányattatásairól, illetve külön Szabó István Debrecen történelmére vonatkozó kutatásairól.⁵⁶

Ki lehet ezek közül is emelni 1978-as írását, amely 1982-ben, a Bitskey Istvánné által összeállított Szabó István-bibliográfia bevezető tanulmányaként is szolgált.⁵⁷

Orosz István Szabó munkásságában (Für Lajoshoz hasonlóan) itt alapvetően szintén három irányultságot/témakört különít el. Egyrészt a Debrecen történelmére vonatkozó helytörténeti kutatásokat, a népiség- és településtörténeti munkákat, valamint a parasztságtörténeti műveket. Orosz rámutat például a népiségtörténeti kutatások kapcsán arra, hogy Szabó 1945 utáni településtörténeti munkái szoros kapcsolatban állnak 1945 előtti népiségtörténeti kutatásaival. A parasztságtörténeti kutatásokkal összefüggésben a legfontosabb mondanivalója az, hogy Szabó 1945 utáni ilyen jellegű munkái viszont (ellentétben a korábbiakkal) már sokkal kevésbé a földesúr és jobbágy patriarchális viszonyáról szólnak, s alapvetően a rendi osztálykülönbségek (!) bemutatása áll a középpontban, a nemesség és a jobbágyság közötti mély szakadás, főként a kora újkori időszakban.

„Tanulmányaiban újfajta jobbágyszemlélet formálódott ki – írja Orosz Szabó 1945 utáni parasztságtörténeti tanulmányai kapcsán –, a jobbágy-földesúr viszonyának patriarchális ábrázolását a rendi és osztálykülönbségek bemutatása váltotta fel. A történelmi birtokos osztály áldozatvállalásával szemben a jobbágy megszerzéséért folytatott kíméletlen érdekharcot s az örökös jobbágyság rendszerének létrejötte után a nemesség és a jobbágyság közötti mély szakadékot hangsúlyozta. Még abban a tanulmányban is, amelyben a kötet címe az úr és paraszt egységét

⁵⁵ Orosz Istvánhoz vö. *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára* 2005.

⁵⁶ Orosz 1985. 53–65; Orosz 1999. 104–108.

⁵⁷ Orosz 1978. 50–56.

⁵³ Für 1989. 91.

⁵⁴ Für Lajoshoz vö. *Hagyomány és történelem* 2000.

hirdette, úgy fogalmazott az 1514 utáni évszázadokról, hogy »a nemesség és parasztság a jog mértékében két külön világ foglalta, amely egymásra nézve idegen, egymástól elzárt, sőt egymással szemben ellenséges volt.«⁵⁸ A szemléleti változás másik döntő eleme a »történelmi« uralkodó osztályokkal szemben a magyar parasztság történetében megfogalmazott parasztöntudat, hogy a parasztság »a magyarság legnagyobb, a többenél semmivel sem fiatalabb osztálya.«⁵⁹ Egyebekben pedig Orosz kiemeli Szabó látásmódjának európai vonatkozásait, felvezetését arra vonatkozóan, hogy a „szolgámmunkával művelt kora középkori európai magánkezelésű földesúri gazdaság a magyar fejlődésben is megtalálható volt”⁶⁰, s általában (tehát nem csak a parasztságtörténeti tanulmányaiban) Szabót a társadalomtörténeti megközelítés jellemezte.

Összességében Orosz Szabó István munkásságát akként értékelte, hogy a történelemutolsósorban az 1948/49-es támadások tartották távol és szigetelték el a marxizmustól, pedig társadalomfelfogása (néhány más történelemmel együtt) már 1945 előtt is a legközelebb állt a marxizmushoz. Az utóbbival való teljes azonosulás így tanítványainak (Szabó ösztönzésére is) „jutott osztályrészül”.

„A marxista felfogást az ő ösztönzésére természetes közegüknek tekintő tanítványainak megadott az, ami neki nem, teljes tevékenységükkel részeseik az új magyar marxista történetírásnak. Nemcsak Szabó István, hanem a magyar marxista tudományosság is veszített azzal, hogy bírálói szektás heveségükkel és megalapozatlan támadásaikkal éppen azt a »polgári« történetírót igyekeztek távol tartani és elszigetelni, akinek társadalomfelfogása – néhány más társával együtt – már a felszabadulás előtt is legközelebb állt a marxizmushoz.”⁶¹

Amint a korábbiakban már jeleztem, a Szabó-tanítvány Orosz István a későbbiekben is rendszeresen publikál a mindig mesterének tekintett történelem-életművéről, illetve annak egyes darabjairól vagy irányairól.

Feltétlenül meg kell említenünk ezek közül *A magyarság életrajza*-nak 1990-es újbóli, reprint kiadásához írott előszavát.⁶² Ebben az előszóban Orosz Szabó nagy szintézisét Mályusz Elemér népiségtörténeti iskolájához köti, amelynek legfontosabb előképét a Hermann Aubin vagy Rudolf Kötzschke által reprezentált német népiségtörténetben látja. Szabót és Mályuszt azonban szerinte a német mintáktól eltérően nem az irracionális és az ideologikus szándékok, sokkal inkább a szigorú tárgyilagosság és a racionalitás jellemezte.

„A kutatásban mintául szolgáló német település és népiségtörténet H. Aubin vagy R. Kötzschke nevével fémjelzett formájában még kevésbé, mások által művelve már sok irracionális elemet is tartalmazott, s a politikai szólásokban a »faji« felsőbbrendűség hirdetéséhez is eszközül használták fel: a magyar népiségtörténetet azonban ezek a legkevésbé sem jellemezték. Az ilyen szellemiségű munkák döntő többsége nálunk a szigorú tudományosság és a racionalitás alapján állt, a kutatás tárgyát mindig történetírói és nem ideológiai eszközökkel igyekezett megközelíteni.”⁶³

Orosz szerint Szabónak az 1940-es évek elején írott magyarságtörténeti és népiségtörténeti tanulmányait alapvetően a realitás, a humánus, a szenvedélymentesség jellemezte, s a történelem »igaz magyarsága« nem fért össze más népek gyűlöletével.

Fontos és jellemző megállapításokat tesz Orosz Szabónak a Debrecen történetével összefüggő kutatásaira vonatkozóan is, amelyeket leginkább az 1990-es évek második felében fogalmazott meg⁶⁴

Itt többek között hangsúlyozza, hogy bár a helytörténeti kutatások vonatkozásában Szabó Zoltai Lajos, Ecsedi István és Csobán Endre kutatásaira és különböző megállapításaira sokat épített, tőlük sokat tanult, lokálpatriotizmusukat azonban nem minden tekintetben osztotta, s nem mindig/minden történeti helyzetben helyeselte a civis város lakóinak politikai magatartását. Rámutat Orosz Szabó Debrecennel

⁵⁸ Tehát Orosz István Szabó István szóban forgó tanulmányából inkább a nemesség és parasztság szembeni állását emeli ki.

⁵⁹ Orosz 1978. 10.

⁶⁰ Orosz 1978. 12.

⁶¹ Orosz 1978. 13.

⁶² Orosz 1990. I–III.

⁶³ Orosz 1990. I.

⁶⁴ Orosz 1999. 104–108.

összefüggő tanulmányaiban a gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítés fontosságára is. Példaként a tanyarendszer kialakulásáról írott tanulmányát is megemlíti, amely Györffy István ahistorikus szemléletével szemben rámutat a tanyarendszer kialakulásának történeti vonatkozásaira, s annak keletkezését a 18. századra teszi.

Szintén Szabó és Debrecen viszonyát boncolgatja Orosz egy másik művének, szintúgy 1998-as reprint kiadásához írott értelmező tanulmányában.⁶⁵ Itt kitér a kötetrel kapcsolatos bírálatokra (vö. minderről részletesen a későbbiekben), amelynek alapja az, hogy Szabóék a békepárt politikáját védelmezték, a radikálisokat viszont támadták 1848/49-re vonatkozólag. Orosz szerint a kötet elleni támadások háttérben az osztályharc gondolatának elutasítása volt, s Szabóék támadóik szerint a kötet feudálkapitalista szemléletet tükrözött. Orosz szerint ezzel szemben a kiadványt inkább az objektivitásra és a pártatlanságra való törekvés jellemezte.

„Az objektivitásra és a pártatlanságra törekvésből fakadt a kötet szerzőinek következő bűne: az osztályharc elutasítása. A történetírás »mágnak az osztályharcnak a leírása és fegyvere«, állapítják meg a Társadalmi Szemle kritikusai, s az osztályharc a történetírásban is folyik és a marxizmus és a »feudálkapitalista« történet-szemlélet ellentétében tükröződik. A kötet szerzői, miután nem marxisták, a feudálkapitalista történet-szemlélet követői.”⁶⁶

Orosz szerint a kritikusok egy része később felismerte hibáját, elfogultságát, viszont Szabó István a támadások hatására már kutatta tovább 1848/49 problémáit (jóllehet nem sokkal később két tanulmányt is publikált Kossuth és a jobbagyfelszabadítás témaköréből.)⁶⁷

Az Orosz Istvánhoz hasonlóan Szabó István tanítvány Rácz István⁶⁸ ugyancsak több írásban foglalkozott a szintén mesterének tekintett történész életművének különböző aspektusaival. Rácz már 1957-ben rövid cikket publikált az *Agrártörténeti Szemlé*-ben a debreceni agrár-

történeti iskoláról, 1978-ban és 1982-ben Szabó egyetemi tanári munkásságáról emlékezett meg, 1988-ban és 1998-ban szerkesztője volt a Szabó István születésének 90., illetve 100. évfordulója alkalmából készült emlékkönyveknek, amelyekbe Szabó István életművét átfogóan értékelő előszavakat is írt. De több egyéb tanulmányt publikált az 1990-es évek végén, a 2000-es évek első felében is, többnyire a Szabó István munkatársainak tekinthető történészeknek szentelt emlékkönyvekben.⁶⁹

Különösen kiemelném 1978-as tanulmányát⁷⁰ (ami – Orosz Istvánéhoz hasonlóan – az 1982-es bibliográfia mellékleteként újból megjelent⁷¹), ahol mindenekelőtt Szabó tanári, egyetemi előadói tevékenységét méltatta. Középpontba Szabó István egyetemi előadásait állította, amely szerinte alapvetően szemben állt az 1950-es évek elején még közkézen forgott Hóman-Szekfű-féle *Magyar történet*-tel. A legfontosabbnak a gazdasági és társadalmi kérdések vizsgálatát tartotta, de ezt szerinte arányosan egészítette ki Szabó a politika és a kultúra történetével. Rácz szerint (nem kevés ellentmondással) Szabó előadásait a tárgyszerűség és a pártosság egyszerre jellemezte, s utóbbi a parasztság iránti elkötelezettséget, illetve a **nemzeti** értékek maradéktalan feltárását jelentette. „Előadásai során Magyarország történetének a 18. század végéig új szintézisét alkotta meg, s ezeket jegyzet formájában közre is adta. A negyvenes években és az ötvenes évek elején még a Hóman-Szekfű: *Magyar történet-e* forgott közkézen összefoglaló munkaként, Szabó István azonban koncepcionálisan és tematikailag is egyéni utat választott. Mindenkor a fővonalat, a nagy fejlődési íveket rajzolta meg. Az aprólékos részletezéseket szándékosan kerülte. A periodizációt is a nagy távlatok igényeinek megfelelően formálta. A tematikai elrendezés híve volt, de ugyanakkor az összefüggések feltárására is nagy gondot fordított. A történeti élet egészéről adott számot: előadásainak a középpontjában a gazdasági és társadalmi fejlődés vizsgálatát állította, amellet azonban a politika és a kultúra is arányosan helyet kapott.

⁶⁵ Orosz 1998. 597–609.

⁶⁶ Orosz 1998. 605.

⁶⁷ Orosz István további Szabó Istvánnal kapcsolatos újabb tanulmányai vö. Orosz 2017. 39–48. Valamint: Orosz 2018. 34–40.

⁶⁸ Rácz Istvánról vö. *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára* 1999.

⁶⁹ Rácz 1957. 85–86; Rácz 1969. 91–92; Rácz 1989. 9–12.

⁷⁰ Rácz 1978. 56–59.

⁷¹ Vö. *Hajdú bihari Napló* 1988. 9.

Előadásainak igazi vonzását az adta meg, hogy a tárgyyszerűség és a pártosság egyszerre jellemezte. Együttérző elkötelezettségének a jelei a parasztság irányába (sic!) elsődleges ismérvként szerepelt nála. Tanítványai számára a **nemzeti** (!!!-E.V.) értékek maradéktalan feltárására törekedett, de úgy, hogy közben ezzel más népeket ne sértsen. Az értelmi és az érzelmi nevelés tehát szerves egységgé kovácsolódott előadásaiban.⁷²

Rácz rámutat arra is, hogy Szabónak az oktatói munka mellett három kutatócsoportja is volt. az első az 1950-es években Debrecen 19. századi agrártörténetének részletkérdéseit vizsgálta. A második eredményei az 1960-as *Agrártörténeti tanulmányok*-ban csapódtak le, míg a harmadik a kapitalizmuskori parasztságtörténetet vizsgáló munkacsoport volt, amelynek eredményeit két nagyszabású kötet foglalta össze 1965-ben.

Összességében Rácz Szabót a társadalmi-demográfiai aspektus érvényesítése, a kritikával egybekötött forrástisztelet, a komplexitás és az összehasonlító történet szemlélet tanítványaiba való átplántálása miatt tekinti példaszerűnek Szabó ilyen irányú tevékenységét.

Amint az előzőkben erről szó esett Rácz István a későbbiekben is folyamatosan foglalkozott Szabó István életművével, s ennek során értékelte is annak tevékenységét. Erre az értékelésre jellemző, hogy kevésbé emeli ki a népi ideológia hatását (sőt ezzel szinte egyáltalán nem foglalkozik, hasonlóan Orosz Istvánhoz), inkább a helytörténeti kutatások jelentőségét, vagy Mályusz Elemér, illetve az Országos Levéltárban dolgozó kollégák hatását, Szabó műveinek az övékével való párhuzamba állítását szorgalmazta. Így például 1989-ben Szabót a Mályusz Elemér, Hajnal István, Fekete Lajos, Pleidell Ambrus, Paulinyi Oszkár, Ila Bálint, Váczy Péter, Sinkovics István, Wellmann Imre által reprezentált „nagy történetnemdzedék” tagjaként értékelte, életművét velük tekintette egyenértékűnek.⁷³

Tudós jellemvonásai közül aláhúzta kiemelkedő egyéni képességeit, forrástiszteleten alapuló hitelteremtő erejét, a társtudományok eredményeinek hasznosítását. Szemléleti jellegű megállapításai közül kiemeli, hogy Szabó a parasztsá-

got nem lezárt társadalmi képletként kezeli, s a sematikus ábrázolt süllyedés mellett rámutat a parasztság emelkedési lehetőségeire. Például a nemesítés, a hajdúvá válás vagy a végvári szolgálat jelentőségét hangsúlyozza ebben a vonatkozásban.

Rácz István a továbbiakban azt is kifejti, hogy a parasztság történetének kutatása mellett elkötelezettség már az 1940-es években határozott formát öltött Szabónál (ezt bizonyítanak Kósa László forrásközlései is), s téves volna azt gondolni, „hogy a marxista ideológia terelte ebbe az irányba”.⁷⁴

Ismételten rámutat az 1990-es évek második felében született írásaiban Rácz Szabó széles körű forráshasználatára, szerinte Szabó a történetírásban a „törvényszerűségek felismerésének tudományát” látta⁷⁵, s végső összegzésként részint a modern történettudomány képviselőjének tartotta (közelebről nem meghatározva azonban, hogy mi is a modern), másrészt viszont eklektikus történésznek tekintette, akinek historiográfiai helyét a marxizmus és a szellem-történet között jelölné ki.

„És pontosan azért maradt modern történetíró – jóllehet ekkortájt nem lehetett korszerűnek nevezni –, mert sem a szellem-történet, sem az erősen politikai töltetű marxista történetírás köztöttségeit nem vállalta fel. Ha feltétlenül ragaszkodnánk valamiféle történetírói irányzatba való besorolásához, leginkább illenék rá az **eklektikus** kifejezés.”^{76 77}

Különleges helyet foglal el Szabó István értelmezőinek sorában Balogh István⁷⁸, bár ő is inkább Szabó közvetlen munkatársi köréhez tartozott, tehát a debreceni kötődés nála is alapvető. Balogh István már az 1940-es évek elején recenziót közölt a *Tiszántúl* című folyóiratban Szabónak a magyar asszimiláció kérdéséről szó-

⁷² Rácz 1978. 14.

⁷³ Rácz 1989. 9–12.

⁷⁴ Vö. Rácz 1989. 12. Itt tehát értékelése szemben áll Orosz korábbi interpretációjával.

⁷⁵ Rácz 1998. 13. Vö. minderre még Erős 2000. 110–126.

⁷⁶ Rácz 1999. 96–103. 102. Hozzá szeretném tenni mindehhez, hogy itt persze csak az értékelők legfontosabb Szabóval kapcsolatos megállapításaira mutatnék rá, az egyes kérdésekre való utalásokra (amelyből számos van, s amelyek nyilván közelebb visznek bennünket Szabó életművének behatóbb megismeréséhez) később a megfelelő helyeken térnek vissza.

⁷⁷ Rácz István egyéb írása még Szabó Istvánról vö. Rácz 2002. 9–16.

⁷⁸ Balogh Istvánról vö. *Thesaurus solemniss* 2002. Valamint Ba-

ló, akkor megjelent tanulmányáról⁷⁹, s Szabónak a debreceni egyetemre történő 1943-as kinevezése után közvetlen munkatársak lettek. (Balogh Szabó István tanszékén lett rövidesen docens.) Az 1948-as támadások egyik fő céltáblája (Szabó István mellett) Balogh István lett, akit a helyi lapok azért is támadtak, mert a Nemzeti Parasztpárt képviselőjében 1945 után megyei főispán is volt.⁸⁰ Balogh szerepe alapvető a kapitalizmus kori parasztságtörténet előkészítésében és létrejöttében, véleményem szerint koncepciójának kialakításában is, nem utolsósorban neki köszönhető Erdei Ferenc és Veres Péter támogatása. Balogh István folyamatosan recenzeálta Szabó műveit, s ő készítette el a hetvenes évek végén Szabónak a Debrecen történetével kapcsolatos műveinek bibliográfiáját⁸¹.

De Balogh István (természetesen) önálló tanulmánnyal szerepelt Szabóról az 1989-es és 1998-as emlékkötetekben is. Előbbiben Szabó és a néprajztudomány kapcsolatáról írt, utóbbiban az 1965-ös kötetek keletkezési körülményeiről, a kötetek létrejöttét övező, szemléleti kérdéseket érintő vitákról, diskurzusokról nyújt roppant értékes információkat.⁸²

Az 1990-es évek elején és a 2000-es években közzétett tanulmányaiban pedig főként az 1948-as kötet elleni támadásokkal, illetve ezután a Szabó István tanítványait érintő retorziókkal foglalkozott.⁸³

Melyek Balogh István Szabó Istvánnal kapcsolatos értékelésének fő hozadécai?

Az egyes művek elemzésénél, értékelésénél még Balogh István több megállapítására is visszatérek, de ő is számos helyen kifejti pl., hogy Szabó István történetírása fő érdemének annak rendkívül széles körű forrásbázisát, illetve a rokntudományok eredményeinek a felhasználását tartotta. Különösképp ki lehet emelni az 1989-es tanulmányát, ahol Szabó és a néprajztu-

domány kapcsolatát tárgyalja.⁸⁴

Elődeinek ebben a vonatkozásban például Hermann Ottót és főképpen Györffy Istvánt tartotta, de megállapítása szerint a fő különbség közöttük az volt, hogy Szabóval ellentétben a korábbiak nem érvényesítették a történeti látószöveget. Szabó egyik fő érdeme tehát éppen ennek, tehát a történeti megközelítés elvének a néprajztudományban való meghonosítása volt. Balogh különös jelentőséget tulajdonít (ebben az összefüggésben is) Szabó és Erdei Ferenc kapcsolatának, szerinte kölcsönösen hatottak egymásra, Erdei munkáiban éppen az említett történeti látószög hiányzott kezdetben.

„Azt is tudom bizonyítani, hogy a parasztságról vallott felfogásuk kialakításában kölcsönösen hatottak egymásra. Erdei *Parasztok* című 1938-ban megjelent műve a szociológiai elemző módszerével – de a történeti aspektus nélkül – bizonyította, hogy az újkori közép-európai polgári társadalmakban a parasztság olyan társadalmi képződmény, amelynek létezési formáját a lakóhely, a foglalkozás, a termelési mód természeti tényezői mellett a társadalmi helyzetből fakadó gondolkodásmód, a mentalitás határozta meg. Ezt a szempontot addig a néprajz művelői egyáltalán nem méltatták figyelemre. Úgy vélték, hogy a paraszti életforma időtlen, immanens jelenség. Erdei Ferenc azt már Szabó Istvántól tudta – *A magyar parasztság története* 1940-ben jelent meg –, hogy az általa oly kiválóan jellemzett rendi társadalomban kialakult paraszti mentalitás gyökerei a polgári korban is fennmaradtak, sőt egyes elemei még konzerválódtak is.”⁸⁵

Szabó István és a néprajztudomány kapcsolatában Balogh István még rámutat arra is, miszerint Szabó érdeme annak bemutatása, hogy a mezővárosok parasztpolgársága külön szint képvisel a magyar társadalomfejlődésben (ezt később Fél Edit és Hoffmann Tamás folytatják szerinte), valamint Szabó hívta fel a figyelmet a nem írásos forrásoknak a kapitalizmus kori parasztnép bemutatása kapcsán, ami szintén a történelem és a néprajz szoros kapcsolatának szemszögét veti fel.

lugh 2012. Illetve Orosz 2017. 39–48. Orosz István itt kiemeli, hogy Balogh István a háború után közvetlenül habilitált (egyedülként) Szabó Istvánnál a magyar népiségtörténet köréből.

⁷⁹ Vö. Balogh 1942. 4; Balogh 1942. 3.

⁸⁰ Vö. ehhez Balogh 2012.

⁸¹ Balogh 1978. 453–458. Valamint pl. Balogh 1969. 325–328; Balogh 1976. 302–304.

⁸² Balogh 1989. 130–135.

⁸³ Balogh 2002. 17–34.

⁸⁴ Balogh 1989. 130–135.

⁸⁵ Balogh 1989. 131.

Különösen fontos Balogh István Szabó Istvánal való kapcsolatának értékelésében 1993-as írása, amelynek fő gondolatait 1998-ban a *Szabó István Emlékkönyv*-ben is megismételte.⁸⁶

Ezekben tulajdonképpen az 1965-ös kötetek előtörténetét írta meg (ezzel összefüggésben kiterjedt levelezést is folytatott Szabó Istvánal, ezekből részben idéz is, azonban – sajnos – 2030-ig zárta őket, s így a kutatás számára addig hozzáférhetetlenek⁸⁷). Balogh egyik fő mondanivalója itt és egyéb írásaiban is, hogy a szakmai vonatkozások mellett Szabónak a népi írókkal való rokonságát hangsúlyozta, illetőleg az, hogy Szabót szerinte emiatt az 1950–1960-as években is gyakran érte a „narodnyikizmus” vádja.

A népi írók közül a már említett Erdei Ferenc mellett különösen Veres Péter és Sinka István hatását emelte ki, s a következőket írta minderről:

Szabó István „tudta, a harmincas évek falukutató mozgalma, a harmincas évek agrárválsága, a földreform kérdése, és a mindig élénk figyelemmel kísért népi írók jelentkezése után, hogy a parasztkérdés gyökerei nem új keletűek, a történelmi múltba nyúlnak vissza. Azt is tőle tudom, hogy Veres Péter és Sinka István írásait kezdettől figyelemmel kísérte, a könyvtárában megvoltak. Nagyra becsülte Erdei Ferenc munkásságát, két könyvét láttam – a *Futóhomok*-ot (1937) és a *Magyar Paraszt társadalom* című (1941) szociológiáját – a könyvei között. Ha osztotta is történelmi felfogását, az általa használt adatok interpretálását hiányosnak tartotta.”⁸⁸

(Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Balogh István az 1950-es/1960-as években különösen Szabó István és Veres Péter közeledését kapacitálta, személyesen is elősegítette. A későbbiekben teljes egészében közlöm 1999-es feljegyzését, amelyben Szabó István és saját maga 1960. augusztusi Veres Péternél tett látogatásáról való visszaemlékezését rögzíti. A látogatás apropója az 1965-ös kötetek előzetes koncepciójának megbeszélése volt, de egyéb kérdések is terítékre kerültek, amint az a későbbiekből kiderül.⁸⁹)

Balogh István ezekben az írásaiban megemlékezik egy 1950-es (május 24.) egyetemi gyűlésről is, amelyben Szabó Istvánt Kondor Imre, Karácsony Sándor, Kádár László és Kovács Máté mellett vádolják meg nyíltan „narodnyik” nézeteik miatt⁹⁰. Mindez az 1960-as évek elején is folytatódott Balogh István leírása szerint, amikor a kapitalizmus kori parasztságtörténeti kötetek előkészületei közben Szabó demográfiai tanulmányának kapcsán ismét felvetődött a népi csoport szervezkedésének vádja. 1961-ben az akadémia külön is foglalkozott az üggyel, s többben a korszak vezető történészei közül éppen ezért léptek vissza a kötettől.

„Úgy látszott, hogy minden rendben megy (az 1965-ös kötetek előkészítésében – E.V.), mikor az első válság kitört. A közép kori történészek vitát indítottak a késő középkori demográfiai kutatásban alapvetőnek számító műve (*Magyarország népességi megoszlása a városok és a mezővárosok között 1449–1526*) kapcsán, és a korszak történetében egyedül autentikusnak számító marxista történész nem kevesebbet állított róla, hogy lappangó narodnyiksága miatt nem csak alábecsüli, de semmibe se veszi a marxizmus idevágó eredményeit, és hajbókol a polgári történetírás előtt.”⁹¹

(Balogh István még számos fontos információval szolgál Szabó életművének egyes kérdéseiről, nem utolsósorban az 1948/49-es támadásokról, ezekre a későbbiekben a megfelelő helyeken visszatérek.⁹²)

KOSÁRY DOMOKOS, WELLMANN IMRE, SZABAD GYÖRGY VÉLEMÉNYEI

Szabó István kevésbé Debrecenhez kötődő értékelői közül hármat szeretnék kiemelni. Egyrészt Kosáry Domokost, aki főleg az 1940-es években, részben a Teleki Intézethez kötődően volt közelebbi munkakapcsolatban Szabóval. Másrészt Wellmann Imrét, aki viszont maga is agrártörténész volt, s az *Ugoicsa megyé-től* kezdve

⁸⁶ Balogh 1993. 119–134; Balogh 1998. 37–52.

⁸⁷ A levelezés a Debreceni Egyetemi Levéltárban található.

⁸⁸ Balogh 1993. 120.

⁸⁹ Vö. A harmadik út felé. 374–375.

⁹⁰ Balogh 1998. 40.

⁹¹ Balogh 1993. 129.

⁹² Ugyanez vonatkozik néhány munkatárs későbbi visszaemlékezésére. Vö. pl. Fáy 1978. 439–452. Ugyanez Szabó István *Emlékkönyv* 1998. 24–37; Borosy 2002. 13–18; Módy 1999. 109–112.

Szabó István életének végéig (sőt utána is) figyelemmel kísérte annak történetírói pályafutását. Harmadrészt Szabad Györgyét, akinek véleménye, Szabó Istvánhoz kötődő viszonya kulcsszerepet kap a későbbiekben, főként Szabó 1960-as évekbeli nézeteinek rekonstrukciója során.

Kosáry Domokos⁹³ két nagyobb munkájában emlékezik meg részletesebben Szabóról. Elsőként a Görgey-kérdés történetéről írt könyvének új kiadását említeném 1994-ből, ahol főként Szabó 1930-as évekbeli recenzióiról, illetve az 1948-as kötetben az 1848/49-es szabadságharcról megrajzolt képéről nyilatkozik.⁹⁴ Szerinte Szabó 1930-as évekbeli, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetéről készült könyvek ismertetéseiben alapvetően igen szakszerű és tárgyilagos bírálatokat fogalmazott meg. Görgeyvel kapcsolatos képét ugyanakkor inkább kritikus szavakkal illeti Kosáry, nem feltétlenül fogadja el Szabó interpretációját, hogy a nemzeti függetlenség kérdésében Kossuthot és Görgeyt elvi ellentét is elválasztja egymástól.⁹⁵

Az 1948-as kötetben ugyanakkor szerinte már kiegyensúlyozottabb Szabó Görgey-képe. Szabó előadásában például Kossuth jogtalanul ítéli el Görgeyt a főváros feladásáért. A felvidéki hadjáratban Görgey kétségtelenül nagy eredményeket ért el, s Csobán Endre (a Szabó által szerkesztett kötet egyik tanulmányának szerzője) a váci proklamáció esetében nyitva hagyja a kérdést, hogy az pártütést jelentett-e, vagy a tisztikar felbomlásának ellenszereként vagy annak leszereelésére szolgált-e.⁹⁶

Szabó Istvánnak a kötetbeli tanulmányáról a következőket írja: „Szabó István a küzdelem szervezési problémáit elemezte a tőle megszokott alapossággal. A hadsereg szervezéséről szólva kissé visszatekintett az 1848 végi előzményekre is. A nemzetőrök, akiktől Görgey sietett megszabadulni, mert a fegyelmezetlenséget »nem szenvedte el«, komolyabb harci értéket szerinte sem képviseltek. Görgey panaszára pedig, hogy katonáinak köpenye rossz, Kossuthnak azt a karácsony első napján kelt válaszát idézte, amely

»a valóságot már alig érzékelve« reagált erre így: »épp ezért kell egy meleg marsch és győzelem, hogy ezen hiányt helyre hozhassuk, heverésben fázik meg az ember.« Szabó megállapítása szerint továbbá Kossuth 1849 küszöbén a főváros feladásáért »felindulva és nyilvánvalóan jogtalanul« ítélte el, sőt fenyegette meg Görgeyt, hiszen ő Buda előtt csak alig kétes kimenetelű csatát vállalhatott volna.⁹⁷

Ennél is átfogóbb értékelést fogalmaz meg Kosáry Szabóról az 1980-as években született tanulmányában a két világháború közötti magyar történetírás fő irányairól. Itt azt emeli ki, hogy a kezdeti népiségtörténeti tanulmányaitól (feltehetően Mályusz Elemérrel ellentétben⁹⁸) Szabó nem a jobboldal, hanem a társadalomtörténet, közelebről a parasztságtörténet irányába mozdult tovább. Szerinte *A magyar parasztság történeté*-ben reális képet adott Szabó, s aláhúzza ő is azt, hogy mindez nem merült ki úr és szolga ellenlábás viszonyában. Ez a szemlélet jellemző későbbi műveire is, így az Eckhardt-kötetben megjelent tanulmányára, de 1948-as tanulmánykötetére is, amelyet éppen a Kosáry által sokáig vezetett (eredetileg a Teleki Intézet keretein belül megszervezett) Történettudományi Intézet adott ki.⁹⁹

„Végül, de igazán nem utolsósorban, a kitűnő Szabó Istvánról (1898–1969) kell itt beszélnem, aki a népiségtörténetből, Ugocsa megye viszonyainak mintaszerű feldolgozásától (1937) nem a jobboldal felé indult tovább, hanem a történeti demográfián keresztül a társadalom, közelebről a magyar parasztság történetéhez érkezett, s annak lett első igazi, nagy formátumú, legjobb mestere. Rövid, de máris nevezetes összefoglalója a *Magyar Szemle* kis könyvtársorozatában (1940) reálisan állást foglal mind a nemesi hagyományok, mind a parasztmítoszok történetellenességével szemben.

„A parasztság élete a történelemben – írta – nem merül ki valamely anyagi életforma kitermelésében, nem az úr és szolga ellenlábás viszonyában (vö. erre Szekfű – E.V.), hanem eloldhatatlan szálakkal összeshövődött az egész

⁹³ Kosáry Domokoshoz vö. *Hanák* 2009. 86–110. Valamint *Magyar évszázadok* 2003.

⁹⁴ Kosáry 1994.

⁹⁵ Vö. pl. Szabó 1932. 470–471.

⁹⁶ Vö. Csobán 1948. 205–260.

⁹⁷ Kosáry 1994. II. 233.

⁹⁸ Kosáry Domokos közismerten Mályusz-ellenes volt.

⁹⁹ Kosáry 1987. 321–355.

társadalom életével, és a parasztság történetének legfontosabb állomásai az egész társadalomnak fordulói voltak.” Hasonlóan lépett fel Szabó az úri kisemmizés és parasztromantika ellen, a társadalmi realitás szémszögéből abban a kötetben, amelyet Eckhardt Sándor szerkesztésében a Magyarországtudományi Intézet tett közzé 1941-ben. Örülök, hogy Szabó első gyűjteményes kötetét mi adhattuk ki a Történettudományi Intézetben, 1948-ban.¹⁰⁰

Igen fontosnak és lényegesnek tartom Wellmann Imre¹⁰¹ Szabó Istvánról megfogalmazott véleményeit, hiszen egyrészt ő Szabóval már az 1930-as évektől az Országos Levéltárban közvetlen munkatársi kapcsolatban volt, s ez több szempontból a háború után is folytatódott. Másrészt személyében a 20. századi, s különösen a második világháború utáni magyar agrártörténetírás egyik legismertebb, legnagyobb szakmai tekintéllyel és hitelességgel rendelkező történészeről van szó.

Wellmann már 1937-ben terjedelmes recenziót közöl a *Századok*-ban Szabó *Ugocsa megyé-jéről*, amelyben nem csak a kötetet, hanem az akkor már erőteljesen kibontakozó Mályusz-féle népiségtörténetet is ismerteti.¹⁰² De jelentős teret szentel Szabó eredményei bemutatásának 1944-es tanulmányában is (erre Szabó is hivatkozik), ahol Bél Mátyástól és Tessedik Sámueltól kezdődően ad áttekintést *Parasztnépünk múltjának feltárásá-ról*. Mindezekon felül Wellmann terjedelmes cikkekben recenzeálja Szabó két falutörténeti monográfiáját is az 1970-es évek elején, a magyarországi földközösség historiográfiáját áttekintő tanulmányában is foglalja Szabó nézeteivel.¹⁰³ 2009-ig nem volt ismert, hogy eredetileg tanulmányt írt Szabó István agrártörténeti munkásságáról a végül *Parasztság és magyarság* címen megjelent emlékkönyvbe, amely Szabó születésének 90. évfordulója alkalmából készült. (Nincsenek információk arról, hogy ott végül miért nem jelent meg. A szöveget

2009-es és 2013-as tanulmányaim függelékében közöltem.)¹⁰⁴

Melyek Wellmann Imre Szabó Istvánról alkotott képének fő jellemzői?

Úgy gondolom, hogy már az 1937-es írása is igen jelentős, amelyben az Ugocsát és a népiségtörténeti kutatásokat elemzi.¹⁰⁵ Utóbbi vonatkozásában főként azt húzza alá, hogy az állam- és a politikatörténet helyett a nép, s ezzel a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások állnak a centrumában. Ennek szoros következménye, hogy a nagy egyéniségek helyett a kollektív jelenségekre összpontosít az irányzat, s ezek elemzéséhez elengedhetetlen a szociológiai módszer. Szabó munkájából különösen dicséri annak forrásgazdagságát (oklevelek, urbáriumok, családi levéltárak, kataszteri térképek, nemesi névjegyzékek, periratok használata), amely összefüggésben van Szabó Országos Levéltárban végzett tevékenységével. Hiányérzete talán csak az egyházi anyakönyvek nem kellő mértékű hasznosítására vonatkozóan van.

„Az adatoknak e lenyűgöző tömegét a leleszi, az Ugocsa megyei s mindenekelőtt az Országos Levéltár eddig ki nem aknázott, sokféle anyaga szolgáltatta, a szerző nem elégedett meg az összeírások értékesítésével, hanem ezen túlmenően közepkori oklevelek, családi levéltárak, urbáriumok, nemesi névjegyzékek, perek stb. is szerepelnek óriási apparátusában, számos más levéltári és könyvtári kútfővel együtt. Aki mindenáron hiányt keres ebben a rendkívüli gondtal és körültekintéssel készült munkában, az is legfeljebb csak az elszakított megye területén található anyag (így elsősorban az egyházi anyakönyvek) mellőzését kifogásolhatja; de bizonyos fókig ezt a hiányt is pótolják Komáromy Andrásnak a megye történetére vonatkozó, részben a helyszínen készült feljegyzései, melyeket Szabónak a néhai jeles történétíró kéziratot hagyatékából volt alkalma felhasználni.”¹⁰⁶

Wellmann Szabó munkájának előzményei és munkatársai közül különösen Györffy István és Kniezsa István szerepét húzza alá. Rámutat még

¹⁰⁰ Kosáry 1987. 344–345.

¹⁰¹ Wellmann Imréről vö. Glatz 1994. 12–13. Valamint *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból* 1999.

¹⁰² Vö. Wellmann 1937. 473–485.

¹⁰³ Wellmann 1968. 109. 5; Wellmann 1970. 13; Wellmann 1989. 278–302.

¹⁰⁴ Vö. Erős 2013. 33–62. 54–62.

¹⁰⁵ Vö. Wellmann 1937. 473–485. A két történész viszonyához ekkoriban vö. pl. Szabó ismertetése Wellmann kötetéről Szabó 1933–1934. 432–435.

¹⁰⁶ Wellmann 1937. 447.

arra is, hogy Szabó bizonyos alkalmakkor túlzottan óvatos, bizonytalan esetekben inkább az „idegenek javára dönt”. Összességében a munka tárgyilagosságát tartja az egyik legfőbb jellemző erényének, valamint azt, hogy bár a nemzetiség-történet benne a túlnyomó, alapvetően egyfajta társadalom-, illetve művelődéstörténetként értékelhető.

Kulcsfontosságúnak tekintem a Szabó Istváni életmű értelmezésében Wellmann 1988-ra datálható írását/megemlékezését a debreceni származású történészről, amely (mint említettem) mindeddig ismeretlen volt a szakirodalomban.¹⁰⁷

Az előadás apropója minden bizonnyal Szabó születésének 90. évfordulója, illetve az arról való megemlékezés volt. Wellmann írásának címéül *Szabó István az agrártörténetíró-t* választotta, tehát kifejezetten Szabó mezőgazdaság történettel összefüggő munkáira fókuszált, bár az életmű több egyéb vonatkozására is kitért. Wellmann értelmezésének legfőbb sajátossága, hogy mindjárt a bevezetőben Tagányi Károly munkásságával hozza Szabót párhuzamba, s hosszasan értekezik a két történész életművének érintkezési pontjairól.

„Mezőgazdaság történeti irodalmunk fejlődésére visszapillantva két nagy tudós alakja magasodik föl előttünk: Tagányi Károlyé és Szabó Istváné. Talán erőltetettnek tetszik egymás mellé állításuk; megokolásul, már csak a párhuzamok mellett a különbségek kidomborítása végett is, legyen szabad röviden Tagányira is kitérnem, akivel a maga idején is, azóta is méltatlanul bánt történeti közvéleményünk. Fontos, nemzedékbeli különbség mindjárt, hogy emberöltőnyi időköz választotta el őket egymástól. Szabó István négy évtizeddel később született, s így valószínűleg nem is volt módja találkozni a már 1924-ben elhunyt Tagányival. S bár az utóbbinak utolsó éveiben már a néprajz állt kutatásai középpontjában, találkozásuk elmaradása még sincs jelentőség nélkül. A fiatalabb történészek közül ugyanis többen ráébredtek, hogy tanulságos és hasznos Tagányit gyakorta fölkeresni, mert útmutatása, véleménye, kivált a középkort illetően, igen gyümölcsöző számukra; ha Szabó

István is részesül ebben, talán korábban elindul történettudósi pályája, annál inkább, mert Tagányi is erős jogtudományi alapokkal rendelkezett. Mint ahogy párhuzamosságot mutatott tudományos pályafutásukban az ugyancsak szilárd megalapozást nyújtó levéltári munka is, közelebbről az Országos Levéltár irataiban való elmélyedés.”¹⁰⁸

Wellmann azután további párhuzamként említi Tagányi és Szabó között az ellenük intézett támadásokat. Tagányi művei például nem találtak érdemleges visszhangra, s emiatti elkeseredésében a néprajz felé fordult. Tagányit később is érték sérelmek, támadások, az 1950-es években Molnár Erik bírálta a „földközösség”-ről vallott felfogását. Molnár ebben csak a tulajdon közösségét látta, s szerinte Tagányi nem hangsúlyozta eléggé a földesúri kisajátítást és a paraszti osztályharcot.

„Molnár bírálata a földközösség fogalom-összetételéből pusztán a »föld«(tulajdona) iránt mutat érdeklődést, a közösség mibenlétéről nem ejt szót, nem veszi tudomásul, hogy annak a község, a faluközösség a hordozója. Azt viszont külön hiányolja, hogy Tagányi (ugyanígy tanítványai is) nem juttat fő helyet a földesúri kisajátításnak és a paraszti osztályharcnak.”¹⁰⁹

Szabó szintén az Országos Levéltárban kezdte meg igazi történészi pályafutását, s mindez számára is igen széles körű forrásanyag áttekintésére adott lehetőséget. Itt kapcsolódott be a Mályusz Elemér vezette népiségtörténeti kutatásokba is (ahol „igen bölcsen” a legkisebb megyét, Ugocsát választotta ki, s így el is készült munkájával, illetve ennek alapján kezdeményezte a parasztság történetével összefüggő forráskiadvány összegyűjtését. Wellmann ezután felidézi a Szabó ellen 1948–1954 között intézett támadásokat, hosszasan idézve a Spira György, Balázs Vera és Balázs Tibor, Sándor Pál által Szabó István ellen megfogalmazott vádakból.

Tagányival ellentétben azonban Szabót nem törték meg ezek a támadások, hiábavaló politikai természetű vitákba nem bonyolódott, így rövid idő múlva töretlen erővel folytatta a „történetíró messzetekintő alkotó munkáját”.

¹⁰⁷ Vö. Erős 2013.

¹⁰⁸ Vö. Erős 2013. 57.

¹⁰⁹ Vö. Erős 2013. 58–59.

Wellmann összességében Szabó három agrártörténeti munkáját emeli ki: az *Uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtok a XVI–XVII. században*-t; *A prédiium*-ot, illetve *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig* című könyvét. Az elsőről megállapítja, hogy még a nagy támadások idején készült, kapcsolódott a Domanovszky-féle mezőgazdaság történeti sorozathoz, s tanulságosan különböztette meg a az adóztató és termeltető birtokokat, a majorsági gazdálkodás kialakulásában pedig azt hangsúlyozta, hogy ott a súlypont a saját termelésen volt, s így a jobbágy helyzetének összefüggő képét is meggyőzően tudta ábrázolni.

A prédiium kapcsán megállapítja, hogy Szabó messzemenő gondossággal járja körül a fogalom értelmét, és a rabszolgamunkán alapuló gazdaságnak nemcsak létrejöttét, de a felbomlását is bemutatja. A Szabó István halálát követően megjelent kötetéről végül így nyilatkozik Wellmann:

„A harmadik, már halála után megjelent munka: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig, sajnálatos módon már végső kicsengése a nagy agrártörténetíró munkásságának. Itt is a legjobb rendben követi egymást a népesség alakulásának földterítése, egyike azoknak a tudományterületeknek, melyek művelésében egyébként is követendő utat mutatott, aztán a földművelés s az állattenyésztés ezúttal is szilárd forrásalapokon való bemutatása, s nem marad el természetesen az agrártársadalom mélyreható megjelenítése sem. Ismét egy könyve, melyet a további kutatás nem nélkülözhet. Egészben véve csak bámulattal adózhatunk szinte a magyar történelem egész folyamatát átfogó, ugyanakkor annak mély áramáig lehatoló nagyszabású munkásságának.”¹¹⁰

Fontosnak és jellemzőnek gondolom Szabad Györgynek¹¹¹ a Szabó Istvánról kialakított véleményét is. Szabad Szabóval már az 1950-es években kapcsolatba került, amikor Szabó terjedelmes lektori véleményt készített Szabad kandidátusi disszertációjáról. Viszonyuk következő fontos állomása az 1965-ös kötet, amelybe

Szabad György a parasztság kapitalizmus kori hitelviszonyairól írt tanulmányt.¹¹² 1968-ban Szabad György külön cikkben köszönti Szabót 70. születésnapja alkalmából, két év múlva pedig nekrológot publikál az időközben elhunyt idősebb pályatársról, amelyben megismétli *Kortárs*-beli írásának fő gondolatait.¹¹³ Nagy jelentőségű tanulmánnyal szerepel Szabad az 1998-as *Szabó István Emlékkönyv*-ben is, ahol Szabónak az 1848/49-re vonatkozó, a felszabaduló jobbágytság földtulajdonigényeiről szóló tanulmányai kapcsán publikál írást. Itteni gondolatait az 1990-es években egyéb tanulmányaiban is kifejti.¹¹⁴

Szabad György *Kortárs*-beli (és *Századok*-beli) írása egy teljes pályaképet ad Szabóról. Munkásságában különösen a népiségtörténeti kutatásokat, valamint a parasztság történetét vizsgáló műveit emeli ki. Szabó népiségtörténetét inkább településtörténetnek vagy történeti demográfiának tekinti, tehát itt szerinte az ideológiai vonatkozások kevésbé fontosak, s szerinte Szabó mindezzel összefüggésben nem „áldozott sokat az irracionális ideológia füstjének táplálására”, e művekben kifejtett felfogása is inkább demokratikus hátterű.

A parasztságra vonatkozó tanulmányaiban pedig a földesúr és jobbágy patriarkális viszonya mellett Szabad szerint Szabó István rámutat a két társadalmi osztály közötti ellentétekre is, s a Werbőczy ünneplés helyett inkább az 1514. évi törvények bosszúálló voltát, vagy az örökös jobbágytság rendszerét idézi fel.

„A jobbágy-földesúri viszony patriarkalitásának és a nagybirtok történelmi hivatásának szolamára ott volt a felelet az érdekellentétek és konfliktusok bemutatásában, a jobbágyi munkaerő és a feudális szolgáltatás biztosításáért folytatott kíméletlen küzdelem ábrázolásában, a Werbőczy-ünneplésre és a nemesi megye idealizálására az 1514-es törvények »bosszúálló«-voltának kiemelésében és az örökös jobbágytság rendszerének felidézésében, a feudális nosztalgia-ára az 1848-as jobbágyfelszabadítás időszerűségének és csonkaságában is sorsfordító jelentőségének a megvédélmezésében.”¹¹⁵

¹¹⁰ Vö. Erős 2013. 62.

Megjegyzendő, hogy Wellmann Imre említett hagyatékában még további két Szabó István által írt levél található, ezek azonban egyelőre nem hozzáférhetők. Vö. *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. 511.

¹¹¹ Szabad Györgyről vö. legújabbban *Kitörés kánonból*. 2018.

¹¹² Vö. Orosz 2018. 34–40.

¹¹³ *Szabad* 1968. 1171–1172; *Szabad* 1970. 516–518.

¹¹⁴ *Szabad* 1998. 302–309.

¹¹⁵ *Szabad* 1970. 517.

Az utolsóként említett problémát bontja ki majd Szabad György az 1998-as emlékkönyvben megjelent tanulmányában. Szerinte 1848/49 vonatkozásában Szabónak nem voltak preconcepciói, s alapjában két felfogás között egyensúlyozva fejt ki a jobbágyfelszabadítással összefüggő mondanivalóját. Az egyik szerint (pl. Szekfű Gyula) mindez elsietett volt, szétzilálta az agrárviszonyokat és a birtokosságot feleslegesen sodorta válságba. A másik álláspont viszont (itt nem nehéz felfedezni persze Sándor Pálékát) azért bírálta mindezt, mert nem tartotta elég radikálisnak, s a földosztást tekintette a kor aktuális feladatának.

„Szabó Istvánt mélyen alapozott felkészültsége, horizontjának tágassága mentette meg attól, hogy a jobbágyfelszabadítás problematikáját preconcepcióval közelítse meg, pedig jelen volt az egykorú magyar történetírásban egy, már-már meggyökeresedett előítéletes felfogás, amely az 1848-as jobbágyfelszabadítást előkészítetlennek, s ezért is az agrárviszonyokat szétzilálóknak, a birtokosságot feleslegesen válságba sodróknak tekintette. Ugyanakkor felkerekedőben volt egy sokban ellentétes másik, nemcsak előítéletes, hanem kizárólagosságra hatalmi eszközökkel is törekvő koncepció, amely a reformkori kése delmeskedés egykorúan indokolt bírálatát eltúlozta, az átalakulás gyengeségeit aránytalanul túlhangsúlyozva, a parasztság állítólagos »elégedetlenségének«, már-már kijátszásának okaként és bizonyítékául hivatkozott historizáló előadásában a földosztás mellőzésének tényére, mint politikai hibára.”¹¹⁶

Szabad ezután rekonstruálja Szabó István vonatkozó tanulmányainak fő gondolatmenetét, így az irtásföldek, a szőlő vagy a taksás földeket érintő problémákat. Egyetért Szabó felfogásával miszerint igazi földosztó mozgalmak nem voltak 1848/49-ben, már csak azért sem, mert ezzel a parasztság saját tulajdonjogát is veszélybe sodorta volna (még a leginkább radikális Tancsics Mihály is „a tulajdon szent és sérthetetlen” voltát hangsúlyozta). „A föld tulajdonjogának megszerzése és biztosítása volt a megmozdult parasztok küzdelmének célja, de – hitük szerint – tétje is, amit kockáztatni semmi esetre sem akartak. Legfőképpen ez magyarázza Szabó Ist-

ván legtöbbet támadott megállapításának igazát, miszerint »a jobbágyszabadság nagy napjaiban és izgalmaiban meglehetősen halk hangon jelentkeztek egyértelmű« földosztó törekvések. Szabó István előadásának tényanyaga és érvkészlete már 1948-ban kellett alapot nyújtott ehhez a megállapításhoz. S a hamarosan, az 1848/49-ben lezajlott parasztmozgalmak felszínre emelt nagy tényanyaga sem ingatta meg megállapításának szaktudományi hitelét. Annál kevésbé, hiszen a szerves összefüggéseket feltáró uradalomtörténeti, helytörténeti kutatások – kimondva vagy kimondatlanul – Szabó István megállapításának igazát támogatták. Ennek ellenére hosszú ideig terhelődött igaztalan feltételezésekkel és vádakkal Szabó Istvánnak a jobbágyfelszabadításhoz közvetlenül kapcsolódó paraszti megnyilvánulásokat a történelmi valósághoz híven felidéző előadása – sőt pályája is.”¹¹⁷

SZABÓ ISTVÁN AZ ÚJABB KELETŰ HISTORIOGRÁFIAI ÖSSZEFOGLALÁSOKBAN

Külön csoportot alkothatnak végül a Szabó Istvánnal összefüggő értelmezésekben a historiográfiai összefoglalások, amelyek vagy a teljes magyar történetírásról vagy annak egy nagyobb korszakáról való átfogó kép keretein belül helyezik el Szabó Istvánt.

A sort még az 1950-es/60-as években Léderer Emma összefoglalásai nyitják meg, erről azonban a korábbiakban már részletesebben szó esett.¹¹⁸

Szabó történetírásának ilyen jellegű (tehát szintézisen belüli) további elhelyezésére az 1990-es évekig kellett várni. Ekkor Gunst Péter a magyar történetírásról írott összefoglalójában két helyen is megemlékezik röviden Szabó történetírásának maradandó teljesítményeiről.¹¹⁹

A háború, az 1945 előtti időszakból a népiségtörténeti munkáira mutat rá elsősorban, s különösen az 1942(?) -ben megjelent *A magyarság életrajza* című szintézist méltatja. Gunst azonban ezt nem nevezné népiségtörténetnek, sokkal inkább településtörténetnek, szerinte ugyanis

¹¹⁷ Szabad 1998. 306. Szabad György hasonló gondolatokat fogalmaz meg egy későbbi előadásában is. Vö. Szabad 1998. 37–43.

¹¹⁸ Vö. a korábbiak.

¹¹⁹ Vö. Gunst 1995. Erről bírálatom Erős 1996. 334–336.

¹¹⁶ Szabad 1998. 302.

Szabónál a korábbi francia módszertani eredmények felhasználásának „némileg” nagyobb szerepe volt, mint a német népiségtörténet közvetlen átvételének.

„Szabó 1942-ben¹²⁰ mindazon törekvések összefoglalásaként, amelyek a népiségtörténeti kutatásokat Magyarországon jellemezték, *A magyarság életrajza* címen összefoglalta a magyar népesség alakulására vonatkozó addigi eredményeit. Szándékosan nem nevezzük népiségtörténetnek (!!!-E.V.), mert Szabónál némileg nagyobb szerepe volt a korabeli francia módszertani eredmények felhasználásának, mint a német népiségtörténet eredményei közvetlen átvételének.”¹²¹

Gunst azután a magyar történetírás 1945 utáni fejleményeit vizsgálva, itt is kitér Szabóra, például az 1948-as kötetre is. Munkásságában kiemeli iskolateremtő tevékenységét, szerinte az általa létrehozott agrártörténeti iskola egyedüli a magyar történetírásban az 1970-es években. Utolsó munkáin pedig szerinte különösen érződik az 1920–1950-es évek német és francia történeti irodalmának megtermékenyítő hatása.¹²²

„Még korában, 1956 előtt foglalkozott az 1351. évi jobbágytörvényekkel, majd Bács, Bodrog és Csongrád megye 1522. évi dézsmajegyzékeit tette közzé, s most nekilátott egyrészt népesedéstörténeti kérdések feltárásának, Magyarország népessége 1330–1526 közötti alakulását mutatva be, majd a középkori magyar falu kialakulásának, a falurendszer megszilárdulásának problémái érdekelték. Nagy tanulmánya a prédiáról, monográfiái előbb a falurendszer kialakulásáról, majd a középkori magyar faluról nemcsak a történetírás, hanem a többi társtudomány számára is meghatározó jelentőségűek. Halála utáni években jelent meg összefoglalása a magyar mezőgazdaság 14–15. századi történetéről (1530-ig). Különösen utolsó munkáin érződik a századforduló, s az 1920–1950-es évek német és francia történeti irodalmának megtermékenyítő hatása.”¹²³

Jelentős teret szentel Szabónak Kriston Pál is az 1990-es évek folyamán többször is kiadott

jegyzeteiben.¹²⁴ Kriston támaszkodva a korábbi értékelésekre úgy véli, hogy Acsády Ignác és Márki Sándor mellett Szabó István a legjobb kutatója a magyar parasztságnak. Életművében két szakaszt különböztet meg: az első szerinte 1943-ig tartott, amikor a helytörténeti, népiségtörténeti, társadalomtörténeti (debreceni tanyarendszer) uralják Szabó témáit. Különösen kiemeli az *Ugocsa megyé-t* és *A magyarság életrajzá-t*, amelyekben Szabó széleskörű forráshasználatát, objektív tárgyilagosságát, a társadalomtudományok eredményeinek a felhasználását (pl. Kniezsa István) emeli ki.

„1937-ben a népiségtörténeti iskolához kapcsolódva elkészíti az *Ugocsa megye* című monográfiáját, melyben az egykori gyepűelvhez tartozó területek benépesítésének, a magyarság megjelenésének, elterjedésének történeti rajzát készíti el. Kniezsa István a kitűnő magyar szlavista személy- és földrajzi névelemzéseit is figyelembe véve. De nemcsak történeti demográfiát nyújt, hanem ahol erre alkalma nyílik, objektív tárgyilagossággal, jellemző képet fest a megye társadalmi és gazdasági viszonyairól is. A névnyagon, dézsma-jegyzékeken kívül összeírásokat, középkori okleveleket, családi levéltárak iratanyagait is rendkívüli bőségben használta fel. Kisebbségi előtanulmányok után, 1941-ben jelentette meg *A magyarság életrajza* című kitűnő összefoglalását a magyar nép eredetéről, alkotó elemeiről, egyéniségéről, fejlődéséről, lélekszámának alakulásáról, az ország területén elhelyezkedő nem magyar népekről, ezeknemagarsághoz való viszonyáról.”¹²⁵

Kriston szerint 1943-tól kezdve azonban alapvető fordulat állt be Szabó történetírói pályáján, ettől kezdve csak parasztságtörténettel foglalkozott. Erre főként egy parasztpolgári szemlélet ösztönözte, amely elutasította az úri kisemmizés és a parasztromantika idejétmúlt mítoszait, s a parasztságban a magyarság állandó megújulásának bázisát látta.

„Bár elutasítja az úri kisemmizés és parasztromantika idejétmúlt fikcióját, de valamiféle parasztpolgári szemlélet jegyében közelít a parasztsághoz. Az életerős, az őserős paraszt típusát,

¹²⁰ Helyesen: 1941-ben.

¹²¹ *Gunst* 1995. 183.

¹²² Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Pamlényi Ervin is, vö. *Pamlényi* 1969. 12.

¹²³ *Gunst* 1995. 205.

¹²⁴ *Kriston* 1991.

¹²⁵ *Kriston* 1991. 213.

mint társadalmi ideált rajzolja meg. A parasztságban látja azt a bázist, amelyhez mindig vissza lehet nyúlni, belőle meg lehet a magyarságnak újulni. 1948/49-ben ezt a szemléletet utasítja el a korabeli hivatalos ideológia és tudománypolitika. Paraszt-romantikusként, békepárti szellemet képviselőnek nevezik.¹²⁶

Kriston szerint Szabó azonban a támadások ellenében kitart korábbi nézetei mellett, némileg meglepő módon azonban 1945 utáni tevékenységét marxistának tekinti, sőt az időszak legjobb marxista szemléletű történészének tartja (jóllehet Szabó nem vallotta magát marxistának). Fő érvei emellett, hogy Szabónál nincs sematizálás, szimplifikáció az 1950-es években sem, amelyet például a *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, *A prédiom*, vagy a Kossuth és a jobbágyfelszabadítás kérdését elemző tanulmányok is bizonyítanak.

„Magát nem vallotta marxistának, de mégis talán a legjobb marxista szemléletű történészt írónk 1945 után. Nála nincs sematizálás, szimplifikálás az 1950-es években sem.”^{127 128}

Feltétlenül említést érdemel Csíki Tamás 2003-as összefoglalója, amely 1945-ig tekinti át a magyar társadalomtörténetírás fő irányait, s ebben fontos szerepet kap Szabó István ilyen jellegű munkássága.¹²⁹ Természetesen kitér Csíki Szabó népiségtörténeti tanulmányaira is, ezeket

¹²⁶ Kriston 1991. 213.

¹²⁷ Kriston 1991. 213.

¹²⁸ Az összefoglalások közül érdemes még röviden kitérni Várdy Béla véleményére is. Vö. Vardy 1976. 112–113. Várdy szerint Szabó egyike a település és agrártörténet legkiemelkedőbb képviselőinek. Ugocsa megyéjét mesterműnek és hosszú időn keresztül meghaladhatatlannak („unsurpassed”) minősíti. „Subsequently he became one of Hungary’s most eminent practitioners of settlement and agricultural history and even founded his own school within post 1945 Marxist historiography. His major works published before that date include his already mentioned *Ugocsa County* (1937), *The History of Hungarian Peasantry* (1940), *The Biography of Magyardom* (1941), and *The Territorial Expansion of the National Minorities and the Magyars* (1942).” Vardy 1976. 111. Szabó háború utáni munkássága kiesik a könyv kereteiből, de talán a legjelentősebb képviselője az agrártörténetnek és a megmaradt népiségtörténetnek. „It should be nonetheless mentioned that his last major works including *The Evolution of the Village System in Hungary from the 10th to the 15th Century*, 1966 and *The Medieval Hungarian Village*, 1969, along with his numerous related publications, make him perhaps the most significant exponent not only of agricultural history, but also of the remaining ethnohistorical orientation in Hungarian historiography of the post 1945 period.” Vardy 1976. 112.

¹²⁹ Csíki 2003.

szerinte a társadalomtörténeti és a szociológiai megközelítés jellemzi, s külön kiemeli a rokonszomszágokkal való átfogó együttműködését. Ebben a vonatkozásban például a történeti statisztika (Thirring Gusztáv és a kritikusan kezelt Acsády Ignác, a zsidóság térfoglalásánál Kovács Alajos), a történeti és településföldrajz (Mendöl Tibor), valamint a kialakulófélben lévő város-történet (Pleidell Ambrus) fontos főként Szabó számára. De értékesíti a Domanovszky-tanítványok írásait, a nyelvtörténet (Kniezsa István és Melich János), az etnográfia (Tagányi, Hunfalvy, Györffy) idevágó eredményeit, pl. Szekfű és Mályusz kutatásai mellett.

Különösen fontosnak tekinti Csíki Szabónak az asszimiláció kérdésével összefüggő tanulmányait, amelyekről a következőket írja:

„Szabó arra a következtetésre jut, hogy az asszimiláció nem azonosítható a befogadó nyelv elsajátításával és a teljes nyelvváltással sem, mivel az egy többgenerációs, »rendkívül összetett« folyamat, melyben a mindennapi kapcsolatokra épülő tudati-identitási azonosulásnak, a »népesség lelkileg teljes átélésének« van döntő szerepe. Emellett a szerző az asszimiláció társadalmi tényezőinek vizsgálatakor megkülönbözteti az elzárkózó, ám a birtokállapot, valamint a művelődési és életmódbeli »viszonyok« szerint differenciált falusi népeiséget, illetve a »népi kiegyenlítődség« gócpontjaiként a különböző városokat. Sőt a vallás elkülönítő (pl. református magyar és görög katolikus román) vagy integráló (evangelikus németek és magyarok) funkcióját kiemelve a felekezeti etnikum problematikáját veti fel, és a földrajzi tényezők: a szórványok, és a nyelv-szigetek szerepét is fontosnak tartja, ami lehetővé tette, hogy szempontjait ne csak az 1970-es években felbukkanó asszimiláció-koncepciók, hanem az újabb társadalomtörténeti kutatások is hasznosítsák.”¹³⁰

Foglalkozik még Csíki Szabónak az 1940-es évek elején megjelent parasztságtörténeti tanulmányaival is, így *A jobbágy megnemesítésével* vagy az Eckhardt Sándor által szerkesztett kötetben megjelent írásával is. Ezek kapcsán rámutat arra, hogy Szabó nagy energiával vizsgálta

¹³⁰ Csíki 2003. 116.

a nemesi és paraszti társadalom rétegzettségét, a mobilitás lehetőségeit, s véleménye/eredményei szerint a történeti és népi kultúra viszonyában a közjogi állással és társadalmi tudattal szemben az életformáé a döntő szó. Utóbbi szerint viszont a kettő – úri és népi kultúra – szoros kapcsolatban állnak egymással, egymástól el nem választhatóak.¹³¹

„...a történeti statisztika forrásai (pl. dica-lajstromok, portális összeírások, és az 1828. évi országos conscriptio) alapján a nemességet (kurialisták, egytelkesek, armalisták, jobbágytelken élők, középbirtokosok) és a parasztságot is differenciálja (utóbbiakat a telekaprozódás szerint). Majd kimutatja, hogy e kategóriákon belül sokszor jogilag, még inkább jövedelemben, életmódban és mentalitásban is számottevő különbségek jellemzők, továbbá, hogy a kismemesség túlnyomó részét és a parasztságot egymáshoz kötődő műveltsége és életformája és a köztük lévő állandó »társadalmi helycsere« fűzte össze. S ez alapján gondolja, hogy ha a népi és úri kultúra közötti kapcsolatot keressük, akkor a »közjogi állással és a társadalmi tudattal szemben az életformáé a döntő szó«, ami az életmód önálló, nem egy-egy társadalmi csoporthoz koherensen kötődő létformaként való felfogására emlékeztet.»¹³²

Romsics Ignác 2011-ben megjelent összefoglalása a magyar történetírás 19–20. századi fejlődéséről jelentős teret szentel Szabó István történetírói/történetészeti életműve bemutatásának (nem utolsósorban – láthatóan – jelen sorok írójának tanulmányai alapján).¹³³ Romsics itt részletesen ismerteti Szabó István történetírói pályájának első szakaszát, kiemelve a legfontosabb műveket, 1948-ig bezárólag. Ezekben a munkákban alapvetően két nagyobb vonalat különböztet meg: egyrészt a parasztságtörténeti tanulmányokat, másrészt a népiségtörténettel összefüggő műveket. A parasztságtörténeti írásokkal kapcsolatosan egyik legfontosabb megállapítása

(itt Szabó 1940–41-ben megjelent műveire utal) pl. Hajnal István hatására az, hogy a parasztság története nem merül ki »úr és szolga ellenlábás viszonyában«. Fontos eredményeik között tartja számon ezen írásoknak Romsics Ignác a magyar jobbágyság nyugat és kelet közötti átmeneti helyzetének megállapítását, amelyet Szabó a Domanovszky-iskolához kötődő »termeltető« nagybirtokkal kapcsolatos eredmények hasznosítása során fejtett ki.

„Fontos eredményének tekinthető a magyar jobbágyság átmeneti, az Európa nyugati és keleti felében uralkodó viszonyoktól egyaránt eltérő jellegének a dokumentálása is. Domanovszky nézeteihez kapcsolódva Szabó is úgy vélte, hogy az ún. termeltető nagybirtok Magyarországon nem lett annyira domináns, mint Kelet-Európa más területein, s hogy 1514 után a parasztság helyzetében nem történt olyan mértékű visszaesés, amely indokolná a »második jobbágyság« fogalmát, s valamiféle külön fejlődési utat feltételezett. A magyar jobbágyok beköltöztek a mezővárosokba, végvári katonának, illetve hajdúnak állhattak, sőt még nemességet is szerezhettek.»¹³⁴

Romsics Ignác szerint »ilyen előzmények után«¹³⁵ fogott Szabó a nagyszabású népiségtörténeti szintézisének, *A magyarság életrajza* elkészítéséhez, amelyben már a fejezetcímek és a fogalmak („nép”, „néptörténet”, „népi kép”) utalnak arra, hogy pl. Szekfű: *A magyar állam életrajza*-val szemben új szemléletű magyar történeti szintézis készült. Ezután részletesen ismerteti a mű legfontosabb megállapításait, s végső értékelése szerint a mű fő érdeme, hogy a szellem-történet spekulatív konstrukcióit és a népiségtörténet metaforikus nyelvhasználatát egyaránt elkerülve, először adott tárgyilagos/elfogulatlan képet a magyar és nem magyar népek ezeréves történetéről.

„A magyarság életrajza a két világháború közötti népiségtörténet kiemelkedő alkotása. A rendelkezésre álló részletmunkálatokra és saját kutatásaira is támaszkodva Szabó István olyan szintetikus munkát alkotott, amely a szellem-történet spekulatív konstrukcióit és a népiség-

¹³¹ Kitér még Csíki Szabónak a mezővárosi fejlődésről alkotott képére is. Mállyusszal ellentétben szerinte Szabó mindezt nem a polgárság, hanem a parasztság szemszögéből közelíti meg. Ennek során egy parasztpolgári fejlődésről szóló koncepciót érvényesít, amely Erdei Ferenc felfogásával rokon.

¹³² Csíki 2003. 119.

¹³³ Romsics 2011. Vö. erről Erős 2010. 80–92.

¹³⁴ Romsics 2011. 334–335.

¹³⁵ Vö. ehhez a monográfia későbbi, megfelelő fejezete.

történet metaforikus nyelvhasználatát egyaránt elkerülve először adott szakszerű és tárgyilagos képet a magyar és nem magyar népek történeti demográfiai és településtörténeti múltjának ezeréves Kárpát-medencei alakulásáról. Fiatalabb pályatársai közül igen elismerően írt róla Jakó Zsigmond és Makkai László, és azóta sokan mások. Egyetérthetünk Für Lajossal, aki szerint Szabó István e munkája »a magyar történettudomány legértékesebb művei közé tartozik.« Különösen kedvező volt munkáinak fogadtatása a népi mozgalom köreiben, ahol – nem alaptalanul – Hajnal Istvánhoz hasonló rokon lelket láttak benne.¹³⁶

Hasonlóan emelkedett szavakkal illeti Romsics Ignác Szabó István nem sokkal *A magyarság életrajza* után született *Nemzetszemlélet és magyarságtudat* című cikksorozatát, amelyet egyrészt „társadalomtörténeti” munkának minősít, másrészt szerinte éppen Szabó a modern magyar nacionalizmus történetét írta meg, „maig érvényes formában”.¹³⁷

1943 után, fejtegeti Romsics, inkább az oktatás köti le a figyelmét, de ekkor is ír kisebb-nagyobb társadalomtörténeti munkákat. „Kiemelkedett ezek közül az 1943-ban megjelent *Nemzetszemlélet és magyarságtudat* című terjedelmes tanulmánya, amelyben a rendi és modern nemzet történeti alakváltozásainak elemzésén keresztül lényegében a modern magyar nacionalizmus történetét írta meg ma is érvényes formában.”¹³⁸

Többször megemlékezik Romsics Ignác Szabó Istvánról összefoglalásának az 1945 utáni magyar történetírásra vonatkozó fejezeteiben. Itt már jóval lakonikusabban foglalja össze Szabó ekkori működését, bár parasztságtörténeti munkáit most is kimagaslónak minősíti. Különösen kiemeli falutörténeti monográfiáit, illetve a prédiáról, valamint a magyar mezőgazdaság középkorvégi történetéről készített (utóbbi posztumusz) munkáit (az utolsó esetén Maksay Ferenc és Belényessy Márta műveire utalva párhuzamként).

„Eltérően az 1945 előtti népiségtörténet többnyire lokális érdeklődésétől a társadalomtörté-

neti kutatások általában tematikai szempontokat követtek. A parasztságtörténet művelői közül kimagaslott Szabó István, aki többek között a magyar falurendszer kialakulását és fejlődését tárta fel nagyon gazdag levéltári forrásanyag alapján, de külföldi analógiákra is tekintettel. Ismertette a szállások szilárd településsé válásának folyamatát, és átfogó képet adott a magyar falvak típusairól, szerkezeti sajátosságairól, valamint lakóinak mindennapi életéről. Az állandó pusztulás és a mezővárosok elszívó hatása ellenére a 15. századi falvak számát 20 ezerre becsülte... Az agrártermelés szervezeti formáit vizsgálva ő mutatta ki azt is, hogy a 11–13. századi Magyarországon a kora középkori nyugat-európai villákhoz hasonló, tehát rabszolga eredetű munkaerőre épülő földesúri gazdaságok léteztek... A mezőgazdasági termelés technikája és a különböző ágazatainak fejlődése terén Szabón kívül többek között Maksay Ferenc..., valamint a történeti és néprajzi módszereket sikeresen kombináló Belényessy Márta ... ért el figyelemre méltó eredményeket. Az ő részlemzéseikre is támaszkodott a 14–16. századi magyar mezőgazdaság történetének átfogó felvázolása során Szabó István.”¹³⁹

EGY PÉLDA AZ ÚJ KELETŰ ÉRTELMEZÉSEKBŐL: FARAGÓ TAMÁS

Hozzá lehet még fűzni a fentiekhez, hogy mindezekon kívül még számos Szabó Istvánnal kapcsolatos megnyilatkozást, recenziót, nekrológot, rész tanulmányt lehetne itt megemlíteni¹⁴⁰, azonban ezeket részben a továbbiakban, a vonatkozó/releváns művek elemzésénél fogom megemlíteni, illetve mélyebben elemezni. Másrészt ezek között található olyanok is, amelyek bár átfogóbbak, inkább leíró jellegűek, inkább élet-

¹³⁹ Romsics 2011. 424–425.

¹⁴⁰ A későbbiekben még számos recenziót tárgyalok, amelyek Szabó munkásságával foglalkoznak, ezek azonban nem átfogóan tárgyalják Szabó életművét, hanem inkább egy-egy munkájára (vagy az itt alapjában csak érintett levéltárosi tevékenységére) koncentrálnak. Gyáni Gábor, Romsics Gergely, Hanák Péter, Kristó Gyula, Pach Zsigmond Pál, Kósa László, Csabai Tibor, Maksay Ferenc, stb. írásai mellett vö.

pl. *Gazdag* 1989. 121–129; *Bélay* 1969. 802–804; *Sinkovics* 1969. 192; *Bolgár* 2006. 43–72.

¹³⁶ Romsics 2011. 336–337.

¹³⁷ Romsics 2011. 336–337.

¹³⁸ Romsics 2011. 337.

rajzi momentumokat elevenítenek fel, új problémát, értelmezést nemigen tartalmaznak.¹⁴¹

Mindenképpen meg kell említeni azonban Faragó Tamás nagy jelentőségű recenzióját Szabó István, 1976-os, *Jobbágyok-parasztok* című kötetéről¹⁴², amely több tanulással is szolgál, s nemcsak a szóban forgó kötetet, hanem szinte Szabó István teljes életművét/történetírói munkásságát is értékeli. (Erre az 1976-os kötet, átfogó jellegéből adódóan, lehetőséget is ad.)

Faragó írásának nem kevés érdekességet/pikantériát kölcsönöz, hogy eredetileg a *Tiszatáj*-ban jelent meg 1977-ben, azonban szövegét a szerkesztő jelentősen megcsonkította. Így azt teljes terjedelmében csak 1999-ben publikálhatta a szerző. Faragó recenziójában a korábbi értékelőkhöz hasonlóan megemlíti Szabó életművének legfontosabb területeit, így a Debrecennel, a nemzetiségi történettel és a parasztságtörténettel kapcsolatos munkáit. Szabó Istvánt kiemelkedő történésznek minősíti, életműve szerinte is (vö. Hofmann Tamás) egy tömbből faragott egész. Rámutat arra is, hogy a szóban forgó kötetet még Szabó István állította össze, de a lektor (Pölöskei Ferenc) és a szerkesztő (Für Lajos) módosított a tartalomra. Kimaradt például *A jobbágy megnevesítése* című nagy jelentőségű tanulmány 1941-ből, s Faragó szerint *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság időszakában* is szerepelhetett volna az összeállításban. A recenzens szerint fölösleges volt a parasztság kapitalizmus kori történetével összefüggő munkák újbóli közlése, helyettük Szabó 1960-as francia nyelvű írását, vagy az alföldi tanyás gazdálkodást fejtegető könyvfejezetet kellett volna felvenni. Szabónak a könyvben kifejtett gondolat-menetét a 15–16. századig egységesnek minősíti, utána azonban törés következik be, ami az említett problémából adódik, hogy ti. nem a leginkább reprezentatív szövegeket válogatták a kötetbe. „Összességében a könyv imponálóan megkomponált, életművé vált kutatási program kikristályosodási pontjait gyűjtötte össze – írja Faragó –, hogyan szabadulnak meg a földesúri házigazdálkodás kötelékétől a szolganépek a 13. század folyamán,

hogy a falunak egységesítő kohójában a szabad népelemekkel egybeolvadva jobbágyá alakuljanak, majd hogyan erősödik fel a 15. században a nemesség ellenreakciója, elzárva a jobbágy-paraszti sorból való kiemelkedés polgárosulás felé mutató tendenciáit, és tereli ezzel akaratlanul a felfelé törekvő rétegeket a társadalmi emelkedés egyetlen megmaradt lehetősége, a nemesség-szerzés s ily módon önmaga válsága felé.”¹⁴³

Szabó kötetében a törést elsősorban az okozza, hogy nem vették fel *A jobbágy birtoklása...* című tanulmányt (bár ezt Szabó sem tervezte?), ami leginkább kifejezi a 16–18. századra vonatkozó nézeteit, igaz, hogy ezt nem minden gazdaságtörténész osztja. A Kossuth-tanulmányok kapcsán rámutat arra, hogy saját korukban szintén problematikusak voltak a fennálló hatalom számára, egyikük elkészülte után évekig kéziratként feküdt.¹⁴⁴

Egyebekben pedig Faragó röviden ismerteti az 1351-es törvényekre, hajdúkra, a jobbágyi névadásra vonatkozó írásokat. Különösképpen kiemeli Szabó módszerét, briliáns forráskezelését, az interdiszciplinaritásra való törekvését.

„Nem mehetünk el szótlánul – olvashatjuk Faragó szövegében – Szabó István alkalmazott kutatási módszerei mellett sem. Briliáns forráskezelés, óriási anyag mozgatása jellemzi, s miközben középkori forrásanyagunk hiányosságait virtuóz következtetésekkel igyekszik áthidalni, a filológiai pontosságot sem hanyagolja el. Történeti vizsgálódásaiban kiválóan hasznosítja jogászai képzettségét, néprajzi és nyelvészeti ismeretanyagát éppúgy, mint gyermekkorában a paraszti életformával való találkozás során szerzett tapasztalatokat.”¹⁴⁵ Kifogásként veti fel Faragó, hogy Szabó kevéssé él a kvantitatív módszerrel, igaz ez szerinte saját korában nem terjedt még el. Kitér Faragó még az életpálya megrázkódtatásaira is, főként az 1948–49-es meghurcoltatásokra. Rámutat arra, hogy mindezek következtében is Szabó kutatásait kedvezőtlen körülmények között folytatta, például – nyugati kollégáival ellentétben – az alapkutatásokat is saját magának kellett elvégeznie.

¹⁴¹ Gyarmati 2001. 87–93; Kristó 1994. 1869; *Portrét a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*. 649–650; Papp 2013. 215–221.

¹⁴² Faragó 1999. 296–307; 1977.76–80.

¹⁴³ Faragó 1999. 298.

¹⁴⁴ Ez a rész is kimaradt Faragó eredeti szövegéből az első megjelenés során szövegéből.

¹⁴⁵ Faragó 1999. 299.

Összességében Szabó történetírásának fő érdemeként az eseménytörténettel szembeállított társadalomtörténeti szemlélet meghonosítását jelöli meg. Ez a nagy/szélesebb közönség számára szokatlan, mert az inkább a politika és a politikai vonatkozások iránt érdeklődik.

„A történeti alkotást, a történeti problémát akkor tekintik érdekesnek, ha középpontjában nem az átlagemberek, hanem néhány nagy személyiség, nem mindennapi események, hanem háború, árulás, pártküzdelmek állnak.

A kiváló műegyetemi professzor számára nem a technikatörténet, vagy a gazdálkodás fejlődése az érdekesítő hobby, hanem Napóleon. Lassan műveletlennek számít az, aki Dózsa ceglédi beszédét – amely valószínű el sem hangzott –, vagy a mohácsi csata lefolyását nem ismeri, de¹⁴⁶ a munka, a táplálkozás, a családalapítás, az életmód, a generációk egymást követő változásainak romantikus felhangoktól megfosztott történeti valósága, a kérdések néhány specialistájától eltekintve, szinte teljesen ismeretlen mindenki előtt.”¹⁴⁷

Faragó megállapítása értelmében mindennek nincsenek igazi műhelyei Magyarországon¹⁴⁸, ennek is köszönhető, hogy Szabó István tanulmányainak csekély visszhangja volt pl. a *Századok*-ban, inkább csak az *Agrártörténeti Szemlé-*

ben és az *Ethnographia*-ban foglalkoztak gondolataival.¹⁴⁹

¹⁴⁶ A kiemelt rész kimaradt Faragó eredeti szövegéből.

¹⁴⁷ Faragó 1999. 304.

¹⁴⁸ Hozzá lehet tenni, hogy Faragó Tamás ugyanakkor rendkívül kritikus volt Szabó István (és persze Mályusz Elemér) népiségtörténeti munkáit illetően. Szerinte ezek kifejezetten politikai/ideológiai és kormányzati indíttatásúak voltak, jelentős visszaesést eredményeztek a dualizmus kori történeti demográfiai kutatásokhoz képest, s teljesen ignorálták a modern történeti demográfia olyan kérdéseit, mint a termékenység, halandóság, migráció. Vö. Faragó 2012. Szabóról, illetve a két világháború közötti népiségtörténetről írja a szerző: „Population history became greatly centralized, deeply politicised and its approach severely restricted. Most Hungarian researchers concentrated on the reasons that had led to the break-up of the supposed political unity of the Carpathian Basin. A similar process can be traced in the new population history of the Carpathian Basin in the Slovakian, Romanian and Serbian historiography after the First World War. The latter concentrated on justifying the new borders from ethnic and religious standpoints, labelling it historical demographis research.” Faragó 2012. 11. Itt Faragó többek között Szabó Istvánra is hivatkozik, például népiségtörténeti összefoglalása 1944-es német nyelvű kiadására. (Utóbbi címét helytelenül Ungarische [s helyett] Volk-nak írva.) “The manifest purpose of these studies was to explore the reasons behind the falling number of Hungarian inhabitants in those regions, in contrast to their imagined great number and proportion in the Middle

Ages (Szabó 1943-as, a *Revue d’Histoire Comparée*-ban megjelent tanulmányára hivatkozva). Unfortunately, researchers of ethnic questions almost never tried to explore the effect of genuine demographic factors (fertility, mortality and migration) on the ethnic structure. Their work was usually based on questions suggested by political thinking (!!!–E.V.) such as by whom and with which methods statistics were falsified, or which group of the population had changed the ethnic structure of the region through immigration since the original conquest of the Hungarians (which in other cases was referred to as a forced change of a structure, previously dominated by the imagined mass of „ancient” non Hungarian-inhabitants).” [E tanulmányok nyilvánvaló célja annak kiderítése volt, hogy az ezekben a régiókban élő magyarok aránya miért csökkent a középkorban feltételezett nagy számukhoz képest. Sajnos az etnikai kérdések kutatói szinte sohasem vizsgálták a tulajdonképpeni demográfiai komponensek (termékenység, halandóság és migráció) etnikai összetételre gyakorolt hatásait. Munkájuk általában kimerült a politikai gondolkodás által sugallt kérdések elemzésében, például, hogy kik és milyen eszközökkel hamisították meg a statisztikai módszereket, vagy hogy az elsődleges magyar birtokba vétel óta a bevándorlás folyamán a népesség mely csoportja változtatta meg a régió népi összetételét, amelyet más esetekben akként értékelték, hogy ez az összetételnek egy kényszerű cseréje volt, melyet a korábbi nem magyar őslakosság feltételezett nagy száma jellemezett.] Faragó 2012. 12.

¹⁴⁹ Jelen írás szerzőjének a 2000-es évek elejétől több írása, kiadványa is megjelent Szabó Istvánról. Ezek elemzése nem e tanulmány feladata, a monográfia további részeibe ezek eredményeit természetesen hiánytalanul beépítem. Vö. például a szövegben korábban hivatkozottakon kívül *Erős* 2000. 110–126; *Erős* 2003. 94–108; *Erős* 2004. 635–646; *Erős* 2005., 7–44; *Erős* 2005; *A harmadik út felé*. 2006; *Erős* 2011. 1–20. *Erős* 2012. 98–119; *Erős* 2016. 91–110; *Erős* 2017. 53–81. *Erős* 2017/a. 19–52; *Erős* 2017/b. 33–63; *Erős* 2017/c. 89–124; *Erős* 2018. 32–58. 54–84.

IRODALOM

- Balogh István: *Nekem szerencsém volt*. Szöveg-gondozó Filep Tibor. Nyíregyháza, 2012.
- Balogh István: Recenzió Szabó István: A magyarság életrajza című könyvéről. *Tiszántúl*, 1942. jún. 6. 4.
- Balogh István: Hozzászólás Az asszimiláció a magyarság történetében című tanulmányhoz. *Tiszántúl*, 1942. ápr. 29. 3.
- Balogh István: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. *Déri Múzeum Évkönyve*. Debrecen, 1978. 453–458.
- Balogh István: Szabó István (1898–1969). *Ethnographia*, 80. évf., 1969. 325–328. Ismertetése Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV–XV. században című könyvéről Vö. *Ethnographia*, 87.évf., 1976. 302–304.
- Balogh István: Szabó István és a néprajztudomány. In: *Paraszttság és magyarság*. 130–135.
- Balogh István: A debreceni egyetemi összeesküvés 1950-ben. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. 2002. 17–34.
- Balogh István, 1993. Adalékok egy korszak történetírásához. *Debreceni Szemle*, 1. évf., (Új folyam) 1. sz. 119–134.
- Balogh István: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. In: *Szabó István Emlékkönyv*. 37–52.
- Bélay Vilmos: Szabó István (1898–1969). *Levéltári Szemle*, 20. évf., 1969. 802–804;
- Bolgár Dániel: Asszimiláció a térben. (Kísérlet Szabó István asszimiláció koncepciójának kibontására.) *Sic Itur ad Astra*. XVIII. évf., 2006. 1–2. 43–72.
- Borosy András: Találkozásaim, barátságom Szabó Istvánnal. In: *Thesaurus solemnis*. 13–18.
- Csíki Tamás–Rémiás Tibor (szerk.): *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc, 1999.
- Csíki Tamás: *Társadalomábrázolások és -értelmezések a magyar történeti irodalomban 1945-ig*. Debrecen, 2003.
- Csobán Endre: A közvélemény problémái. In: *A szabadságharc fővárosa, Debrecen, 1849. január–május*. 205–260.
- Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerkesztette: Angi János és Ifj. Barta János. Debrecen, 2005.
- Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerkesztette Kovács Ágnes. Debrecen, 1999.
- Fáy Béla: Szabó István életközlelől. Születése 80. évfordulójának emlékére. *Déri Múzeum évkönyve*. 1978. 439–452. Ugyanez in: *Szabó István Emlékkönyv*. 24–37;
- Erős Vilmos: Gunst Péter: A magyar történetírás története. *BUKSZ/Budapesti Könyvszemle*, 8. évf., 1996/3. 334–336.
- Erős Vilmos: Bűvölet nélkül – félúton. (Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről) *Valóság*, 56.évf., 2013/5. Május. 80–92.
- Erős Vilmos: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok*, 147. évf., 2013/1. 33–62. (Benne: Wellmann Imre: Szabó István az agrártörténetíró. 54–62.
- Erős Vilmos: Szabó István körül. *Aetas*, 15. évf., 2000.3. 110–126.
- Erős Vilmos: Szabó István és 1848/49. *Valóság*. 46. évf., 2003. 7. sz. 94–108.
- Erős Vilmos: Bevezető Szabó István: Nemzet-szemlélet és magyarságtudat című tanulmányához. *Kisebbségkutatás*. 13. évf., 2004. 4. 635–646;
- Erős Vilmos: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz. In: *Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2005., 7–44;
- Erős Vilmos: *Asszimiláció és retorika*. (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója.) Csokonai Disputa Könyvek. Debrecen, 2005.

A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos. Budapest, 2006..

Erős Vilmos: Szabó István „Magyar története” az 1950-es években. *Nagyerdei Almanach.* (A Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének Évkönyve.) 2011. 2. 1–20. <http://www.nagyalma.hu/archivum.php>;

Erős Vilmos: Szabó István „ellentörténelme”-i az 1950-es években. *Magyar Szemle*, 21. évf., (Új folyam) 2012. 3. május–június. 98–119.

Erős Vilmos: *Modern historiográfia.* (Az újkori történetírás egy története.) Budapest, 2015.

Vilmos Erős: „Volksgeschichte in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen(und danach).” In: *Wissenschafts- und Universitaetsforschung am Archiv.* Beitrage des Österreichischen Universitaetsarchivkolloqiums, (Hrg. von Alois Kernbauer.) Graz, 2016. 91–110.

Vilmos Erős: Ethnohistory in Hungary between the two World Wars. The case of Elemér Mályusz and István Szabó. *Hungarian Studies Review*, Vol. XLIV, Nos. 1–2 (Spring–Fall, 2017) 53–81.

Erős Vilmos, 2017/a: A helytörténettől a népi ségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai). *Valóság*, 60. évf., február, 19–52.

Erős Vilmos, 2017/b: „A magyarság létét tápláló népi forrás”. Szabó Istvánnak a magyar parasztság középkori történetével kapcsolatos munkái. *Valóság*, 60. évf., 33–63.

Erős Vilmos, 2017/c: „A magyarság létét tápláló népi forrás”. Szabó Istvánnak a magyar parasztság középkori történetével kapcsolatos munkái. *Agrártörténeti Szemle*, LVIII. évf., 1–4. 89–124.

Erős Vilmos, *Plebs és populus között.* Szabó Istvánnak a parasztság újkori történetével kapcsolatos tanulmányai. I–II. *Valóság*, 2018/3. 32–58. II. *Valóság*, 2018/4. 54–84.

Faragó Tamás: Parasztságtörténet és történetírás. (Meditációk Szabó István tanulmánykötete kapcsán.) In: *Uő: Tér és idő – család és történelem.*

(Társadalomtörténeti tanulmányok. 1976–1992) Miskolc, 1999. 296–307. Eredetileg *Tiszatáj*, 31. évf., 1977.10. 76–80.

Tamás Faragó: Historical demography in Hungary: a history of research. (Working papers on population, family and welfare. No 16.) Budapest, 2012.

Für Lajos: Bevezető. Szabó István–pályakép. In: Szabó István: *Jobbágyok–parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből.* Budapest, 1976. 7–30.

Für Lajos: Magyarságtudat a két világháború között. In: *Parasztság és magyarság.* Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette: Rácz István. Debrecen, 1989. 79–93.

Gazdag István: Szabó István levéltártudományi munkássága. In: *Parasztság és magyarság.* 121–129;

Glatz Ferenc: *Wellmann Imre. (1909–1994)* História. 1994. 8. 12–13.

Gunst Péter: *A magyar történetírás története.* Debrecen, 1995.

Gyarmati Zsolt: A magyar társadalomtörténet néhány filmkockája Tagányi Károlytól Szabó Istvánig. *Korunk*, III. folyam, 12. évf., 2001. május. 87–93;

Hagyomány és történelem: Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára. (Szerkesztette: Gebei Sándor) Eger, 2000.

Hajdú Bihari Napló, 1988. dec. 18. 9. „A jobbágyok története”. (Szabó István professzor emlékezete). Megemlékezés az egyetemen Szabó István születésének 90. évfordulóján. Az oldalt összeállította Filep Tibor. Benne: Rácz István: Tanári munkája. Részlet Alföld 1978-ból. Gyimesi Sándor: A professzor úr. Orosz István: Történetírásának időszerűsége. Valamint Szabó István szakirodalmi munkássága. (Válogatás.)

Hanák Gábor: Kosáry Domokos pályaképéhez. In: *Hommágé a Kosáry Domokos.* (Szerk. Ferch Magda, Ormos Mária.) Budapest, 2009. 86–110.

- Hoffmann Tamás: Szabó István (1898–1969). *Agrártörténeti Szemle*, 13. évf., 1970. 2. sz. 520–521.
- Hoffmann Tamás: Előszó. In: Szabó István: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*. Budapest, 1975. (Agrártörténeti Tanulmányok, 2.) 7–8.
- Kosáry Domokos: „Kárpát-Európa” kutatás a Teleki Intézet-ben. Tóth János interjúja. *Valóság*, 1983/9. 32–41.
- Kosáry Domokos: A magyar történetírás a két világháború között. In: Uő: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987. 321–355.
- Kosáry Domokos: *A Görgy-kérdés története I–II*. Budapest, 1994.
- Kriston Pál: *A történetírás története*. Budapest, 1991.
- Kristó Gyula: Szabó István. In: Új magyar irodalmi lexikon. 1–3. Főszerkesztő Péter László. Budapest, 1994.
- Léderer Emma: Historiográfiánk történetibb vizsgálataért. *Századok*. 89. évf., 1955. 1. sz. 103–106.
- Léderer Emma: Bevezetés a történettudományba. Budapest, 1964.
- Léderer Emma: *A magyar polgári történetírás rövid története*. Budapest, 1969.
- Magyar évszázadok*. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerkesztette Ormos Mária. Budapest, 2003.
- Módy György: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez. *Debreceni Szemle*. 7. évf. (Új folyam.), 1999. 1. 109–112.
- Orosz István: A történetíró munkássága. *Alföld*, 29. évf., 1978. 7. sz. 50–56.
- Orosz István: A debreceni agrártörténeti iskola. *Debreceni Szemle*, II. folyam., 5. évf., 1985. 2. 53–65;
- Orosz István, 1999: Szabó István és Debrecen. *Debreceni Szemle*. 7. évf. (Új folyam.) 1. 104–108.
- Orosz István: Egy centenáriumi kötet kálváriája. In: „*A szabadságharc fővárosa Debrecen*”. (Reprint kiadás.) Debrecen, 1998. 597–609.
- Orosz István: Az agrártörténeti kutatások megalapozói Debrecenben: Szabó István és Balogh István. *Századok*, 151. évf., 2017. 1. 39–48.
- Orosz István: Szabó István és Szabad György történetírói kapcsolatáról. In: *Kitörés a kánontól. Szabad György történetírói munkássága*. Budapest, 2018. Szerk. Dénes Iván Zoltán. 34–40.
- Pamlényi Ervin: *Pályák és irányok. Historiográfiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1989.
- Pamlényi Ervin: Szabó István halálára. *Magyar Nemzet*, 1969. 51. sz. 12.
- Papp László: Szabó István a történetíró és „vérbeli pedagógus.” In: uő: *Amikor a Nagyerdő még a Bem térig ért*. (Emlékek a 100 éves Debreceni Egyetemről, különös tekintettel a Tisza István és a Kossuth Lajos Tudományegyetemre 1912–2012.) Debrecen, 2013. 215–221.
- Rácz István: A debreceni agrártörténeti iskola. *Agrártörténeti Szemle*, 1. évf., 1957. 1. sz. 85–86.
- Rácz István: Búcsú Szabó István történetírótól. *Alföld*, 20. évf., 1969. 4. sz. 91–92.
- Rácz István: Szabó István tanári munkássága. *Alföld*. 29. évf., 1978. 7. sz. 56–59.
- Rácz István: Előszó. In: *Paraszttság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére*. Szerkesztette: Rácz István. 9–12. Debrecen, 1989.
- Rácz István: Előszó. In: Rácz István (szerk.). *Szabó István Emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 11–14. 13.
- Rácz István: Szabó István emlékezete. *Debreceni Szemle*, 7. évf., (Új folyam.), 1999. 1. 96–103.
- Rácz István: Szabó István emberközelen. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerkesztette: Egey Tibor–Horváth M. Ferenc. Budapest, 2002. 9–16.
- Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.

Sándor Pál: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. *Századok*, 88. évf., 1954. 2–3. sz. 373–419.

Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből, 2014. (Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig.) Főszerkesztő Rózsa Dávid. Budapest, 2014. 607.

S. Sándor Pál: *Parasztmozgalmak a Habsburg önkényuralom idején 1849–1867*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1952.

Sándor Pál: Recenziója a Szabó István által szerkesztett Agrártörténeti Tanulmányokról. (Budapest, 1960. Tankönyvkiadó). *Agrártörténeti Szemle*, 4. évf., 1961. 3–4. sz. 567–574.

Sándor Pál ismertetése Szabó István 1975-ös, *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig* című könyvéről. *Acta Historica*, 1977. 466–468.

Sinkovics István: Nemesség és parasztság Werbőczy előtt. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Budapest, 1941. 4–43.

Sinkovics István: Szabó István. *Levéltári Közlemények*, 40. évf., 1969. 1. sz. 192

Szabad György: Szabó István, a történész köszöntése. *Kortárs*, 12. évf., 1968. 12. sz. 1171–1172;

Szabad György: Szabó István (1898–1969). *Századok*, 104. évf., 1970. 2. sz. 516–518.

Szabad György: Szabó István a felszabaduló jobbágyság földtulajdonlási igényéről. In: *Szabó István Emlékkönyv*. 302–309.

Szabad György: A jobbágyszabadítás hatása a magyar társadalom szerkezetének átalakulására. In: *Jobbágyszabadítás 1848*. Budapest, 1998. 37–43.

Szabad György: A jobbágyszabadítás hatása a magyar társadalom szerkezetének átalakulására. In: *Jobbágyszabadítás 1848*. Szerk. Varga János. Budapest, 1998. 37–43.

Szabó István: Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. Élet- és jellemrajz. 1–2. köt. Miskolc, 1928–30. *Századok*, 66. évf., 1932. 470–471.

Szabó István: Recenzió Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre című könyvéről. *Századok*, 68. évf., 1933–1934. 9–10. sz. 432–435.

Szabó István: A magyarság életrajza. Budapest, 1990. benne: Orosz István: Előszó az 1990. évi kiadáshoz. I–III.

Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Debrecen–Nyíregyháza, 2002.

Steven Bela Vardy: *Modern Hungarian historiography*. New York and Guildford, Surrey, 1976.

Wellmann Imre ismertetése Szabó István: Ugoicsa megye című könyvéről. *Századok*, 1937. 473–485.

Wellmann Imre: Ismertetés Szabó István: A failurendszer kialakulása Magyarországon X–XIV. század című könyvéről. *Magyar Nemzet*, 1968. 109. sz. 5.

Wellmann Imre: Ismertetés Szabó István: A középkori magyar falu című könyvéről. *Magyar Nemzet*, 1970. 97. sz. 13.

Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig – kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Ethnographia*, 100. évf., 1989. 1–4. sz. 278–302.

Kovács József Dénes – Ósz Attila DEBRECEN 1944. JÚNIUS 2-I BOMBÁZÁSA – EGY SZEMTANÚ FELJEGYZÉSEI

Tanulmányunkban Debrecen újkori történetének egyik letragikusabb eseményét, az 1944. június 2-i bombázást és következményeit mutatjuk be egy szemtanú, Sőregi János visszaemlékezései alapján.

Bár magával a légítámadással számos kutató foglalkozott az elmúlt évtizedekben, írásaik középpontjába elsősorban a technikai és repüléstörténeti részleteket állították. Ezzel szemben az események lélektani hatásáról, vagyis a civisváros polgárainak életében bekövetkezett drámai fordulatról és sokkhatásról a mai napig igen keveset tudunk. Ez azért meglepő, mert az amerikai bombázók egyrészt olyan célpontokat támadtak, melyek a lakosság mindennapjaiban is meghatározóak voltak (pl. vasút, feldolgozó üzemek, közszolgáltató telephelyek), másrészt a bombázás során elhunytak döntő többsége (több mint 80%) civil volt.

Ezt a történettudományi adósságot szeretnénk volna törleszteni azzal, hogy a Sőregi-féle Napló részleteinek segítségével felidézzük a támadás napját, az azt követő elkeseredett mentési munkálatokat, valamint a civisváros lakói között eluralkodó kétségbeesést. A feljegyzéseket Horváth Attila adataival¹ egészítettük ki.

SŐREGI JÁNOS ÉS NAPLÓJA (Kovács József Dénes)

Sőregi János (1892 – 1982), a Déri Múzeum igazgatója, lelkes és precíz naplóró volt. 1922-ben kezdett hozzá a *Debreceni Napló* írásához, melyet egészen 1960-ig folytatott. Ha módjában állt, a szöveget fotókkal, levelekkel és egyéb korabeli dokumentumok eredeti példányaival is kiegészítette. Az így született, jelenleg 42 ismert kötetet tartalmazó életmű a magyar kultúrtörté-

neti kutatások felbecsülhetetlen forrása. A több ezer oldalas kézirat ugyanis egyaránt tartalmaz értékes múzeum-, irodalom-, és helytörténeti adatokat is.

Mivel egyfajta ego-dokumentumról van szó, felmerül a forráskritika kérdése, hiszen számos alkalommal – főleg személyes érintettség esetén – az írásokban szubjektív elemek is megjelennek. Az írás feldolgozása során kiindulópontként fogadtam el Katona Csaba és Kovács Eleonóra véleményét, miszerint a magániratok „*a személyes emlékezet dokumentumaiként sajátos módon, az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket, és azon túl, hogy belőlük az információk egy speciális csoportja nyerhető, komoly kiegészítői és néha még értelmezői is a hivatalos iratokból származó adatoknak, sőt azokkal egyenértékű források. Egyes értelmezések szerint még értékebbek is, mivel azok csak a hivatalos álláspontot tükrözik, ekképp csupán a történelem egy szeletét: »A korabeli hivatalokban keletkezett [...] levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetőek«*”²

A kéziratban foglaltak hitelességének vizsgálatakor fontos hangsúlyozni, hogy Sőregi János az összes kortörténeti és szakmai állítását igyekezett dokumentumokkal és hivatkozásokkal alátámasztani. Stílusára jellemző a kíméletlen őszinteség, amellyel az eseményekről, a környezetéről és önmagáról is írt. Amennyiben olyan információt közöl, aminek valóságtartalmát nem tudta teljes mértékben megítélni, a Naplóban jelezte. Mindemellett a kötetek egyik visszatérő eleme azon vágyának hangoztatása, miszerint a feljegyzéseit a jövő történészei használni fogják: „*Pausanias leírása megerősítette bennem a hitet, hogy az én muzeumban vezetett Naplóim 1930-tól, valamikor értékesek lesznek.*”³

1 HORVÁTH Attila: Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban – A Debrecen elleni első amerikai légítámadás 1944. június 2. Lícium-Art Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 2014.

2 KATONA Csaba – KOVÁCS Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai. Turul, LXXXVII. évfolyam (2014) 2. szám, 41.

3 Debreceni Napló, DEENK Kézirattár, Ms. 13/35.

Mindezek ismeretében a múlt tudatos meg-
szépítése nem feltételezhető a szerzőről. Ha oly-
kor téved is kisebb dolgokban, mindenképpen
szavahihető szemtanúnak tekinthető. Az általa
megörökített történések hitelessége könnyen
ellenőrizhető, a kutatás során egyetlen állítását
sem kellett megcáfolni.

Az 1944. június 2-i tragikus eseményeket és
következményeit a Napló-sorozat 19. kötete⁴
mutatja be. A feljegyzéseket az eredeti helyes-
írással idézzük.

SŐREGI JÁNOS TEREPBEJÁRÁSAINAK REKONSTRUKCIÓJA NAPLÓJA ALAPJÁN (Ősz Attila)

Sőregi János Naplójának elbeszélése alapján,
filmszerűen elevenedik meg előttünk a június
2-i bombázások szomorú és tragikus végkifej-
lete. Élményeit, megfigyeléseit, tapasztalatait,
esetleg mások közléseit sűrű egymásutániság-
ban tárja az olvasó elé. A Napló írója megfelelő
idő- és térbeli felbontásban mutatja be az egyes
helyszíneket és az azokhoz kötődő élményeit,
vagy a különböző mellékszálakat. Ez a pontos-
ságra való törekvés, a részletező és hiteles bemu-
tatás bátorított minket arra, hogy megpróbáljuk
a leírt helyszíneket a korabeli földrajzi térben
elhelyezni és azt közérthető módon bemutatni.
Kézenfekvő volt, hogy topológiai módszerekkel,
térképek megrajzolásával fogjuk a földrajzi ada-
tokat közölni. Egyedül azokat az objektumokat
kívántuk megjeleníteni, amelyeket a szerző sétái
során érintett, saját szemével látott és tulajdon
benyomásai alapján vethetett papírra, ugyanis
első számú célunk a terepbejárások útvonalának
felkutatása volt, kiegészítve természetesen a leírt
helyszínek, mint pontok, vonalas elemek vagy
területek feltüntetésével. Az áttekinthetőség
kedvéért a Sőregi által szemrevételezett helyszí-
nek minden esetben pontként kerültek a térkép-
re, még akkor is, ha esetleg nagyobb kiterjedésű
területeket említett meg.

A feldolgozás során szükségünk volt megfe-
lelő háttértérképre⁵ a saját térképeink megszer-

kesztéséhez. A nyers raszteres állományt geore-
feráltam, így azt földrajzi koordináta-rendszerbe
helyeztem. A digitalizálás során WGS 84/Pseu-
do Mercator koordináta-rendszer⁶ használ-
tam, a georeferálás elindítása előtt legalább 15
referenciapontot vettem föl, annak érdekében,
hogy minél pontosabb legyen a vetületi transz-
formáció. Ennek eredményeként a szabályozási
térkép mintegy 2 fokkal fordul el az óramutató
járásával megegyező irányban, továbbá enyhe
torzulást is szenvedett. A georeferált raszter-
térkép pontossága kb. 1-8 m közé tehető, ez az
ábrázolás szempontjából még elfogadható mér-
tékű pontatlanságot eredményezhet. Ezután már
átrajzolhattam a kiválasztott térképkivágotat. A
bemutatott területet négy területhasználati ka-
tegoriára osztottam – hasonlóan Borsos beso-
rolásához – belterületre, kertésre, temetőre és
közparkra. A könnyebb tájékozódás érdekében
a fontosabb debreceni épületeket (közintézmé-
nyek, iskolák, egyházi ingatlanok, gyárépületek,
laktanyák, kórházak, stb.) külön jelöltem. A vá-
rosrészek neve, az egyes vonalas infrastruktúr-
alis elemek (MÁV/HÉV vonal), vagy a fontosabb
utcanevék szintén felkerültek a térképekre. A ta-
nulmányunkban közölt naplórészlet négy olyan
napot tartalmaz, amikor Sőregi János elindult,
hogy meg szemlélje Debrecen letarolt városré-
szeit és az elszórt becsapódások okozta pusztí-
tások nyomait. Az egyes napok eseményeit – a
könnyebb áttekinthetőség érdekében – más-más
térképen ábrázoltuk. Azok a területek, ahol sű-
rűn, egymáshoz közel jelennek meg a pontok a
térképen, külön kinagyítottam.

Szeretnénk külön megköszönni Papp József

Papp Józseftől kaptuk felhasználásra. A Borsos-féle szabályozá-
si térkép (BORSOS József: Debrecen Szab. Kir. Város Szabály-
ozási Térképe. Debrecen, 1930.) nagy előnye, hogy rendkívül
részletgazdag, az utcák futása jól nyomon követhető, valamint a
telekhatárokat is feltünteteti házzszámmal együtt. A helyszínek fel-
kutatásában nehézséget jelentett viszont az, hogy a készítésétől
a júniusi bombázásokig 14 év telt el, és ez idő alatt a város
utcahálózata sokat változott. Mivel szabályozási térképről van
szó, piros színnel jelölték a jövőben megnyitandó utcákat, ter-
eket és utcafronti kiigazításokat. A szabályozási javaslatok egy
része idővel megvalósult, jó példa erre a Postakert utca meg-
nyitása. Összehasonlításként a Horváth Attila által közölt lé-
gifotókat használtam. Ahol a füst és porfelhő nem takarta el a
város vizsgálat alá vett részeit, ott viszonylag jól kirajzolódnak az
utcák, sőt egyes épületek is beazonosíthatóvá váltak.

⁶ A népszerű Google Maps és OpenStreetMap térképek is
ebben a koordináta-rendszerben vannak elhelyezve.

⁴ DEENK Kézirattár, Ms. 13/19.

⁵ A térképeink megszerkesztéséhez használt háttértérképet

segítségét, aki amellet, hogy a Borsos-féle szabályozási térképet a rendelkezésünkre bocsátotta, több kérdéses helyszín beazonosításában mutatott helyes irányt. Horváth Attila a debreceni bombázások feltárásában végzett kutatásai révén pedig nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy csupán jelentéktelen számú fehér folt maradt a térképeinken, amit későbbi kutatásaink révén szeretnénk teljesen eltüntetni. A Debreceni Református Ispotály történetét nagy alapos-sággal kutató vitéz Csizmadia József írásaiból is sokat meríthettünk.

I. A BOMBÁZÁS ESEMÉNYTÖRTÉNETE ÉS A FELHASZNÁLT ADATBÁZIS

Tanulmányunk megírása során szükségünk volt olyan megbízható eseménytörténeti leírásra és adatbázisra, aminek segítségével igazolhattuk vagy kiegészíthettük Sőregi János Naplóját. Erre a feladatra Horváth Attila *Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban – A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2.* című könyve bizonyult a legmegfelelőbbnek. A szerző ugyanis munkájában olyan magyar és angol nyelvű forrásokat dolgoz fel, melyekkel az eddigi legteljesebb képet sikerült kialakítania az 1944. június 2-i támadás hadtörténeti hátteréről és veszteségeiről. Kutatási eredményei és rendkívül részletes adatbázisai alkalmasak arra, hogy a bombázás hadtörténeti hátterét megismerjük, Sőregi János visszaemlékezéseihez pedig további információkat szolgáltatassanak.

A BOMBÁZÁS ESEMÉNYTÖRTÉNETE

Az 1944. június 2-i, Debrecen elleni légitámadást az Egyesült Államok 15. légihadseregének (15. AAF – Army Air Force) bombázói hajtották végre a *Frantic Joe* hadművelet⁷ nyitányaként. Az 5. bombázóezred 2., 97., 99. és 483. bombá-

⁷ Ez volt az ún. ingázó bombázás kezdete. Lényege, hogy a nyugat-európai támaszpontokról indított repülőket a támadás végrehajtása után nem tértek vissza a bázisukra, hanem szovjet reptereken szálltak le. Ezzel a módszerrel olyan célpontokat is elértek, melyek eddig kívül esetek a bombázókötélekek hatósugarán.

zó osztályai olaszországi repterekről szálltak fel. A feladat jelentőségét érzékelteti, hogy a bevetésen személyesen vett részt két osztályparancsnok (Herbert E. Rice ezredes és Paul L. Barton ezredes), valamint Ira C. Eaker altábornagy, a Mediterranean Allied Air Forces (MAAF) főparancsnoka.⁸ A 130 darab B17-es bombázókat a 306. vadászrepülő ezred 70 P51-es (Mustang) vadászgépe biztosította.

A kötelék a Foggai-Testa del Gargano – Sipan-sziget – Podgrab – Dunacséb – Dévaványa – Berettyóújfalu irányból közelítette meg Debrecen. A bombázást 9:20-kor kellett volna megkezdeniük 6500-6900 méter magasságban, azonban – mint látni fogjuk – már 9:00 előtt elérték a várost. A támadást a 99. bombázó osztály kezdte a Nagyállomás ellen. A következő hullámban a 97-esek következtek, de a robbanások okozta nagy por miatt nem tudtak célozni, így a támadást meg kellett ismételni. A harmadik hullámban érkező 2. bombázó osztály szintén a Nagyállomást bombázta, a 483-oknak pedig a Nagyállomás mellett a Vagongyár is célpontja volt. A hadműveleti tervekkel ellentétben egy ötödik hullám is a város fölé érkezett: a Berettyóújfalunál eltévedt, a támadásban eredetileg részt nem vevő 463. bombázóosztály is Debrecenre oldotta ki bombáit.

Az amerikai pilóták visszaemlékezései szerint a támadás során nem ütköztek légvédelembe, így a B 17 bombázás zavartalan volt. (Sőregi János visszaemlékezése kicsit árnyal a képen, de ő sem számol be jelentős ellenállásról.) A bombázók mindössze egyetlen gépet vesztek: Alfred E. Bond hadnagy B17-ese műszaki hiba miatt kigyulladt, majd felrobbant a Pallagi út – Monostor erdő térségében. Mindössze négyen tudták ejtőernyővel elhagyni a gépet.

A bombázó kötelék végül sikeresen megérkezett a Szovjetunióba, ahol a poltavai és a mirgorodi reptereken szálltak le. A vadászrepülőket Pirjatyinban landoltak.

Debrecenben a légiriadót 10:42-kor fújták le, és 440 légoltalmi szolgálatost azonnal behívtak.

⁸ A 97. bombázó osztály 414. századának egyik gépén foglalt helyet, utasként. „...több forrás szerint személyesen vezette a támadást.” HORVÁTH, 16.

A munkájukat segítette több katonai század, 250 munkaszolgálatos, a gettó munkaképes férfiai, valamint leventék. Június 8-án már hozzávetőlegesen 2000 ember végezte hivatalosan a mentési, helyreállítási és romeltakarítási munkákat.

A bombázás során közel 1000 bombát dobtak le (többségük 500 fontos volt, de 1000 fontos bombát is oldottak ki). A támadásban több mint 500 embert halt meg, emellett kb. 800 sérültet láttak el. A házak közül 280 megsemmisült, 380-at pedig le kellett bontani. 800 épület sérült meg könnyebben.⁹

A mai napig nem tisztázott, hogy mi volt az oka a rendkívül sok civil áldozatnak és elpusztult lakóháznak. A legvalószínűbb magyarázat a bombák ívének szeles időjárás miatti megváltozása, ill. a bombázók által alkalmazott ún. „kényszervetés”¹⁰ lehet.

II. SÓREGI JÁNOS FELJEGYZÉSEI A BOMBÁZÁSRÓL

Június. 2.

„A elmúlt éjjel éjfélig nyugodtan voltunk, lefeküdtünk. ¼ 1-kor szól a csengő. A riasztó ügyeletes beszólt: Várad zavaró repülés, Budapesten riadó! Erre beállítottuk a rádiót. Aludtunk is, nem is. A feleségem alig valamit pihent. Egy anya a gyermekeiért él!

1/2 8-kor keltem fel. Épen fürödtem, mikor halljuk, hogy a rádió közvetítést megszakítják. Ez a szokatlan jelzés gyanússá vált. Gyorsan következtek a dél felől felhatoló zavarás jelentések, mikor Szolnok,¹¹ Karcag került sorra, plane riadóval, (Lego. Vigyázz!), tudtuk, hogy mi jövünk, Várad! Gyorsan felöltözködtünk, a kész csomagokat összeraktuk és én kezdtem a pincébe hordani egyetmást. Mindössze egyszer fordultam, mikor megszólalt a sziréna.¹² Családom lecipekedett a csomagokkal, magam vagy

3-szor fordultam, gyorsan, csomagokkal, meg is melegedtem. Már mindenki az óvó helyen volt, én az udvaron a napsugárban fürdőztem vagy 10 percig. Csندesség volt, a forgalom megszűnt. Lementem én is a pincébe. A ládából kivettem az átmeneti kabátom és a kézitáskámat az okmányokkal és az óvóhelyre mentem. A ház lakói együtt voltunk, asszonyok, lányok. A legkisebb az én kisfiam, vitéz Katona alezredes, Sztehló egyet. prof.¹³ és családjaik, stb. Egyszer csak halljuk, hogy zug a gép, tompa dörrenések moraja rázza a földet. Most egy erősebb zugás rezegteti a talajt. Üveg csörömpöl, légnyomás vág be az ajtón. Mindenki meghül! Mi férfiak vígasztaljuk a hölgyeket: légo ágyú! Repesz darab! Lövik biztosan a gépeket stb.¹⁴ Ujabb dörrenések, ismét erős zugás, mintha a Péterfia felett igen alacsonyan repülne egy gép. Levente fiuk szaladnak le: a Nagyerdő felé lelőttek egy angol gépet, a pilóták kiugráltak.¹⁵ Ejtőernyővel szállnak lefelé..... A másik mondja: a Déri tér felől nagy füst száll fel.... Ujra hírek: a Piac utcán, a Szentannán több bomba becsapott! Én felszaladtam a II. emeletre és a lépcsőház ablakán kinéztem: nem a múzeum, sokkal messzebb ég valami az állomástól jobbra, azaz nyugatra! Megnyugodtam, visszamentem. Közben hallottam, hogy a rádió valamelyik lakásban „pihenj”-t rendel, aztán nekünk is: „légi veszély elmúlt” – Sziréna még nem szólt. Kiállottunk a kapuba. Halljuk, hogy az Ajtó utca 14. sz. ház telitalálatot kapott. A Pohl Ferenc¹⁶ lakása! Egy gyermeket a romok közül szedtek ki, nincs semmi baja. Leventék, katonák, emberek szaladnak lapátokkal, autók, biciklisták száguldanak. Az ég alja olyan poros, füstös. Dél felől nagy füst száll a Nagyerdő felé. Egyik ember a másikat kérdezi: mit tud? Állítólag 3 gépet lelőttek! Még nem bizonyos! Az izgalom tüzeiben ég

13 Sztehlo Zoltán (1889–1975), jogász, egyetemi tanár. A Debreceni Tudományegyetem Római jogi tanszékének ny. r. tanára 1938 és 1949 között.

14 Sőregi János jól ismerte Debrecen, így minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy voltak-e elhelyezve Debrecenben légvédelmi lövegek, vagy sem. Az idézett visszaemlékezés alapján a város egyes pontjain mindenképpen kellett lennie néhány „légo-ütegnek”. Mint látni fogjuk, ezt erősíti meg a szemtanú június 7-i feljegyzése is.

15 A bevezetőben említett 42-30319 gyártási számú B17-es.

16 Pohl Ferenc (1883–1961), 1920 és 1949 között Debrecen főkertésze. Javaslatára történt többek között a Déri Múzeum előtti süllyesztett kert kialakítása.

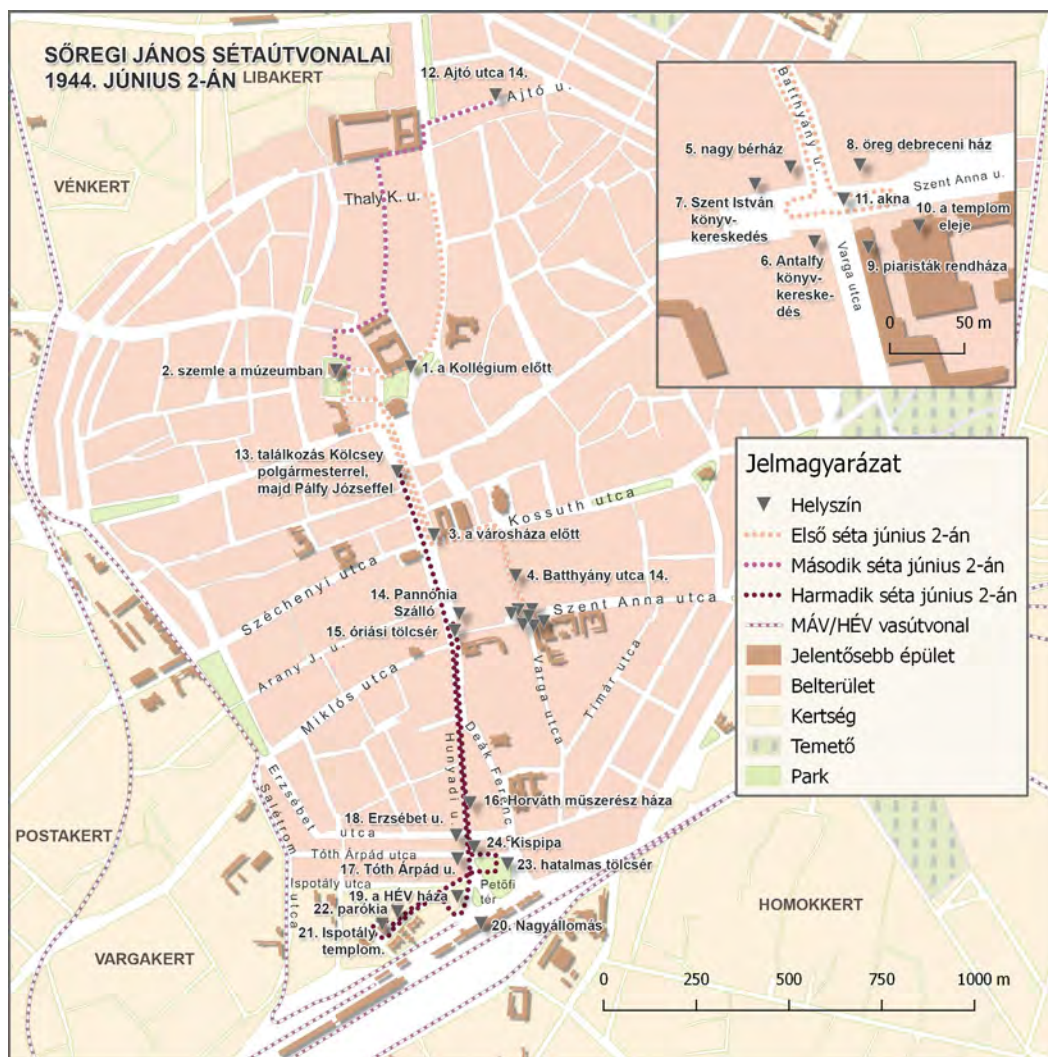
9 A támadás után 10 nappal készült jelentés. HORVÁTH, 34.

10 A fel nem használt – olykor élesített – bombák kiszórása. Főleg akkor használták, ha tartani szerették volna a repülési magasságot vagy sebességet.

11 Szolnokon 8:16-kor rendelték el a légiriadót. HORVÁTH, 20.

12 8:22-kor szólaltak meg a szirénák. (u. o.)

az egész város, riadt arcok, síró asszonyok. Végre a sziréna jelezte a riadó végét.¹⁷ Felcipekedtünk a lakásba: Istennek legyen hála, mi megusztuk szerencsésen!

Családomat rendben hagyva, siettem a múzeumba. A Kollégium elől láttam, hogy a Piac-utal a Kistemplom fekete füstben-porban áll. Az emberek tömegével özönlenek arra felé! Autók sebesültekkel haladnak a Péterfia felé. Egy nagy füstoszlop ferdén hajlik a városra és leszakadt végeit pipálja az egyetem felé. Ez a tűz az állomástól nyugatra lehet!¹⁸

Szétnéztem a múzeumban. Akik lenn voltak az óvóhelyen, Lükő,¹⁹ Balogh,²⁰ Vincze²¹ a hölgyek mind és a hajduk, már részben haza mentek családjukhoz, megnézni, nincs-e valami bajuk?

Lükő mint lego.parancsnok Vinczével végignézte a padlásteret, nincs-e valami baj? Semmi bajt nem találtak. [...]²²

Magam elsétáltam a városháza elé, szétnézni. Innen túl nem engedtek. A sarokról jól lehetett látni, hogy a Hangya palotán túl, a Pannónia szálló épülete teli találatot kapott, a közepe földig hiányzik. A romon dolgoznak, a forgalom igen nagy! Sebesülteket visznek az autók. Ideges emberek civakodnak a rendfenntartókkal.

17 10:42-kor. HORVÁTH, 21.

18 Feltehetőleg a kigyulladt Hajlított Bútorgyár és Fakereskedelmi Rt. telephelyei ill. a Déli soron találatot kapott ásványi-olaj-telepek okozták a nagy füstöt. HORVÁTH, 27-28., 32.

19 Lükő Gábor (1909–2001) néprajzkutató, múzeumőr, a Déri Múzeum munkatársa.

20 Balogh István (1912–2007) történész, segéd múzeumőr, a Déri Múzeum munkatársa.

21 Vincze József, a Déri Múzeum portása és gépésze.

22 [...] -tal jeleztük a Napló azon, itt nem közölt részeit, melyek nem a témához kapcsolódtak.

Senkit nem engednek a rom felé. De a járművek jönnek-mennek, német rendőr is áll az ut közepén, irányítja az is a forgalmat. Szuronyos baka sétál körülte, karszallagos izzadt emberek rekedtre kiabálják magukat.

Az emberek rémült arccal néznek a város nagy sebe felé, mely körül por, füst ül az utcán, csak a vármegyeháza emelkedik túl a sárgás-szürke ködön, melyet a forgalom ver fel! Bizony, borzalmas látvány! A Széchenyi-utca-felé is mennek levente-csapatok. Tul a sorompón ott is estek bombák, aztán az Arany János utcán. A Tóth Árpád²³ utcán több ház ég. A Hajlított bútorgyár is égne. Innen a sarokról elmentem a Kossuth utcán át a Batthyányi-utcára. Már az utca közepéről láttam a borzalmas rombolását egy az utca keresztezésre esett aknának. A Batthyányi utca 14. sz. háztól kezdve minden ablak betört. Üveg cserepek fedték a járdát. A szentanna-utcai nagy bérház minden redőnye és ablaka bezúzva, öszszegörbítve.²⁴ Az Antalffy könyvkereskedés és a Szent István könyvkereskedés kirakatai porrá törve, a könyvek romokban. A sarokra kiszögélő öreg debreceni ház, a piaristák rendháza, a templom eleje erősen megrongálva. A lakásokban szomorú asszonyok sepregetik az üvegcserepeket és nézik a pusztulást. Az utca közepén egy kb. 80 cm mély és 2 m átmérőjű behorpadás.²⁵ Ott robbant az akna. Mellette rendőr áll és a gödör felé léceket állítottak. Kíváncsi emberek jönnek-mennek, nyüzsög az utca. Egy német repülő²⁶ gép alacsonyan kering a város felett... Por, füst csap az ember orrába és elgondolkozunk az egész rombolás felett! Ártatlan emberek szenvednek, csak épen nem azok, akik ezt a há-

borút előidézték!

Hazajöttem a hivatalba. (sic!) Utközben látom, hogy az emberek megszaladnak. Hire terjed, hogy ismét riadó van. Siettem. Bebizonyosodott, hogy vaklárma. Később ez még egyszer megisméltódott. [...]

2 óra után elmentem megnézni az Ajtó u. 14. sz. házat.²⁷ Az egész utcában ez volt az egyetlen bombalecsapás.²⁸ 8-10 ember hosszú kötéllel rángatta az összeomlott ház rozogán álló falmaradványait, mely után nagy porzással szakadt alá néhány fagerenda. Ilyen kis házban szörnyű egy bomba hatása. A pince fenéken mélyen alól vágódik a földbe és mindent összegyur, mint egy zuzomalom. A közeli házak tetőzete, ablakzata betörve.

Kíváncsi emberekkel küzd a rendőr, járműveket visszatérít. A rendőr mondta: Pohl Ferencné²⁹ meghalt, valaki még megsebesült. Maga Pohl tényleg nem volt otthol, a kertészetben járt.

[...] A lelőtt gép a Nagyerdőbe zuhant. 3 pilótát elfogtak, a gép roncsait már összeszedték. Később hallottam, hogy a hadtestparancsnokságon vállalatás közben bőven kaptak a foglyok.

[...] A Bika előtt Kölcsey polgm.³⁰ szólított meg. Érdeklődött a muzeum után. Nincs semmi bajunk. Aztán találkoztam Pálfy Józseffel,³¹ a Debrecen volt szerkesztőjével. Ő is szemleútra indul. Együtt mentünk.

A Piac utcán a Pannonia hotelt szörnyen szét vágta a bomba. Az emberek nyüzsögtek rajta: folyt a takarítás. A Pannonia és az ut elágazás közt az uttesten óriási tölcser, mely a villamos sineket, mint a drótot elgörbülve tartotta pe-

23 BALOGH László: Debrecen város utcanévkatasztere. Debrecen, 2007. 405. A Tóth Árpád utca neve korábban Késes utca volt. Egy 1938-ban kelt közgyűlési határozattal változtatták meg a nevét, tisztelegve a költő előtt, aki édesapja Késes utca 32. szám alatti házában nevelkedett.

24 A „Szent Anna utcai nagy bérház” a Szent Anna utca (10-12. szám) és a Batthyány utca nyugati sarkára épített városi bérház (Papp József személyes közlése alapján).

25 Ez nem számít nagy kráternek, ugyanis a 10-15 m átmérőjű és 5 m mély bombatölcserék sem voltak ritkák. A bomba mégis kárt tett a gázhálózatban. PÁSZTI László: Debrecenben jártunk 2. Egy város tragédiája 1944 nyarán. <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/debrecenben-jartunk-2-egy-varos-tragediaja-1944-nyaran> (Letöltés ideje: 2019.04.02.)

26 Rahl Frigyes műszaki hadnagy szemrevételezte a károkat egy Bücker típusú repülőgépről, mely az epreskerti repülőtérről szállt fel. HORVÁTH, 35.

27 Horváth Attila könyvében Ajtó utca 12. számot ír, ez azonban téves. Az 1940-es debreceni címtárban (Debrecen címtára, 1940.) Pohl Ferenc lakhelyeként az Ajtó utca 14. szám van megjelölve. Ennek megfelelően Sőregi János is összes naplóbejegyzésében következesen ezt a címet használja.

28 Pohl háza 2220 méterre, északra található a felvételi épület Petőfi térre néző főbejáratától. Logikusnak tűnik az a megállapítás, hogy a beragadt, későn kioldott bombák pusztíthattak a Szentlászlófalva városrészben. Horváth Attila szerint a B-17-esek utazósebessége 300 km/h volt (HORVÁTH, 13.). Ebből következik, hogy a Pereces utca környékére szóródott bombák mintegy 26 másodperces késéssel kerültek kioldásra.

29 Pohl Ferencné Paczelt Emma (54†).

30 dr. Kölcsey Sándor, 1935-1944 között Debrecen polgármestere.

31 Pálfy József (1888–1976) újságíró, szerkesztő. 1924 és 1949 között a Debrecen újság, majd annak utódja, a Keletmagyarországi Napló felelős szerkesztője. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon

remén. Kirakatok, ablakok betörve, tetők, párkányok összezúzva mindenütt. Némelyik üzlet már bedeszkázta kirakatát, elhagyott zsidóüzletekben ott van most is porosan, piszkosan összedülve a sok portéka. Innen mentünk a Hunyadi utca³² felé. Ez rettenetesen össze van rombolva.³³ Egész különös, hogy a romboló bombák az uttestre estek, talán négy-öt is egymásután, sorban, de balra, jobbra teletalálatok is voltak. A házak vakolata leszedve ablakok, ajtók szörnyen szétzúzva. A bombatölcsérekben aszfalttömbök összeborulva. A villamos sinek kiemelve a földből, elgörbülve, vezetékek szétszagatva.

Nehezen, de a rendőrök mégis átengedtek. Ugy mentünk, mintha hegyes terepen járnánk. Egy autó leborotválva állott a járda mellett, egy szekér felborulva, földdel, romladékkal betemetve, szintén a gyalogjárón. Mellette egy félredőlt, megperzselt fa. Az ágairól egy guba lógott alá porral lepve. A lovat nem láttam, lehet, hogy a föld alatt feküdt. Horváth műszerész³⁴ háza³⁵ teletalálatot kapott. Sok ember dolgozott a romokon. Óvóhely után kutattak, vagy már szedték is ki a szerencsétleneket. Nem mentem közel. Irtoztam. – A Tóth Árpád utca déli sora és idevaló eleje: tiszta rom. Ugyanúgy az Erzsébet utca.³⁶ A HEV háza jobbra összeroppedezve, körülte szörnyű tölcserék. Valami 6 bomba vágódott közvetlen a tövébe.³⁷

Egy Horváth nevű tisztviselő beszélte, hogy az óvóhely is egyik oldalán bedőlt. Két halott és több sebesült. Ezek közt Tarján Oszkár. – Lábát törte Sallay Lajos Máv. tanácsos.

Két villamoskocsi a HEV előtt, 2 a nagy állomás összebombázott épülete előtt rostává löve.³⁸

32 Az egykori Hunyadi utca a Nagyállomás közelében húzódott. A jelenlegi Petőfi teret részben a szétbombázott Hunyadi utcai házak helyén alakították ki.

33 Horváth Attila összesítése szerint 20 ház semmisült meg vagy vált lakhatatlanná.

34 Horváth Sándor rádióvillamosági kereskedő.

35 Hunyadi utca 18.

36 Horváth Attila összesítése szerint a Tóth Árpád (Késes) utcán 50, az Erzsébet utcán 49 ház semmisült meg vagy vált lakhatatlanná.

37 Papp József közlése alapján: a régi felvételi épület előtt állt, magányosan, az egykori Petőfi tér 14. szám alatt. A Borsos-féle szabályozási terven pontosan berajzolták a HÉV székházat. A székház a Debrecen-Nyírbátor Helyiérdekű Vasút Rt. központja volt.

38 A leírás alapján elképzelhető, hogy a bombázókat kísérő vadászgépek a stratégiai célpontokat végiggéppuskázták. Ennek

Jobbra az Ispotály templom tornyának fél oldala leomlott. Később hallottam, hogy este össze is dőlt. [Sőregi János későbbi korrektúrája: „Nem, hanem június 4-én reggel felrobbantották.”]. A parókia³⁹ megrongálódott. Az állomás főépületének is csak a külső falai állanak, belseje, teteje rom. Szörnyű látvány! A Petőfi téren, a parkban is hatalmas tölcser,⁴⁰ és a nagy állomással szemben a Kis Pipa⁴¹ szintén rom teletalálat folytán.

A piac utcai Pannonia Hotel romjain sárgacsilagos zsidók dolgoztak. Volt egy jó századnyi.

Árva Anna⁴² beteget jelentett. Anyja a Szappanos u. 7. sz. alatt, a hátsó keresztépületben a pincébe menekült a bombázás alatt és egy vasfazikot huzott a fejére. Ugy feküdt a földön.”

Június 3.

„Reggel mikor hivatalba indultam ½ 9 óra körül, szalad fel a cselédem: ne tessék menni sehová, riadó van! Az emberek ide-oda szaladnak, autók száguldanak: riadó! Elromlott a sziréna! Jönnek a terrorbombázók! Katonatisztek kergetik be az utcáról az embereket!

Nekem gyanús volt, mert a rádió rendben adta a szokásos műsorát. Lehetetlen! Miért nem verik félre a harangot?!

Valóban, csak vaklárma volt újra. Biztosan kémelek vagy félőrült asszonyok terjesztik a rémhíreket. Egy ilyen asszony tegnap is ordította az utcán. [...]

Van olyan ember, aki ilyenkor csak bírál és szidja a hatósági közegeket a nem kielégítő intézkedések miatt, anélkül, hogy megfontolná, mit mond. Mert bizonyos, hogy ilyen rombolás még sohasem érte ezt a várost és annyi a teendő, hogy egyszerre mindent elintézni nem lehet.

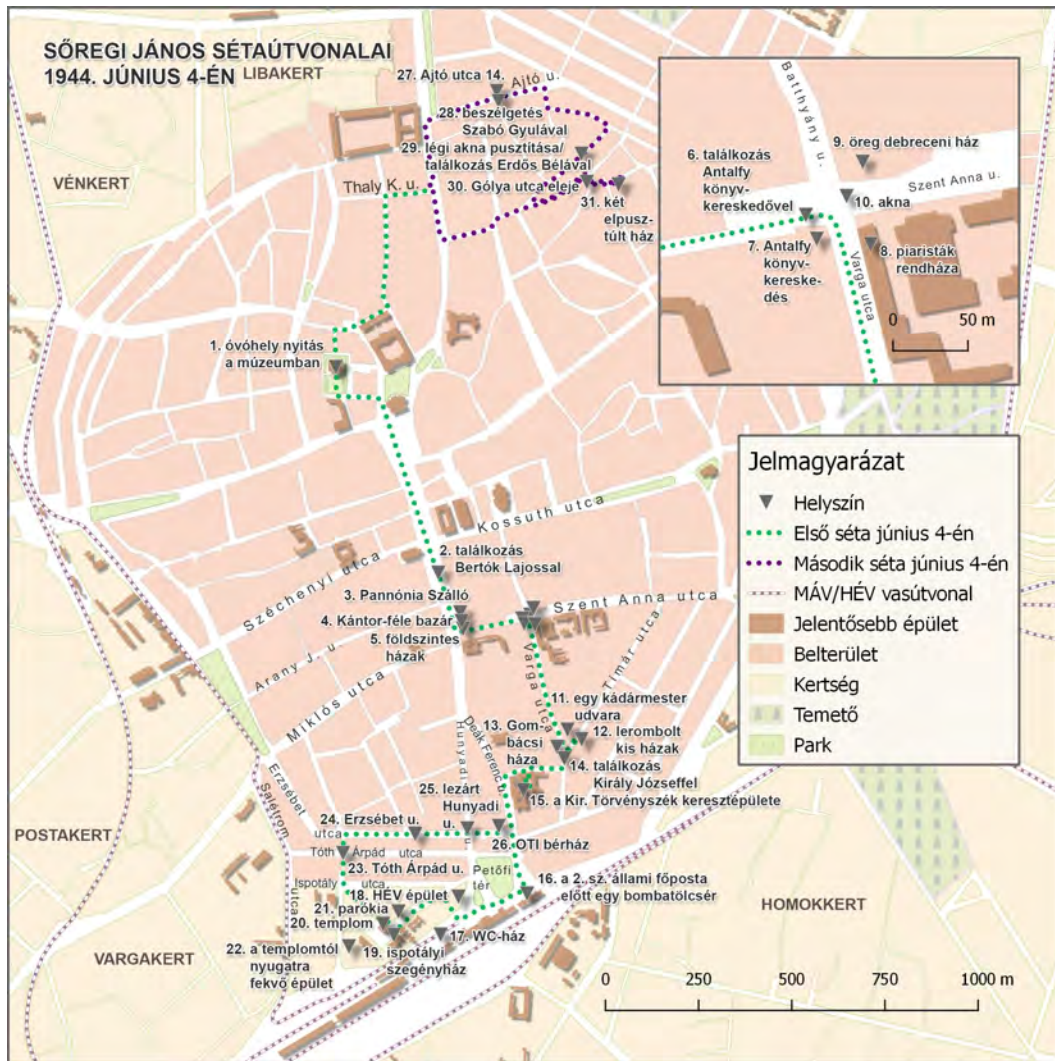
megállapítása további kutatásokat igényel.

39 A református lelkészlak a templomtól mintegy 40 méterre, északkeletre foglalt helyet.

40 A Petőfi téren „Z” alakú árkokat ástak, hogy a téren és az állomáson tartózkodóknak legyen hova behúzódnuk. A teret több bombatalálat is érte, számos áldozatot szedve. HORVÁTH, 26.

41 Papp József segített a vendéglő helyének felkutatásában. A Kispipa a Petőfi tér északkeleti sarkában, a Tóth Árpád utca és az Erzsébet utca közötti tömbben, a Nagyállomással szemben helyezkedett el. Az 1930-as szabályozási terv szerint az Erzsébet utca 117. szám alatt működött a Kispipa. Vitéz Csizmadia József honlapján is található róla fotó.

42 Árva Anna, múzeumi alkalmazott, állandó napidíjas.

Annyi a rom, hogy egyszerre elhordani nem tudják. Az életmentés a legfontosabb s aztán jönnek a romok. – Van, aki szentül hiszi, hogy az a gép is, ami lezuhant, öngyulladás következtében pusztult el. Minek visel az állam háborút, ha nincs felszerelése, mert egyetlen vadászgép sem volt felszállva – szerinte. – Ideges mindenki és durva!”

Június 4.

„Az elmúlt éjjel nem sokat aludtunk, bár zavarás nem volt. Éjfélígel fenmaradtunk. Én magam 1 – ½ 4-ig szolgálatban⁴³ voltam. Előtte is, utána is keveset aludtam. Reggel fürödni se mer az ember, mert a fürdő kádat állandóan vízzel

telve tartjuk s nem merjük a vizet egy órára se kiengedni. A gáz olyan gyenge nyomás alatt van, a víz pedig olyan vékonyan folyik, hogy a fürdés különben is alig volna lehetséges.

Mivel a vágóhíd és a hűtőház is találatot kapott,⁴⁴ szombaton d. e. a szokásos marha – vagy bornyú húst nem kaptuk meg s így hús nélkül ment el a vasárnap is. Aki hentes pénteken kora reggel elhozta a húst a vágóhídról, annak volt mit kimérni, de a terrortámadás után már csak a romok alól lehetett húst kiásni. Az én hentesem és mészárosom özv. Gáborné ezt nem tette. Szerencse, hogy Bődénél kaptak tegnap d. u. valami pariser-félet s azt rántották ki.

⁴³ A lakók felváltva virrasztottak, hogy egy esetleges légitámadás esetén időben fel tudjanak ébreszteni mindenkit a házban. (A Sőregi család a Thaly Kálmán – Péterfia utca sarkán álló társasházban lakott.)

⁴⁴ Két bomba találta el a Közvágóhidat, melyek romba döntötték az előhűtő emeletes épületét és a marhavágó csarnokot. Szerencsére a berendezések kis mértékben sérültek meg, a hűtőházban tárolt hús jelentős részét pedig meg tudták menteni. HORVÁTH, 27.

Ma d. e. a muzeumban óvóhelyet nyitottam és utána elsétáltam a Piac-utcára, szétnézni. Egy padon ült Bertók Lajos,⁴⁵ a Gambrinus táján. Ő az István-uton lakik. Közelökbe hullott a bomba. A németek benzin telepe felgyúlt, bomba érte. Egy német kórház arrafelé teli találatot kapott.⁴⁶ 20 német halott volt benne. A Bertók háza felett légi csata is volt. Két vadász géppuskázott egymásra, de nem lőtték le egymást.⁴⁷ Ez is bizonyítja, hogy volt némi ellenállás. Bertók úgy tudja, hogy a vallatott amerikai pilóták semmit nem árulnak el. Mind a négy amerikai angol, kitűnő felszereléssel, jó ruhában.

Ujra nézegettem a Pannonia-szálló romba dőlt épületét. Az embereket ugyan nem engedik csoportosulni. A romon keresztül látszik a Szent-anna-utcai kath. templom két tornya. Sok téglá, gerenda rendbe rakva. Ma is dolgoztak a romokon, de nem sokan. A Kántor-féle bazárból,⁴⁸ mely az épület jobboldala felé volt, sok játékot, gyerek-kocsikat kimentettek. Láttam: egy rakott nagy szekér után tologattak ilyen megmentett gyermek-kocsikat. Mentek a Nagytemplom felé. Szegény Kántor búsan ment utánok. A Szent-anna utca kiszélesítése most már nem fog okozni nehézséget, mert az a két földszintes ház is, mely a Pannonia és a Szent-anna-utca közt van, tetőzetén erősen megrongálódott.

Megnéztem újra az akna rombolását a Szentannán. A lakások üresek már. Találkoztam éppen Antalffy könyvkereskedővel. Elmondta, hogy június 2-án már éppen benn voltak a hivatalban, de a szirénajelzésre levonultak a pincébe. Így senkinek baja nem történt. Három raktárhelyiséget és kirakatot már rendbe szedtek. Hétfőn folytatják a munkát. Hatósági embert nem kap. Betört kirakatait lécekkel, deszkákkal torlaszolta el. A piarista rendházban sem történt senkinek se baja. Az öreg d-i házban, mely az akna torká-

ban volt, és amelynek vakolata, teteje nem maradt, egy makacs borbély⁴⁹ nem ment óvóhelyre. A légnyomástól súlyos betegen fekszik a klinikán.

Antalffy lekísért a Varga-utcán a tímár-utcai romboláshoz. Kb. ott, ahol a Tímár-u. a Varga-utcával összeér, mintegy négy hatalmas bomba zuhant alá!⁵⁰ Szörnyű föld kráter, lehetett 15 m átmérőjű és 5 m mély, egy kádármester udvarára esett. Körös körül a házak elrombolva. Szembe, a Tímár-u. másik oldalán kis házakra esett a bomba. A mélyből felturt földdel összekeveredve minden: téglá, cserép, deszka, gerenda, tövestől kiszakított nagy fák, villanyoszlopok... Irtózatos még nézni is! Az egyik ház alatti pincében 9-en haltak meg.⁵¹ Talán két ember maradt élve. A halottakra akkor szakadt rá a pince teteje, mikor már bontották ki őket. Ezért a hírterjesztés azt is mondta, hogy a bontással történt a baj. Azonban ezt megcáfolták. Ezt mondták: a mentők a pincét felülről kezdték kibontani. Akkor odament Nagy József r. főtanácsos, lego. liga vezető és elrendelte, hogy oldalról hatoljanak be. Így csinálták és emiatt a pince beomlott, az emberek, az élők meghaltak. A szomszédban lakó Gombácsi festő mester azonban állítja, hogy csak két embert szabadítottak ki élve, a többi halott volt és azokra omlott le a törmelék.

Gombácsi, aki a Varga-u. 31. sz. alatt lakik, házának ablakait, és a féltetőzetet veszítette el. Udvarán több baromfi elpusztult, de a disznó nem. Lakása telement porral, üvegszilánkkal. Ők az óvóhelyen sértetlenek maradtak. Lakásukba benéztem.

45 Könyvkereskedő, Sőregi János közeli ismerőse.

46 Ezt az állítást támaszthatja alá az a tény, hogy a veszteséglistán jelentős számban található német szanitécek. HORVÁTH, 50-130.

47 Ez a bejegyzés újabb bizonyíték, hogy minimális légvédelmi ellenállás volt Debrecenben.

48 A Gyermek-kocsi- és játékkereskedés tulajdonosai, Kántor Ernő és társa a címtárban külön hirdetésben hívják fel a figyelmet kereskedésükre, így reklámozva portékáikat. Az üzletük helye: „Piac ucca 44. szám.” Debrecen címtára, 101.

49 A címtárban szerepel egy bizonyos Hajdu László borbély-férfifodrász neve, akinek a vállalkozása a Szent Anna utca 14. szám alatti ingatlanra volt bejelentve (Debrecen címtára, 340.). Könnyen lehet, hogy ő volt a szerencsétlenül járt borbély, akit Sőregi megemlített. A Horváth Attila által felsorolt halottak között nem szerepel a neve, így ha később bele is halt a sérüléseibe, az nem a légítámadást követő napokban történt.

50 A visszaemlékezés pontos. Mind a Varga utcát (24. és 28. sz.), mind pedig a Tímár utcát (46. és 48. sz.) 2 találat érte.

51 Minden bizonnyal a Tímár utca 46. számról van szó. Horváth Attila összesítésében egyelőre 7 áldozatot sikerült azonosítani, akinek itt volt a bejelentett lakcíme: özv. Bálint Jánosné, Begnics Mária (81†); Bálint Juliánna (72†); Surányi Emőke (11 hónap†); Surányi Lászlóné, Tóth Mária (37†); Szőlősy Zoltán (8 hónap†); Szőlősy Zoltánné, László Matild (22†); özv. Tajthy Istvánné, Bálint Karolina (70†). Az egykori kis házak helyén ma újépítésű társasházak állnak (Tímár utca 14-16.)

A timár utcai romoknál összetalálkoztam Király József városi vámhivatalnokkal, aki a további sétához hozzám szegődött. Elmentünk innen a Verbőczy-utcára és bementünk a kir. törvényszék udvarára. A kapuőr szívesen beengedett. A rabok épületét érte teletalálat. Hatalmas rombolást végzett a keresztépület derekában, azt jóformán ketté vágta, de a kétemeletes épület úgy felfogta a bomba erejét, hogy a földszint padlásán robbanhatott a bomba és az alagsori pincékben lévő raboknak semmi baja nem lett.

A szemben lévő keresztépület falán, ablakai-ban természetesen erős rombolás nyomai.

Innen mentünk a Deák Ferenc-utcára s onnan az állomás előtt elhaladva, az Ispotály-felé, melynek tornya most már nem látszott.

A 2. sz. állomási főposta⁵² előtt hatalmas bombatölcsér, feneke tele vízzel. Akna robban az állomás balfele előtt is, mely a W.C. házat⁵³ teljesen elseperte. A Petőfi-park óvóhelye sértetlenül állott. A bomba, mely a park ék-i sarkában robbant, állítólag több embert megölt.

A HÉV épületét emberek szedték szét. Megrepedt falait döntögették ki. A romokból könyveket, butorokat szedtek elő. Egy vasutas a megrongált síneken azt magyarázta, hogy az amerikaiak termitbombákat dobtak a sínekre, mert csak az tudja a síneket úgy kiolvasztani, mint ahogy azt néhány gödröcske a sántestben mutatta. A főállomás úgy volt, ahogy jún. 2-án estefelé láttam.

Közeledve az Ispotálytemplom felé, egyre sűrűbb lett a bombatölcsér. Szerencse, hogy sok az utra és a fák közé esett. Az ispotályi szegényház⁵⁴ két teletalálatot kapott, a templom pedig keleti oldala mellett kapta a hatalmas robbanó bombát.⁵⁵ Ez a templom féloldalát és a torony kele-

ti falát fel magasan olyan erősen szétrombolta, hogy ma, jún. 4-én fel kellett robbantani. Erre a torony és a féltemplom darabokra szétomolva fekszik a földön. Csak a hajó hátsó része áll még, az is nagy repedésekkel. Szomorú látvány! Ennek az öreg Istenháznak más sorsot is juttathatott volna a Teremtő!? A parochia a légnymástól lakatlanná lett.

A nagyobbik harang a romokra zuhant, a kisebbik, melyet csak nem régen, 1936-ban helyeztek fel, a város felé a füre kivágódott. Ugyanarra zuhant le a toronysisak is, a szélvitorla rudjával és a gömb.

A templom romot két fegyveres rendőr őrizte. Csak akkor engedtek közel, mikor megmondtam, ki vagyok.

A templomtól nyugatra fekvő épület is teletalálatot kapott. Az ispotályon emberek dolgoztak. A kárvallottak szedegetik a romokból, ami maradt. Ez előtt a ház előtt halt meg Maklár orvos,⁵⁶ mert feljött a pincéből egy mentőládaért és a 2-ik v. 3-ik hullám bombája kint kapta.

Kár, hogy fényképezésre nem kértem engedélyt, de úgy tudom, Aszmann Ferenc kért és csinálja is erősen. Ezért nyugodt vagyok.

A sűrű bombatölcséreket kerülgetve, a távolból is jól látható rombolásokat nézve átmentünk a Tóth Árpád-utcára. Ez az utca a szó szoros értelmében romokban hever. Kis házak helyén mély gödrök ásítanak, vakolatlan falmaradványok közt siró asszonyok panaszkodnak egymásnak. Poros emberek csákánnyal piszkálják a romokat. Ha találnak valamit, lerázzák róla port, a földet és félre rakják csomóba családi tüzhelyük megmaradt darabjait. Nézegetik, lehet-e hasznát venni még, vagy sem?

„Ez a szegény megboldogult feleségem ridi-

52 Papp József személyes közlése révén, valamint Horváth Attila munkája alapján feltételezhető, hogy a posta épülete különálló épület volt, ami nem volt összeköttetésben a felvételi épülettel. HORVÁTH, 22-23.

53 Horváth Attila szerint a WC-ház a felvételi épület előtt állt, annak északnyugati sarkához közel. HORVÁTH, 22.

54 A női ispotály és a tőle keletre fekvő épületek súlyos károkat szenvedtek. Idővel ezeket is lebontották.

55 Horváth Attila kutatásai szerint a templom telitalálatot kapott. A bomba a templom hajójába csapódott, ami – Sőregi leírásához hasonló módon – elpusztította a falakat és a torony részét. A bombázás után sok felvétel készült a még megma-

radt toronycsonkról, melyek jól bizonyítják a bejegyzés hitelességét. 2015. szeptember 20-án avatták fel azt az emlékoszlopot, amely pontosan az egykori templomtorony helyén áll az Ispotály Lakópark előkertjében.

56 dr. Maklár Elek (48†), városi tisztiorvos, IV. légó alkörzet mentőállomás parancsnok. (HORVÁTH, 90.) Három társával együtt akkor halt meg, amikor két hullám között felszaladtak kötszerért. Társai: Horgonyi Sándor (50†) fodrázmester, légoltalmi egészségügyi szolgálatos (HORVÁTH, 72.); Korsós Géza (40†) műstoppoló, légoltalmi egészségügyi segédszolálatos (HORVÁTH, 82.); Pótor László (32†) bornagykereskedő, légoltalmi egészségügyi szolgálatos (HORVÁTH, 105.)

külje” – mondja egy munkásféle ember.

Nézi, van-e benne valami? Nincs semmi! Leteszi a többi holmira.

Az utcán vastagon fekszik a por. Lapátos munkás csapatok mennek, teherautók jönnek, nagy port vernek fel. Szerencse, hogy fuj a szél, elviszi hamar. Sokan azt mondják, hogy 2-án is volt szél és az állomásnak szánt bombát ide fujta a Tóth Árpád- és Erzsébet-utcára. Ezért kellett ennek a sok apró háznak eltűnni a föld színéről.

Nem a Tóth Árpád-, hanem az Erzsébet-utcán mentünk végig, mert a Tóth Á.-utcát lezárták. Az Erzsébet-u. épen olyan borzalmasan szét van rombolva. Ezen a két utcán ép ház egyáltalában nem maradt. Tökéletes, 100% os könnyörtelen pusztulás! Az emberben sír a lélek és végigborzong a háta, mikor a romokon turkáló szegényembereket látja.

„Azon a tájon lakott egy ismerősöm – beszéli Király bácsi – Volt egy 16 éves leánya. Talán az volt ennek a városnak a legszebb teremtése. Anyjával együtt elpusztult! Hamvas üde arcában gyönyörű kék szemei ragyogtak! Most ott fekszik a Központi temetőben, a sorban, anyjával együtt!”⁵⁷

Mondják, hogy a halottak száma meghaladja a 300-at. Kint a temetőben sorban le vannak fektetve, mint körvadászát után a nyulak. A temetetlen testek természetesen erős büzt árasztanak magukból. Ezek megnézésére már nem vállalkoznék.

A Hunyadi-u., melyen egyszer már végig mentem, teljesen le van zárva, el van rekesztve mind a ki-, mind a bejárata. Mondják, hogy egy Horváth műszerész megőrült. Felesége⁵⁸ megöszülve halt meg a rom alatt ott a Hunyadi utcán.

Megnéztem az OTI bérház⁵⁹ esetét is. Egy

57 A leírás alapján feltételezhető, hogy a szemtanú visszaemlékezése György Magdára (16†) és György Károlyné, Sági Máriára (53†), esetleg Molnár Eszterre (18) és Molnár Erzsébetre (38†) vonatkozott. Mindkét család az Erzsébet utcán lakott. HORVÁTH 69., 93-94.

58 Horváth Sándorné Marton Katalin (33†). HORVÁTH, 72.

59 Hunyadi – Erzsébet – Deák Ferenc utcák által határolt terület. HORVÁTH, 26.

bomba a palota déli oldalán ferde irányban, de alól begömbülve a párkány után több erkélyt átlukasztott és a legalsóban megrekedt. Ott csavarták ki a fel nem robbant bomba gyújtószerkezetét. [...]

D. u. újra elmentem kisfiammal az Ajtó-utcára, megmutattam neki a romot. Hadd emlékezzen a gyermek is majd erre a szörnyű eseményre. Itt a romokat lehetőleg már rendezték. Két cserépkályha épen áll benn a lakásban. Beszéltem a rommal épen szemben lakó Szabó Gyula rendőrtanácsossal, aki az ablakon kinézett. Ablakait bevágta a robbanás ereje és a belső ajtókat is kiforgatta, ellenben butorait csak az üveg szilánkok sértették meg. Szabó tanácsos beszélt, hogy a Pohl felesége többet magával volt az óvóhelyen. Nem az óvóhely szakadt rá, hanem a robbanás alatt szívszédülést kapott s úgy halt meg.⁶⁰ Bohusnénak és másoknak nem lett baja. [...]

Innen elmentem a Pereces-utcára összehalálkozva Erdős Béla városi tisztviselő barátommal. Itt az utca közepére egy légi akna esett. Behorpasztotta az uttestet és a környéken levő kis házakat borzalmasan összeszaggatta, a szétdult tetőket a földre fektette. Messze, amerre a szem ellát, a cseréptetők felborzolva, az ablakok szilánkokra nyomva.⁶¹ Itt is a szokásos kép: öreg, beteg asszonyok ülnek az udvaron maguk elé meredve, leírhatatlan búsan; a gazda csákánnyal kopargál a romok között, szedegeti azt, ami maradt: butor, edény, szerszám, főleg fémtárgyak... Mindig jönnek új és új nézők. Mindenki kérdez: hányan haltak meg? Ki halt meg? Van-e már lakása? Istenem! Istenem! Milyen borzalom? – Jön egy teherautó, tele leventékkal. Alig tud elmenni az uttestre huzott gerendák között. A porral vastagon fedett uttesten valóságos porfelhőt kavarr fel, az emberek szétállanak s aztán újra beszélgetnek... A vakolatlan téglafaldarabok, melyek itt-ott állanak, vigyorognak, mint a csontváz fogsora és az elégett udvari vagy utcai fák zörögnek, mint az őszi nádas... Csak a juniusi ég ra-

60 Horváth Attila feljegyzése szerint Pohl Ferencné a Horthy Miklós Közkórházban (Simonyi út 1.) halt meg. Sőregi feljegyzését azonban, mely szerint a hölgy a helyszínen életét vesztette, igazolja a Naplójához csatolt gyászjelentés. Ebben ugyanis ez olvasható: „terrortámadás alkalmával, otthonát is elveszítve, hirtelen meghalt.”

61 Horváth Attila összesítése szerint a Pereces utcán 11 ház semmisült meg vagy vált lakhatatlanná.

gyog kéken, felhőtlenül és a puszta telkeken, az udvarok végén gyermekek játszadoznak...

A Perces-utcáról elmentem a Gólya-utcára. Mindjárt az utca elején, jobbkéz felől veszedelmesen félredült házfal után az utca fele rommal tele, de már lécekkel körülkerítve. Hatalmas bomba két házat⁶² pusztított el. Mondják, hogy a Szappanos u. 13. sz. ház udvarára is esett bomba. Ezt nem néztem meg, mert a kis fiam, 5 éves gyermek, tulságosan a szívére vette a rombolás hatását. Kezdett szepegni, azért haza tértem.”

Június 5.

„Vincze gépész fennjárt a muzeum padlásán és megnézte azt a betört padablakot, melynek csörömpölését jun. 2-án az óvóhelyen, a bombázás alatt hallották. A vasrámát ütötte keresztül a golyó, amit meg is talált. Bizonyos tehát, hogy légiharcban került ide ez a rézburkolati, kurta ólomlöveg; legalábbis a színe réz.

Az elmúlt éjjel nyugodtan hagytak bennünket. [...]

D. u. 5 órakor – mivel a terrortámadás haltójainak temetésére nem mentem, mert későn ebédeltem s elkéstem – azért folytattam városi sétámat. Elmentem ezuttal az Arany János-utcára, az ottani bombapusztítást megnézni. Jobbfelől a 25. sz. ház⁶³ dőlt romba egy teli találat következtében.

Innen elmentem a Postakertbe. Mindjárt a Postakert-u. jobb sarkában hatalmas, vízzel telt bombatölcsér. Balfelől a régi textilgyár épülete,⁶⁴ melynek bejáratát most katona őrzi, teletalálatot kapott. Tovább jobbra a Horváth Rezső villája teletalálatot teljesen szétrombolva. Idébb bent a kertben öreg fák összetörve és perzselve talán aknarobbanástól. A Horváth-villával szemben egy vasutas most rakosgatja fel kis házára a cseppet. Ablakai megsemmisültek.

A Horváth-villa romjain senkit sem láttam. Vesszőszékek, butorok, tető, fal, kő, téglaször-

nyú kavarodásban. Továbbmenve a vizekig,⁶⁵ nem láttam ott több rombolást. Visszatértem az Erzsébet-utcára és mentem az állomás felé.

A régi textilgyár udvarára nem mentem be. Bizonyára valami katonai raktár volt ott, be se engedtek volna szuronyos katonák. Mellette [...] fatelepe⁶⁶ van. Jó hogy fel nem gyult, mert úgy láttam, a textilgyár épületei le is égtek.

Borzalmas pusztítást végzett a bomba az Erzsébet-ut 21-23-25 sz. házaiban és ezeken túl hátul a Debreceni Műjéggyár R.T. épületében.⁶⁷ Tökéletesen megsemmisült.⁶⁸ Egy öreg néni libákat őrzött az utca gypén, az siránkozott a feltett kérdéseimre. Halottak voltak és mi lehet még az óriási romok alatt?!

Innen tovább menve elértem addig a pontig, melyet már előző nap az Ispotálytemplom felől megnéztem. Ezért visszatértem és bementem a Barna utcára. Ez az egész utca épen úgy elpusztult, mint a Tóth Árpád-utca, legalább is az utca nyugat felé eső része.⁶⁹ Az összeropedezett házakból most hordják ki a butorokat. Egy öreg néni jajgatva mondja, nehéz lélegzéssel, rettentés élményeit. Kis kocsikon, targoncákon viszik az ágyneműt, koffereket, főzőedényeket a hajléktalanok oda, ahová a lakáshivatal őket utalta.

A Barna utcáról visszajöttem az Erzsébet-utca felé és a Nagyvárad-u-án mentem át a Miklós-utcára. Ennek vége felé, a nyugati oldalon látszott egy rombolás törmeléke.⁷⁰ A bomba a telken robbant, kívülről nem látszott a tölcser.

65 Debrecen felszíne – durva közelítéssel – keletről nyugat felé enyhén lejt. A Tócsókerttől délre és délnyugatra fekvő területek már alacsonyabb térszíneket jelölnek. Ezeken a lapokon, réteken és legelőkön keresztül vezették le korábban a város vizeit a Tócsóba. Az első katonai térképen még látszik, hogy a mai Postakert délnyugati kiszögellése még vízjárta terület volt. Így valószínű, hogy Sőregi a Szoboszlói út mentén haladt a város – akkor még ritkán lakott – része felé.

66 A „Debreceni Műbútorgyár és Fakereskedelmi Rt.” telephelye a Külső Vásártér utca 15. szám alatt működött. Debrecen címtára, 525.

67 A „Műjég és Szikvízgyár Rt.” az Erzsébet utca 27-29. sz. alatt végezte tevékenységét. Debrecen címtára, 252., 327.

68 A Műjég és Szikvízgyár bombatalálatot kapott és ki is gyulladt. HORVÁTH, 31.

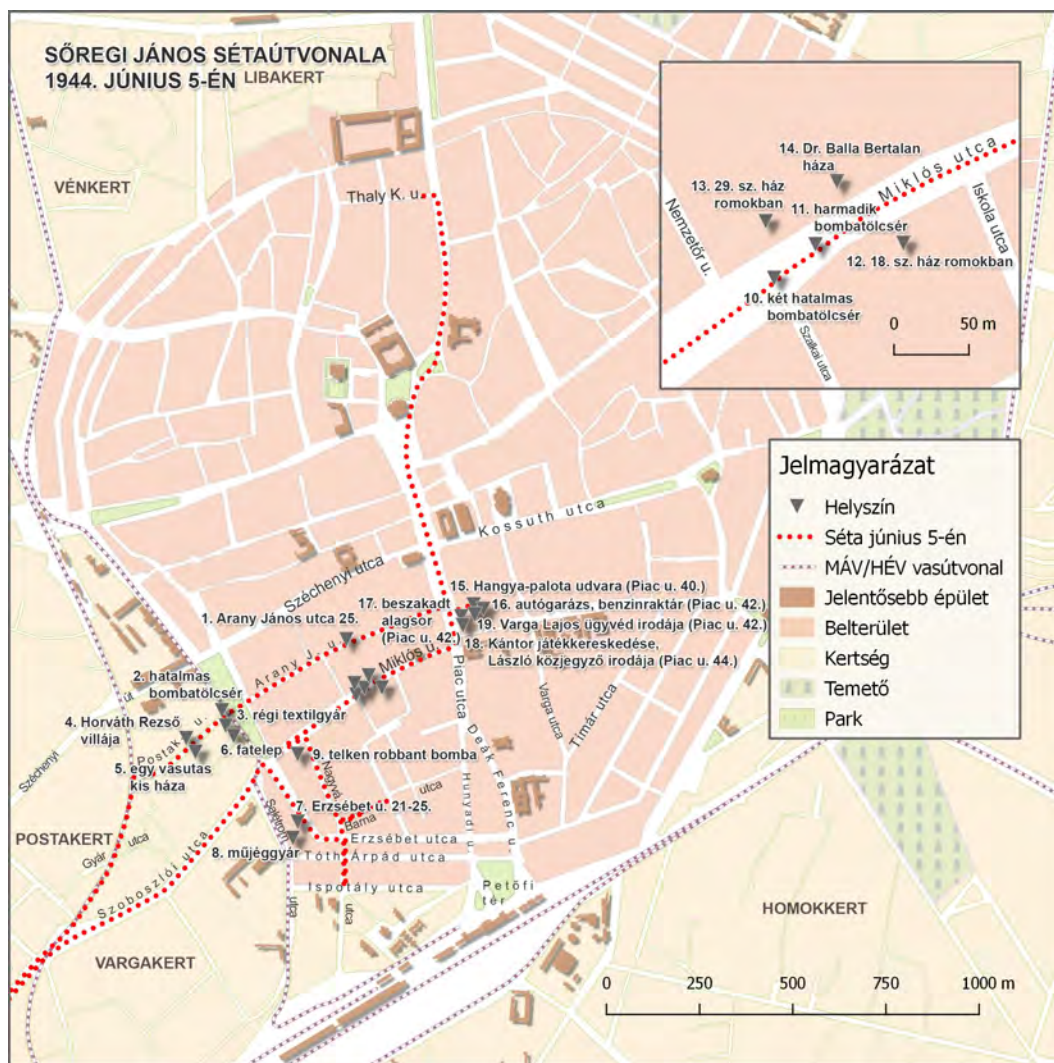
69 Ennek némileg ellentmond Horváth Attila kutatása, mely szerint „mindössze” 5 ház semmisült meg vagy vált lakhatatlanná.

70 Az utca végén a Miklós utca 46. szám alatt keletkezett kár. HORVÁTH, 139.

62 Gólya utca 7. és 9. sz. HORVÁTH, 135.

63 Ez a házszám hiányzik Horváth Attila összesítéséből.

64 A régi Külső Vásártér utca 16-17. szám alatt az „Első Debreceni Textilárugyár Rt.” telephelye volt. Debrecen címtára, 525.

A Miklós-utcán felfelé, a Piac-u. felé haladva hamarosan elértem a rombolás helyére. Ahol a Szálkai-u. a Miklós-utcába torkollik, ott két hatalmas bombatölcsér szakította fel az uttestet és rombolta el az uttestben lévő vezetékeket. Egy tölcser-t a sárga csillagos zsidók már éppen betakartak. Tovább egy harmadik tölcserben a nagy vízcsatorna már kivolt javítva, de gödör még tetemetlen volt. A középső tölcser szakadt csövei még érintetlenül állanak. Műszaki emberek dolgoztak. A Miklós u. 18 és 29 sz. házak romokban. Környékük is erősen megrongálva. Az egyik ház romjain német szuronyos katona állott. Dr. Balla Bertalan fj. háza, Miklós 23, melynek udvarán van a XII. ü. osztály, szintén megrongálódott. Utcai ablakainak redőnyei összehasgatva, a tető is megrongálva.

A Miklós-utcaról kijöttem a Piac-u-ra és a Pannonia-hotel melletti új Hangya-palota udvarára mentem be. Előlről ennek a Hangya-palotának egyetlen ablaka be nem tört, ellenben az udvar felől már sok az üveg kár. Ugyanis a Piac 42 és 44 sz. telkek belől is több hatalmas bombát kaptak és innen a Hangya-átjáróról látszik csak a rombolás hatalmas volta. Egy Balogh nevű felügyelő-féle embert megkértem, hogy mutogasson meg egyetmást. Egy tömeg fonott üvegkorsó romjai felett kettős gerenda palló vezetett fel a romokra, ott, ahol a Piac 42. ház autógarázsa összerombolt tetőzete leszakadt. Innen látszott a szörnyű pusztulás, mint valami omladékos sziklával fedett karszt-vidék.

Vezetőm elmondta, hogy aki az óvó helyen volt, annak semmi baja nem lett. A Piac 42-es kapusa a tornácon állott, meghalt. Egy zászlós és

felesége⁷¹ – bár felszaladtak hozzá, hogy azonnal jöjjön le – nem hallgatott a szóra, sőt durván válszolt. Teletalálat érte a lakását. Csak ma reggel lelték meg lent a pincében összeroncsolva feleségével együtt. Ha lement volna az óvó helyre, most kutya baja volna. Az utca felőli rész alagsorra beszakadt. Vezetőm szerint egy öregasszony és 2 gyerek krumplit csiráztak, azok épen megmaradtak, mert hátrább az udvar felé dolgoztak, de lehet, hogy az utca felé eső részen még lesznek halottak. [Most, hogy e sorokat írom (6-án d. e.) hallom a Méliusz emberétől, hogy most vittek el a Piac 42. sz. ház pincéjéből 10 már egészen büzlő halottat.]

Az autógarázsban több jármű elpusztult. A németek már kimentettek mindent, amit lehetett, de a benzin raktárnak⁷² hátul semmi baja, sőt a garázs hátsó része épen is maradt. Én is láttam benne pár poros gépkocsit, a romok alatt egy motorkerékpárt, több kocsit roncsa mutatkozott.

Szemben, a másik telken, ahol a Kántor játékkereskedés volt, végig az egész hosszú épület elpusztult. László közjegyző, akit én is ismerem jól, épen a romok felett most irányítja a mentési munkálatokat. Minden irata elpusztult. Csupán a végrendeletek maradtak meg egy páncélszekrényben. A romok közt talákoztam Varga Lajos ügyvéddel. Neki itt volt az irodája a 24. sz. ház udvarán.⁷³ Mutatta a lakását. Rom benne minden. Egy könyvszekrény áll a hátsó falnál, melyről a Révai Lexikon kötetei sárgálnak ki a pusztulás felé. – Az ügyvéd lakásán tul volt az újságírók egyesületének a klubja. A szoba felső ény-i szögletében egy hatalmas áttört lyuk, kerek nyílás. Vezetőm szerint egy akna szilánkjá vagy része vágta szét a falat. Nem hinném. Inkább egy

71 dr. Jagicza András tartalékos huszár zászlós (29†) és dr. Jagicza Andrásné Fenyves Ilona (22†).

72 Annyit tudunk, hogy a „garage” tulajdonosa Szikszay Sándor volt 1940-ben. Ugyanitt volt a benzinraktár is. A kereskedés a „Magyar Fantó Művek Rt.” birtokában volt. Debrecen címtára, 290, 259.

73 Sőregi Naplójában azt írja, hogy Varga Lajos ügyvédnek itt volt irodája a 24. számú ház udvarán. Ebben az esetben tévedhetett, vagy elírhatta a házszámot, mert dr. Varga Lajos ügyvéd a Ferenc József út (Piac utca) 42. számban fogadta ügyfeleit. (Debrecen címtára, 121.) A Kántor kereskedés sem szemben, hanem a szomszédban, a 44. szám alatt volt.

ferdén lezuhanó bomba üthette át, mely a szobán át kivágódott az udvarra. Lehet, hogy most is ott van a romok közt, vagy az udvaron felrobant. – Állítólag a romok felett, az összeroncsolt tetőn is van hullá. A bomba ereje vetette fel. De senki nem mer oda menni. Azt csak tűzoltó létráról lehet majd leszedni.

Bizonyos, hogy ez a 3-4 bomba egyszersmindenkorra hozzájárult a Szentanna-utca torkolatának kiszélesítési munkájához, mert ezt a négy telket le kell bontani.

A romok eltakarítása nagyobb erővel is folyhatna. Először kijáratot kellene nyitni. Belől az udvaron, mindössze két embert láttam a kapu alatt dolgozni. Hordták a törmelékeket el a kapu alól. Elférne 3-4 pár ember ott.

Ilyen nagyméretű pusztulási felület talán egy sincs. Hasonló hozzá a műjégyvár az Erzsébet utcán, de ott az épületek mégis kisebbek voltak.

Hazafelé menve talákoztam Kürthy Zoltán MÁV gépgyári mérnök barátommal. Elmondta, hogy náluk is nagy a kár, de mégse totális. Ha az épületek össze is omlottak, a gépekben nincs olyan nagy kár, mintahogy távolról látszik. Neki 19 mozdonya épen megmaradt. Az egyik gyár részt már holnap reggel üzembe helyezik újra. „Olyan ez – mondta – mintha valaki lövést kap a lábába, de csak a vastag hust üti át a golyó, csontot nem ér!” Hála Istennek!! [...]

Este 11 óra körül ülünk a rádió mellett és hallgatjuk a leadást. Egyszer csak megszólal a sziréna. Mi ez? Családom halálra rémül. Az épen lefektetett kis fiam el kezd szepegni: ugye bombáznak? Gyorsan kapkodunk, öltözünk és csomagolunk. Pár perc múlva cipekedünk lefelé a lépcsőn. Én vissza szaladok még a lakásba. Kinyitok minden ablakot, a redőnyeket ritkásra húzom és újra lemegyek. Mindenki kételkedik, de közben a rádió mégis zavaró repülést jelez. Alig vagyunk 40 percig az óvó helyen: szól a sziréna újra. Lefujták a riadót. Most meg már ezt nem akarjuk hinni. Szóval bolond a világ!! Ideges mindenki, kapkod, kételkedik és fél! Az a csoda, hogy az ember ennyire vasból van, ennyit bír testileg-lelkileg!?

Éjfél után a zavaró repüléseket mégis csak pihentették. Reggelig aludtunk úgy, ahogy.

Ma is hallottam egy embertől, hogy nyugaton az invázió folyik.

Azok az események, melyek Olaszországban folynak, Róma feladása, a németek visszavonulása, szintén erősen foglalkoztatják az embereket. De sok ember azt mondja: mit bánom én Róma sorsát!? Az én életem: Debrecen! Csak ez maradna meg úgy, ahogy!? Igazuk van! A kollégiumi nagykönyvtár, a Déri Múzeum anyaga több nekem, mint Róma minden műkincse!! [...]"

Június 6.

„[...] A magyar és német vadászgépek zöme a Dunántul volt június 2-án.⁷⁴ Egy Győrben levő német parancsnok a jun. 2-án jövő ellenséges gépekről biztosra vette, hogy azok Németország ellen fognak kanyarodni. Csak mikor már Szolnokot bombázták, akkor indultak el. Szolnokról elkéstek, csak a füst szállott felfelé. Akkor jöttek Debrecen felé. Innen is elkéstek. A vadászok dühökben a körmüket rágták. – Ma itt járt két harc-térről erre jött német parancsnok és megnézte a rombolásokat. Mindkettő a fejét rázta. Hogy lehetett a várost így védtelenül hagyni! [...]"

Június 7.

„[...] Egy fiatal rendőr, aki ma ide jött, beszéli, hogy a Homokkertben, a Kiss Áron utcán 90 bombatölcsért számoltak meg. Ezek az utcán és a házak között estek. Nem sok halott lett, mert az első hullám után kiszaladtak a mezőre. – Szerintem 240 gép jött Debrecen felé. A vágóhid udvarán 50 tehén volt, de úgy, hogy az udvar közepét üresen hagyták. Ebbe az üres helybe esett a bomba. Egy tehénnek se lett semmi baja. A hűtőház két

találatot kapott. Sok hust el kellett a földbe ásni.

Délután elmentem folytatni szemlémet. A Piac-utcán lefelé haladva elsősorban is feltűnt, milyen kevés német katonát és német autót lehet látni. Nagy részöknek el kellett menniök. [...]

A Piac u. 42-44 sz. takarítása előrehaladt. Az utcára kirakott téglát, gerendákat már elhordták. A szállítás most is folyik. Sárga csillagos zsidók nagyobb számmal dolgoztak.

Műszaki emberek a piac-utcai kráter villamos sínpárjait szedik ki és a mélyben a vezetékeket ássák fel, bizonyára gáz- és vízcsöveket, melyeket a bomba szétronsolt. – Láttam, hogy most már az összetört kirakatok is rendben vannak, t.i. kiséperve és kiürítve, a nyílások lécekkel, deszkákkal elrekesztve.

A Hunyadi-utcán szintén dolgoznak. Hoszszu árok vonul az állomás felé. Műszaki javítások folynak. Az utca előtt álló ismerős rendőr mondta, hogy ma reggel is találtak egy kapu alatt egy vidéki tanítót.⁷⁵ A zsebében lévő okmányból tudták megállapítani kilétét. Állítólag a Horváth műszerész üzletében volt épen a támadás alatt.

A Deák Ferenc-utcán át mentem az állomás felé. A forgalom már megindult a pályaudvaron. Vonatok jönnek-mennek.⁷⁶ Felmentem a gázgyár melletti vasuti átjáróra. A légo ágyúk talpazata üresen áll.⁷⁷ Az átjáró közepéről jó kilátás nyílik a nagy pályaudvarra, mely sokkal épebb, minthogy gondoltam. A nagy állomás II. o. váróterme telitalálatot kapott, de a többi bomba eléje esett. Közvetlen az épület keleti szárnya előtt a bombatölcsért már elrendezték. Mozdonyok jönnek ide-oda. A vonatok előtt publikum vár a beszállásra. A nagy pályaudvaron, amennyire innen ki lehetett venni, két helyen egymásra ágaskodó vagonokat láttam. [...] A gázgyár szerencsés. Itt keleti oldala előtt, vagy kétszáz méterre tőle, két hatalmas bombatölcsér.⁷⁸ Bizo-

74 A bombázók elfogására a veszprémi 101. vadászrepülő-osztály és a Bécs-környéki reptereken állomásozó 8. vadászrepülő hadosztály gépei szálltak fel. A nem megfelelő központi irányítás miatt nem érték el az angolszász bombázókat, így összecsapásra nem került sor. Bővebben: HORVÁTH, 18-19.; M. SZABÓ Miklós: A Magyar Királyi Honvéd légierő 1938-1945. Zrínyi, Budapest, 1999, 240.

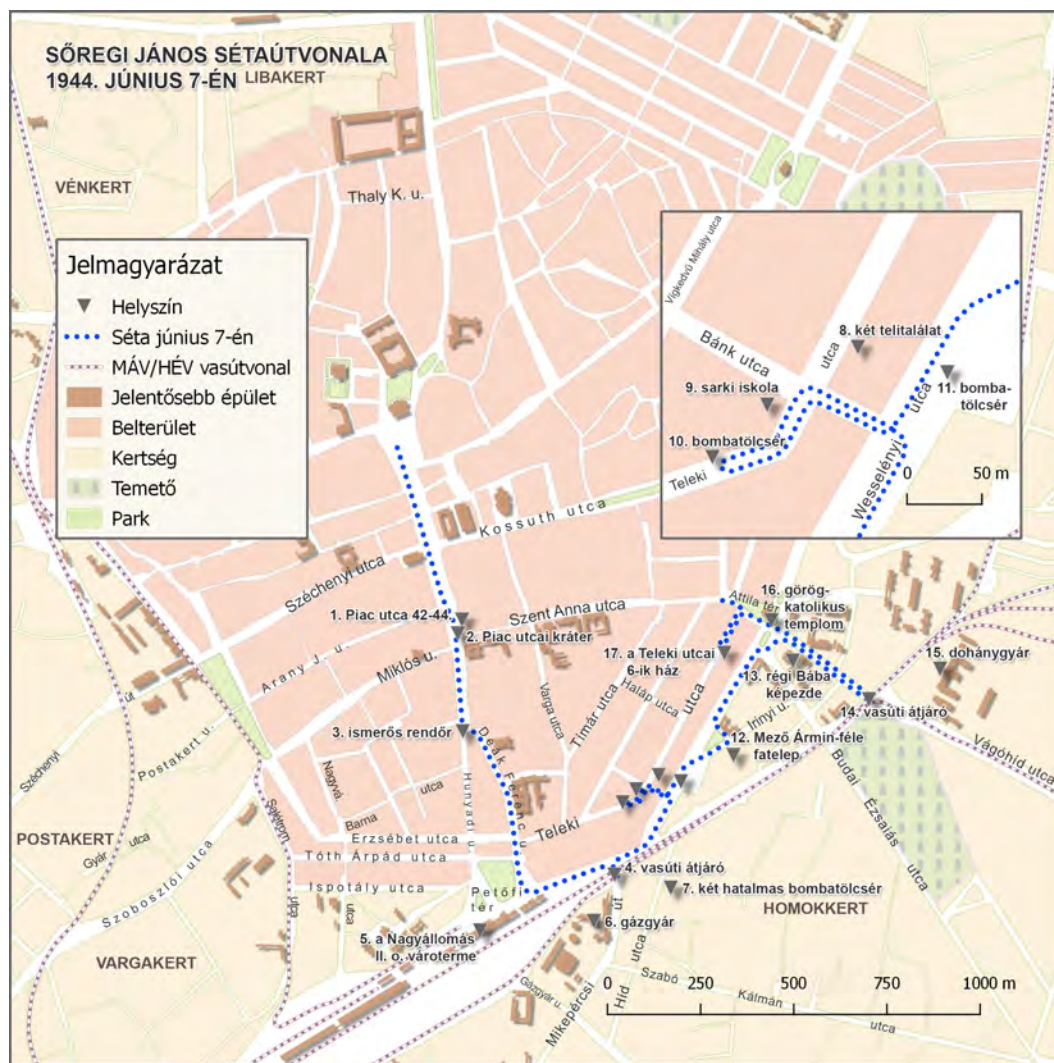
75 Paál Gyula (58†), a tornyospálcai református iskola igazgatója és tanítója.

76 5 nap alatt sikerült a honvédség segítségével egy átmenő vágánypárt helyreállítani, így a vasúti forgalom megindulhatott. HORVÁTH 24., 47.

77 A feljegyzés újabb bizonyíték arra, hogy Debrecenbe voltak telepítve légvédelmi ütegek.

78 Horváth Attila kárhely táblázatából tudjuk, hogy a Híd utca környékére érkeztek bombák. A Híd utca 6. számú telkére 3 bomba esett, egy az épületben tett kárt, kettő pedig a telken

nyos, hogy a gázgyárnak volt szánva. [...] felkerestem a Wesselényi-utcán és annak két oldalán látható bombatölcséreket. A fővonal kelet felé több találatot kapott, de már kijavították. Most is dolgoztak rajta. A Bánk-u. és a Telesi-utca keresztezésénél, a keresztezés keleti oldalán két teli találat a kis házak között. A szokásos rombolás borzalmas jelei. Az utca keresztezés nyugati oldalán, a sarki iskola⁷⁹ német Verpflegungs stéllé.⁸⁰ Láttam az ablakon át, tele van telezsákokkal. Ennek az iskolának semmi baja nem lett. 25-30 méterre tőle vágott le a bomba.⁸¹ –

robbant. (HORVÁTH, 136.). Ez az ingatlan kb. 160 m-re található a gázgyártól. Sőregi lehet, hogy ezen a birtokon látta a két bombatölcsért.

79 Bánk utca 3. szám.

80 Segélyhely, élelmiszer lerakat.

81 A megsérült vízvezeték bemutató térképen az látszik, hogy az iskola sarkától 40 méterre a robbanás hatására szétcsúszott a vízvezeték (PÁSZTI i. m.). Sőregi állítása igaznak bizonyult. A bomba pontosan ott robbant föl, ahol ma a Sumen utcai felüljáró alatti átjáró van.

Innen elsétáltam a Wesselényi-utcán végig a régi Bába képezdehez. Az uttest egy helyen találatot kapott.⁸² A Mező Ármin-féle fatelepen⁸³ német teherautók. [...]

A régi Bába képezde, most szociális ü.osztály, mellett felmentem a vasuti átjáróra. Itt sem a sineken, sem az uttesten nem láttam romokat. Ugy látszik, a dohánygyár is ép. A vágóhidhoz most nem mentem ki. Lent a sinek mellett német autóparkot láttam.

A görög katolikus templom körül semmi baj, de a Telesi-u. elején, baloldalon, talán a 6. ház teletalálattal szétrombolva.⁸⁴ Hátralé kis rész

82 A közműterképen látszik a találat pontos helye. A Wesselényi utcán a mai Keletterv irodaépülettől mintegy 200 méterre csapódott be egy bomba, ami csőtörést okozott. PÁSZTI i. m.

83 Mező Ármin kereskedése az Irinyi utca 6. szám alatt volt a mai Keletterv irodaház mellett. Debrecen címűtára, 278.

84 A 6. ház a páros oldalon a 12. számú házzal azonos. Ezzel a házzal szemben a vízvezeték karmantyúulazulás tette tönkre, ilyen mértékű károkat csak egy nagyobb erejű robbanás idézhet elő. Horváth Attila táblázatában a Telesi utca 6. számot jelöli

megmaradt. Öreg házaspár csoszmozgott ide-oda a romok közt. A szomszédos házak épek maradtak ablak- és tetőkártól eltekintve. – Ezzel mai sétámat befejeztem. Hazatértem. – Ha az ember elhalad beszélgetőcsoportok mellett, mindenik csak a bombakárokat tárgyalja. Ki-ki elmondja élményeit, mindazt, mit hall és látott. Itt-ott a házak előtt megrakott szekerek állanak. Ing nélküli zsidók vagy leventék viszik, hordják befelé a sokszor összetört tárgyat, lim-lomot, ami valahol a törmelékből kikapargatott a szegény kárvallott. De költöznek sokan, nem kárvallottak is vidékre. Félnék a további bombázástól.”

Június 9.

„[...] A lezuhant 4 motoros bombázó öngyulladás következtében robbant fel a levegőben és 3 darabra szakadt.⁸⁵ Egy darab Józsa alatt, egy a Nagyerdőn és egy megint másfelé zuhant le. Ezért hitték, hogy 3 gépet lőttek le. Bencze szerint a bombázók alacsonyan jártak, mert semmi ellenállás nem volt. – Bencze szerint Kölcsey hibája, hogy a zsidó-templom és a széchenyi utcai beton vízmedencékben, bár jun. 2-ika előtt már egy héttel készen volt, semmi víz nem állott. Én is láttam: üresen vannak. Szerencse, hogy a vízművek nem pusztultak el. [...]

Beszélik, hogy az óvóhelyen sokan azért haltak meg, mert az emberek ülnek vagy állnak és a légnyomás falnak vágta őket. Vizes kendőt senki nem kötött a szájára. Az emberek megfultak a belélegzett portól, homoktól.⁸⁶ Német katonák kitanították az embereket, hogy óvóhelyen le kell hasalni, száját nyitva kell tartani és a bejáratokat, ablakokat nyitva kell tartani, hogy a légnyomás kisebb hatású legyen. – Egy hadnagy⁸⁷ tüdeje tele volt porral, homokkal. Megfult.

Gulyás Sarolta⁸⁸ mondja, hogy a gázgyárban

kárhelyszíneként, majd a következőt írja: „egy bomba telitalálat (forrás: Sőregi Napló)” HORVÁTH, 140.

85 Bencze Mihály újságíró értesülései szerint.

86 A bombázás alatt például különösen sokan haltak meg fulladás miatt a magyar VII. hadtest VII. tüzér-és fegyverjavító műhely állományából.

87 Feltehetően bilkei Kövesdi Lajos tartalékos huszár főhadnagyról (48†) van szó, aki a 601. pályaudvar parancsnokságon szolgált. HORVÁTH, 85.

88 Gulyás Sarolta, múzeumi alkalmazott, könyvtáros.

a szénttartály kapott két találatot. A környékre szétvágta mindenfelé a szemet. Egy akna a gázgyártelep délkeleti sarkánál robbant. A gázgyár területén jelentéktelen épület még egy harmadik bombát is kapott. Kívülről nem látszik mindez. [...]

Asszonyokat, gyermekeket harmad-, negyednapra a bombázás után hányás fogja el. A család azt hiszi, valami járvány, pedig ez mind a bombázás utóhatása. [...]

Az itt lévő rendőr, aki az éjjel a Hunyadi-utcán volt, beszéli, hogy a Tóth Árpád utcán tegnap még 7 emberre akadtak a romok alatt, egy pincében. Ezek tehát már 6 napig voltak a világtól elzárva, az éhségtől félholtra válva, teljesen elerayedve.

A Piac 42-44 sz. házak romjai alól – a rendőr szerint – még mindig hallani kopogtatást. Ott még emberek vannak. De annyi ott a rom, hogy azt se tudják, hol kezdjék a bontást.

Ma d. u. nem mentem semerre, egy kissé már belefáradtam. Pihentem.”

Június 12.

„Tegnap beszéltem Bohuss Károly ny. postafőnőssel, aki végre hitelesen elmondta az Ajtó u. 14. sz. alatti Pohl-féle ház jun. 2-iki pusztulását.

Maga Bohuss nem volt otthol, csak a felesége és a leánya voltak az óvóhelyen Póhlnéval, a cselédekkel stb. összesen heten. Póhlnak kettő, Bohussnak egy szobája volt az utca felé. E 3 szoba alatti pincében voltak a *jelzett helyen [megj.: a Naplóban vázlaton jelölve] a sarokban. Két lócán ültek. A bomba ferdén ÉK felől esett és a *jelzett helyen a Póhl lakásába csapódott. Isteni csoda, hogy a robbanás ereje nem ölte meg a szerencsés embereket! Senki se akarja elhinni! Bohuss szerint a felrobbant bomba a pince aljából felszakított földdel vállig betakarta a 7 embert s talán ez fogta fel a légnyomás erejét. De vastag válaszfal is volt a pincében, melyet a robbanás elmozdított, de nem döntött fel. Póhlné a robbanás pillanatában meghalt. A többieket másfél óra múlva a robbanás után kiszabadították a törmelékből. Kisebb zuzódásokat valamennyien szenvedtek tégladaraboktól, az idegeket pedig rettenetesen megviselte. Bohuss Boriska azóta iszonyodik minden jeladástól, mely repülőök közeledését jel-

zi.

Hogy e sorokat írtam, épen bejött Pohl Ferenc talpig feketében. Elpanaszolta baját. Jóformán mindene odaveszett. Okmányait, pénzét a felesége ölében találták meg, abban a táskában, amit magával vitt az óvóhelyre. Csupán könyvszekrénye maradt meg úgy-ahogy. [...]

A városból nagyon sokan vidékre utaznak. Az emberek elijesztik egymást. Különösen az asszonyok idegesek. Sokan elhagyják lakásukat és azokat egyre-másra rabolják ki. Különösen a kertésekben elhagyott lakásokat. A háztömb parancsnokok összejövetelet tartanak és megbeszéléseket folytatnak. Ujabban az óvóhelyek bejárata és ablakai előtt mésszel egy széles sávot meszelnek a járdára, hogy ha betemeti a rom, tudják a rom eltakarítói, hogy jó helyen kutatnak.”

Június 13.

“Az Ispotályból kaptam egy bombarepeszt, melynek súlya 13.70 kg. Molnár Gyula s. lelkész juttatta ide, aki leventékkel dolgozott ott. Molnár beszélte, hogy az ispotályi iskolában németek voltak. A teletalálat miatt sok meghalt közülök. A kertben futóárokban is voltak, ott is pusztultak többen. Még most is lehetnek a romok alatt.

A Piac 42. sz. épület romjai alatt még élő embereket találtak a pincében. A Marx sütöde kekszét ették és u. o. bort is találtak. Így megmaradtak. Egy lyukon szénsavas palackot adtak be nekik. Mindezt hallottam, ahogy leírtam. Bizonyos, hogy június 2-a nagy esemény volt a város életében. Az emberek lelkére, idegeire óriási hatása van. 12 nappal utána még mindenki arról beszél és aki teheti, megy innen elfelé...

Azt mondják, hogy a debreceni halottak száma közeledik az ezerhez. Ez talán tulzás?! Bizonyos, hogy ma is láttam az utcán egy új koszorúkkal megrakott társzekeret a városba menni. A sulyos sebesültek közül is hálnak meg. [...]

Épen most volt itt Szabó Barna, aki a Tóth Árpád utcában lakott. A háza (50. sz.), abban felesége⁸⁹ teljesen elpusztult. Az egész utcában lakható ház nincs. Felesége mosott, a ruha a kezében maradt. Egy bejáró asszonyt a robbanás ereje

egy szőnyegbe csavart be. Hatod napra találtak rá. Maga Szabó nem volt otthol. Két fia Amerikában van besorozva. Az egyik főhadnagy. Hogy merre lehetnek, nem tudja. Bizonyára – mondja – az első vonalba küldik őket. [...]

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALOGH László (összeáll.): *Utcanévi adattár*. In BALOGH László: *Debrecen város utcanévkatasztere*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2007, 21-[452].

BORSOS József: *Debrecen Szab. Kir. Város Szabályozási Térképe: mérete=1:10.000*, Debrecen, M. Kir. Állami Térképészet, 1930.

CSIZMADIA József: *Debreceni emlékek, emlékképek*. <http://vcsj.hu/debreceni-emlekek-emlekképek/> (Letöltés ideje: 2019.04.02.)

CSIZMADIA József: *Lebombázott templom, tönkretett Ispotály*. <http://vcsj.hu/lebombazott-templom-tonkretett-ispotaly/> (Letöltés ideje: 2019.04.02.)

Debrecen címtára, 1940. Kiadja a Debreceni Kereskedő Társulat. H. n. [Debrecen], é. n. [cca. 1940], 2. kiadás.

HORVÁTH Attila: *Légítámadás a debreceni Nagyállomás ellen 1944. szeptember elsején*. Új nézőpont, I. évfolyam (2014) 1. szám, 37-59.

HORVÁTH Attila: *Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban – A Debrecen elleni első amerikai légítámadás 1944. június 2.* Lícium-Art Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 2014.

KATONA Csaba – KOVÁCS Eleonóra: *A személyes emlékezet dokumentumai*. Turul, LXXXVII. évfolyam (2014) 2. szám, 41-47.

LÉNÁRT István – JAKAB Sándor (szerk.): *Debrecen törvénjjoggal felrtt.szab.kir.város Régi és új belsőségének és telepeinek tájékoztató térképe 1925. évben: méretarány 1:10.000*. Antalfy József Könyv- és papírkereskedése, Debrecen, 1925.

89 Szabó Barnáné Baross Mária (57+).

M. SZABÓ Miklós: *A Magyar Királyi Honvéd légió 1938-1945*. Zrínyi, Budapest, 1999.

PÁSZTI László: *Debrecenben jártunk 2. Egy város tragédiája 1944 nyarán*. <https://blog.oszk.hu/foldabrosz/debrecenben-jartunk-2-egy-varos-tragediaja-1944-nyaran> (Letöltés ideje: 2019.04.02.)

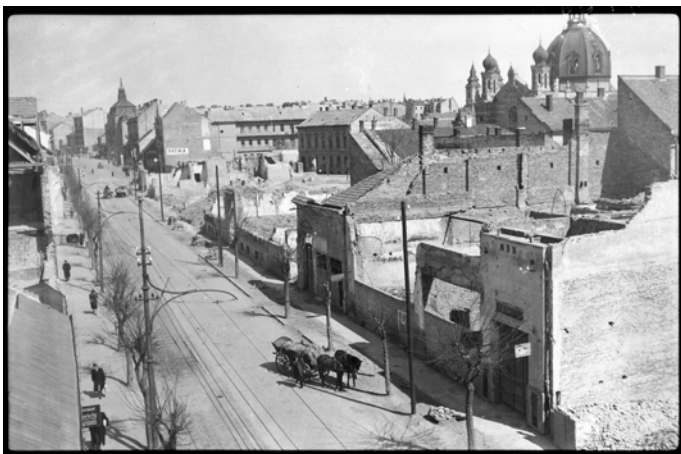

1. kép: Romeltakarítás a Barna utcán, háttérben a kiégett zsinagóga. Benkő László felvétele

2. kép: Az Erzsébet utca romjai az első bombázás után. Hapák József felvétele

3. kép: A romos Hunyadi utca 1946-ban. Benkő László felvétele

4. kép: Az Ispotály templom tornya az 1944. június 2-i bombázás másnapján. Csanády Ákos nyugalmazott százados felvétele

5. kép: Mozdony a bombatölcsérben a MÁV Járműjavító telepén. Hapák József felvétele

6. kép: A bombatalálatot kapott Nagyállomás 1944-ben. Ismeretlen fényképész felvétele

7. kép: A Pannónia Hotel romjai és a Szent Anna utca sarka 1946-ban. Benkő László felvétele

8. kép: A Pannónia Hotel és környéke az 1944. június 2-i bombázás másnapján. Csanády Ákos nyugalmazott százados felvétele

9. kép: Bombatölcsér a Peregcs utcán. Hapák József felvétele

Novák Ádám

FŐPAPI PECSÉTEK AZ 1439 ÉS 1457 KÖZÖTT KELT SOKPECSÉTES OKLEVELEKEN

BEVEZETÉS

Harmincöt éve jelent meg az az összefoglaló munka, amelyet teljes egészében a középkori főpapi pecsétek elemzésének szenteltek. A Bodor Imre, Fügedi Erik és Takács Imre nevével fémjelzett kötet az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport műanyag pecsétmásolati gyűjtemény (V8) anyagát vette forrásul.² A 79 darab pecsét mindegyike ún. pontifikális pecsét, a másolatok zöme az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában őrzött okleveleken található pecsétekről készült. A 21 fotótáblán közölt képek mindmáig e speciális források legteljesebb katalógusát alkotják. Kiegészítésként csupán néhány kiállítási katalógust sorolhatunk ide,³ illetve a sokpecsétes okleveleket ismertető tanulmányokat, elsősorban Lővei Pálnak köszönhetően.⁴ Ő volt az, aki

rámutatott arra is – amit korábban már Bodor Imre is tapasztalt –, hogy a pontifikális pecsétek használata a 15. század során folyamatosan háttérbe szorult a címeres gyűrűspecsétekkel szemben. Mindez kimondottan igaz a sokpecsétes oklevelekre: Lővei gyűjtése szerint a 15. században mindössze három darab pontifikális pecsét lenyomata szerepelt e diplomákon.⁵

A fentiek alapján nem állíthatjuk, hogy a történettudományt vagy a művészettörténetet ne foglalkoztak volna a középkori egyháznagyok pecsétjei. Ennek oka, hogy a főpapi pecsétvésetek magas színvonalú ötvösmunkának tekinthetők, ezért páratlan forrását jelentik az egyes korszakok művészeti elemzésének.⁶ Ennél már kisebb jelentőséget tulajdonítottak a gyűrűspecséteknek, melyeknek elsősorban nem művészettörténeti, hanem történettudományi – pecsétani, prozopográfiai, archontológiai, társadalomtörténeti – forrásértékük van. Annak érdekében, hogy valós eredményeket tudjunk felmutatni a fenti témákban a pecsétek segítségével, egy-egy korszak teljes pecsétanyagát ismernünk kell. Szintén Lővei Pál vetette fel, hogy a gyűjtés „első lépéseként magától értetődően adódik az úgynevezett sokpecsétes oklevelek feldolgozása, amely [...] viszonylag kis fáradsággal a legnagyobb eredménnyel kecsegtet”.⁷ Annál is inkább, hiszen a magyar középkori pecsétek legnagyobb használható kereső felülete, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának (OL) Diplomatikai Levéltára és Diplomatikai Fényképgyűjteménye (DL–DF)⁸, csak az adott oklevél kiadóját tünteti fel, a sokpecsétes oklevelek esetében pedig csak a legkritkább esetben szere-

* A szerző az MTA–DE Lendület „Magyarország a Középkori Európában” Kutatócsoport tagja.

² BODOR Imre, FÜGEDI Erik, TAKÁCS Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*, Budapest, 1984.

³ *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*, szerk. MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Lívია, Budapest, 1982.; *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, II. kötet Katalógus*, szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Budapest, 1987.; BÁNDI Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa* (1991. szeptember 20–1992. június 30.), Levéltári Közlemények, 64. (1993) 107–142.; BÁNDI Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa* (1990. április 6–október 6.), Levéltári Közlemények, 62. (1991) 57–150.; *Megpecsételt történelem: középkori pecsétek Esztergomból*, szerk. HEGEDŰS András, Esztergom, 2000.

⁴ LŐVEI Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – *Sokpecsétes oklevelek megpecsételési folyamata*, In: „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”: Írások Timár Árpád tiszteletére, szerk. BARDOLY István, JURECSKÓ László, SÜMEGI György, Budapest, 2009. 109–117.; LŐVEI Pál: *Sokpecsétes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon*, *Ars Hungarica*, 39. (2013) 2. sz. 137–144.; A további munkákat l. Uo. 140. 8. jegyzet. Kiegészítésként: LŐVEI Pál, TAKÁCS Imre: *Egy 1358. évi dubrovnikai sokpecsétes oklevél pecsétjei*. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solmyosi László tiszteletére I–II*, szerk. BÁRÁNY Attila, DRESKA Gábor, SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, 2014. I. 131–146.; ENGEL Pál, LŐVEI Pál: *A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétes oklevele*, *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 117–133.

⁵ LŐVEI, Sokpecsétes... i. m. 140.

⁶ Példaként Marosi Ernő nagyvívű munkáját említenénk, aki szintén számos főpapi pecsétre hivatkozik, s közöl is: *Magyarországi Művészet 1300–1470 körül I–II*, szerk. MAROSI Ernő. Budapest, 1987. (A magyarországi művészet története 2).

⁷ LŐVEI, Sokpecsétes... i. m. 138.

⁸ A Hungaricana adatbázisán belül: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> – Letöltés ideje: 2019. március.

halálával, majd Mátyás király megválasztásával lezárult egy olyan korszak, amely hosszú távra rögzítette az ilyenfajta oklevéladási gyakorlatot. Kumorovitz Lajos Bernát munkájából pedig ismert, hogy Mátyás király okleveleiről rövid idő alatt eltűnnek a gyámpecsétek.²¹ Továbbá – mint azt egy korábbi tanulmányomban már kifejtettem²² – ennek a korszaknak a pecsétanyagáról rendelkezünk a legkevesebb ismerettel.

Gyűjtésem célja, egy kritikai jegyzék összeállítását a sok- és többpecsétes oklevelekről. A fenti kritériumok alapján összegyűjtött oklevelek száma összesen eddig 69 darab.²³ Érdeemes megjegyezni, hogy az oklevelek több mint felét – 35 darabot – külföldi levéltárakban őrzik. A DL–DF adatbázisban ezen oklevelek csak fekete-fehér, mikrofilmekről készült képeken keresztül vizsgálhatóak, a pecsétek pedig egyáltalán nem kutathatóak.²⁴ Ezért tartom fontosnak, hogy az elemzésbe bevont okleveleket és a rajta lévő pecséteket az érdeklődők számára elérhetővé tegyem.

A kutatási projekt – vagyis a gyűjtés, rendszerezés, feldolgozás – még korántsem zárult le. Ennek elsődleges oka, hogy mindaddig, amíg valamennyi vizsgált oklevél és pecsét nem lesz elérhető online formában, nem lehet visszakövető munkát készíteni. Természetesen nagy lépés, hogy az anyag megközelítőleg 50%-a online, színes fotómásolatokban elérhető az MNL OL DL–DF adatbázisában, ám az onnan még hiányzó anyagokat igyekszem feltölteni az

MTA–DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport által üzemeltetett online forrásadatbázisba. Ezt az adatbázis alábbiakban röviden ismertetem.

AZ ADATBÁZIS ISMERTETÉSE

A Kutatócsoport már a kezdetektől fogva célul tűzte ki, hogy az elsősorban diplomáciatörténeti kutatásainak eredményeit egy online adatbázisban közölje, s tegye elérhetővé mindenki számára. A „Magyarország a középkori Európában” című adatbázist a „Memoria Hungariae” Kutatócsoport már 2013-ban elkezdte fejleszteni, így 2019 márciusára már a 2.4.1.3.-as verziószám-mal bír.²⁵

Fontos megjegyezni, hogy más adatbázisoktól eltérően, e kollekciónak nem egy leőhely vagy forrástípus a gyűjtési elve. Vagyis nem egy adott levéltár anyagát igyekszünk közzétenni,²⁶ nem csak oklevelekre, számadáskönyvekre, vagy címeres ábrázolásokra szorítkozik a gyűjtemény anyaga.²⁷ Két vezérelv köré szerveződik gyűjtésünk: a forrásoknak legyen diplomáciatörténeti értéke, illetve kép formájában be is tudjuk azokat mutatni. Ezért az adatbázis kép alapú, vagyis minden rekordhoz tartozik egy kép. A feltöltendő források között találunk okleveleket, sírköveket, kéziratokat, pecséteket és követjelentéseket. A forrás képe mellé 18 db metaadat-mezőt rendeltünk, melyből 13 db kereshető.²⁸ Amennyiben egy tételről több képet is közlünk – például egy sokpecsétes oklevél esetén elő-hátoldal és a pecsétek – akkor a képek külön rekordként kerülnek rögzítésre, de a „Kapcsolódó rekordok”

²¹ KUMOROVITZ Lajos Bernát: *Mátyás király pecsétjei*, Budapest, 1932.

²² NOVÁK Ádám: *Egy kutatási program első eredményeinek bemutatása. Sokpecsétes oklevelek 1439 és 1457 között*, In: Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, szerk. GÁL Judit, KÁDAS István, RÓZSA Márton, TARJÁN Eszter, Budapest, 2015. 199–212.

²³ Korábbi tanulmányomhoz képest két további oklevelet listáztam. Az egyik ma már csak fotómásolaton van meg: MNL OL DL 104 990. A másik oklevelet Németországban őrzik: Stadtarchiv Freiburg im Breisgau, Urkunden der Vorderösterreichischen Herrschaft, A1 III f, Sabaria (Szombathely/Ungarn) 1441 April 17.

²⁴ Ez egy további Magyarországon, de nem az Országos Levéltárban őrzött oklevél esetében is fontos: Esztergomi Primási Levéltár, Esztergomi Székesfőkapitány Magánlevéltára, Acta radicalia 47-1-30. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 237 766. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Romániában őrzött középkori oklevelek online adatbázisában is elérhető két, Nagyszebenben őrzött oklevél. <http://arhive-mediaevala.ro> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁵ http://lendulet.memhung.unideb.hu:8080/momentum-web/Momentum_web.html – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁶ Mint a remek példával elől járó „Vestigia – Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban” című adatbázis. <http://vestigia.hu/> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁷ Gondolok itt a Címereslevél-adatbázisra: <http://adatbaziisonline.hu/adatbaziis/cimereslevel-adatbaziis> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁸ Dátum, Forrás keletkezési helye, Forrás szerzője, Forrás (fizikai) jellege, Fennmaradási forma, Személynevek, Földrajzi nevek, Rövid tartalom, Nyelv, Kapcsolódó rekord. Ehhez járul még hozzá az Egyéb mezők kereshetősége, valamint az őrzés helye szerinti csoport, és a rekord pontos számára történő keresési lehetőség. Nem kereshetők a Forráshely (eredeti jelzet), Kiadási adatok, Szakirodalom, Terjedelem, Korabeli datálás és a Kép adatai mezők.

című mező alatt belső hivatkozással összekapcsoljuk őket. Ennek segítségével egy többoldalas kézirat egyes oldalai külön hivatkozhatóak, valamint a visszakeresés is könnyebb. A belső hivatkozásokon kívül a 21. századi kihívásoknak megfelelően külső hivatkozások lehetőségét is megteremtettük. Így, ha egy-egy oklevél kiadása már korábban megtörtént, és annak online változata például a Hungaricana adatbázisában elérhető, akkor a konkrét oldal hiperhivatkozása beágyazható a rekord vonatkozó mezőjébe.

A rekord „Csatolmány” gombjára kattintva a forrás képe megjeleníthető, nagyítható. A forrásokról készített fotók nagy részét csupán kutatási célokra használhatja fel a Kutatócsoport, ezért a képek nem menthetőek, továbbá vízjellel vannak ellátva, tiszteletben tartva ezzel az eredeti forrást őrző intézmények jogait. Ugyanakkor a rekord szöveges tartalmai egy-egy PDF fájl formájába lementhetők a rekord „PDF” gombjával, melyek így összefűzhetők, kereshetők és hivatkozhatók.²⁹ Az adatbázis elérhető a Kutatócsoport honlapjáról, egy ingyenes regisztrációt követően névre szóló fiókkal szabadon használható. A továbbiakban a témánkhoz kapcsolódó, az adatbázisba már feltöltött anyagot ismertetem.

SOKPECSÉTES OKLEVELEK A HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV-BÓL (HHSTA)

A bécsi levéltár Allgemeine Urkundenreihe (AUR) fondjában hét, témánkhoz kapcsolódó oklevelet őriznek, ebből négy került már feltöltésre. Egyik dokumentum sem ismeretlen történetírásunk számára, mindegyik szövegét már a századforduló előtt kiadták.³⁰ Mindegyikük hordoz magyar érseki, vagy püspöki pecsétet. Az adatbázisba eddig nem feltöltött oklevelek közül Lővei Pál jóvoltából az 1452. március 5-én kelt megállapodáson lévő pecsétek képeit is ismerjük rajzolt közlésből.³¹

Az első a sorban az 1439. május 30-i eskü, melyben az ország rendjei ígéretet tettek Albert királynak és Erzsébet királynénak, hogy az előző napi dekrétumban foglaltakon felül nem támasztanak további követeléseket velük szemben.³² Plicatúrán a beírt pecséttartó szalagok balról jobbra, egy sorban helyezkednek el, a 13. pecsétől következnek a megyei követek, szalagjaikon duplán függenek a pecsétek. Az eredeti hatvannégy pecsétből ötvenhárom függ alá ma is. A 4. 5. 25. 33. 41. 47. 49. 51. és a 61. szalag címzés nélkül maradt. Leszakadt a 3. 6. 7. 10–12. 19. 36. 57. 62. és 63. pecsét. A megmaradt pecsétekből három vörös, a többi zöld vagy természetes színű viaszba nyomott. A pecsétmezők erősen szennyezettek. A három vörös viaszú pecsét a prelátusok rendjének három tagjához tartozik.

A három főpap közül Pálóci György esztergomi érsek pecsételt elsőként.³³ Természetes színű viasz pecsétfészkekben vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsétje látható. A mezőben lilimos koronából növe, szembenéző, felemelt jobbjaival szakállát markoló, baljában könyvet tartó férfialak. A fej két oldalán majuszkulás G S monogram látható. A pecsétzalagon a Georgius Strigoniensis rövidítése olvasható. Ez az érsek utolsó ismert pecsétlenyomata, röviddel az oklevél kiállítását követően távozott az élők sorából.

Pálóci György (†1439) az északkeleti ország részben birtokos előkelő család sarja volt. Apja, Péter pozsonyi ispán három fia közül Máté nádor, Imre titkos kancellár, György pedig esztergomi érsek lett Zsigmond alatt, s emelkedett fel az arisztokrácia sorába. 1409-ben szepesi prépostként kezdte egyházi pályafutását, 1419-től erdélyi püspök lett, majd 1423-tól haláláig esztergomi érsek. 1438-ban ő koronázta meg Albert királyt, aki mellett 1438-tól haláláig kancellár volt. Több adományhoz és bárósághoz segítette hozzá unokaöcseit, Lászlót és Simont. Albert halálát és a polgárháborút már nem érte meg.³⁴

gemmapecsétje.

³² HHStA AUR 1439. V. 30. (MH 21001).

³³ MH 21003. Vö. 1. ábra.

³⁴ ENGEL Pál: *Zsigmond bárói: Rövid életrajzok*, In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II, szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Budapest, 1987. II. 405–457. 347–440.; MÁLYUSZ Elemér†: *Az első Habsburg a magyar trónon*, Aetas, 9. (1994) 3. sz. 120–151.; C. TÓTH Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*, Bu-

²⁹ Egy adott rekord hivatkozásának tekintetében iránymutatónak a következőket ajánljuk: Memoria Hungariae (Továbbiakban: MH) 10025. (Példa)

³⁰ A kiadási adatokat l. a rekordoknál.

³¹ HHStA AUR 1452 III. 5. Lővei, „...jelen levelünket... i. m. 112–113. Vagyis Szécsi Dénes esztergomi érsek gyűrűs, Kálnói András pécsi püspök nagyobb, Vitéz János váradi püspök gyűrűs és Döbrönte (Himfi) Tamás pannonhalmi apátsági kormányzó

1. ábra: Pálóci György eszergomi érsek pecsétje

Második helyen János kalocsai érsek pecsételt.³⁵ Szintén természetes színű viasz pecsétfészekben vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsét maradt meg. Mezejében álló háromszög-pajzs kidomborodó pajzsfővel. Minuszkulás körirata: + s.iohis(...). A pecsétzalagon az *Archiepi Colocen* felirat olvasható. Analógiaként hozható a még ugyanezen évben kiadott oklevélre függesztett pecsétje.³⁶ Buondelmonte János vagy Giovanni Buondelmonte (†1447) Firenzében született 1389-ben, majd az itáliai Praglia bencés monostorának apátja lett. Ozorai Pipo rokonságába tartozott, és annak pápai követsége idején került Magyarországra, ahol 1410-ben az Ozorai-birtokok közelében lévő pécsváradi apátság élére helyezték. Kalocsai érsekké királyi kinevezéssel, illetve káptalani választással lett, majd a pápa is kinevezte 1424-ben. 1432-ben részt vett a bázeli zsinaton. A Firenzével folytatott háború idején a firenzei származású érseket 1435-ben Cillei Hermann fogságba vetette és csupán pápai sürgetésre szabadult ki. Többször ellentétbe került a főegyházmegyéje területén számos birtokkal rendelkező bátmonostori Töttös családdal. Vele zárul az egymást követő, itáliai származású kalocsai érsek sorozata. Az 1440-es években

alig találkozunk nevével az oklevelekben, így nem tudni, V. Lászlót vagy I. Ulászlót támogatta-e.³⁷

Analógiáiból jól ismert pecsétet találunk a negyedik helyen is. Mátyás váci püspök vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsétjéről van szó, amelynek elmosódott pontsorról keretezett mezejében álló címerpajzs, benne patkó látható.³⁸ Pecsétzalagja beiratlan. Ugyanez a pecsétje tűnik föl még több alkalommal,³⁹ bár egy érdekesség is fűződik hozzá. Az országnagyok 1445. február 8-án Székesfehérvárott Zala megye nemesi és Bátmonostori Töttös László részére országgyűlési meghívót küldtek.⁴⁰ Mátyás püspök másik négy társával pecsételte meg a leveleket,⁴¹ melyek kissé ugyan kopottak, de megállapítható, hogy az akkor már veszprémi püspök az elvileg egy napon kelt leveleket két különböző pecsétjével hitelesítette. Címere, a patkó, az egyik levélen háromszor tűnik fel a gyűrűs pecsét mezőjében. Ennek a változatnak ez az egyetlen ismert példánya, párhuzamos, vagy váltott használatára nincs példa. Annak oka, hogy egy helyen és egy napon miért két pecsétet használt, biztosan nem állapítható meg. Ugyanakkor feltételezhető, hogy nem csupán ez a két levél kelt aznap – más megye és más előkelő, sőt város is kaphatott hasonló meghívót –, a kancellária leterheltsége okozhatta az anomáliát.

Gatalóci Mátyás (†1457) szlavóniai köznemesi család sarja. Eberhard zágrábi püspöknek köszönhette pályája felfutását. Már 1401-ben bácsi, később zágrábi, pécsi kanonok lett. 1419 és 1423 között a nagykancellária ítélmestere volt. 1424-től titkos alkancellár, 1434-től már főkancellár. 1428-tól pécsi prépost, 1437-től pedig pécsi püspök, majd a váci egyházmegye élére került 1439-ig. 1440-ben a veszprémi püspökséget vette át, ahol haláláig szolgált. A Zsigmond-kori kancelláriai rendszer kialakításában aktív résztvevő, az 1440-es és 1450-es években gyakran volt jelen

dapest, 2013. 87. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.)

³⁵ MH 21004.

³⁶ MNL OL DL 39 290.

³⁷ Thoroczkay Gábor jegyzete alapján. KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története I*, Kalocsa, 2001. 232–233. 881. jegyzet. Uo. további irodalom.

³⁸ MH 21005.

³⁹ Pl. MNL OL DL 39 290. és DL 39 293. Novák, Középkori magyar... i. m. 65.

⁴⁰ MNL OL DL 80 828. és DL 50 583.

⁴¹ Szécsi Dénes esztergomi érsek, Hédervári Lőrinc nádor, Újlaki Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdák.

fontos politikai döntéseknél.⁴²

A témánkhoz kapcsolódó második oklevél 1442. augusztus 16-án, Budán kelt, amelyben I. Ulászló magyar király és a lengyel kísérete, valamint a magyar a rendek menlevelet adtak Erzsébet királynénak.⁴³ Az oklevélen 39 bevágás található a beírt pecséttartó pergamencsíkoknak, egy sorban, egymáshoz képest függőlegesen kissé eltolva. Ezek közül azonban kettő, a 19. és a 26. eredetileg biztosan nem volt használva. Jelenleg 27 pecsét függ az oklevélről, további kettőt (feltehetően a 30. és 35. helyekre tartozókat) leszakadva, az oklevél mellett őriznek. Az éppen maradt pecsétek közül ötöt vörös (14. 19. 21. 24. 28.), huszonháromat zöld, további kettőt természetes színű viaszba nyomtak. A 14. pecsét Brankovics György rác despotáé, a 19. Ulászló királyé. A lengyel kíséret tagjainak pecsétjei a 6–13. helyeken találhatóak. A pecsétek közül több elmosódott, vagy csak töredékesen maradt meg. A szöveg végén megerősítők névsora (Losonci László csak pecsételt). Az oklevelet eredetileg öt püspök erősítette meg, de Simon egri, Mátyás veszprémi, Péter csanádi püspökök pecsétjeik azonban elvesztek.

A megmaradt két főpaphoz tartozó pecsét közül az első János váradi püspök nevéhez köthető.⁴⁴ Ovális alakú gyűrűspecsétjének lenyomatát vörös viaszban találjuk. A pecsétmezőben a körirattól folytonos vonallal elválasztott kerek talpú pajzsban négyelt címer látható. Fölötte püspöki süveg. Majuszkulás körirata nehezen olvasható, a lenyomat erősen szennyeződött, elmosódott.

Ioannes de Dominis vagy Dominiszi János (†1444) Rab szigetén született. Apja, András részt vett Zsigmond király velencei hadjáratában (1411–13). 1432-ben kapta meg a zenggi püspökséget. Zsigmondot familiárisként szolgálta, ezért 1434-ben nemességet adott neki, majd 1437-ben császári palotagróffá nevezte ki. 1439-ben Albert követeként tevékenykedett. I. Ulászló király váradi püspökké nevezte ki 1441-ben. A váradi székesegyház 1443-as megrongálódása-

kor maga mentette meg Szent László fej-ereklyéjét. Szerepe lehetett Vitéz János egyházi karrierje alakulásában. Ulászló hű támogatója, a várnai csatában is mellette küzdött, halálát ott lelte.⁴⁵

A másik magyar egyházi pecsételő József boszniai püspök volt.⁴⁶ A természetes színű pecsétfészkekben lekerekített sarkú téglalap alakú gyűrűspecsétet vörös viaszba nyomták. Pecsétmezejében kerek talpú címerpajzs, ábrája elmosódott. Gótikus minuszskulás körirata: sigilli ioseph (...) bosnie. A lenyomat különösen érdekes, hiszen nem ismerünk tőle pecsétet a magyar levéltárakból.⁴⁷

József [de Zela] (†1444) származásáról keveset tudunk. 1428-as püspöki kinevezését megelőzően a Bars megyei Léva plébánosa volt. Feltehetően Zsigmond király egyik katonabárójának, Lévai Cseh Péternek bizalmasa. I. Ulászló közelében tűnt fel 1440 júniusában, és 1442-ben is, feltehetően a lengyel uralkodót támogatta a polgárháborúban. Annak végét azonban nem élte meg, még 1444 áprilisa előtt elhunyt, utódlása már ekkor megtörtént. Sirkövének töredékét Diakóváron találták meg.⁴⁸

Kevesbé ismert Dénes esztergomi érsek nagyobb pecsétje, amelyet a radkersburgi béke (1447. június 1.) okmányán találhatunk.⁴⁹ Az oklevél alján 8 pecsét függ balról jobbra egy sorban. Két főpap (vörös) és hat főúr (zöld) pecsétjei beíratlan pergamenszalagokon függenek. Az elmosódott 5. pecsét kivételével mindegyik jó állapotban van. Közülük az első Dénes érseké, amely természetes viaszú pecsétfészkekben kör alakú vörös pecsét.⁵⁰ A pecsétmezőben címerpajzsban kétfejű koronás sas látható. A pajzson kereszt nyugszik, bíborosi kalappal. Folytonos vonalak közötti majuszkulás körirata: S[igillum] DIO[nusius] CARD[inalis] AR[chi] EPI[sco]pus] S[tr]IGONIEN[sis]. A pecsétnek analógiá-

⁴² FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*, Pécs, 2005. 359–361. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

⁴³ HHStA AUR 1442. VIII. 17. (MH 21061).

⁴⁴ MH 21070.

⁴⁵ PAJORIN Klára: *A Bázeli Zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 115. (2011) 1. sz. 3–26.

⁴⁶ MH 21069.

⁴⁷ Egy másik példányának közlése: Novák, *Középkori magyar... i. m.* 68.

⁴⁸ ENGEL Pál, LŐVEI Pál: *A gerecei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban*, In: *Annales de la Galerie Nationale Hongroise*, Budapest, 1991. 47–51.

⁴⁹ HHStA AUR 1447. VI. 1. (MH 21095).

⁵⁰ MH 21097. Vö. 2. ábra

ja nem ismert.

Szécsi Dénes (†1465) a Balog nem felsőlendvai ágából Miklós tárnokmester fia. Tanulmányait a bécsi és a bolognai egyetemen végezte. 1438–39-ben a nyitrai, 1439–1440-ben az egr-i püspökség élén állt. 1439-től esztergomi érsek, 1440-től bíboros. Három magyar királyt (V. László, I. Ulászló, Mátyás) koronázott meg. Három pápaválasztáson (V. Miklós, III. Callixtus, II. Pius) vett részt Rómában. Sokat tett az esztergomi érseki egyház újjáépítéséért. Az 1440–50-es évek meghatározó politikai alakja volt, majd Mátyás király főkancellárja lett.⁵¹

2. ábra: Szécsi Dénes esztergomi érsek pecsétje

Az ő pecsétjét követi Ágoston győri püspöké.⁵² Szintén természetes viaszú pecsétfészkekben nyolcszög alakú vörös színű pecsét lenyomat látható. Az ovális pecsétmezőben vágott címerpajzs, benne felül növekvő sas, alul hatágú csillag került ábrázolásra. A szalagba írt, két részre oszló köriratának olvasata bizonytalan. A pecsét egy része kitört. Több analógiája is ismert.⁵³

Salánki Ágoston (†1465) családi háttere nem tisztázott, feltételezhetően német származású volt. Pályafutását Borbála királyné kancelláriájában kezdte 1429-ben. Egyetemi tanulmányokat folytatott, ugyan fokozatot nem szerzett. Erzsé-

bet királyné titkára, majd alkancellárja volt. A királyné halála után is V. László ügyét támogatta, többször feltűnt az országnagyok között Szécsi érsek környezetében. 1445-ben nevezték ki győri püspökké. Mátyás megválasztásáig többször ülésezett az országnagyokkal, utána azonban háttérbe szorult.⁵⁴

3. ábra: Salánki Ágoston győri püspök pecsétje

Az utolsó itt ismertető tétel tulajdonképpen két oklevél. 1453. szeptember 13-án az országnagyok megújították V. László királynak tett hűségesküjüket, az erről kiállított privilegium pedig két példányban is fennmaradt.⁵⁵ A levéltárban ugyanazon jelzet alatt található, mindkettőn eredetileg öt pecsét függött, két főpapé (vörös) és három főúré (zöld). Az első példányról a 4. pecsét leszakadt, de a pecsétfészket külön őrzik. A 3. pecsét elmosódott. A második példányról a 2. pecsét szakadt le. Az első pecsét mindkét oklevélen Szécsi Dénes esztergomi érsek gyűrűspecstje.⁵⁶ Ez természetes színű pecsétfészkekbe nyomott nyolcszög alakú gyűrűspecst vörös viaszban. A pecsétmezőben címerpajzsra ábrázolt kétfejű koronás sas látható. A pajzsra

⁵⁴ VÉGH Gyula: *Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez I*, Turul, 49. (1935) 1. sz. 1–4. 4.; NEMES Gábor: *Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz*, Levéltári Közlemények, 80. (2009) 3–29. L. még NEMES Gábor: *Salánki Ágoston győri püspök*. In: *Összekötnek az évezredek*. Pázmány történelmi műhely III. Budapest–Piliscsaba, 2001. 41–51.

⁵⁵ HHStA AUR 1453. IX. 13. (MH 21105 és 21111).

⁵⁶ MH 21107. és 21113.

⁵¹ KUBINYI, Szécsi Dénes... i. m. 99–108.

⁵² MH 21098. Vö. 3. ábra.

⁵³ Pl. MNL OL DF 203 248.

kereszt nyugszik, bíborosi kalappal. Folytonos vonalak közötti majuszkulás körirata nehezen olvasható.⁵⁷

A második helyen András pécsi püspök pecsételt, sigillum csak az első példányon lelhető föl. A természetes színű pecsétfészkekbe nyomott kör alakú pecsét vörös viaszú. A pecsétmezőben címerpajzs, benne középen egyenlő szárú kereszt, sarkaiban három lilium, oldalán két hatágú csillag. A címerpajzsot növényi lánccolat (tövis) választják el a körirattól. A körirat elmosódott, olvasata bizonytalan.⁵⁸

Kálnói András (†1455) a Bars megyében birtokos, nemes Kálnói család sarja. 1428-ban a csázmái káptalan kanonokja, majd 1441-től 1445-ig pécsi kispripost lett. 1440 és 1444 között a nagykancellária alkancellárjaként tevékenykedett, feltehetően Ulászló királyt segítve. Pécsi püspöknek a káptalan választhatta meg, és 1445-ben nevezte ki a pápa. Az egyházmegyét 1455-ös haláláig vezette. Az 1450-es években több ízben feltűnt az országnagyok között, aktív szerepet vállalhatott a politikai döntésekben.⁵⁹

4. ábra: Kálnói András pécsi püspök pecsétje

SOKPECSÉTES OKLEVELEK AZ ARCHIVE REPUBLIKE SLOVENIJE-BŐL (ARS)

Kevesek számára ismert a tény, miszerint a Szlovén Nemzeti Levéltár Ljubljánában található épületében őrzik a térség, de főleg a Cillei család történetére vonatkozó középkori okleveleket a Sektor za varstvo najstarejšega arhivskega gradiva nevű fondban. Eredetileg a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban őrizték ezeket az okleveleket, majd az 1980-as években több részletben kiszolgáltatták Jugoszláviának.⁶⁰ Így fordulhat elő, hogy az alább ismertetett oklevelek közül kettőnek két DF jelzete is van két külön mikrofilm-felvétellel.⁶¹ Az egyik ugyanis még az eredeti oklevélről készült, a második pedig annak fénymásolatáról. Az MNL OL DL–DF adatbázisban egyelőre az új őrzési hely nincs felvezetve. Az anyag Ljubljánában nagyon jó körülmények között kutatható, hiszen egy zárt rendszerben, kereshető, digitális fotók hozzárendelésével működő adatbázisban szabadon hozzáférhető.

Témánkhoz kapcsolódóan három oklevelet őriznek ott. Mindegyik I. Ulászló király 1441-es tavaszi nyugati hadjáratához köthető.⁶² Az első, április 17-én a Szombathely alatti táborban kelt dokumentum szerint, az országnagyok hozzájárultak, hogy I. Ulászló Kottreter Péternek adta a zágrábi püspökséget. Eredetileg kilenc, ma már csak hét pecsét függ alá egy sorban, beírt pergamenszalagokról. Középen (5.) I. Ulászló magyar király első titkospecsétje. Tőle balra 3 főpap vörös, jobbra pedig 3 főúr zöld színű pecsétje függ. Marcali Imre (1.) és Pálóci Simon (8.) pecsétje leszakadt. A pecsétek erőteljesen roncsoltak. A pergamenszalagok beírtak, kivéve a királyé.⁶³ Az oklevélnek egy másik, kevésbé ismert példánya is akad. Hasonló szöveggel állítottak ki egy oklevelet, melyet ma Freiburgban őriznek.⁶⁴ Az

⁶⁰ Johannes GRABMAYER, Christian DOMENIG: *Die Grafen von Cilli und ihr Archiv, Geschichte der Alpen*, 10. (2005) 75–92.

⁶¹ MNL OL DF 287162 és DF 258 346 valamint DF 287161 és DF 258 347.

⁶² FEISZT György: *I. Ulászló dunántúli hadjárata, 1441*, in: *Határon innen, határon túl; Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*, szerk. BARISKA István, MAYER László, Szombathely, 2012. 115–122.

⁶³ ARS SI AS Nr. 4996. (MH 22001.) Kiadását l. a rekordnál.

⁶⁴ Stadtarchiv Freiburg im Breisgau, Urkunden der Vorderös-

⁵⁷ Egy másik példányának közlése: Novák, *Középkori magyar...* i. m. 63.

⁵⁸ MH 21108. Vö. 4. ábra

⁵⁹ FEDELES, *A pécsi székeskáptalan...* i. m. 391–392.

oklevélről és a pecsétokról a fotók beszerzése folyamatban van.

A második és harmadik oklevél két nappal később, április 19-én kelt. Mindkettőn eredetileg tíz, ma pedig kilenc pecsét függ alá egy sorban, pergamenszalagokról. Feltehetően Ország Mihály pecsétje (10.) szakadt le. Középen (5.) Ulászló király magyar királyi pecsétje látható, tőle balra három vörös viaszú főpapi és egy zöld viaszú főúri pecsét függ. A király pecsétjétől jobbra négy zöld viaszú főúri pecsét található. A pecsétek erősen elmosódtak. A második oklevél pecséttartó szalagjai beírtak.⁶⁵

A három oklevélen ugyanazon három főpap vörös viaszú pecsétjét találjuk meg. Az uralkodó mellett közvetlenül Simon egri püspök helyezte el pecsétjét. Ugyanakkor az április 17-i oklevélen *domini Agriensis* feliratú pergamenszalagon kerek alakú lenyomat látható,⁶⁶ a másik két oklevélen pedig egyértelműen nyolcszög alakú gyűrűspecst nyoma.⁶⁷ Utóbbiak pecsétmezőjében kerek talpú pajzsban koronából kinövő jobbra néző, kitárt szárnyú hattyú látható. Körirata nincs.⁶⁸ A pecsétfészkek és a pecsétmező mindkét esetben ép, erősen szennyeződött, kopott.

Rozgonyi Simon (†1444) a Bástély nemzetiség Rozgonyi ágának leszármazottja. Családjá Zsigmond király alatt emelkedett fel. Apja, Simon, országbíróként a király fontos támasza volt. Tanulmányait Krakóban, majd Bécsben végezte. 1412-től szebeni, 1419-től dömösi prépost. 1428-tól veszprémi püspöknek nevezték ki. Jog szerint magának követelte Erzsébet királyné koronázásának jogát, emiatt örök ellentét alakult ki a püspök és a királyné között. 1440-től egri püspök, I. Ulászló király kancellárja, és legbuzgóbb támogatója. Több hadjáratot vezetett Giskra ellen, halálát a várnai csatában lelte.⁶⁹

A következő egyházi vezető Dominiszi János váradi püspök, akinek fentebb ismertetett pecsétjének elmosódott lenyomatai találhatóak az okleveleken.⁷⁰ A harmadik főpapi pecsét tulajdonosa Péter csanádi püspök. A természetes színű pecsétfészkekbe és vörös viaszba kör alakú gemmapecsétet nyomtak. A pecsétmezőben balra néző ifjú arca, körirata nincs, legjobb példánya a harmadik dokumentumról függ alá.⁷¹

Péter püspök (†1457) egyesek szerint a Himfi család remetei ágából származott, a rokonság bizonyítása azonban nehézkes.⁷² 1431-ben csanádi kisprépostnak választották. Püspökké 1438-ban lépett elő. Feltehetően I. Ulászlót híve volt a polgárháború alatt, 1441-ben elkísérte a tavaszi dunántúli hadjáratára, és részt vett az Erzsébet és Ulászló közötti szeptemberi béketárgyalásokon. 1444-ben egyik aláírója volt a szegedi békét megszegő végzésnek. 1450-ben Rómába zarándokolt, hogy híveinek búcsúengedélyeket szerezzen. Az 1450-es években Hunyadi Jánost támogatta.⁷³

5. ábra: Péter csanádi püspök pecsétje

terreichischen Herrschaft, A1 IIIf, Sabaria (Szombathely/Un-
garn) 1441 April 17.

⁶⁵ ARS SI AS Nr. 4998 és 4999. (MH 22010. és 22021.)

⁶⁶ MH 22005. Sajnos a pecsétkép teljesen elmosódott. Analógiája talán az MNL OL DL 44 321. oklevél 2. pecsétje.

⁶⁷ MH 22015. és 22026.

⁶⁸ Egy másik példányának közlése: Novák, Középkori magyar... i. m. 64.

⁶⁹ PÁLOSFALVI Tamás: *Rozgonyi Simon*, In: Szürke eminenciások a magyar történelemben, szerk. SZENTPÉTERI József, Budapest, 2003. 30–31.; C. TÓTH, A székes- és társaskáptalanok... i. m. 89.

⁷⁰ MH 22004., 22014. és 22025.

⁷¹ MH 22003., 22013. és 22024. Vö. 5. ábra.

⁷² Kiindulási pont címeres gyűrűspecstje jelenthet: MNLOL DL 13647 2. és DL 44321. 3. pecsét.

⁷³ C. TÓTH, A székes- és társaskáptalanok... i. m. 29.; G. TÓTH Péter: *A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526)*, Doktori értekezés. Szeged, 2014. 267.

ÖSSZEGZÉS ÉS STATISZTIKA

A fenti példák alapján is jól látható, hogy a sokpecsétetes oklevelek gyűjtése analógia nélküli főpapi pecsétetek azonosítását teszi lehetővé. A jelentősebb egyházfők kivételével a legtöbben nem végeztek aktív oklevéladó tevékenységet, így gyakran csak az ilyen típusú okleveleket hasznosíthatja a kutató. Az általam vizsgált 69 darab oklevélből 35-ön található főpapi pecsét. Összesen 18 személy 81 azonosítható pecsétjéből 29 különböző lenyomat.⁷⁴ Ez az időszak ismert főpapjainak több mint felét jelenti. A Lővei Pál által felállított tipológia szerint egy klasszikus pontifikális (Rozgonyi Simon), négy „nagyobb” (de Dominis János, Szécsi Dénes, Kálnói András, Rozgonyi Simon), és 24 gyűrűspecséttel ismerünk. Ezek közül három gemmapecsét, 21 pedig címeres ábrázolás. A jelen tanulmányban ismertetett, és az adatbázisba feltöltött pecsétetek jól mutatják, milyen lehetőségek rejlenek a külföldi okleveles anyag pecsételési szempontú vizsgálatában. Valamennyi oklevél feldolgozása pedig egy teljes, és sok szempontból elemezhető adatsort eredményezhet, mely a jelen keretek közt nem tárgyalt vizsgálati lehetőségeket is magába foglalja, így például az egyes személyek itineráriuma összeállításának lehetőségét.

⁷⁴ Boundelmonte János kalocsai (1); Csetneki László nyitrai püspök (1); Dominis János zenggi, majd váradi püspök (2); Döbrönte Tamás pannonhalmi apátság kormányzó (1); Gatalóci Mátyás váci, majd veszprémi püspök (2); Hédervári László egri püspök (1); Herceg Rafael boszniai püspök, majd kalocsai érsek (2); Bezzai József boszniai püspök (1); Kálnói András pécsi püspök (2); Mihály fia Benedek győri püspök (1); Pálóci György esztergomi érsek (1); Péter csanádi püspök (2); Rozgonyi Simon veszprémi, majd egri püspök (4); Salánki Ágoston győri püspök (1); Szalánkeméni Mikola Jakab szerémi püspök (2); Szécsi Dénes esztergomi érsek (3); Szilasi Vince váci püspök (1); Zrednai (Vitéz) János váradi püspök (1).

Pál Csaba

„KOSSUTH LAJOSSAL KOCCINTOTT FURMAN JÁNOS” Adalékok egy Kossuth-ereklye lehetséges történetéhez

A Debreceni Irodalom Háza *Álmodó magyarok* című állandó kiállításának egyik tárgya – a Déri Múzeum iparművészeti gyűjteményének darabja – egy üveg pohár, melyen a következő felirat áll: „Kossuth Lajossal koccintott Furman János Turin, 1889. július 5.” Koccinthatott-e valóban ezzel a pohárral bizonyos Furman János 1889. július 5-én Torinóban Kossuth Lajossal? S ki volt Furman János?

Akár koccinthatott is, hiszen tudhatjuk, hogy az említett napon egy 850 fősnek mondott magyar „kiránduló társaság” tagjai találkozhattak az ekkor már közel 87 esztendőssé agg politikussal. Kossuthot olaszországi emigrációja idején sorra-rendre keresték fel kisebb-nagyobb delegációk, melyeknek tagjai vagy kíváncsiak voltak az aktuális közéleti történésekkel kapcsolatos véleményére, vagy hódolatukat kívánták kifejezni a nagy magyarnak, illetve mai szóhasználattal élve – horrible dictu! – egyszerűen celebnek tekintve őt azzal kívánták majdan eldicsekedni, hogy néhány percre társaságában lehettek.

Végső soron ehhez hasonló élményszerzési szándék motiválhatta azt a látogatást is, ami 1889-ben az Írók és Művészek Társasága által az akkori párizsi világiállításra szervezett utazás egyik jeles programja volt. A tagjai és érdeklődők számára belföldre – többek között Debrecenbe – és külföldre egyaránt kirándulásokat is szervező társaság 1883. július 10-én – szintén egy párizsi kirándulás részeként – már megvalósított egy ilyen találkozót, mikor is 146-an szintén Torinóban üdvözölték Kossuth Lajost.

Az 1889-es utazás történetének létezik modern feldolgozása. Dr. Erdész Ádám a *Bárka* című irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóiratban megjelent tanulmányában¹ elsősorban az utazáson részt vevő Márki Sándor budapesti középiskolai tanár (aki a korabeli utaslistában a következőképpen szerepel: „dr Márky

Sándor tanár.”) naplójában leírtakra hivatkozva számol be a torinói látogatásról is. Erdész Ádám tanulmányának a Kossuth Lajossal való találkozást bemutató része leginkább Kossuthnak az őt meglátogató magyarokkal elköltött „közös vacsora” közben elmondott nagyszabású beszédét – amely a politikus utolsó, nagy nyilvánosság előtt elmondott beszéde volt – helyezvén a középpontba, nem foglalkozik az esemény technikai részleteivel.

Szerencsére a Magyar Ferences Könyvtár gyűjteményéből hozzáférhető a Dolinay Gyula újságíró által *A Turin-párizsi kirándulás (1889 július 2-14)* címmel összeállított és kiadott részletes úti beszámoló. Szinnyei Józsefnek a Magyar írók élete és munkái című irodalmi lexikonjának második kötetében foglaltak szerint a Bihar megyei „Nagy-Harsányban” született Dolinay (draskóczi) Gyula „középiskoláit a debreczeni ev. ref. kollégiumban járta 1867-ig. [...] 1880-ban az írók és művészek társaságának titkára lett; a társaság megszűntéig (1892) annak belügyeit vezette”.² Bár Dolinay az utazás szervezésének kétségkívül meghatározó alakja volt, s a kötetet is ő szerkesztette, mint azt a zárszóban felemlíti,³ az úti beszámoló alkotója, „a kirándulás tudósítója”, historikusa valójában K. Nagy Sándor nagyváradi törvényszéki bírósági elnök – az utaslista szerint „kir. alügyész” – volt. Ily módon utóbbinak is köszönhetjük azokat az információkat, melyek segítségével a „Kossuth-pohárról” kicsit többet tudhatunk meg.

Amint az az úti beszámolóban olvasható, 1889. július 5-én az utazók városnézés keretében

² SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II. kötet, Budapest, 1893. = <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/d-8025B/dolinay-gyula-draskoczi-816BE/> (utolsó letöltés: 2019.03.18.)

³ DOLINAY Gyula, *A Turin-párizsi kirándulás (1889 július 2-14)*, Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1889 = https://mandadb.hu/tetel/567151/A_Turinparisi_kirandulas_1889_julius_214 (utolsó letöltés: 2019.03.16.)

¹ DR. ERDÉSZ Ádám, „Budapest-Turin-Páris” – utazás az 1889-es világiállításra, *Bárka*, 2010/6., 89-92.

ben Kossuth Lajost is felkeresték otthonában. „Kossuth rendes napi sétahelyét képező Piazza Cavour vagy Marmorata Giardiono előtt (az utca végétől balról 6-ik) találjuk a Via dei Mille utcai 22-ik számú házat, mely egyszerű, régi háromemeletes épület, 5 erkélyvel az utcára. Itt e bérházban lakik Kossuth Lajos. A kapu előtt zsufolva vannak a kocsik és roppant tömegben az emberek, mikor ide érkezünk, – a széles utca egészen meg van telve részint a minket bámuló turiniakkal, részint társaságunk tagjaival, mert még reggel kihirdették a rendezők, hogy Kossuth Lajos lakása 11-től 1-ig minden magyar ember előtt nyitva van (10-11-ig az országgyűlési képviselőket fogadta). Hogy ne vettük volna lelkesedő örömmel e kijelentést és siettünk Hozzá. [...] Kossuth első emeleti lakására apróbb csoportokban vonulnak fel a társaság tagjai, kiket az inas Kossuth nővéréhez, Ruttkayné szobájába vezet s ő a legszeretetre méltóbb (sic!) szivességgel fogadja honfitársait, míg jóságos arczán végig görögnek a visszaemlékezés könyei. Innen a hatalmas alaku, rokonszenves arcú Kossuth Ferencz vezet apja dolgozó szobájába a látogatókat. [...] Bent vagyunk a nagy száműzött dolgozó szobájában. Kossuth délutáni egy óráig íróasztala mellett állva, majd leülve fogadja a tisztelgőket, a kik többnyire annyira elfogulnak, hogy nem képesek szóhoz jutni. Ő maga szól egypár barátságos szót mindenkire, mely könnyeket csal a szemekbe, úgy hogy a kijövkön észrevehető a könnyezés nyoma. A társaság tudja, hogy mily sokan látogatják meg Kossuthot s azért csak néhány perczig időznek.”⁴

A fő „attrakció” azonban csak ezután következett. A kirándulás résztvevői kora délután találkoztak újra Kossuthal. Az úti beszámolóban erről a következőket olvashatjuk: „A tisztelgő látogatások fogadása után a program szerint következett a nagy diszebed a Giardino Valentínóban, a hol nyilvánosan fogunk találkozni Kossuthal. Együtt étkezünk vele. Szép nagy népkertben, hol nem régeből volt az országos kiállítás.”⁵ A kert környéki látnivalók ismertetését követően az eseménytörténet így folytatódik: „Visszatérünk a Valentino kertbe, a hol már

ekkor izgatottan sétál [...] társaságunk a lombos fák alatt. De legjobban hullámoz a tömeg az 1884-ik évi kiállítás szépművészeti palotája előtt, mely Turin város sindacojának [polgármesterének], Melchiorre Voli commendatore-nak [nagyságos úrnak] közbenjárására engedtetett át a mai ünnepélyes ebédre. A szépművészeti csarnok egy roppant nagy terem, az egész kert felett imponáló emelkedett helyen, olasz modorban építve, hová lejtős gyepszőnyeg és lépcsők vezetnek fel. A szép oszlopos épület magyar és olasz lobogókkal, s hatalmas czimerekkel van díszítve, s a főbejárat felett, pompás szőnyegek közt óriási magyar nemzeti zászló e felirattal: TISZTELGÉS KOSSUTH LAJOSNÁL. [...] Félkettőre. Kocsik érkeznek. Izgatottság vesz erőt a tömegben, mindenki az út mellett és a csarnok előtt igyekszik állást foglalni, a lépcsők zsufolva vannak társaságunk tagjaival s a főpolgármester által díszőrségül kirendelt guardia di citta [városőrség] festői ruházatu derék, szép embereivel. [...] Kossuth kiszállva kocsijából Ferencz fia és Helfy [Helfy Ignác országgyűlési képviselő, író, a kirándulók vezetője] kíséretében közeledik hozzánk: frenetikus lelkesedés reszketteti meg a levegőt, a férfiak levett kalapjaikat rázzák, a nők fehér kendőiket magasan lobogtatják a levegőben, leirhatatlan elragadtatás, meghatottság ül mindenki arczán, az öröm könyei gyűlnek a szemekbe, hogy közöttünk látjuk őt. [...] Mindenki hozzá akar félni, hogy megcsókolja a kezét, vagy ruháját, de azért a folyton harsogó éljenzés között a legmélyebb tisztelettel nyitunk utat az aggastyán előtt, ki kalapját kezében tartva, a meghatottságtól és örömtől zokogva lassan vonult az épület felé. [...] Elénekeltek a magyar nemzet második himnuszát: a «Kossuth Lajos azt izente» busongó rithmusu dal első versét, a minek elhangzása után Helfy bemutató a társaságot. Ime – mondá – bemutatok egy darab Magyarországot, 850 magyart az ország minden vidékéből, a társadalom minden rétegéből. Fogadja őket kormányzó úr szívesen. Kossuth rövid, a meghatottságtól reszkető szavakban mond köszönetet, jelezve, hogy majd benn a teremben bővebben fogja tolmácsolni érzelmeit. Ekkor «éljen» s nem szünik harsogása mindaddig, míg csak Kossuth kíséretével be nem vonul az óriási csarnokba s ott jobb oldalon a számára szépen

⁴ U. o., 73-74.

⁵ U. o., 74.

diszitett külön fenntartott terembe; a terem előtt diszörtség állott, bent óriási virág csokrok voltak elhelyezve.

A szépművészeti csarnok óriási nagyságu terme festőileg van feldiszitve, mely nagyszerű látványt nyújt. A falak borítva vannak *magyar és olasz nemzeti színű zászlókkal és czimerekkel*, a boltozatokról koszoruk, zászlók és egyéb diszitmények csüngnek alá, a bejárat feletti diszes karzatról hasonlóképpen, a karzat egyik oldalát a *turini városi kitünő zenekar*, másik oldalon Turin legelőkelőbb társaságából nagyszámu hölgyek és urak, továbbá a sajtó képviselői, kik a belépésre külön meghívót kaptak; a karzattal szemközti háttérben zöld galyakból és virágokból pompás *trofeum* [győzelmi jel] áll, benne koszoruktól környezve *Kossuth* nagy, olajfestésű arcképe széles aranykeretbe foglalva, az arckép alatt tölgy-koszoru nemzeti színű szalaggal, ezüst rojttal, e koszoru selyemből készült pompás nemzeti zászlót tart, ezen felirással: «ÉLJEN KOSSUTH LAJOS!»

Midőn mindnyájan – a meghívott olasz hírlapírókkal és más kiváló egyéniségekkel együtt – elhelyezkedünk a középben levő patkó-alaku és a mellette két felől lévő s a terem egész hosszát végig fogó asztaloknál: megnyílik az oldalterem ajtaja s azon *Kossuth* kilép s a lelkesültség óriási viharja között lassu léptekkel megy Ruttkaynéval, fiával s Helfyékkel a trofeum felé s elfoglalja ott a számára középben kijelölt helyet. Ezután mindenki elhelyezkedik, s e közben rázendíti a zenekar mindenki meglepetésére *Liszt*: «*Magyar rapszódiaját*», melynek, valamint a többi, művésziileg előadott szép darabok bevezetésével mindenkor megérdemelt tapsvihar hangzik fel.»⁶

Itt jegyzendő meg, hogy a *Budapesti Hírlap* már előzetesen közölte⁷ a díszebédre berendezett terem helyszínrajzát. Kivételes esetről van szó, mivel a lap tudósításait, híryanagait grafikus elemekkel egyébként nem illusztrálta.

A zenés ebéd közben „a Tannhäuser opera szinfoniájának elhangzása s a harmadik fogás után felállt szeretett vezérünk, *Helfy Ignác*, *Kossuth* legbizalmasabb barátja s a legmélyebb csendben, a helyzet ünnepélyességétől áthatott

hangon szép és tartalmas beszéddel üdvözli mindnyájunk nevében *Kossuthot*”. Ezt követően „felállott a nagy számüzött s beszélni kezdett”.⁸ A kötetben természetesen olvasható is a több mint másfél órás politikai beszéd leirata. Érdekesség, hogy *Kossuth* beszédében megemlíti, hogy 845 magyar üdvözli őt Turinban. A látogatók számaként a korabeli forrásokban általában 850 szerepel – bár lehet 843-at, 844-et is olvasni –, a 850-es számot használó úti beszámoló végén szereplő utaslistából azonban a legnagyobb jóindulattal is „csak” 829 résztvevő számolható össze. Természetesen elképzelhető, hogy az utazás lebonyolításához szükséges technikai személyzet tagjai – a csoportvezetők – ebben a listában nem szerepeltek.

Kossuth beszéde végén a következőket mondta: „hölgyeim és uraim, [...] nem a pusztá vágyódás sopánkodásával, hanem a jog magaslatára emelt akarat hazafiságával ürítsenek velem poharat a minden magyar szívében dobogó aspirációk megvalósításának reményére. Jobb jövődőt a sokat szenvedett hazának! Éljen a magyar haza!”⁹

A poháremelés tehát megvolt, de az, hogy ott és akkor hányan és kik tudtak valóban koccintani *Kossuth* Lajossal, ma már kideríthetetlen. Koccintás is volt, hiszen az úti beszámoló szerint „mikor befejezi beszédét, sietünk s igyekszünk mindnyájan, hogy *kocintunk a nagy magyar Apostollal* s ő látva hamisítatlan lelkesültségünket, elragadtatásunkat, könyező szemekkel, barátságos jóságos mosolylyal *kocint velünk*”. S ami jelen írásunk tárgya szempontjából talán az egyik leglényegesebb információ: „Ereklyévé változik a pohár e kocintással, melyet sokszoros áron váltunk magunkhoz, hogy örök emlékül elvigyünk magunkkal, valamint a hozzá közelebb ülők az ebéd végével aranyakkal váltják meg a tányérokat, késeket, villákat, poharakat, melyeket *Kossuth* használt, sőt egyetlen darab olasz-kenyér sem marad abban a kosárban, a melyből *Kossuth* vett magának”.¹⁰ Ki tudja, hogy ezekből a tárgyakból napjainkban mennyi fellelhető még és hol?

⁶ U. o., 75-76. (kiemelések az eredetiben)

⁷ *Budapesti Hírlap*, 1889. július 4., 4.

⁸ DOLINAY, i. m., 78-79.

⁹ U. o., 94.

¹⁰ U. o., 95. (kiemelések P. CS.)

Joggal feltételezhetjük, hogy az étkészlet darbjainak kiárusításából az ebédről gondoskodó – az úti beszámoló szerint egyébként a kirándulók érkezésének estéjén „rettenetesen rossz ételeket” adó és „magas árakat” számító¹¹ – Sogno vendéglő és a szervezők is szépen profitáltak. Nyilvánvaló, hogy egy társasutazás szervezésének akkoriban is – mint ma is – haszonnal kellett járnia. S talán nem szentségtörés azt is feltételezni, hogy Kossuth Lajos, illetve családja is részesült tiszteletdíjban. Mindenesetre megengedi ezt a következtetést egy 1909-ben megjelent Kossuth-életrajz néhány mondata: „A 70-es évek végén reszkető kézzel, gyengülő szemmel hozzáfog, hogy megírja hírneves munkáját, mely »Irataim az Emigrációból« címet visel. Jórészt az anyagi szükség vitte rá az irodalmi munkálkodásra. Kis tőkéje fogyni kezdett. Eladta baracconei világát, beköltözött megint Torinóba s megmaradt pénzét bankba tette. De a bank megbukott és a kormányzó házában jelentkezni kezdett a szükség. Fiai szívesen segítettek volna rajta. Tehettek volna is. Tudásuk, szorgalmuk szép állásba segítette őket; Ferencz a cesenai bányatársaság vezérigazgatója volt, Lajos Tódor pedig az olasz államvasutak déli hálózatának igazgatója. De a nagy ember sokkal büszkébb volt, semhogy még saját fiaitól is elfogadott volna anyagi segílyt. Így nyúlt a tollhoz, hogy megint azzal keresse meg kenyerét. Így jelent meg 1880-ban az 1859-1862-iki emigrációbeli működéséről szóló 3 kötetes munkája.”¹²

Az ebédet követően egy külön erre a célra kialakított emelvényhez az egész társasággal együtt fényképezkedni – lám, a korabeli „szelfi”! – vonuló Kossuthot szinte testőrként kellett védeniük a szervezőknek a túlzott szeretet-megnyilvánulásoktól, melyekről a *Budapesti Hírlap* is beszámolt: „Kossuth kocsi szállításra, százán és százán csókolták meg kezét, majd kifogták a lovakat a rud mellől s a könnyű hintót odahúzták, a hol a fényképezés történt. Az egész társaság levétette magát Kossuth Lajossal a középben. Most Kossuth hazahajtatott s csak nehezen tudta megakadályozni, hogy ismét ne fogják ki a lovakat.”¹³

¹¹ U. o., 67.

¹² DR. MAGYAR Győző, *Kossuth Lajos élete*, Budapest, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, 1909, 63.

¹³ *Budapesti Hírlap*, 1889. július 6. 1-2.

Kossuth Lajos ezt követően otthonában, kisebb csoportokban még este nyolctól tizenegyig fogadta látogatóit. Mint azt szintén a *Budapesti Hírlap* tudósításában olvashatjuk: „Kossuthnak a magyarok egy szép vasládában szülőháza udvaráról vett földet nyujtottak át, továbbá pompás tartóban mindnyájuk névjegyét”.¹⁴

A fentebb említett fényképezkedés, illetve a fénykép, mint a találkozás emléke már visszatérő elem volt az 1889-es látogatáskor, hiszen az Írók és Művészek Társasága 1883/1884-es évkönyvében már az 1883-as kirándulásról szóló beszámolójában is említetik a következő: „Kérő szózatunkra [Kossuth] megígérte, hogy legjobb fényképét megküldi. És ígérte beváltotta, pár hét múlva minden látogatója megkapta szép arczképét, melyre ő sajátkezűleg írta fel ugy maga nevét, mint az illető tulajdonos nevét, ekként örökbecsű emlékké tévén az arczképet...”¹⁵ Szintén nem szentségtörési szándékkal jegyezzük meg: ezek a dedikált „emlékfotók” is bevett termelhetek. Az interneten is megtalálható például egy Kossuth írnokának és tanácsadójának, Grandpierre Károlynak, vagy éppen Orbán Balázs országgyűlési képviselőnek – aki az 1889-es kiránduló csoportnak is tagja volt – dedikált, Torinóban készült időskori fotó.¹⁶ Ádám Ferenc így ír erről a jelenségről: „Sok eredeti Kossuth Lajos fotográfia kering szerte az országban, köztük található dedikált is. A Rákospalotai Múzeum fotóját azonban nemcsak Kossuth eredeti aláírása teszi különösen értékesé, hanem annak a személye is, akinek az idős kormányzó dedikálta a fényképet. A fotográfiát Madarász Viktor [festőművész] kapta 1877-ben Kossuthtól, aki akkor a Turin [Torino] melletti Collegno al Baraccone-ban élt.”¹⁷ Valószínű, hogy a Kos-

¹⁴ U. o.

¹⁵ Írók és Művészek Társasága, Évi jelentés az 1883-84-ik évről, Budapest, Légrády testvérek könyvnyomdája, 1884. 8-21. = Budapesti Negyed 2001/2-3. 32-33. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00025/dok1.html> (utolsó letöltés 2019.03.17.)

¹⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:A_photo_of_Lajos_Kossuth_dedicated_to_K%C3%A1roly_Grandpierre.jpg; <https://www.flickr.com/photos/36481158@N02/8371385048> (utolsó letöltés 2019.03.14.)

¹⁷ ÁDÁM Ferenc, *A Madarász-hagyaték Kossuth fotója*, Helyem Házam Palotám – XV. kerületi helytörténeti értesítő, 2016. február, 58-60. =

http://epa.oszk.hu/03100/03105/00002/pdf/EPA03105_helyem_hazam_palotam_2016_1_058-060.pdf

suth-émlékfotók nem csak a személyesség okán, hanem iparszerűen is készültek azidőtájt. A Kossuth-fotókra egyébként még jelen cikkünk tárgya kapcsán is visszatérünk a későbbiekben.

De most essék szó újra a koccintásról és az ezáltal ereklyévé váló pohárról. Ki lehetett Furman János, aki a Kossuthal való koccintás emlékeként – ezek szerint afféle „szuvenírként” – megvásárolt poharat feliratoztatta? Az utaslista szerint a kirándulók között volt „Furman János, tak. pénzt. igazg.” Miskolcra. Bizton állítható, hogy arról a Furman János ügyvédéről van szó, aki testvérével, Ferdinánddal együtt az első igazi miskolci téglagyárat (Miskolczi Téglagyár) 1855-től keltezhető előzményekkel az 1860-as években alapította. Az agyagbányát és berendezéseit a Miskolc városával kötött szerződés alapján használták. Az üzem „fali, kémény, boltozati, vízellenes, tűzmentes, fejtő és veres téglát” sajtóhirdetésekből kínáltak Miskolcon. A cég Miskolc diósgyőri határában működött. 1877-ben a három miskolci téglagyár egyesült, és létrehozta a Miskolczi Gőztéglagyár Rt.-t. A gyáralapítók fontos és aktív szereplői voltak a város közéletének. A Furman-fiúk apja, Furman B. Ferdinánd az első miskolci lap, a *Miskolczi Értesítő* egyik alapítója volt 1842-ben, és miskolci megbízottként részt vett az első magyar ipari kiállítás megszervezésében.¹⁸ Fiai – a téglagyáron kívül is – fontos szerepet töltek be a város ipari, egyházi és pénzügyi életében: Furman János a Miskolci Takarékpénztár vezérigazgatójaként – 1882 és 1890 között – játszott fontos szerepet a téglagyári Rt. létrehozásában,¹⁹ emellett tagja volt a Nemzeti Kaszinónak, valamint a városi képviselő-testületen kívül a megyei törvényhatósági bizottság virilis csoportjának is. A virilisek névjegyzékére 1885-ben vették fel.²⁰ Az 1810-

(utolsó letöltés 2019.03.16.)

¹⁸ DOBROSSY István, *Miskolczi Gőztéglagyár Részvénytársaság (1877–1947) (Tatár u. 39–41.)* = DOBROSSY István, STEHLIK Ágnes szerk. *Miskolc írásban és képekben 4.*, Miskolc, Belvárosi Kulturális Menedzser Iroda, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1997. 249–255.; FÜLÖP Attila, *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963*, Miskolc, 1964.

¹⁹ DOBROSSY, i. m., 250.

²⁰ TÓVÁRI Judit, *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*, Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei, 1997. 60.

ben született Furman János a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában található gyászjelentés szövege szerint²¹ életének 81. évében, 1891. május 31-én hunyt el Miskolcon. Mint arra a gyászjelentés kitér, több évig volt felügyelője, egyháztanácsosa a miskolci ágostai evangélikus egyháznak, valamint az egyház által működtetett algimnázium és elemi iskolák tanodai, illetve iskolai tanácsának.²²

Hogy Furman Jánostól, illetve az ő hagyatékából milyen módon kerülhetett a „Kossuth-pohár” Debrecenbe, annak sajnos nem sikerült a nyomára bukkanni. Joggal feltételezhető, hogy rokoni kapcsolat révén, mivel a Déri Múzeum leltárkönyvének tanúsága szerint a poharat 1931-ben ajándékozta a múzeumnak „Fejes J[?]né Furmann Etelka”. A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteményében található Furman Lajos nyugalmazott debreceni városi nyomdász 1917-ből származó gyászjelentése,²³ melyen a gyászolók között Furman Lajos egyik lányaként szerepel Furman Etelka férjével, Fejes Jánossal. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy az a személy, aki a poharat 1931-ben a Déri Múzeumnak ajándékozta, azonos a gyászjelentésen szereplő Furman Etelkával – akiről egyelőre ennél többet nem tudunk. (A gyászjelentésen a gyászolók között szerepel egy bizonyos Furman János is, aki természetesen nem lehet azonos a miskolci Furman Jánossal, hiszen utóbbi 1891-ben elhunyt.)

Itt akár pont is kerülhetne jelen írás végére, csakhogy éppen az anyaggyűjtés idején nyílt meg a Déri Múzeumban a Debrecen 1849-es ideiglenes fővárossá válásának 170. évfordulója alkalmából rendezett *A másik főváros – Kossuth és Debrecen 1849* című időszaki kiállítás (2019. január 6 – március 3.). A tárlaton szereplő egyik tárgy pedig egy Kossuth-jelvény. A hivatalos leírás szerint: „Kör alakú kitűző, fémkeretes, belül piros-fehér-zöld peremű lapon Kossuth időskori, pöttyös csokornyakkendő, bal oldalra

²¹ <http://borsod-archiv.uni-miskolc.hu/Leveltar/request.php?download.3309> (utolsó letöltés 2019.03.26.)

²² https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/289710/default/doc_url/18851886.pdf (utolsó letöltés 2019.03.26.)

²³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_FERENCZI_FZ/?query=Furman%20Lajos&pg=349&layout=s (utolsó letöltés 2019.03.26.)

tekintő fényképe, alatta fehér alapon vörös felirat: Luglio 1889 Torino. Leltárkönyvi leírása: Főiskolai anyakönyvtár ajándéka, Oláh Gábor s. könyvtárnok úr adta át. Gomblyukba való kerek jelvény Kossuth Lajos arczképével, melyet 1889. júl. 4-én 850 tagú társaság tagjai viseltek Kossuth meglátogatásakor. Mellette igazoló lap Kaszás Ferencz főgimn. tanártól. (Utóbbi hiányzik.)” illetve „A július 5-én Kossuth Lajost meglátogató 845 fős csoport tagjainak készült jelvény. Ezüstözött réz foglalat, üveg fedlap. A Luglio 1889 Torino feliratos, nemzetiszínű papírkeret alatt barnás árnyalatú fénykép, öregkori mellkép balra, fekete kabátban, fekete, fehér pettyes csokornyakkendővel (G. Ambrosetti, Torino, ezévi felvétele után).”²⁴

Nos, a Dolinay Gyula által szerkesztett *A Turin-párisi kirándulás (1889 július 2-14)* című úti beszámoló ide vonatkozó passzusa így szól: „július 5-én „reggel 9 órakor a főrendezés szállodájában gyűlnek össze a csoportvezetők, hogy meghallgassák a mai napi programot s átvegyék a mára szóló belépti jegyeket s átvegyék a minden egyes személy részére kiosztandó «Kossuth-jelvényeket», nem egészen ezüst-fórintos nagyságu, ezüst keretben üveg alá foglalt mellképe a próféta arczu ősz Kossuthnak, melyet veres-fehér-zöldszinü hármass vonal veszen körül, alól «Luglio 1889 Torino» felirattal, a mely örökbecsü s másként is értékes (3 franc = 1 frt 46 kr.) jelvény úgy van ellátva, hogy a férfiak gomblyukaikban, a nők broche-ként hordhassák.”²⁵ A múzeumi leltárkönyvben a tárgy ajándékozójaként említett Kaszás Ferenc is ott volt az utazók között. Az utaslistán így említetik: „Nagy-Szöllős: Kaszas Ferencz, tanár.”²⁶ S mi az, amit tudhatunk róla: „Kaszás Ferencz, állami polgári és felsőbb kereskedelmi iskolai tanár, született Révfaluban, 1847-ben. 1872-ben a sátoraljaújhelyi nagygyimnázium tanára lett, azután 1883-ban a nagyszöllősi polgári iskolánál, 1882-ben a kapuvári polgári iskolánál és végre 1884-ben a veszprémi állami felső kereskedelmi iskolánál

lett rendes tanár. 1880–82-ben a földművelésügyi miniszter megbízásából Nógrád, Szabolcs, Hajdu és Szatmár vármegyék szőlőtelepeit vizsgálta meg. Gazdag rovar-, lepke- és csigagyűjteményét a debreczeni főiskolának ajándékozta. 1880-ban megalapította a sátoraljaújhelyi iparos-olvasókört, mely távozásakor örökös tiszteleti tagjának választotta meg, a város közönsége pedig díszalbummal tüntette ki. Természettudományi és népnevelési értekezései, melyek a különféle szaklapokban, folyóiratokban és egyéb lapokban megjelentek, kötetekre rúgnak.”²⁷ A jelvény alapjául szolgáló fotó pedig – némileg retusálva és redukálva – ugyanannak a felvételnek a felhasználásával készült, amelyből egy példányt Kossuth a korábban említett Grandpierre Károlynak is dedikált.

Végezetül érdemes talán megemlékezni azokról a debreceniekről is, akik 1889. július 5-én szintén találkoztak Kossuth Lajossal. Az utaslista szerint: „Debreczen: Tóth Sándor kereskedő és neje. Örvényi Ottó gyógyszerész. dr. Bíró Károly ügyvéd. dr. Stern Adolf magyar királyi dandár-főorvos. Varga Lajos kereskedő.”²⁸

²⁴ Tárgyleírás a kiállítás háttéranyagából. Forrás: *Debreceni városi múzeum szaporulati naplója*, 1906.1034.; KÖRMÖCZI Katalin szerk., „Leborulok a nemzet nagysága előtt”. *A Kossuth-hagyatéék*, Budapest, 1994, Éremkatalógus 53. tétel

²⁵ DOLINAY, i. m., 68.

²⁶ U. o., 186.

²⁷ OSVÁTH Gyula, *Győr vármegye. Irodalom, tudomány, művészet* = BOROVSKY Samu szerk., *Magyarország Vármegyéi és Városai (Magyarország monographiája)* 1908, 182.

²⁸ DOLINAY, i. m., 186.

Bakó Endre

TÓTH ÁRPÁD ÉS OLÁH GÁBOR BARÁTI KAPCSOLATA

Oláh Gábor 1881-ben született, öt évvel volt idősebb Tóth Árpádnál. 1900-ban kezdte egyetemi tanulmányait Budapesten, 1904-ben tért haza, de csak 1905-ben diplomázott. Tóth Árpád 19 évesen, egy évvel az érettségi után, 1905-ben indult a budapesti egyetemen. Mint irodalomkedvelő, versekkel próbálkozó Kardos Albert-tanítvány, feltehetőleg már ekkor is tudott Oláh Gáborról, annál is inkább, mert édesapja műterme azokban az időkben a debreceni művészársadalom egyik alkalmi találkozóhelye volt, Ady Endre is megfordult benne. Oláh Gábor szemhatárába a süvölvényköltő *A Hét* révén került, ahol már megjelent egy-két verse. Egy interjúból tudjuk, hogy 1908-ban történt személyes találkozásuk: "Tóth Árpáddal 1908 táján ismerkedtem meg, mikor Párisból hazajöttem. Akkor ő még egyetemi hallgató volt, s vakációra hazatért Debrecenbe. Egyszer-másszor meglátogattam édesapja házában. Külön kis szobájában franciául tanult, pompás rajzokat, illusztrációkat rögtönzött. [...] Nagyon szépen rajzolt, kompozícióira is emlékszem. Csendes, szelíd, kedves mosolyú fiúnak ismertem meg, egy kissé félénk is volt eleinte, pedig diákos pajkosság hancúrozott néha benne. [...] Még akkor nem volt szomorú ember, csak a *Nyugatba* írt versei szomorkodtak kivétel nélkül."¹ A találkozás idejét igazolja Tóth Árpádnak volt osztálytársához, immár költőtársához intézett levele, amelyben Oláh Gábor mestert üdvözli „erős üdvözlettel.”² Baráti kapcsolatuk a következő nyáron folytatódott, Nagy Zoltánnak – Debrecenből – arról számol be július 25-én, hogy Oláh Gáborral néhányszor beszélgetett a Nagyerdőn, „tele van tervvel, s mint mondja, sokat dolgozik.”³

1909 októberében különleges irodalmi esemény színhelye volt Debrecen: a *Nyugat* főemberei (Ignotus, Ady Endre, Osvát Ernő, Móricz Zsigmond) a Csokonai Kör vendégeiként vizitelték meg a várost. A látogatásnak bőséges helyi sajtóvisszhangja támadt.⁴ A helyi fogadóbizottságnak tagja volt Tóth Árpád is, mégpedig azon a jogon, hogy a *Nyugat* őt is felolvasónak jelölte. A négy verset Osvát válogatta ki.⁵ Költeményeit elismerés övezte, a siker szárnyára vette, Oláh Gábort valósággal elbűvölte: „A kis debreceni Tóth Árpád egy pár csodálatosan szép verset olvasott föl, oly eszmések, oly gazdagok, oly mélységesen hangulatot felferők, hogy ebben a fiatal emberben sejtik már sokan a *Nyugat* eljövendő igazi mesterét.”⁶ Érthető a fiatal költő szellemes, oldott hangnemben küldött beszámolója Nagy Zoltán barátjának, hiszen a vizsgák elől elmene-kült, szülei kenyerén élő egyetemi hallgató egy műsoron, egy pódiumon szerepelt a modern irodalom vezéralakjával, Ady Endrével, és nem vallott szégyent. Ebben írja: „Oláh Gábort is megszerettem. Most, hogy jóbarátok vagyunk, megnyílt. Sok a baja, a szenvedése, és most már nem is pózol. Nagyon-nagyon sajnáltam a *Hét* e heti számában jött *Beraktározott Petőfi* című kritika miatt, mely sugalmazott élességgel bántja.”⁷

A Debrecenben rekedt, tanulmányait megszakító tanárjelölt tétlenségét leküzdendő, az ingyenes színházjegy ellenében színházi figyelő állást vállalt a *Debreceni Független Újságnál*. Hamarosan eljött a pillanat, amikor véleményt kellett formálnia Oláh két darabjáról (*Meztelen asszony – A halottak visszajárnak*), melyeket 1909 decemberében mutatott be a Városi Színház.

¹ BOROS Ferenc, *Oláh Gábor a halott Tóth Árpádról*, Debrecen, 1928. november 25., 17.

² *Levele Kuthy Sándornak* = KARDOS László szerk. *Tóth Árpád összes művei, Levelei*, 5, Budapest, 1973., 32. A továbbiakban: TÁÖM 5.

³ *Levele Nagy Zoltánnak*, u. o., 33.

⁴ *A Nyugat Debrecenben*, Debreceni Független Újság, 1909. október 20. és a következő számok

⁵ ASZTALOS Dezső – LAKNER Lajos – SZABÓ Anna Viola, *Kultusz és áldozat*, Debrecen, 2005, 174-176.

⁶ LAKNER Lajos szerk., *Oláh Gábor Naplók*, Debrecen, 2002, 149. A továbbiakban: OLÁH, *Naplók*.

⁷ *Levele Nagy Zoltánnak*, TÁÖM 5, 40-41. Az Oláht bíráló kritikát Kosztolányi írta.

Oláhnak már volt néhány színházi bemutatója, de egyiket sem koronázta siker. A két egyfelvonásos darab most tetszett a *Debreczen* kritikusanak,⁸ mint amelyeket az új esztétika bölcsőjében ringattak, s Tóth Árpád – bár hangoztatta: „Oláh Gábort, úgy véljük, elsősorban verseiért, a lírájáért kell szeretnünk” – sem tagadta meg az előbbtől elismerését, rövid, de invenciózus elemzést adott a metaforikus darabról, amely szerinte az öregek és a fiatalok keserű és vad küzdelmét jelképezi. A drámától azonban tapintatosan elhatárolta magát, kifogásolta a tomboló indulatokat, a csapongó fantáziát, a borzalmas jeleneteket, amelyek már-már groteszk hatást keltenek. Elismeri a darab „sok derék kvalitását”, a harmadik felvonás például „nagyobb gonddal és több művészi higgadtsággal írva meg, nagy sikerre tarthatott volna számot”, de a színészek is hozzájárultak a darab bukásához.⁹

Tóth Árpád 1910 januárjában azt írja Elek Artúr verskérő felhívására, hogy „Oláh Gábor az egyetlen, akitől itt Debreczenben véleményt kérhettem.” Oláh *A vén ligetben* című költeményét tartja a legjobbnak és javasolja az elküldendő csokorba.¹⁰ (Tóth Árpád végül nem küldte el.) Ezekben a hónapokban még közelebb kerültek egymáshoz. Oláh feljegyezte naplójába, hogy együtt olvassák Jacobsen regényét, a *Niels Lyhnet* a Nagyerdő dombján,¹¹ s egy beszélgetésüket is rögzíti. „Ma délután a kis csöndes Tóth Árpáddal sétáltam a tavaszba bomló Nagyerdőn. Egy tót meg egy oláh. Arról beszélgettünk többek közt, mi lehet a költészet jövője? A kis Tóth fél, hogy a szociáldemokrata társadalom, amely mindent hasznossági alapra fog építeni: eltörli vagy kizárja a haszontalan poézist, mint szegény Platón is a maga államából. Én mosolyogtam ezen a nagy félelmen; a jövő társadalma szerintem, kevésbé hazug, tehát mélyebb erköl-

csiségű lesz, mint a mai. Minden praktikussága mellett, sőt éppen a reális élet ideális ízelítőjéül esengi, élvezi a költészetet. [...] A kis Tóth azután nekividámodott és megnyugodott...”¹² Oláh valószínűleg majd ebben a várakozásban köszöntötte a polgári forradalmat, s 1919 januárjában megjelentette *Forradalmi versek* című, 17 költeményt tartalmazó kötetét, amelyben letette voksát a köztársaság mellett. Később azonban, nem kismértékben a Tanácsköztársaság napjaiban szerzett elriasztó tapasztalatai hatására, elfordult a forradalmi eszméktől,¹³ nem sodródott ugyan szélső-jobbra, de azonosult a Horthy-rendszer ideológiájával, főleg az irredenta törekvésekkel. Olyannyira, hogy Horthyt még királynak is el tudta volna képzelni.¹⁴ Ennek nem mond ellent, hogy megőrzött valamit plebejus érzelmeiből, és részvétet a nincstelenek iránt. Tóth Árpád egy nagy ódával (*Az új Isten*) üdvözölte a Tanácsköztársaságot, de hamarosan úrrá lett rajta is „a kispolgári nyugalomra és rendre áhító” belső igény,¹⁵ s a továbbiakban nyugtalan szemlélője maradt az eseményeknek. A forradalom leverése után azonban nem ment át a túlsó partra, az ellenforradalom első napjaiban írott első versének, miként 1922-ben megjelent kötetének is *Az öröm illan* címet adta.

A két debreceni költő erősödő baráti szövetségébe Tóth Árpád részéről hamarosan mégis egy csipetnyi kétely vegyült. Ennek okát Nagy Zoltánnak világította meg: „Oláh Gáborral néha találkozom a könyvtárban, de afféle kedves és jóleső beszélgetések, aminők kettőnk között – mármint maga és én köztem keletkezni szoktak, – vele nemigen folytathatók. Ő igen derék, jó, becsületes fiú, s azt is be kell vallanom, hogy igazán tehetséges és komolyan figyelemre méltó ember, de nekem nagyon is zseni-ízű. Azt értem ezalatt, hogy bár velem való érintkezésében igen udvarias, sőt szeretetteljes, mégis kiérződik szavaiból leplezgetett fölényessége, s az hiszem,

⁸ GARA Ákos, *Oláh Gábor premierje*, Debreczen, 1909. december 11., 5-6.

⁹ *Meztelen asszony – A halottak visszajárnak*, Debreceni Független Ujság, 1909. december 11., 3. Újra közölve: KARDOS László szerk., *Tóth Árpád összes művei, Novellák, tanulmányok, bírálatok, hírlapi cikkek 1909-1913*, 3, Budapest, 1969, 84-86. A továbbiakban TÁÖM 3. Itt említjük meg, hogy Oláh a *Meztelen asszonyt* „kibírta”, de a dráma második felvonása közben kifordult a páholyából: „Ezt az ostobaságot már én sem bírtam ki.” Oláh, *Naplók*, 154.

¹⁰ *Levele Elek Artúrnak*, TÁÖM 5, 48.

¹¹ OLÁH, *Naplók*, 163.

¹² U. o., 158.

¹³ *Oroszország* című hatalmas terjedelmű versében így minősíti a szovjet-rendszert: „A cár-ölő brigantik új cárokat avatnak. [...] Új Isten: a vörös Rém, ki csak tömegbe ver ten / Ringatja holt ölében az embert. Nincs egyén!” = OLÁH Gábor, *Panoráma*, Debreczen, 1933, 24-30.

¹⁴ OLÁH, *Naplók*, 247.

¹⁵ *Tóth Árpád ismeretlen levéltöredéke*, közli KABDEBŐ Lóránt, *Kritika*, 1978. október, 13-14.

igen könnyen furcsa és brüszk jelenet fejlődne ki köztünk, ha például őszintén véleményt mondanék neki némely nekem nemtetsző dolga felől. Ez a szabadon nem beszélhetés hidegíti aztán el az egész ügyet.¹⁶

A távolodás azonban nem állt szándékában, sőt a bizalmatlanság fala végül leomlott köztük! Egy pár nap múlva írja Nagy Zoltánnak, hogy délutánonként Oláh Gáborral együtt sétálgat, „aki szépen bánik velem (dicsér, biztat).”¹⁷ 1910 nyarának végén levelet váltanak, Tóth Árpád szeptember 1-én Svedléről küldte kedveskedő sorait, tegezve „arkangyal-lelkű Gábrisnak” nevezi barátját, kíváncsi új, három felvonásos drámájának nőalakjaira, bejelenti, hogy szerelmes. Verseket nem írt Svedléren, gratulál Oláh Ady-tanulmányához, végül közli elhatározását, miszerint el fogja hagyni a „pocsolyás Debrecen”, mert csak Pesten mehet valamire.¹⁸ 1910. szeptember 23-án, Budapesten kelt levéleben a kölcsönkönyvekért cserébe hosszú és pletykás levelet ígér.¹⁹

Közben újra válaszút elé kerül: a *Nyugat* kritikát kér tőle Oláh *Viola elbukott* című kötetéről, amelyben egy verses elbeszélés, néhány lírai vers és egy malachistória olvasható. Tóth Árpád a romantikus verses elbeszélést értékeli legtöbbre színes leírásai, nyelvi gazdagsága okán, de rámutat kompozíciós hibájára. A versekről viszont habozás nélkül kijelenti: „A kötet lírai versei gyöngék. Hanyag verselésű, szétfolyó költemények. Aztán olyan témák – mint teszem: a magyar közöny – ma már unalmasak, elcsépeltek. [...] Szép, erős képek, Oláh tehetségének bizonyosságai, nagy számmal vannak ezekben a versekben: csiszolatlan, de értékes kövek, méltatlan foglalatban.” Egyedül *Látogatás* című költeményével tesz kivételt. A *Kortesmálac* című elbeszélő költeményt viszont sikeresnek véli, Arany János *Fülemüléje* jut eszébe róla.²⁰

1911 őszén már a *Debreceni Nagy Újságnál* minden eszernélisza. Ebben a minőségében kereste fel a beteg Oláh Gábort. Tudatni akarja

a város közönségével, hogy „Oláh Gábor, a kiváló debreceni költő, a Petőfi-társaság tagja, hónapok óta gyöngélkedik. Idegbaj támadta meg, s régi szívbaja is kiújult úgy, hogy kollégiumi könyvtártartászi állását betegeskedése miatt már a tavasz óta nem tölti be.” Felrója a költőtárs iránti méltánytalan bánásmódot, nyíltan utal rá, hogy Debrecen közönye okozza a költő törekeny egészségét. Leírja az „istenáldotta, kiváltságos ember” állapotát, szegényes lakását, s leszúri azt a konzekvenciát, hogy senki sem próféta a maga hazájában. A befejező részben hosszan idéz Oláh Gábor megindító önéletrajzából, melyet a *Budapesti Napló* közölt. A riport fölöttébb érdekes mozzanata, hogy lopva belepillant az íróasztalon félbemaradt *Szegény magyarok* című regénybe, s „az egyik meghatóan megrajzolt epizódban ráösmerünk a modellre, Tóth Andrásra, a debreceni szobrászra, a Szabadság-szobor keserves történetére. Oláh sötét, vergődő lírája sír a sorok közül, s megindultan tesszük félre a kéziratot.”²¹ Sosem tudjuk meg, hogy Tóth Árpád mennyire, milyen mélységben ismerte megjelenés előtt a regényt, s azt sem, mint vélekedett róla, amikor az nyilvánosságra került? Mindenesetre az édesapja előtt titkolni kellett, mert egyáltalán nem *megindító* regényes alakmása, de az övé, a Tar Lászlóé sem.²² (Ebbe a figurába Oláh magát is beleírta.) Oláh iránti szeretete csendül ki *Vitéz Mihály* című cikkéből is, amelyben – Csokonai szájába adva – Csokonai Kör-bíráta oda fut ki: „A Csokonai-cécóknál például miliomszor különb dolgot méltóztatnának művelni, ha az Önök között most az én szomorú sorsomat végig csináló Oláh Gábor öcsémet próbálnák már egyszer tejbe-vajba fürdetni!” Azáltal, mondjuk, ha Csokonai-alapítványt létesítenének Oláh Gábor javára.²³

Oláhnak módjában állott betegségét Cirkvenicán kipihennie, de tartotta a debreceniekkal a kapcsolatot, főleg mert szerette volna már *Az embernek fia* című háromfelvonásos drámáját olvasni, amelyet Kardos Albert és Tóth Árpád

¹⁶ *Levele Nagy Zoltánnak*, TÁÖM 5, 49.

¹⁷ *Levele Nagy Zoltánnak*, u. o., 53.

¹⁸ *Levele Oláh Gábornak*, u. o., 55-56.

¹⁹ *Levele Oláh Gábornak*, u. o., 57.

²⁰ *Viola elbukott*, TÁÖM 3, 114-116. Megjelent: *Nyugat*, 1911. május 16.

²¹ *A nagybeteg Oláh Gábor*, u. o., 3, 116-118.

²² Tóth Eszter részletesen felidézi a regény hírnév-romboló hatását Tóth Andrásra és családjára. „Nem csoda, ha a *Szegény magyarok* örökké szálka maradt Tóthék szemében.” = *Családi emlékek Tóth Árpádról*, Budapest, 1985, 220 és az előző oldalak

²³ *Vitéz Mihály*, TÁÖM 5, 140-141.

rendezett sajtó alá. Az 1912. január 10-én Kardosnak címzett levelet Tóth Árpád kivonatossan, rajongó reflexiókkal ismerteti a *Debreceni Nagy Újság* hasábjain. A levél irodalomtörténeti érdekessége, hogy Oláh vallomása szerint a *Szegény magyarok* inspirációját Jacobsen *Niels Lyhne* című regényétől kapta, s költőként is „nem egy gondolatát vette” a dán írótól. Tóth Árpádot barátságosan írásra buzdítja.²⁴

Tóth Árpád a *Debreceni Nagy Újságnál* all round újságírónak számított, témaregisztere a Torpedo és Arpetto jelzésű humoros krokiktól az irodalompolitikai glosszákig terjedt. Megrója például az irodalmi társaságokat, mert nem a művészi képességet, a valódi esztétikai értéket becsülik, hanem az avitt, népieskedő epigonizmust. Friss példája erre: a Kisfaludy Társaság 1912-ben a költői helyet nem tudta betölteni, mert Pap Zoltán és Molnár Ferenc egyenlően 16-16 szavazatot kapott. Kivételnek a Petőfi Társaság gesztusát tartja, mert az méltányolta Oláh Gábor érdemeit.²⁵ Reflektál a Csokonai Körnek arra a szándékára, hogy a körnek (a városnak) irodalmi revüje legyen, s ezzel mintegy vidéki irodalmi központtá váljon. A „régí óhajtást” időszerűtlennek minősíti, mert Oláh Gábor és Nagy Zoltán kivételével nincs a városnak jelentős írója, ők azonban a legelőkelőbb irodalmi folyóiratokban is publikálhatnak. Az irodalmi decentralizáció pedig szerinte káros frázis, a színvonalat csak Budapest „nagy nehezen kialakult ítélő fórumai” biztosíthatják.²⁶ Oláh Gábornak írott leveléből megtudjuk, hogy a *Debreceni Szemle* alapítása körüli tétova próbálkozások álltak a cikk háttérben, meg Tóth Árpád Szávay Gyula iránt táplált permanens ellenszenvet. Panaszkodik, hogy nincs pénze, a *Nyugatnál* már 800 korona előleg van a rovásán. E levélből is kiderül, hogy Oláhtól sok könyvet kapott kölcsön, most a *Buddenbrook házról* lelkendezik.²⁷

1912. szeptember végén újabb látogatást tett a gyógyultan hazatért Oláh Gábornál, s a beszámoló riport egy Oláh-vers kíséretében jelent meg a *Debreceni Nagy Újságban*. Ezt így mutatja be: „A Debrecenben nagyra nőtt Oláh Gábor zsenijét

dicsérik ezek a sorok...” Később odamerészkedik, hogy Oláh, Laura-versének „értékeit mérve is méltó a világirodalom egyéb Laura-költeményeihez, s a Petrarca Laura-sonettjeinek művészi tökéletességét a Schiller Laura rapszodiáinak csapongó hevével párosítja.” Tudósít továbbá Oláh terveiről, ismét szóba hozva a *Szegény magyarok* című regényét, amelyről Oláh azt mondja: „Ez a regény a debreceni homokból nőne elő, megírnám benne barátaim, beléje stilizálnám a magam életét.” S persze a régi nóta: nincs pénze, nincs kiadója, segélyforrásai kiapadtak. A fiatalabb pályatárs ismét Debrecenre vádolja a rideg közönyért, amellyel Csokonai óta legnagyobb tehetségű fiának alkotókedvét lohasztja, s megjósolja, hogy valamikor Oláh is kap „egy lantpengető ércbálványt, szemben a Csokonai Vitéz Mihály emlékével.”²⁸ Nem kétséges, hogy az odaadó barát most elvetette a sulykot: noha Oláh Laura-versei a költő legszínvonalasabb dolgai közé tartoznak, de nem világirodalmi rangúak. Továbbá Oláh Gábornak valóban járt volna egy emlékmű, de nem Csokonaival szemben!

A következő év tavaszán ismét riportban számol be Oláh helyzetéről, állapotáról, terveiről, munkamódszeréről. Ez alkalommal a Nagyerdőn találta, egy padon dolgozott, írt. Örömmel konstatálja, hogy barátja régi önbizalma visszatért, most Burnshöz méri magát, aki nyeregben is tudott költeni. Éppen Freud egyik művét tanulmányozza, miközben a könyv lapjai között ott van a *Szegény magyarok* néhány kézzel írott lapja. A világhírű osztrák pszichológust azért olvassa, mert belefogott a regény nagy lelki konfliktusának rajzába, ami az öregek és fiatalok tragikus ellentéte. Elmaradhatatlanul szóba kerül anyagi helyzete, ami miatt nem tud dolgozni gondtalanul. Tóth Árpád ráhangolódik erre a tónusra: „A gazdag Debrecenben egy erdei fapad is jó a város legjelentősebb élő szülöttjének...”²⁹

Néhány hónappal később Oláh valóban bizonytalan egzisztenciális helyzetbe sodródott. 1913 májusában úgy utazott el Újtátrafüredre, hogy az egyházkerületi közgyűlés labilis könyvtartiszti állását az elintézetlen ügyek között hagyta. Tóth Árpádnak tudomása volt róla,

²⁴ Oláh Gábor levele, *TÁÖM* 3, 186-188.

²⁵ *Irodalmi társaságok*, u. o., 207-208.

²⁶ *Debrecen – irodalmi központ?*, u. o., 285-287.

²⁷ *Levele Oláh Gábornak*, *TÁÖM* 5, 65-66.

²⁸ *Látogatás Oláh Gábornál*, *TÁÖM* 3, 317-319.

²⁹ *Oláh Gábor dolgozik*, u. o., 451-452.

hogy „az istenáldotta poétának” konfliktusai támadtak a Kollégiummal. „Az ő heves, kemény temperamentuma nehezen illeszkedett bele az ősi főiskolai szabályok meglehetősen vaskalapos tradícióiba...” Oláh ezt is említi levelében, de közben azzal dicsekszik, hogy májusban csaknem minden másodnap valaki virágot dobott be nyitott ablakán. Tóth Árpád úgy véli, „a költőt bizonyára sok mindenért megvigasztalta ez a bájos és titokzatos hódolat.”³⁰

Kiderült azonban, hogy a helyzet komolyabbra fordult: Oláht a református egyház elbocsátotta állásából! Az ügy nagy port vert fel, országos méretűvé duzzadt.³¹ A részletes ismertetést mellőzve csak Tóth Árpád felháborodott cikkét idézzük, aki Ferenczy Gyula könyvtár-igazgatónak arra a cinikus nyilatkozatára reagált, hogy „...nem kell féltetni az igazi tehetséget, nem szorul senkire. Megél az a maga emberségéből is. De hogyan? Hát úgy, hogy előveszi írói tollát s lesz igazi vérbeli íróvá, mint a többiek.” Tóth Árpád a sunyi oldalvágáson háborog: a szöveg értelme lehet az, hogy Oláh eddig nem volt vérbeli író! Ferenczy rovására ironikus hangnemet üt meg, elutasítva az ő „lila test és sárga sapka védjegyű” irományait. Mentegeti Oláht ama vád alól, hogy nem dolgozott a könyvtárban, hiszen nem azért választották oda, hogy kiszolgálja a gimnazistákat. A Kollégiumnak azonban aligha az volt a szándéka Oláh alkalmazásával, hogy a zavartalan irodalmi munkásság feltételeit teremtsen meg számára.³²

2.

Tóth Árpádnak 1913 tavaszán látott napvilágot *Hajnali szerenáda* című verskötete, amelyben az *Orfeumi elégia* című költeményét Oláh Gábornak ajánlotta. Miközben folyt a helyi és az országos sajtóban a perpatvar Oláh ügye kapcsán, Tóth Árpád 1913 szeptemberében Budapestre költözött költői terveivel, sok gondjával, bajával, s Oláhra is küzdelmes hónapok vártak. Ez lehet egyik magyarázata meggritkult levélvál-

tásuknak, továbbá, hogy kezdetben a szökevény havonként amúgy is hazalátogatott Debrecenbe,³³ s nemcsak Annuskával találkozott, hanem Oláh Gáborral is személyesen érintkezhetett, bár ennek sem Oláh Naplóiban, sem Tóth Árpád levelezésében nincs nyoma. Nincs kizárva az sem, hogy elvesztek levelek, dokumentumok. Hogy a kapcsolat megvolt köztük, arra bizonyosság Tóth Árpád 1918-ban Nagy Zoltánnak írott levele, melyben arról számol be, hogy Oláh panaszos levelet írt neki, mert kihagyták a Vörösmarty Akadémia névsorából.³⁴

Oláh 1913 októberétől helyettes, később rendszer tanára a debreceni Fazekas Mihály Állami Gimnáziumnak, amelynek egykor Tóth Árpád diákja volt. A gimnázium 1923-ban ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. Természetesen számítottak az egyik leghíresebb növendék részvételére, illetve költői gesztusára. Az emlékezésre Horvay Róbert kérte fel Tóth Árpádot, de ő Oláh Gábornak jelzi, hogy a köszöntő verset május 31-ig elküldi.³⁵ Egyben közli, hogy dr. Mikes Lajos, *Az Est* tárca- és versrovat szerkesztője szívesen látja Oláh kéziratait. Megköszöni barátja „Baudelaire-megjegyzéseit”, ami szintén arra utal, hogy él köztük a kapcsolat.³⁶ Ősszel, mint *Az Est Hármaskönyvének* szerkesztője fényképet és bibliográfiai adatokat kér megjelent műveiről a kiadvány számára, s jelzi, hogy *Mindig visszafelé* című versét választotta közlésre. Újabb verseket sürget *Az Est* számára, de „prózáidat sajnos, nem közölheti Mikes erotikájuk miatt.”³⁷

Tóth Árpád Oláh Gábornak címzett utolsó ismert üzenetében szabadkozik, hogy két hónap késéssel válaszol levelére, s a kért szívességet, Beethoven című elbeszélő költeményét nem tudta a *Nyugatba* kalauzolni, mert alig érintkezik a folyóirat szerkesztőivel. Majd hangja átforrósul: „Egyebekben igazán nagyon szeretlek, Gábor, csak örült lomha vagyok, nem érintkezem senkivel, klubba, kávéházba nem járok, szanatóriumi csöndekről álmodozom, passzívabb és göthösebb vagyok, mint valaha. Még egyszer:

³⁰ Virágok a költő ablakában, u. o., 536-537.

³¹ BAKÓ Endre, *Egy fejezet Oláh Gábor életéből* = A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1966-67, Debrecen, 1967, 628-634; TÓTH Endre, *Oláh Gábor élete*, Debrecen, 1980, 193 és a következő oldalak

³² *Oláh Gábor*, TÁÖM 3, 560-561.

³³ KARDOS László, *Tóth Árpád*, Budapest, 1955, 149.

³⁴ *Levele Nagy Zoltánnak*, TÁÖM 5, 203.

³⁵ *Levele Oláh Gábornak*, TÁÖM 5, 234-235. A köszöntő idejében megérkezett, Csapó István olvasta fel.

³⁶ *Levele Oláh Gábornak*, u. o., 237-238.

³⁷ *Levele Oláh Gábornak*, u. o., 282-283.

ne haragudj, hogy nem ügyeskedtem kellően és fűrgén a dologban – hidd el, ez nem a baráti hajlandóságon múlt, mert abban nincs hiba, lustán és nagyokat hallgatva is őszintén gondolok Rád: régi barátod Tóth Árpád.” Ez a vallomás egyértelművé teszi, hogy baráti ragaszkodása és nagyrabecsülése őszinte és töretlen maradt debreceni költőtársa iránt.

És Oláh Gábor? Róla közismert, hogy zseni-tudattal terhelt, magánakvaló, hamis Én-képet hordozó, a sikeres pályatársakat irigylő ember volt, akárcsak Szabó Dezső. Barátaikat is megszólta a hatuk mögött, még Móricz Zsigmondot is, aki pedig mindig segítőkész barátsággal viseltetett iránta. Nos, Tóth Árpáddal kivételt tett! „Oláh mindig a legteljesebb elismerés hangján szólt Tóth Árpádról. Kortársai közül ő volt az egyetlen, akiről még bizalmas naplójában sem ejtett rossz szót, akit soha nem irigyelt és nem kicsinyelt. [...] Érdekes megemlítenünk, hogy az utolsó könyv, melyből a halála előtti napon felolvastatott magának egy diákkal: Tóth Árpád műfordítás kötete volt.” – tudjuk meg Tóth Endrétől, a „Kar utcai remete” egykori titkárától.³⁸ Bízatta, örült sikereinek, jóllehet éreznie kellett, hogy különb költő, mint ő. Halála elszomorította, s minden magától telhetőt megtett, hogy emlékét ápolja versben és prózában egyaránt. Amikor létrejött a Baumgarten-alapítvány, ezt jegyezte be naplójába: „Úgy hallom, Tóth Árpád barátom lesz az első jutalmazott költő. Debreceni fiú, igazán nemes hangú költő. Ha valaki – ő megérdemli.”³⁹ Kapcsolatuk az egyenjogúság elvén, egymás másságának tiszteletén alapult, jóllehet kezdetben – amint ezt Tóth Árpád is szavára tette – Oláh az idősebb és nevesebb okán, egyszer-kétszer ugyanazt a fölényeskedő hangot ütötte meg vele, mint a „kis Juhász”, azaz Juhász Gyulával szemben, de időközben elismertsége és kedvezőbb pozíciója révén átbillent a mérleg nyelve a Tóth Árpád oldalára, amit azonban ő nem éreztetett.

3.

Tóth Árpádot 1928. november 7-én szólította ki a végzetes betegség az élők sorából. Az Ady

Társaság még abban a hónapban leróta kegyeletét a város nagy fia iránt: november 25-én Tóth Árpád-emlékünnepet rendezett hatalmas érdeklődéstől övezve. A megnyitó beszédet Ady Lajos tartotta, Szabó Lőrinc az emlékeit idézte, Oláh Gábor *Tóth Árpád költészete* című tanulmányát olvasta fel.⁴⁰ Sok érzékeny, lényegre tapintó megfigyelése bizonyítja, hogy alaposan ismerte társa költészetét, ami szerinte „egy nagy paradoxon művészi feloldása: hogyan lehet a modern élet leghétköznapibb dolgaiból, életünk szokott és reális mozzanataiból valami valóság fölé emelt, meseszerű világot teremteni? Formai tekintetben: hogyan lehet életünk mindennapi szavaiból új, friss képeket, szokatlan szépségeket előhívni? És harmadik paradoxon feloldásául ott találjuk költői világában az örök halálra készülségre, a fáradt lemondásnak, a harcolni nem tudó szelíd bánatnak elevenen lüktető, s a Szépség lobogója alatt harcoló életét.” A tanulmány e háromszálú gondolatot fejti ki, miközben megállapítja, hogy Tóth Árpád lelki diszpozíciójának alapjában fiziológiai okai voltak. Testvériséget sejt közte és Hamlet lelke között azon az alapon, hogy mindketten képesek kívülről nézni pusztuló sorsukat, de Tóth csak szenvedni tud és magát szánni, bosszút állni nem. A múlandó voltaképpen azonos a szépséggel, a szép szomorúság maga az esztétikai gyönyörűség forrása, mert lelkünk az örökkévalóság szépségeire vágyik. Ez az Ariadne fonal Tóth Árpád világának megfejtéséhez. Vagyis „az élet minden pontjában szép, ha az örökkévalóság, azaz a halál szempontjából nézzük”. Tóth barátságát, szerelmet is az elmúlás szomorú gondolatával élt át, szerelmi költészete egy sokszólamú, *Szeptember végén*-szerű alkotás.

De ha elfeledkezik betegségéről – folytatódik az elemzés – a szemlélet szárnyán a Természet magasába emelkedik, amelyhez panteista kapcsolat fűzi. Fantáziája rendkívül gazdag: egyszerre háromféle képzetel dolgozik: *szín, hang és mozgás*. Nyelve artisztikus képzeletének megfelelően finom, választékos, bámulatosan precíz, de néha mesterkélt csiszolt, ilyenkor elveszti

³⁸ TÓTH, i. m., 279-280.

³⁹ OLÁH, *Naplók*, 386.

⁴⁰ *A debreceni kultúr-közönség elitje jelent meg az Ady Társaság Tóth Árpád emlékünnepegyén*, Debreceni Független Ujság, 1928. november 27., 2.

érzéki hatását, olyan lesz, mint Vörösmarty néhány verse: „önmagában is súlya, fenntartó ereje van, a tartalom mellékes.” Képzőművészete tökéletes, képzetkapcsolásai bravúrosak. Stílusa szabatos, pompázatos, „az új színeket adó műveltség napsugarában szökken fel”, ugyanakkor van valami játékos kedvessége, pajzansága, bája, a nyelvi zsonglörködés örömeinek élvezete. Érzésköre korlátozott ugyan, de formaművészete elsőrangú, ez teszi kiváló műfordítóvá is.⁴¹ Később egy önéletrajzában így utal e dolgozatára: „Az új magyar lírikusok közül Adynak, Babitsnak, Tóth Árpádnak próbáltam olyan emléket emelni, amely ne csak a kortárs hódolata legyen a jó barát és becsült írótlárs előtt, hanem az utókor lassan leszűrődő ítélete is.”⁴² Mondhatjuk, sikerült! Ezt Kardos László egyik kifogása ellenére állítjuk! Kardos elismeri, hogy a tanulmány igényes esztétikai méltatás némi színes felületességgel, de hibának rója fel, hogy „Oláh semmit sem lát Tóth Árpád politikai fejlődéséből.”⁴³ Tagadhatatlan, figyelmét elkerülte néhány plebejus identitást hangoztató költemény, de mentségére legyen mondva, ő poétikai elemzésre vállalkozott, s nem fejlődésrajzra. Kardos egyik vádjá: mintha *Az új Istent* nem is olvasta volna. Ez bizonyára fennáll: az óda 1945 előtt egyetlen Tóth Árpád-kötetben sem jelent meg!

Oláh szívesen vállalta a közreműködést 1930-ban is a Tóth Árpád-ünnepen, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Ascher Oszkár és Könyves-Tóth Erzszi társaságában.⁴⁴ Ez alkalomból *Az apród – Tóth Árpád emlékére* című költeményét olvasta fel, amely képanyagában, szókincsében Tóth Árpád költészetének kecsességét, báját, édes-bús hangulatát, hímes rímdíszeit hangsúlyozza, miközben felidézi „álmodozóan szép, félre hajló barna fejét”, mint a szomorúság fizikai pozitívumában is megjelenő jelképét. Az értékelő mozzanat vízióba van

beleszöve, édesanyja apródnak szülte, de:

...míg a súlyos Idő
Fordított egyet unt szerepén:
Megfordulván, arccal a Múlás
Gyászösvényén úgy halad
Bús alakod most, mint király:
Királyok baldachinja alatt.

Nincs kizárva, hogy Oláh Gábor itt Babitsnak arra a kritikájára reagál rejtetten, lírai eszközökkel, amelyben Tóth Árpádot a maga tanítványának, költészetét tanítvány-költészetnek – noha a legjobbnak – minősítette, ami Tóth Árpádot egy kicsit bántotta.⁴⁵

Az eszmeiségében elégtételt hordozó, formájában művészi költeményt nemsokára a *Tóth Árpád dalol* című óda követte, amely nagy empátiával hatol be Tóth Árpád művészi habitusába, és idézi fel tragikus egyéniségének hősies helyzetét, költészetének gazdag stílus-hozadékát. A költemény bizonyos mértékig Tóth Árpád-tanulmányának gondolatmenetét önti át lírai szerkezetbe:

Lágyan simuljatok, szavak, az értelemhez,
Mintha bársony vonó arany húron dalolna;
Mert akit most idézünk: dalok királya; s nem lesz
Szellemarcán mosoly, ha nem suhanva, mollban
Daloljuk át lelkünket nemes, szép szellemébe.
A robbanó szavak riasztanak talán
[...]

Az utolsó versszakban így határozza meg tárgyához, azaz Tóth Árpádhoz való jogát, erős kötődését: „Én, mint ikertestvére az elmúlt drága Jónak...” Úgy tűnik fel, Tóth Árpád kitörölhetetlenül benne élt Oláh eszméletében! Nagyerdőjének asszociációs hálójában őt is ott találjuk, mint a Pegazusra készülő, merész álmokat melengető társat. A *Debreceni Nagyerdő* című szonettjében⁴⁶ megvallja, hogy a legintimebb, a halhatatlanság utáni vágyat sem titkolták egymás előtt:

⁴¹ Megjelent: Nyugat, 1929. 6; OLÁH Gábor, *Irodalmi tanulmányok*, Budapest, 1931; újabban: *In memoriam* című sorozatban: MÁRKUS Béla szerk., TÓTH Árpád, *Lélektől lélekig*, Budapest, 2006, 190-202.

⁴² OLÁH Gábor, *Kiáltó szó a pusztába* = O. G., *Pokol*, Budapest, 1931, 237.

⁴³ KARDOS, i. m., 401.

⁴⁴ *Feledhetetlen kultúrémény volt a debreceni közönség számára az Ady Társaság által rendezett Tóth Árpád-ünnep*. Debreceni Független Ujság, 1930. november 25., 2-3.

⁴⁵ BABITS Mihály, *Új verskötetek (Tóth Árpád: Lomha gályán; Balázs Béla: Trisztán hajóján; Kassák Lajos: Új költők könyve)*, Nyugat, 1917. 8.; Újabban: MÁRKUS, i. m., 76-82.

⁴⁶ *Miniatűrök – A szonettek második könyve* = OLÁH Gábor, *Panoráma*, Debrecen, 1933, 78.

Itt a Nagyerdő. Mennyi vágy, álom
 Arany-zöld színbe vont regés tanyája
 [...]

Itt andalogtam egy szelíd fiúval,
 Ki gyémántfényű verset ötvözött.
 És álmodoztuk finom mélabúval:
 Hogy áll majd szobrunk a bokrok között.
 Övé már nem soká márványba szökken...
 Engem – felednek. S a halál mögöttem.

1937. május 2-án a Fazekas Gimnázium Tóth Árpád-émlékünnepélyt tartott, amelyet Kovács Máté, az önképzőkör vezető tanára nyitott meg, majd tanulók szavaltak Tóth Árpád-verseket, közreműködött a gimnázium énekkara és szimfonikus zenekara. A Tóth-megemlékezés fókuszában Oláh Gábornak, az intézet tanárának szereplése állott – adja hírül a sajtó, s nem áll messze a valóságtól az a feltételezése, hogy az írói arcképek mesterének a Tóth Árpáddal foglalkozó dolgozata a legnívósabb, hiszen Tóth Árpáddal egy talajból nőtt ki. „Ez a származási közösség ihlette meg Oláh Gábort, a költőt, amikor költő társának szomorúan szép életét és művészetének makulátlan tökélyét magasztalta. Oláh Gábor mély megértéssel tudott belelátni Tóth Árpád sorsának rejtelseibe, amelyet egy végzetesen keserves testi baj és az alkotás nagy öröme tettek azzá, amivé vált. Ebből a lelki állapotból fakadt Tóth Árpád költészete, amelyet a kifejezés ritka művészi ereje emelt a költői szférákba. A közönség nagy érdeklődéssel és áhítatos tisztelettel hallgatta végig azt, amit a költő mondott a költőről, és élvezte Oláh Gábor fejtegetéseiben, amint nyelvének zenéjével, ritmusával, tónusával versenyre kelt Tóth Árpád csengő hangjainak megfoghatatlan varázsával és bájával.”⁴⁷

Búcsúverséből sem maradt ki Tóth Árpád emléke:

Meghalt Ady, meghalt Babits,
 Tóth Árpád és Kosztolányi,
 Juhász Gyula... Mért kell nekem
 Egyedül még hátul állni?⁴⁸

⁴⁷ Tóth Árpád-émlékünnepély, Debreczen, 1937. május 4., 10.

⁴⁸ BÁCSYNÉ DR. KÓSA SZABÓ Erzsébet *Visszhang* című antológiájának (Budapest, 1944) a függelékében a *Tóth Árpád dalol* és *Az apród* című költeményen kívül egy *Tóth Árpád* című versről is említést tesz. Ennek azonban sem Kardos László (i. m. 435.), sem e sorok írója nem bukkant nyomára.

Szabó Anna Viola KÉK REFLEXEK

Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben

... azt hiszem, csak az igazi utazó [...] ki eleget tud arra, hogy érzékeny legyen új benyomások iránt, ki eléggé ismeri önmagát, hogy másban is megláthassa a jót, ki tisztában van azzal, ami otthon van, hogy megláthassa azt, ami az új földön új, akár jóban, akár rosszban. [...] Mert az utazás hasonulást, néha átváltozást – néha meg ennek az ellenkezőjét jelenti. Új föld új hatással van még a növényre is. Kékebb ég kékebb reflexeket is ad...¹

Justh Zsigmond

Ez év júliusában ünnepeljük a debreceni múzeumügy meghatározó alakja, a Déri Múzeum létrejöttének legnagyobb pártfogója, Sesztina Jenő vaskereskedő születésének 150. évfordulóját. A személyes alkalomról egy személyes dokumentum közzétételével emlékezünk meg, amely Sesztina Jenőt magánemberként állítja elénk, s amely éppen ez által, felfed talán valamit a tetteit motiváló hatásokból is.

A Déri Múzeum Fotótára az 5376-os adattári számon őrzi azt a sorozatnyi, 1943-ban leltározott 9x12-es üveglemezt, amelyek készítője és ajándékozója Sesztina-Nagybákay Jenőné. A 67 képből álló sorozat felismerhetően és a fényképész által (vagy általa felügyelve)² a múzeumi fotótasakokra írt meghatározások szerint is Egyiptomban készült, 1909 februárjában, családi utazáson. Bár a képek többsége Sesztinánénak tulajdonítható, s csak az őt ábrázoló felvételeket készíthette a férje (ketten együtt egyszer sem szerepelnek), az utazás olyannyira kettejük közös élménye volt, hogy az közössé teszi az utazás emlékeit, az ott készült fényképeket is, amikor valójában mindegy, melyikük kezében volt a fényképezőgép. A képeket a leltározó sorrendbe állította, amely azonban csak nagyjából követi az időrendet, mert harminc év távolából a pon-

tos dátumok már nem voltak felidézhetőek, vagy a negatív alapján a helyszínek azonosíthatók; ahogy az sem tudható, hogy a múzeumba került képmennyiség az utazás teljes dokumentációja-e vagy egy nagyobb anyag töredéke.

A KORRÓL

Sesztina Jenő az utazás idején negyvenedik évében jár, édesapja 1905-ben bekövetkezett halála óta, négy éve cégvezetője a debreceni Sesztina vaskereskedésnek, egyúttal a Debreceni Kereskedelmi Rt. elnöke, több kereskedőszakmai szervezet vezetőségének tagja, sikeres vállalkozó, virilis, aki már megengedheti magának kisebb cégek felvásárlását és feltőkésítését, s akinek szakmai sikereit egyre több társadalmi tisztséggel is elismerik. Jövedelme és pozíciója azt is lehetővé teszi, hogy családi birtokán, Lövöpetriben, feleségével közösen új templomot építtessen Sesztina Lajos emlékére, amelyet 1908. szeptember 13-án szentelnek fel.³ Szinte ugyanekkor, november 11-én ünnepli Csanak Margittal kötött házasságának tizenötödik évfordulóját. Élete e pontján joggal érezhette úgy, az ünnepi alkalomra való tekintettel is, hogy megérdemelnek egy kis kikapcsolódást, egy második nászutat, s nem lehetett véletlen az sem, hogy ennek helyéül éppen Egyiptomot választották.

Sesztina fiatal korától lelkes utazó volt, a pol-

¹ JUSTH Zsigmond, *Az utazásról (Szezon-tárca). Gr. Mailáth László barátomnak*, in JUSTH, *Az utazás filozófiája. Útirajzok, novellák*, Budapest, 2013, 7.

² A tasakokat finom, női kézírással, lila tintával, gondosan feliratozta valaki, aki az eseményekkel, helyszínekkel, időpontokkal nagyjából tisztában volt; ez a személy azonban valószínűleg nem az ekkor már idős Sesztina Jenőné lehetett, mert az íráskép a családnál fellelt, neki tulajdonítható kéziratokkal nem egyezik; inkább diktálhatta. A vonatkozó családi dokumentumokat Nagybákay Krisztina jóvoltából ismerhettem meg, akinek ezúton is köszönöm a segítségét.

³ ANTAL Tamás, *Egy huszadik századi magyar polgár, Sesztina-Nagybákay Jenő*, HBML Évkönyve XXV, Debrecen, 1998, 292-294; NAGYBÁKAY Antal Zelmós, *A Sesztina család és az egyházak*, A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2002-2003, Debrecen, 2003, 188-189.

gárság körében is terjedő divatnak és a családi kapcsolatoknak köszönhetően nyarait Iglón és egyéb, a korban fellendülő fürdőhelyeken töltötte, kereskedőtanonc korában a Monarchia számos városában tanult és dolgozott hosszabb-rövidebb ideig; Bécsújhelyen belépett az osztrák turista klubba is, a Magyarországi Kárpátgyalag pedig édesapját követve lett tagja, feleségével együtt, a századfordulón.⁴ Sesztina Lajos ugyanis, minden kultúrmozgalom támogatójaként, több debreceni polgárral együtt, rögtön a megalakulás után belépett az első magyar turistaegyesületbe, amely a külföldi alpin-klubok mintájára szerveződött, de a magyar sajátosságokat hangsúlyozva, a „kárpátizmust” népszerűsítette.⁵ Az egyesület évkönyve gyakran foroghatott a családban, mert az ifjú Jenő egyik Bécs melletti hegymászókalandjáról írt beszámolójának színes tárca-stílusa az ott megjelent útirajzok hangvételére emlékeztet.⁶

Sesztina Jenő az egyiptomi utazást is megörökítette, ez azonban nem jelent meg nyomtatásban, s az egyetlen kéziratos példány megsemmisült Debrecen 1944-es bombázása során. Az utazásról az egykori beszámoló alapján néhány sorban megemlékezik idősebb Nagybakay Antal is, a Sesztina vaskereskedés történetéről írt kéziratában:⁷ a harminc évvel később kelt képfeliratok mellett mindössze ennyi a nagy út írásbeli nyoma, ebből kiindulva kell megkísérelnünk a képek megszólaltatását, az események rekonst-

ruálását.

Mindenekelőtt azt a kérdést kellene megválaszolni, hogy miért választhatta a házaspár éppen Egyiptomot utazása célpontjául, amikor soha máskor nem lépték át Európa határait, s egy hónapnál hosszabb időre is csak még egyszer, egy a francia riviérán töltött szezont idejére hagyták el az országot, idősebb korukban.⁸

Túlzás lehet talán egy debreceni kereskedő-polgár turistaútját a kelet megismerésének ősi európai vágyával összekapcsolni, abból eredeztetni, de kétségtelen, hogy ez a vágy minden, az emberiség múltja iránt érdeklődő, kicsit is érzékeny ember lelkében ott élt Napoleon egyiptomi hadjárata óta. Az addig elképzelhetetlenül távoli, bibliai vidék ekkortól jelent meg kézzelfogható, tárgyiasult formában is az európai ember számára, ekkortól árasztották el a sajtót és a műtárgyiacot az ott készült táj- és életképek, a keletiesre hangolt írásművek, még inkább felkorbácsolva a romantikus kor emberének képzeletét, aki az egyre riasztóbbnak érzett civilizációból keresett a mesebeli tájban nyugalmat és menedéket. Az ismeretlen kelet a radikális más-ságot jelentette, a kötelmek alóli szabadulás esélyét. A XIX. század első felétől pedig már nem tűnt lehetetlennek az sem, hogy az ember ezt személyesen is megtapasztalhatta, hogy pusztán a saját élvezete kedvéért is elutazhasson Egyiptomba, nem feltétlenül tudományos célú expedíciót vezetve. Ez a vágy éltette gyermekkorától Gustave Flaubert-t⁹ éppúgy, mint kései, magyar utódját, Asbóth Jánost, aki Flaubert egyiptomi útja idején született, s harminc évvel később ő maga is megtéve a nagy utat, így indokolta vállalkozását: „Ifjúságom egyik álma, legrégebbi ábrándjaim egyike volt Egyiptom és Palestina, országai a csodáknak és meséknek, őshazája a civilizációnak és vallásnak. Talán honvágy volt, a mi oly állandó hatalommal vonzott. Honvágya az embernek az emberiség bölcsője után. Tanulmányozni a történelmet és az emberiség fejlődését nem csupán könyvekből, hanem a nagy események és erős tettek helyszínén, a nagy és merész eszmék termőföldjén; és kezdeni a ta-

⁴ ANTAL, 289-295; *A Magyarországi Kárpátgyalag Évkönyve*, Igló, 1899.

⁵ *A Magyarországi Kárpátgyalag Évkönyvei*, Igló, 1877-1899; *A szervezett túristaság kezdete*, in JELLINEK János, *A magyar természetjárás története*, Budapest, 1939, 22-24; JUSZTIN Márta, „Utazassunk hazánk földjén!”, *Korall* 26 (2006. november), 189. Megjegyzendő, hogy a Kárpátgyalag székhelye 1890-től Iglón volt, ahol a gömöri eredetű Sesztina családnak számos rokona élt, közülük többen az egyesület tagjai. Sesztina Lajos vejének testvére, Münnich Kálmán iglói bányamérnök éppen a Kárpátgyalag felkérésére végezte el az aggteleki Baradla-barlang első térképészeti felmérését, 1886-ban, vö. *Karszt és Barlang*, 1986/2, 154-155; özvegy Sesztina Lajosné pedig még 1909-ben is éves tagsági jegyet váltott a Kárpátgyalagba, nyilván már csak szimbolikusan, lásd Déri Múzeum Történelmi Gyűjteménye, Gy. sz. 2016.

⁶ SESZTINA Jenő, *Hegymászás a börtelben. A téli turista világból. 1888. február hó*. Debrecen, 1899. A DM Történelmi Gyűjteménye több, az osztrák turistaegyesület által kiadott nyomatot őriz Sesztina hagyatékából az ország hegyeiről, a csúcsok magasságának aprólékos megjelölésével.

⁷ NAGYBÁKAY (Rickl) Antal, *A Sesztina cég története*, kézirat, III. kötet (1905-1920), 81.

⁸ ANTAL, 296.

⁹ Pierre-Marc de BIASI, *Előszó* in Gustave FLAUBERT, *Egyiptomi utazás*, Budapest, 2000.

nulmányt a kezdetén.”¹⁰ Az e vágyból táplálkozó európai romantikus orientalizmus megkésett és máig el nem ülő hullámokat vető magyar változata azzal váltotta sajátjává ezt az eszmeáramlatot, hogy a keletben nem csak egzotizmust, nem csak az emberiség bölcsőjét látta, de a magyar kultúra őshazáját is.¹¹ A kelet megismerése tehát nem egy idegen világ felfedezése, sokkal inkább hazatérés volt egy magyar utazó számára; Asbóth is magyarázatot vélt találni ott a magyarság keleties jellemvonásaira, s örömmel ismert rá az európaiak által átvett és átalakított kultúrelemek eredeti, középkori formájára. A kelet divatja a millennium megünneplése körüli társadalmi vita során kapott új lendületet, amikor a magyarság eredetének, nyelve, gondolkodásmódja, művészete gyökereinek feltárása tudományos belvitából a nemzet megmaradásának legfőbb kérdésévé vált.

Miért ne lehetett volna a magyar életet átható ez ősi vágy hatással éppen Sesztina Jenőre, akit az emlékezések szerint lelkesített minden szép és nemes?¹² Akinek családi gyökerei abból a minden törekvésével magyarosodni akaró, a magyar kultúra, közélet és gazdaság fejlődéséért, önállóságáért, dicsőítéséért élő és dolgozó, európai szellemiségű polgárságból erednek, amely úgy tette Debrecen is modern várossá, hogy annak ősi karakterét hangsúlyozni és megőrizni igyekezett? Akinek az utazásról írott beszámolója is ugyanabból az indítatásból fakadhatott, mint apja nemzedékének a városból nyugatra utazó tagjainak útleírásai, akik tapasztalataikat a példaállítás, a jobbítás érdekében osztották meg?¹³

Példaként állhatott Sesztina előtt a debreceni Kovács János kollégiumi természettudományi tanár, aki nemcsak első debreceniként, de a természeti viszonyok első magyar kutatójaként járt a mesés keleten, s akinek útbeszámolója, bár tudományos jellege

miatt nélkülöz szinte minden személyes vonatkozást, racionalitásában is egy csábítóan különös világ képét idézi meg.¹⁴ Időben közelebbi és vonzóbb lehetett azonban az a számos példa, amelyeket a korabeli lapok közvetítettek: a tömegközlekedés és a szervezett turizmus 1870-es évektől számítható fellendülése után ugyanis egyre több középosztálybeli magyar utazó számára is elérhetővé váltak a világ e távoli tájai, amelyek megismerését korábban mégiscsak a nagy jövedelmű osztályok tagjai engedhették meg maguknak.¹⁵ Az utazás egyre kényelmesebb és gondtalanabb lett, egyre kevésbé kívánta meg az önálló döntéseket, a tervezést: az utazástörténeti szakirodalom az aktivitás és passzivitás ez eltéréseiben ragadja meg a különbséget az igazi utazó és a turista mentalitása között.¹⁶ A külföldet járó magyarok száma a század végén lett egyre nagyobb, párhuzamosan a turizmus tömegessé válása révén más országok turistáinak megszorodásával, akiknek Egyiptom, sokszor a Szentföld meglátogatásával kiegészítve, különösen kedvelt célpontjukká vált.¹⁷ A magyar középiskolai tanárok például 1896-ban csoportos tanulmányutat szerveztek oda, majd könyvet adtak ki, hangsúlyozva, hogy az „az útnak nem eredménye, hanem csak emléke”, amelynek célja mindössze annak bizonyítása, hogy tapasztalataikat a közművelődés szolgálatában használják föl.¹⁸ Az ezen az utazáson részt vevő Beöthy

¹⁴ KOVÁCS János, *Jelentés afrikai útamról*, in KOVÁCS Pál szerk., *Negyedik évi értesítő a debreceni helv. evang. főgymnasiumról 1856/57-dik tanévben*, Debrecen, 1857, 1-17; MEZŐ Szilveszter, *Homokba temetett múlt. Kovács János egyiptomi gyűjtőtűtja*, *Természet Világa*, 2014/8, 361-364.

¹⁵ Justh például felsorolja, hogy kik voltak utastársai 1897-ben Egyiptomban: egy porosz tábornok, egy amerikai család, egy francia vicomte, egy angol lovastiszt, egy érsek és káplánja, egy öreg ír és neje, egy püpos ír, egy fiatal német tanár, és számos „tucatangolné és angol”. Vö. JUSTH, 64-66.

¹⁶ Jonathan CULLER, *A turizmus szemiotikája*, in BÓDI Jenő – PUSZTAI Bertalan szerk., *Túl a turistatekinteten. A turizmus kritikai és kultúratudományi perspektívái*, Budapest-Pécs-Szeged, 2012, 29.

¹⁷ A Kairóba látogató turisták száma, amely 1890-ben egy téli szezonban 11000 fő volt, a Thomas Cook utazási vállalat egyre kiterjedtebb szolgáltatásai révén a századfordulóra 50000 főre növekedett. vö. *The Nile Cruise, 1847 and 1897*, in TIMEA (Travelers in the Middle East Archive), <http://timea.rice.edu/NileCruise.html> (2019. június 2.)

¹⁸ KÓRÖSI László szerk., *Egyiptom. Tanulmánykönyv a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1896. jan. és febr. havában a tanárok számára rendezett tanulmányútról*, Budapest, 1899.

¹⁰ ASBÓTH János, *A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palestinában*, Budapest, 1883, V.

¹¹ Minderre számos példát hoz STAUD Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Budapest, 1999 [1931]

¹² ANONYMUS, *Sesztina Jenő a debreceni kereskedelmi és iparkamara elnöke*, *Debreceni Képes Kalendárium (DKK)*, 1929, 60-62; *Sesztina-Nagybákay Jenő 70 éves*, DKK, 1940, 153-154.

¹³ Lásd pl. F. CSANAK Dóra, *Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből*, Budapest, 1987; KOMLÓSSY Imre, *Utazási levelek*, Debrecen, 1868.

Zsolt irodalomtörténésznek annyira megtetszett a keleti ország, hogy legalább 15 éven át minden télen visszatért, s ez időzések alatt régiségek olyan jelentős gyűjteményét állította össze, hogy az később az egyiptológiai tanszék alapját képezhette a pesti tudományegyetemen.¹⁹

A nagy útra vállalkozók, hazatérve, sokszor érezték úgy, hogy életük e kalandját másokkal is meg kell osztaniuk: Kovács János természet-tudományos beszámolóját a századvégen egyre több történeti szakmunka követte, amelyek alapját már többnyire szervezett turistautak jelentették, s írójuk személyes benyomásait és élményeit egészítette ki az ismeretterjesztéssel. Az 1870-től egyre nagyobb számban megjelenő kötetek szerzői tanárok, teológusok vagy újságírók voltak,²⁰ esetleg úti-tárcákat író szépírók, mint a már említett Asbóth János, aki 1879 végén töltött ott két hónapot, vagy Justh Zsigmond, aki 1897-ben hajózott végig a Níluson.²¹ A század végén már utazónőkről is beszélhetünk, akik házastársként vagy akár önállóan megélt kalandjaikat papírra is vetették: az első közülük Mocsáryné Fáy Mária, egy frissen megözvegyült vidéki úriasszony volt, akinek utazói bátorsága felszabadította írói bátorságát is, ez azonban nem párosult sem az erre való készséggel, sem különösebb érzékenységgel: rövid egyiptomi útirajza a nílusi hajóút prospektus-szövegét mondja fel.²² Fontos viszont, hogy ő már saját fényképeivel illusztrálta írásait, még ha ezek a turistalátványok elvárt képét mutatják is csupán.

Változatos írói színvonalon megírtak, de kalandos útiélményekről számolnak be az *Új Idők* című hetilap *Séták a nagyvilágban* című rovatában a Sesztináék utazásának évtizedében rendszeresen megjelenő, egzotikus tájakat bemuta-

tó írások is, amelyeket akár olvashattak ők is, s amelyekhez sok esetben szintén saját készítésű fényképek járulnak – bár ezek között éppen egyiptomiakat nem találtam.

Sesztináék tehát, s bárki más, aki ekkoriban utazni akart, elég inspirációt meríthetett a korabeli szellemi közegből; erre predesztinálta őket társadalmi állásuk is, s nem utolsósorban az a csábító lehetőség, hogy az utazás valóban kikapcsolódás lehet: csak meg kellett venniük a jegyet a Cook cég már Budapesten is elérhető irodájában, s a vállalat mindenről gondoskodott.

A FÉNYKÉPEKRŐL

1904 nyarán a két éve Debrecenben élő kolozsvári nyomdász és amatőr fényképész, Ruzicska Gyula, fényképészeti szaküzletet nyit és meginđítja *Amateur útmutató* című lapját, amelyben, címének megfelelően, a német szakirodalomból fordított és általa kipróbált eljárásokról szóló cikkeket és tanácsokat közöl fényképésztársai számára.²³ E lapban jelenik meg 1906 októberében az értesítés arról, hogy a debreceni amatőrök, a MAOSZ felhívása nyomán, de hozzá nem csatlakozva, önálló egyesületet alakítanak.²⁴ A Debreceni Műkedvelő Fényképezők Egyesületének alakuló közgyűlésén, 1906. november 11-én kitűnt, hogy milyen sokan „foglalkoznak városunkban fényképezéssel”, bár a tudósítás pontos számot nem említ.²⁵ A közgyűlés az egyesület elnökének Csanak Jánost választotta meg, s talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy az eseményen testvére, Sesztináné Csanak Margit is jelen volt, s be is lépett tagnak, bár a tagság névsora nem, csak a tisztikaré maradt fenn. A családi összetartás erősségének ismeretében ezt akkor is feltételezhetnénk, ha nem tudnánk, hogy Csanak Margit fényképezett, hiszen minden más, fontosnak érzett társadalmi megmozdulásban is egymást támogatva vettek részt.²⁶

¹⁹ MAHLER Ede, *Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti kir. magyar tudomány-egyetemen*, Budapest, 1913.

²⁰ ORBÁN Balázs, *Utazás Keleten*, Kolozsvár, 1861; PONGRÁTZ Emil, *Suezig és vissza. Útirajzok*, Pest, 1870; BENEDIKTY József, *Nílusi emlékek*, Pest, 1871; ZÁDORI János, *Egyiptom. Úti vázlatok a legújabb kútők nyomán*, Pest, 1874; CZOBOR Gyula, *Egyiptomi és szentföldi naplóm, vagyis az 1876-iki osztrák-magyar zarándok-társaság élményei Keleten*, Budapest, 1881; ERÓDI Béla, *A fáraók országában*, Budapest, 1897 (2. kiadás: 1910); VÉRTESI Károly, *Keleti ég alatt. Egyiptomban. Útirajzok*, Budapest, 1898, stb.

²¹ ASBÓTH, 1883; JUSTH, 56-147.

²² MOCSÁRY Béláné Fáy Mária, *Keleti utazás. Egyiptom, Szentföld, India, Ceylon. Úti jegyzetek*, Budapest, 1901.

²³ *Debreczeni Független Ujság (DFU)*, 1904. július 6, 7, 31.

²⁴ *Amateur útmutató*, 1906. szeptember-október

²⁵ *DFU*, 1906. november 13; *Amateur útmutató*, 1906. november. Az elnökség, a választmány, a pötagok és a számvizsgálók összesen 25 főt tettek ki, az alakuló ülésen negyvenen írták alá a tagsági ívet.

²⁶ Erre példa a Kárpátgyelet tagsága is, de együtt voltak tagok ekkor és később az Erzsébet nőegyletben, a Vöröskereszt egy-

Csanak Margit azonban, a szóban forgó egyiptomi képsorozat mellett szórványosan fennmaradt pozitív nagyításai alapján, öntudatos amatőr volt, aki e megjelöléssel neve mellett, saját kartont is nyomtattatott.²⁷

Csanak Margit valószínűleg már az 1890-es évektől, az első, fából készült boxgépek megjelenésétől próbálkozott a fényképezéssel, mint igazi modern nő.²⁸ Lemezes boxgép, méginkább alapdeszkás gép használatára utal az is, hogy az egyiptomi képeken néhol látszik, amint az útvezető a fényképezés idejére kezében tartja a hölgy kabátját és az üveglemezek kis bőrtáskáját, egy ízben mintha egy lemeztartó kazetta is a kezében lenne, de a gép tokja nem, mert az nem volt neki: az alapdeszkás gép használaton kívül önmagába összecsucskozhatóan, saját maga táskájává válik.²⁹

A századvégi amatőrök fényképész-mivolta gyakran merül ki a pusztá géphasználatban. A modern gépek egyszerű kezelhetősége, a megörökítés öröme sokszor csábítja a fényképezőt könnyelműsége és figyelmetlensége, így képeik sokszor dekomponáltak, túlságosan távoli fókuszúak, életlenek vagy sötétek, máskor megrosszul előhívottak, halványak. Az ismert debreceni amatőrfényképészek közül³⁰ ez mondható el Boczkó rendőrkapitány családi képeiről és Tóth István építész épületfotóiról is,³¹ míg Dézsi Lajos fogtechnikus városképi sorozatának minőségével a képzett fényképészekkel is versenyre kelhetett. Csanak Margit képein ugyan látszik a komponálás tanultsága, illetve leginkább a tanultak

alkalmazásának kísérlete, jól-rosszul megvalósítva, különösen az építészeti elemek képbe foglalásakor, de a fegyelmezetlenül mozgásban lévő alakok, események rögzítéséhez nincsen eszköze: ilyenkor csak kattint, s képei vagy szétcsúsznak, vagy túlságosan statikusak lesznek, amikor egy-egy nagyobb csoport a fényképezőgép látán szétnyílik előtte és körbeállja vagy szembe fordul vele, az egyes személyek pedig megállnak a gép előtt. A turista szemében azonban a képen így is minden rajta van, amiről az itthoniaknak mesélni akar, ami az élményeket felelevenítheti – Csanak Margit pedig úgy tűnik, nem is törekedett ennél többre, számára a fényképezés nem jelentett művészi kihívást, megelégedett a dokumentálással, önmaga és családja szórakoztatásával. Az utazásuk után a nőegylet által szervezett amatőr festészeti és fényképészeti kiállításra sem küldött saját fényképet, pedig az egyiptomi felvételekből készíthetett volna érdekes nagyításokat. Ehhez azonban már ott helyben meg kellett volna tudni ragadni a témát. Ennek hiányában az egyiptomi utazás képei nem tekinthetők önálló műveknek, csak sorozatként értelmezhetők, a megsemmisült útleírás helyébe lépő vizuális naplóként. Kérdéses persze, hogy a fényképész az általa megörökített tárgyak kiválasztásakor mennyiben hagyatkozott saját meglátására s mennyiben ismételte az ekkor már közismert ábrázolásokat; mennyiben rögzített saját benyomást s mennyiben akarta pusztán a nagy út bizonyítékát hazavinni, s ennek megfelelően, elvárt látványokat rögzíteni.

Egyiptom egyik első turista-fényképésze Flaubert útitársa, Maxime Du Camp volt, aki az utazás előtt azzal a feltett szándékkal sajátította el az akkor újdonságnak számító, viaszolt papírneгатív fényképészeti eljárást, hogy az utazásról hazatérve, szintén úttörő vállalkozásként, képes beszámolót adjon közre. A másfél éves keleti út nyolc egyiptomi hónapja alatt rögzített, eleve a közönség számára kikeresett, reprezentatív beállításokat felsorakoztató fényképek, amelyek nagy része az *Egypte, Nubie, Palestine, Syrie* című albumban jelent meg 1852-ben, azonnal meghatározták és hosszú időre rögzítették Egyiptom látványát az európai ember számára. Du Camp fényképei kizárólag az építészeti emlékekre koncentrálnak, szinte semmit nem mutatnak meg

letben, a Műpártoló egyesületben, a Múzeumbarátok körében, stb.

²⁷ Sz. KÜRTI Katalin, *Fotótörténet-családtörténet* (kiállítási katalógus), in *Régi debreceni családi képek*, Debrecen, 1987, 110. Az egyik kiállított kép reprodukciója a DM Fotótárban a 63081 adattári számon.

²⁸ A Kodak 1893-tól vezette be nagy hatású reklámkampányában a Kodak Girl figuráját, amellyel divatossá tette a fényképezést.

²⁹ Komáromi József debreceni fényképész-cikk-kereskedő hirdetése 1901-ben a Hüttig gyár nyolc különféle kameráját kínálta – igaz, 1904-ben az üzlet csődbe is ment, lásd *Új Debreceni Friss Újság*, 1901. augusztus 5; *DFU*, 1904. július 21.

³⁰ Egy 1896-ban kelt, valószínűleg esetleges módon összeírt jegyzék Debrecenben húsz amatőrt tart számon (Sesztinánét nem), szerepel köztük tanár, orvos, ügynök, kereskedő, ügyvéd, tanulók, hivatalnokok, két fogász és két festő is, ám képeiket sajnos, néhány kivétellel, nem ismerjük, vö. [Moller Miklós], *Fényképészek zsebkönyve*, Boldogasszony, 1896

³¹ DM Fotótár Eredeti Fényképek Gyűjteménye, 2019.40.1-3; 2018.21560-63, 21635-639, 21734-743, 21772-786, stb.

a korabeli egyiptomi életből, mintha emberek már nem is laktának a homokká és kővé vált országban. Noha a két barátnak számtalan kalandja esett a hosszú utazás során, ezek szereplői is hiányoznak a képekről. Korábban a monumentumokat ábrázoló fényképekről a sokszorosíthatóság miatt készített litográfiákat rendszeresen benépesítette a kőrajzoló emberi alakokkal, staffázsfigurákkal, hogy a tájat élénkítse és a nézőhöz közelebb hozza – Du Camp sópapír képeiben emberek csak a lépték érzékeltetése miatt jelennek meg esetleg az épületek mellett; mindent ural az üres és méltóságteljes monumentalitás. Ez pedig csak részben magyarázható a korabeli és helybeli fényképezés körülményes voltával.³² Flaubert és Du Camp szemlélete a romantikus és kollektív turistatekintet különbségét példázza: a magányos, tekintete tárgyával személyes kapcsolatot érző, és ezt a benyomást rögzítő, illetve a társaságot feltételező tekintet különbségét, amelynek a hely átéléséhez más emberek jelenlétére van szüksége, s amely a rögzítéskor eleve számol ezzel a közönséggel.³³ De hová sorolható Csanak Margit tekintete; lehet-e egyáltalán a tekintet csak egyféle? Sesztinának bizonyára ismerték ezt a képi hagyományt, az útra készülve találkozhattak ezekkel vagy ezek nyomán készült ábrázolásokkal, s a helyszínen csak felismerték a már megjelölt helyeket, hiszen „azon képek sokasága, amelyekkel utazásaink során találkozunk, valójában mások emlékei, amelyeket vizuálisan sajátítunk el. Turistaként a képek áradatának vagyunk kitéve, ami emlékeinket ostromolja és túlterheli. Olyan képek ezek, amelyek alig segítik a megértést, és megnehezítik, hogy megragadjuk a sajátos helyek lényegét, elrendezzük személyes emlékeinket.”³⁴ Ilyen felismerés lehetett a karnaki templom hüposztül csarnokának bejáratában álló szép lótusz-oszlop is, amely Du Camp óta ismert téma, de a Ramesszeum második oszlop-

csarnokát és a mellette fekvő Ozymandias-szobrot ábrázoló Du Camp-felvételt például pontosan megismétli Csanak Margit, még az oszlopok előtt álló alakokat is ugyanoda helyezi. (1. kép) A képemlékezet hagyományozódásának köztes állomása Erődi Béla könyve is lehet, amelynek illusztrációi között egy ismeretlen szerzőjű kép szintén ezt a beállítást ismétli. Ugyane könyv egyik képe juthatott eszébe, amikor III. Amenhotep luxori kettős oszlopsoráról készített felvételt, ott szerepel ugyanis egy hasonló kompozíció egy másik templomról.³⁵ (2. kép) Noha Egyiptomban nehéz olyan témát találni, amelyet ne rögzített volna korábban valaki más, már ebben a kezdeti időszakban is, mégsem a tárgyak, hanem a meglátás egyedisége hiányzik a képekről.

Rendszerint alkalmazza fényképezőnk az emberi arányosítás eszközét is, bár talán ezt sem mindig tudatosan: amikor például Sesztina Jenő a luxori templom udvarát díszítő Osiris-szobrok egyikének talapzatán állva annak uralkodói mozdulatát utánozza, talán csak a kedélyes turistafelvétel kedvéért teszi, nem valamiféle mögöttes esztétikai szempont miatt. (3. kép) Mindenesetre, az épületek mellé mindig komponál emberalakot, akár a férje az, akár más, a gízai piramisok és a szfinx tövében pedig fontosabb, hogy felváltva megörökítsék egymást tevéhaton a helyszínen, a romokkal a *háttérben*, mintsem hogy azokról művészi felvételek készüljenek: az öt kép mindegyike csaknem ugyanabból a szögéből készült, csak egy ábrázolja külön a tevé hátán nagy, fátylas kalapban ülő Csanak Margitot. (4-5. kép)

Talán saját elragadtatásának emléke lehet Medinet Habu egyik színes reliefekkel díszített terméről készített felvétele, amelynek, egyetlenként, fennmaradt egykorú pozitívja is, ahol a verzóra írva külön hangsúlyozza, hogy ott „teljesen színes alakok!” voltak láthatók.³⁶

A turizmuselmélet a fent leírt folyamatot tipikus jelenségként kezeli, amely a turista azon vágyából fakad, hogy megtalálja a felkeresett vidékek és kultúrák autentikus jegyeit. Ezeket viszont csak akkor ismeri fel, ha már meg vannak,

³² Elizabeth Anne McCAULEY, *The Photographic Adventure of Maxime Du Camp*, in *Perspectives on Photography*, Humanities Research Center, The University of Texas at Austin, 1982, 19-51. https://www.academia.edu/8825158/The_Photographic_Adventure_of_Maxime_Du_Camp (2019. június 14.) Online a legtöbb kép a Royal Collection Trust oldalán érhető el: <https://www.rct.uk/collection>

³³ Carol CRAWSHAW – John URRY, *A turizmus és a fényképező szem*, in BÓDI – PUSZTAI, 63.

³⁴ CRAWSHAW – URRY, 67-68.

³⁵ ERŐDI, 1910, 205, 207.

³⁶ A család tulajdona.

és lehetőleg minél többször jelölve, mert a jelölők megszorodása, a reprodukciók léte tesz valamit „eredetivé”, formál valamit turistalátványossággá – ennek hiányában nem tekinthető figyelemreméltónak. A turisztikai élménynek ez a jelölőre való hagyatkozás a lényege: nem a felfedezés, hanem a megfeleltetés.³⁷ Azt pedig, hogy útjuk során Sesztináék is mindig tudták, mit kell látni, s a látványról mit kell tudni, talán az is bizonyítja, hogy a fotók között öt olyat találunk, amely Sesztina Jenőt nyitott bédekkerrel a kezében ábrázolja, akár samárháton, akár egy nílusi bárkán ül éppen. (6. kép)

Ha az épített örökség képi rögzítése ilyen tudat alatti befolyás alatt állt és csak utazási illusztrációnak készült is, nem lehetséges-e, hogy legalább a helyi eseményekről és lakosokról készített képeknél a saját szíve és érzései vezették a fényképezést? Hiszen ezt talán nem szabályozta semmi vizuális emlék: ha e képek a fent említett módon technikailag sikerületlenek is, tárgyak kiválasztása a fényképező személyes érdeklődésére mutathat rá. Láthatóan ezek is a szokatlant, a különöst, az idegent, az európai kultúrától merőben különböző másságot mutatják fel, ily módon ezek is egy közönségnek szólnak, mégis vegyük sorra, hogy a sok lehetséges más közül mi az, ami Csanak Margit figyelmét megragadta, amiről úgy érezhette, hogy köze van hozzá? Vagy ezek a képek is az útleírásokból köszönnek vissza?

A képek jelenlegi sorrendjében az első az a hét felvétel, amelyek egy tevévászarról készültek Kairó határában. A hét képből kettő, amelyek középpontjában a kérdéses tevé áll, mellette a láthatóan jókedvű, keménykalapos, szivarozó és nagyon európai Sesztina Jenővel, ugyanabból a szögből készült pár perc eltéréssel, a felbérelt kocsis ki- és belépésével a képből. (7. kép) Sesztina Jenő jellegzetes alakja még egyszer feltűnik, „arab társaságban”, szembefordulva, immár tevék nélkül. A következő képen, amely „A kiszemelt tevé bemutatása” címet kapta, szintén az állat és a hátán ülő gazdája van a középpontban, a fényképezést néző vásárlók karéjában, a tevét mintegy neki mutatva be, míg egy negyedik kép a vásár nyüzsgését mutatja, minden megterve-

zetség nélkül. Ugyanezen a helyszínen készült a perecárosok zsánerképe is, illetve egy Kairó külvárosát ábrázoló utcakép, „háttérben a Mehemed Ali mecsettel”. Ha a sorozatot egészen tekintjük, ezek voltak az utazás során az első megörökítendőnek ítélt látványok. Anélkül hogy tudhatnánk, Sesztináék számára milyen konkrét élmény fűződött az eseményhez, Erődi Béla útleírása szerint a Kairó melletti állandó tevévászár a turistáknak rendszeresen megmutatott látványosság volt, a szaladgáló pékinások, perec- és lepényárusok pedig, akikről szintén részletesen beszámol, a kairói utca elkerülhetetlen alakjai³⁸ – akik így Csanak Margit számára is kellően eredeti jelenségnek mutatkoztak. (8. kép)

Három képen megörökített esemény a Mekából hazatérő zarándokok fogadására az állomásra siető tömeg látványa. A korabeli útikönyvek felsorolták a nagy látványossággal járó egyiptomi ünnepeket, hogy akit az ilyesmi érdekel, ahhoz tudja igazítani utazásának időpontját. Az iszlám naptár 10. hónapjában (Savval) útra kelő zarándokoknak az élénk, díszes-hangos körmenettel kísért indulása a nagyobb ünnep; Sesztináék kairói tartózkodásnak idejére az év 2. hónapjában (Safar) történő visszatérésük esett³⁹ – ám mintha csak véletlenül járt volna arra, Csanak Margit képein sem maguk a zarándokok, sem az ünnepség nem szerepel. A fényképeknek ebben az esetben is csak emlék-megidéző szerepe lehet, mert esztétikailag, egy be nem avatott számára, értelmezhetetlenek. Az élmény, az emlék azonban akkor is lehet személyes, ha maga az esemény kitalált és szabályozott, a hatás a befogadó gondolkodásmódjától és aktuális helyzetétől függően különbözhet, és persze sokkal differenciáltabb annál, mint amit egy fénykép el tud mondani.

A fényképezést a szegénység, a gyermekmunka látványa is megragadta vagy elborzasztotta: képein szerepelnek baksisért ácsingózó vagy a Ramesszeumnál törmeléket, Esznában hatalmas vízestömlőt cipelő apró gyerekek, illetve szere-

³⁸ ERŐDI, 1910, 124-126.

³⁹ ERŐDI, 1910, 115-116; COOK's *Handbook for Egypt, the Nile, and the Desert*, 1897, 98, 140. file:///E:/egyiptom_dok/Cook's%20tourists'%20handbook%20for%20Egypt,%20the%20Nile,%20and%20the%20Desert.%20[Electronic%20Edition].html (2019. június 2.)

³⁷ CULLER, 30-33.

pelnek falusi földművelők, a vízemelők kereket kezelő munkás, s négy képen is az Asszuán mellett lakó „Bicharienek” vagy „Félvad bennszülöttek Bicharien faluban”. (9. kép) E képek mindegyike, az ásatáson készült kivételével, frontális, csoportképszerű: az idegennek pusztán a látványát közvetíti. Még ha Sesztina Jenő közék áll is, valójában nincs köztük kapcsolat, s a turista épp úgy paradicsommadár marad a helybeliek számára, mint fordítva. Ha a látvány meg is mozgatja a fényképező szociális érzékenységét annyira, hogy megörökítse, ez nem marad több látványnál, mert, ahogy Peter Burke írja, a turista pillantása a kívülálló nézőpontja, aki senkit nem ismer, és aki nem bír felelősséggel. A turista pillantása színházi pillantás, amely a helybelieket színésszé teszi,⁴⁰ akik bemutatják, eljátsszák önmagukat.

Sesztináék fényképeit nézve feltűnhet a vizet ábrázoló vagy ahhoz kapcsolódó képek a többihez képest nagyobb száma, összesen tíz darab, ami, tekintve, hogy hajóúton vettek részt, nem is meglepő, hacsak a témák változatosságára nézve nem. Látunk kikötőt, evezősöket a fedélzeten, nílusi tájképeket, a vízben álló philae-i templomot, az asszuáni és a Kairó melletti gátat, valamint a fellahok vízemelők kerekeit. Kereshetjük-e ebben a különös érdeklődés jelét, találhatunk-e esetleg életrajzi kapcsolatot, olyan magyarázatot, amely a készítő számára természetes ok lehetett? Hiszen „a fényképezés annak nyelvét kínálja, hogy megtanuljuk jellemezni és értékelni a környezetet. A fényképezés olyan kifejezéseket kínál, amelyek segítségével visszaemlékezhetünk, értelmezhetjük, indokolhatjuk azt, hogyan és miért látogattunk el valahova.”⁴¹ Sesztináék képei a fényképezés nyelvének fogyatékos ismerete miatt nem adhatnak általános jellemzést Egyiptomról, még ha ismert látványokat ismételnék is, sokkal inkább közvetítik azt, amit számukra jelentett az ország, amiben önmagukat vélték viszsztatükröződni: a képek nem Egyiptom, nem egy turistaút, hanem éppen az ő útjuk képei, amelyek csak személyes jelentés hordoznak.

Volt-e tehát a víznek, a tájnak számukra a hely rögzítésénél több jelentése?

A hosszú, lassú, sokáig eseménytelen hajóút, amelynek Justh szerint „édes unalma” elpihenteti az idegeket, az egyhangú vidék látványával talán Sesztináéknak is az Alföldet juttatta eszébe, a tiszai tájat, mint Justhnak, akinek honvágya támadt attól, hogy „a parton pásztortűz villan fel, körülte ökörzsorda, lekuporodott pásztorok – mintha otthon lennék”. Erődi Bélát is a hazai tájra emlékeztette a Nílus vidéke: „nagyon hasonló az a magyar Alföld pusztaságához, melyen a Zagyva, Körös vagy akár a Tisza a Nilust és csatornáit helyettesíti”, amott meg – mondja – „egy gémeskút nyikorog, szakasztott mása a mi alföldi példányunknak; a beduin pedig, aki vizet merít szomjas állatjainak, mintha a mi vályogvető cigányunk volna”. Akárhogy is, Sesztina Jenő 25 évvel később a magyar parlament felsőházában, ahol a vidéki kereskedelmi és iparkamarák képviselőjében foglalt helyet, a természet- és erdővédelmi törvényjavaslat vitája során felszólalva,⁴² „mint magyar ember és mint az Alföld

⁴² Sesztina, egyik társadalmi tisztségeként, alapító tagja volt a debreceni Tisza István Tudományos Társaságnak, ahogy múzeumi barátja, Zoltai Lajos és a debreceni értelmiség jórésze, s ha máshonnan nem, e források és kapcsolatok révén értesülhetett a bátorligeti ősláp megmentéséért éppen akkor folytatott küzdelemről. A munkát a fiatal Soó Rezső vezette, akinek *A pusztuló Bátorliget* című írása 1935 januárjában jelent meg, márciusban pedig a Társaság aktuális ülésén javasolta, hogy a terület „sürgős megmentése érdekében a Társaság írjon fel az illetékes kormánytényezőkhöz”. Sesztina a két esemény között, februárban szólalt fel a parlamentben, „a Tiszántúl egyetlen természetvédelmi és madárvédelmi egyesületének vezetőjeként” is, kérésével mintegy megvalósítva a későbbi szándékot. „Tisztelettel azt vagyok bátor kérni a földművelésügyi miniszter úr ő excellenciájától – szólott Sesztina –, hogy amint tiszteletteljes felterjesztésben már kértük is és amint természetvédelmi programjában benne is van, méltóztassék a tájvédelmi szempontokat nagybecsű figyelemre méltatni; így különösen a szabolicsmegyei bátorligeti lápot, amelynek flórája és faunája egyaránt egészen különös európai ritkaság. Itt nagy nehézségekkel kell megküzdenünk és sürgős segítségre van szükség, mert ha ennek a lápnak a flórája és faunája elpusztul, ez soha többé nem lesz pótolható.” A miniszter elismerő válaszában ígéretet is tett: a láp „tényleg érdemes arra, hogy sürgősen foglalkozzunk vele, és ezt itt ünnepélyesen kilátásba is helyezem”. Két év múlva a Soó kijelölte erdőfoltokat természeti emlékké, a háború után pedig az egész megmaradt lápot természetvédelmi területté nyilvánították. Vö. BAKÓ Endre, *A debreceni Tisza István Tudományos Társaság történetéhez*, HBmL Évkönyve XI, Debrecen, 1984, 91-105.; dr. SOÓ Rezső, *A pusztuló Bátorliget*, Természettudományi Közöny, 1935. január 1-15 (1019-1020. füzet), 14-21.; b. S. R. [berei Soó Rezső], *A Tisza István Tudományos Társaság III. osztályának ülései*, Debreceni Szemle, 1935. április, 185.; *Az országgyűlés felsőházának 70. ülés-*

⁴⁰ Peter BURKE, *Útmutatás az utazástörténet számára*, Korall 26 (2007. november), 17.

⁴¹ CRAWSHAW – URRY, 72.

szülöttje”, ezt a hajóutat idézte fel, s hasonló képekkel.

„... engedtessek meg nekem, hogy mint vérbeli tiszántúli, én a Tiszántúlról szóljak. A múlt ősszel a földművelésügyi miniszter úr ő nagyméltóságának elődje, Kállay Miklós Ő excellenciája egy tiszai hajóutat rendezett, amelyen a Felsőház igen t. tagjai igen nagy számban vettek részt. Elbámulva és elálmélkodva indultunk hajóutunkra Tokajból, a Tisza és a Bodrog összefolyásától egy szép, igazi magyar őszi reggelen, kékes napsugárban, hogy körülhajózva a tokaji hegyet és a háttérben látva a csodálatos kortinát alkotó Sátorhegyek szilüettjeit, élvezzük azt a látványt, amelyet addig másoknak, mint a Máramarosból leúszó tutajosoknak élvezni alkalmuk és lehetőségük nem volt. Olyan csodálatos szép volt ez a látvány a kanyargó Tiszán [...], azok a hatalmas füzek és füzesberkek, valóságos fűz- és nyárfaerdők, a rezgő ezüstnyárfák és a hatalmas kanadai nyárfák, amelyek ott a Tisza két partját szegélyezték, hogy elragadtatással nézte az egész hajózó társaság ezt a csodálatosan elragadó, isteni kegyelem által alkotott gyönyörű magyar tájat. Nekem az jutott eszembe, hogy annakidején, a háború előtt alkalmam volt Egyiptomban járni és ott a Cook-féle vállalatnak tutajrendszerű gőzhajójával tettük meg az utat felfelé a kataraktáig. Elgondoltam, hogy tekintve a Tisza felső folyásának rendkívüli sekélységet és azokat a nagy költségeket, amelyeket ennek a folyammedernek a gőzhajózás számára való rendbehozatala és kimélyítése igényel, nem lehetne-e valamiképpen odahatni, hogy az amúgyis magas szubvencióval ellátott Magyar Folyam- és Tengerhajózási R.-T. gondoskodjék ilyen kisebbszerű, tutajyszerű kis motoros hajókról, amelyek nyáron az idegenforgalom szolgálatában rendelkezésére állának a hajózni és ezt a vidéket megismerni kívánó közönségnek. Én nem ismerem idevonatkozólag a lehetőségeket [...], de azt hiszem, hogy ez az út is egyike volna azoknak, amelyek révén az idegenforgalmat szélesbítjük, bővítjük és a magyar hon ismeretét terjesztjük.”⁴³

se, 1935. évi február hó 15-én, pénteken, in Felsőházi napló, 1931. III. kötet, Budapest, 1935. 514-518.

⁴³ Az országgyűlés felsőházának 70. ülése, i. m. 515.

A Níluson készült tájképek nagyobb száma talán értelmet nyer e visszacsatolással: Sesztinát, a természet szerete mellett, turistaútján is az érdekelte, ami átültethető, megvalósítható itthon is, még ha akkor talán nem is gondolt minderre hasznosítható tapasztalatként.

Végző soron azonban, abból, hogy a képek alapján Sesztinák utazásuk alatt végig passzív turistaként viselkedtek, akik azt tették és azt látták, amit kijelöltek a számukra, következtethetünk-e arra, hogy mindez ne lett volna számukra éppolyan kaland, mintha felfedezőik lettek volna? Hiszen valójában azok voltak, önmaguk számára felfedeztek egy ismeretlen világot, amely, ha látványában már ismerős volt is, a tapasztalás közvetlensége által sajátjukká lett. A pár soros beszámoló szerint az út mindkettejük számára felejthetetlenül szép volt, és ebben nincs is okunk kételkedni, hiszen nyaralni mentek, fizetett, luxusminőségű turistaútra, ahol minden bizonnyal azt kapták, amit vártak.

Az egyiptomi út abból a szempontból is hasznára válhatott Sesztina Jenőnek, hogy hazatérte után szinte azonnal, március 27-én, mint világlátott, a művészeteket ismerő és szerető embert, bevásárolták a városi múzeumi bizottságba, s a múzeum támogatását ettől fogva az egyik legfontosabb feladatának tekintette; a családi visszaemlékezés szerint a Sesztina üzletben afféle „esti irodai kaszinó” is működött: ott beszéltek meg Zoltai Lajossal a múzeum ügyeit. Sesztina később nemcsak Déri Frigyes meggyőzésében játszott fontos szerepet, de jelentős anyagi hozzájárulással gondoskodott arról is, hogy a felszámolt Fűvészkert helyett újat nyithasson a város az egyetem mellett – ami nyilvánvalóan nem csak a múzeumi telek kijelölésének nehezen megszületett döntése feletti örömeinek tudható be, ahogy Zoltai gondolta.⁴⁴

⁴⁴ NAGYBÁKAY Antal Zelmós, *Egy negyedszázados barátság története*, A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1988, Debrecen, 1990, 387.; NAGYBÁKAY Antal Zelmós, *Múzeumpártolás a század elején*, in Gazda László szerk., *A Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai*, Debrecen, 1990, 53-58.; Zoltai Lajos levele a Néprajzi osztálynak, 1923. május 28., Néprajzi Múzeum Irattára, 62/1923

AZ UTAZÁSRÓL

Az utazásról beszámoló pár soros feljegyzés és Sesztina parlamenti beszéde is említi a „Cook-féle gőzhajót” amivel a házaspár a Níluson utazott. Ebből kiindulva, egy korabeli Cook-útikönyv segítségével megpróbálom rekonstruálni az út eseménytörténetét és helyszíneit, a fényképekkel párhuzamba állítva. Mindezt kiegészítem az Erődi Béla útleírásából nyert információkkal is, aki 1910-ben adta ki 1896-os, hozzájuk hasonló módon megtett egyiptomi útvjáról írt könyvének átdolgozott kiadását; hasonló körülményekkel találkozhatott tehát, mint ők.

A keleti utazás legalkalmasabb idejének Cook cége a téli szezont javasolta, novembertől márciusig Egyiptomban, márciustól májusig pedig Palesztinában, mert tavasszal a Nílus vize olyannyira lepad, hogy hajózásra alkalmatlanná válik. Az emlékezés Sesztinának egy hónapos egyiptomi útvjáról beszél, de az nem tudható, hogy ez az ott-tartózkodás ideje-e vagy beleszámít az oda- és visszaút is. A képek dátumozása alapján talán az utóbbi valószínű, mert eszerint február 16-án Kairóban voltak, 26-án Asszuánban, márciusban pedig már a visszaúton, Szmirnában (és 27-én bizonyosan Debrecenben). Ha tehát mondjuk február 10-én szálltak hajóra Triesztben, s a görög partok mellett hajózva, egy hét alatt értek Alexandriába, majd három napot töltve Kairóban, február 19-én indultak el a Níluson, úgy két hét múlva, március 4-én értek Asszuánba illetve Philae szigetére, ami a Cook-útikönyvben meghatározott útiterv szerint is éppen a 14. nap. A gőzhajó ezután visszafordul, és hat nap alatt éri el ismét Kairót – ha visszafelé is a hajón mentek, március 10-én érhetek vissza, ám ők valószínűleg gyorsabban, vonattal teheték meg az utat, mert aztán a hazafelé tartó hajóúton kiszálltak Szmirnában és bejárták a várost, majd felkeresték Konstantinápolyt is, „amelynek megtekintése külön élmény volt”, s onnan vasúton utaztak haza – így 10-12-e körül már otthon lehettek. Az utazásnak azonban nem ez lehetett az egyetlen módja.

Thomas Cook utazási vállalata 1909-ben már az egész világot behálózta, de a kortárs vélemény szerint „Egyiptomnak ő volt a korlátlan királya,

aki hadiflottájával megnyerte a nílusi csatát”.⁴⁵ Különböző szolgáltatásokat nyújtó hajói közül minden társadalmi osztály választhatott a pénztárcájának megfelelőt. „Gyors gőzösök, berendezve a legnagyobb kényelemmel, villamos világítással, közlekednek szüntelenül Kairó és Asszuán között. Hét elsőosztályú gőzös, négy postahajó, egy gőz- és több vitorlás dahabijéből áll Cook hajórajja.” Az elsőosztályú, nagy gőzösök akár 60 személyt is tudnak szállítani, a postaszolgálatot teljesítő hajók „szintén elvállalnak utasokat, szerényebb feltételek mellett” és az út során sem érintenek minden állomást, így gyorsabban haladnak, végül „kisebb csoportoknak, egyes családoknak, vadásztársaságoknak igen alkalmas a Nitocris gőzdahabije, melyen kívül még hat elsőrangú dahabijével is rendelkezik a cég” – tudjuk meg a Cook-katalógust kijegyzetelő Erődi Bélától. „Az utazó Kairóban a Cook-cég irodájában lefizeti az útiköltséget, melynek fejében utazik hajón, vasúton, kap a hajón és a vendéglőben teljes ellátást, kalauzolást és bele van értve még a borraival is. Ezentúl egyébre sincs gondja, csak arra, hogy lásson, élvezzen. A cég nagy vendéglője Luxorban, Karnakban olyan kényelemmel van berendezve, mint bármely európai nagy város szállodája.”⁴⁶ Azokat, akik előzőleg, otthon szerződtek a Cook-kal, már az alexandriai kikötőben várja a cég megbízottja, hogy elkalauzolja őket a városban.⁴⁷ Cook útikönyve nem ajánlja a magányos utazást az ország szokásaival és nyelvével idegenek számára, így utasai minden lépését előre beosztja, megtervezi és képzett vezetők felügyelete alá helyezi.

Az utas Alexandriától Kairóig a Nílus deltáján átvezető útvonalon vonatozik végig, mintegy fél nap alatt téve meg az utat. Kairóban, a szállodában való elhelyezés után, a cég vezetett kirándulásokat biztosít utasai számára a következő nílusi hajó indulásáig, amelynek időpontját szabadon választhatják meg, tekintve, hogy az, típusától függően, hetente egyszer vagy kétszer indul. Sesztinának Kairóban töltött napjaik alatt, fényképek alapján, a külvárosba tett, már említett kiránduláson kívül, kocsit fogadva megnézték a

⁴⁵ *The Nile Cruise*, i. m.

⁴⁶ ERŐDI, 1910, 191-192.; *COOK's Handbook*, i. m. 13-14.

⁴⁷ ERŐDI, 1910, 54., MOCSÁRYNÉ, 8.

mamelukok sírjait a Fellegvárban, vonaton mentek a „Barrage”-hoz, a francia mérnökök által épített nílusi gáthoz, kikocsiztak Heliopolisba, ahol ellátogattak a minden útleírásban szereplő struccfarmra és lefényképeztek egy kaktusz-sövényt (és nyilván látták az ottani egyetlen obeliszket is, de azt nem fényképezték le). Szintén kocsin és vezetővel nagyobb utat tettek Gízába és Memphiszbe (ahol a pálmaerdőt örökítették meg). Az egyiptomi fényképek mintegy harmada készült ez alatt a pár nap alatt, de korántsem biztos, hogy minden felkeresett helyszínen.

Ezután kezdődött a két hetes nílusi út, amelyet ők valószínűleg postahajóval vagy a kisebb, családi gőzhajóval tettek meg. Ez utóbbit az teszi valószínűbbé, hogy a képeken más turisták rajtuk kívül nem tűnnek fel, csak arab vezetőjük kíséri őket. Cook könyvének napokra lebontott útiterve szerint a Kairótól Thébáig tartó hajóút egy hetet vesz igénybe. Ha így utaztak, menet közben látniuk kellett Szakkarát, a Szerapeumot, Beni Szuef városát, a kopt kolostort Gebel el-Teir-ben, a sziklasírokat Beni Hasszánban, Felső-Egyiptom fővárosát, Assziutot és Girgét, illetve Abüdosz és Dendera templomát, hogy végül a hetedik napon, „naplemente előtt”, megérkezzenek Luxorba. Miután azonban ezekről a helyekről nincsenek fényképek, vagy azt kell feltételeznünk, hogy Csanak Margit a magával vitt szárazlemezeket Thébára tartogatta, ezért egy hétig nem vette elő a gépét, vagy pedig a hajózást eleve Thébában kezdték, és odáig vonattal jutottak el. A Medinet Habuban készült kép pozitívjának verzőjára írt dátum – február 19. – ezt a feltételezést is alátámaszthatja: a 14 nap így is kijöhet március elejéig.

Akárhogy is, Csanak Margit első képét Luxorról alkonyatkor készítette, egy hajó fedélzetéről, és képeinek harmadát, 25 képet vett fel Thébában: Karnakban, Luxorban, a „Sphinx-allee”-nál, a Ramesszeumnál, Medinet Habuban, a Memnon-kolosszusoknál, a királynék völgyében és Hatsepszut Deir-el-Bahari templománál. A hajó akár három napig is állhatott itt, s ők minden nap számárhátra vagy landauerre ülve, egyik nap az élők, másik nap a holtak városát fedezhették fel. Megnézhették itt a környező falvakat és a látogatható királtságokat is; a luxushajó utasainak az egyik sírban szolgálták fel az ebédet

– őket azonban valószínűleg nem részesítették ebben az örömben. (11. kép)

Luxorból továbbhajózva, négy óra múlva kikötöttek Esznában, ahol megörökítették „a csak belül kiásott” templomot és a már említett „utcai csődületet” a vízhordó gyerekekkel, majd újabb négy óra utazás után Edfuban két kép készült a Hórusz templom bejáratáról. Asszuánba érve bizonyosan ők is rögtön átcsónakáztak Elephantiné szigetére, és távolabb megtekinthették az ókori gránitbányát, amelyben az obeliszkeknek való követ fejtették. Asszuánban valószínűleg több napot töltöttek, miközben kis vitorlással áthajóztak Philae szigetére, s képeket készítettek a gát által felszorított vízben álló (és azóta már egy másik szigetre áttelepített) Ízisz templomról és „az ugynevezett Pharaó ágyáról” vagyis a Traianus-kioszkról, a gátról és a tájról. (12-13. kép) Ha vállalták, „saját költségekre és kockázatokra” ők is átkelhetek és vissza a kataraktán, a zuhatagon, „nyolcvezős csolnakkal”. „Assuan mellett van a szudániaknak egy érdekes telepök hatszáz lélekkel. Néhány egyenes utcában, pálmalevelekkel fedett kis házakban laknak, melynek küszöbén üldögéltek családostul” – írja Mocsáryné,⁴⁸ s ez lehetett az a hely, amely Sesztináék figyelmét is annyira megragadta, hogy öt képet készítettek róla. Hogy továbbmentek-e a nagy kataraktáig, Abu Szimbelig, Vádi-Halfáig, ami ismét egy hetet vett volna igénybe, azt csak feltételezhetjük, az idejükbe esetleg belefért volna, de sem itt, sem a visszaúton nem készültek fényképek, így nem tudhatjuk, mivel utaztak vissza Kairóba: ha hajóval, akkor a kataraktához biztos nem mentek el.

A maradék három lemezt a hazafelé tartó úton az alexandriai kikötőre és Szmirnára szánta a fényképész. Az utolsó felvételt szép szimbólumnak is láthatjuk: a sziklafal hasítékában feltároló táj az élete egy szakaszát az utazással lezáró Sesztina Jenő jóvendőjének távlatait idézi elénk, amely felé bizakodva indulhatott. (14. kép)

⁴⁸ MOCSÁRYNÉ, 39.

(1. kép)

(2. kép)

(3. kép)

(4. kép)

(5. kép)

(6. kép)

(7. kép)

(8. kép)

(9. kép)

(10. kép)

(11. kép)

(12. kép)

(13. kép)

(14. kép)

**THOMAS COOK & SON'S
NILE FLOTILLA.**

Cook's Steam Dahabeah
"NITOCRIS"
(For a Private Family).

Cook's New First Class Dahabeahs
"OSIRIS," "HORUS," "ISIS,"
"HATHOR," "NEPHTIS,"
"AMMON-RA".

Cook's First Class Tourist Steamers
"RAMESES," AND
"RAMESES THE GREAT."

Cook's Mail Steamers
"CLEOPATRA," "NEFERT-ARI,"
"AMENARTAS," AND "HATASOO."

Cook's First Class Tourist Steamers
"TEWFIK," "PRINCE ABBAS,"
AND "PRINCE MOHAMMED-ALI"

CHIEF OFFICE: LUDGATE CIRCUS, LONDON

Cook hajóraja a századfordulón

Aranyi Fruzsina

A MÚZEUMOK KÍNÁLATÁNAK MEGJELENÉSE A PEDAGÓGUSOK FÓKUSZÁBAN

BEVEZETÉS

Manapság a múzeumok, mint non-formális oktatási színterek, igyekeznek kínálataikat az iskolák igényeire szabni. Egyre több múzeum ismerte fel a múzeumpedagógia fontosságát, és pedagógus vagy szakirányú múzeumpedagógiai szaktanácsadó végzettségű kolléga segítségével adaptálja a kiállításokat a diákok számára. Az ő feladatuk ugyanis, hogy a múzeumok ne zárkózzanak be a tudomány fellegvárába, hanem nyissanak a különböző generációk felé.

Magyarországon az Oktatási Minisztérium nyilvántartásába több mint 900 különböző muzeális intézmény van bejegyezve. (Bereczki, 2009) Így a pedagógusok akár csak a szűkebb környezetükben, iskolájukhoz közel eső helyszíneken is több muzeális intézmény közül válogathatnak. De vajon ismerik-e az egyes múzeumok kínálatát, és tisztában vannak-e a számos lehetőséggel, melyet a múzeumok tartogatnak a diákok számára, vagy a múzeumok kínálatának jelentős része rejtve marad a pedagógusok előtt?

A MÚZEUMOK PEDAGÓGIAI TÖREKVÉSEI

Az ICOM 2004-ben megfogalmazott etikai kódexe nyomán „A múzeum profitra nem törekvő, a társadalom és fejlődése szolgálatában álló, a köz számára nyitott állandó intézmény, amely az emberek és környezetük anyagi és szellemi bizonyítékait gyűjti, megőrzi, kutatja, közvetíti és kiállítja tudományos, közművelődési és szórakoztató céllal”. (ICOM, 2004) Magyarországon az 1997. évi CXL. törvény határozza meg a múzeumok jogállását. A törvény a múzeumot úgy határozza meg, mint „a kulturális javak tudományosan rendszerezett gyűjteményeiből álló” muzeális intézményt, „amely a kulturális javakat és a szellemi kulturális örökség elemeit tudományos, örökségvédelmi, oktatási és ismeretátadási céllal gyűjti, megőrzi, feldolgozza, kutatja, kiállítja, továbbá egyéb formában közzéteszi”. (CXL. törvény, 1997) Vagyis a múzeumok rendkívül változatos feladatköreinek egyike az oktató, nevelő munka. A szakirányú végzettséggel rendelkező múzeumi szakemberek a múzeum kiállításait az óvodásoktól egészen a felnőttekig a korosztályi sajátosságok figyelembevételével interpretálják a látogatóknak. A legszélesebb réteg, amit meg tudnak szólítani, az iskolás korosztály. Velük, mint potenciális látogatóval akkor számolhat a múzeum, ha el tudja érni, meg tudja szólítani a pedagógusokat.

A múzeumok és az iskolák kapcsolata sajnos sok esetben kimerül abban, hogy a pedagógusok, előzetes szervezés nélkül, az osztálykirándulások során elviszik az osztályukat a múzeumba. Az így létrejött múzeumlátogatás azonban meg sem közelíti azt az élményt, amit egy-egy, szervezett keretek között zajló múzeumpedagógiai foglalkozás nyújthat a diákoknak. A múzeumi környezetben zajló tanulás alapja a kiállítás, ami tartalmazza azokat az ismereteket, új információkat, amik kiegészíthetik a formális ismeretszerzést. (Csesznák, 2009) A múzeumpedagógusok kínálataikat, összhangban a múzeumuk gyűjteményi anyagával, a korosztályi sajátosságok figyelembevételével a kerettantervhez illesztik, hogy a pedagógusok

a lehető legnagyobb mértékben kihasználhassák a múzeumok nyújtotta lehetőségeket az oktatásban. Ehhez szükséges az iskolák és a múzeumok közötti folyamatos párbeszéd megléte, hogy a pedagógusok már augusztusban, egy-egy új iskolai tanév kezdetén tervezni tudják a múzeumlátogatást, akár szaktárgyi óra keretében, egy-egy témához kapcsolódóan. Ám ehhez az kell, hogy a múzeumokra ne csupán a kulturált szabadidő-eltöltés terepeként tekintsenek. (Tóthné, 2009)

INFORMÁCIÓSZERZÉS A KIÁLLÍTÓTÉRREN

A kiállításban a tárgyak az elsődleges információhordozók. A kiállításrendezés korábbi gyakorlata szerint, az installáció részeként a térben elhelyezett szöveges tablók alkották a fő értelmezési közeget. Mára a tablók szerepe visszahúzódóban van. A látogatók nem szívesen olvasnak hosszú szövegeket, egyre inkább a gyors információszerzés dominál. Így a múzeumok szívesen élnek a technikai eszközök használatával, például szívesen használnak ismeretterjesztő kisfilmeket, de gyakoriak a kiállításokban az olyan elemek is, melyek a látogatót a passzív befogadás helyett cselekvésre ösztönzik.

Minden kiállításnak megvan a maga látogatói célközönsége. A múzeumpedagógus feladata az, hogy ezt a célközönséget a lehető legtágabban értelmezze, és a kiállítást a legkülönbözőbb rétegek számára értelmezhetővé és élvezhetővé tegye. Ha munkáját a tanítási-tanulási folyamatba szervesen beágyazva folytathatja, sokkal hatékonyabb tanulási folyamat valósulhat meg. Ennek előfeltétele, hogy a csoportot a múzeumba hozó pedagógus előkészítse és lezárja a múzeumi látogatást. (Csesznák, 2009)

Így, ebben a hármas tagolásban, az alábbi módon valósulhat meg optimálisan a tanítási-tanulási folyamat, formális és non-formális oktatási környezetbe ágyazottan.

Az iskolában a pedagógus felkelti a diákok figyelmét a téma iránt, motiválja őket. Informálja a diákokat a projekttel elérni kívánt célról, majd közösen felidézik a témáról az előzetes ismereteket. A múzeumban a múzeumpedagógus olyan jelenségeket mutat be, melyek valamilyen új ismeretet hordoznak a diákok számára. Közösen elemzik a vonatkozó tényeket és jelenségeket, majd megtörténik az új információk rendszerezése és rögzítése. Az iskolában a pedagógus segítségével a csoport következtetést von le a látottak alapján és szabályokat alkot. Ezt követően a tanult ismereteket alkalmazza, végül sor kerül az egyes diákok teljesítményének mérésére és az értékelésre. (Csesznák, 2009)

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

Kutatásunk helyi alap kutatás. Célja a pedagógusok múzeumhasználati szokásainak feltérképezése, egy nagy volumenű országos kutatás előkészítése. További célunk volt feltérképezni az iskolák és a múzeumok közötti kommunikációt és az együttműködés fokozatait és módjait.

Hipotéziseink: a pedagógusok a formális oktatást kiegészítik múzeumi környezetben zajló non-formális oktatással, illetve a pedagógusok ismerik a helyi múzeumok kínálatát.

Kutatásunk során papír alapú kérdőívet alkalmaztunk. A kérdőív összeállításakor nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy a kitöltése ne haladja meg a 10-15 percet, ugyanakkor minél több releváns információt szerezzünk. Független változóként jelent meg a kutatásban a nem, a kor, a tanítással töltött évek száma, a szakok, és az, hogy a szaktanár egyben osztályfőnök-e.

Vizsgálatunk alanyai egy olyan múzeumpedagógiai program résztvevői voltak, melyre egy egész is-

kola bejelentkezett, így nemcsak általános múzeumlátogatási szokásokra nyílt alkalmunk a kérdőívben rákérdezni, hanem egy konkrét foglalkozás kapcsán is kíváncsiak voltunk a pedagógusok véleményére.

A kérdések összeállításakor a változatosságra törekedtünk, hogy az adatközlők ne hagyják félbe a kitöltést. Gondot fordítottunk ellenőrző kérdések beiktatására is, valamint úgy állítottuk fel a kérdések sorrendjét, hogy a sok energiát igénylő kérdést a kérdőív végére tettük.

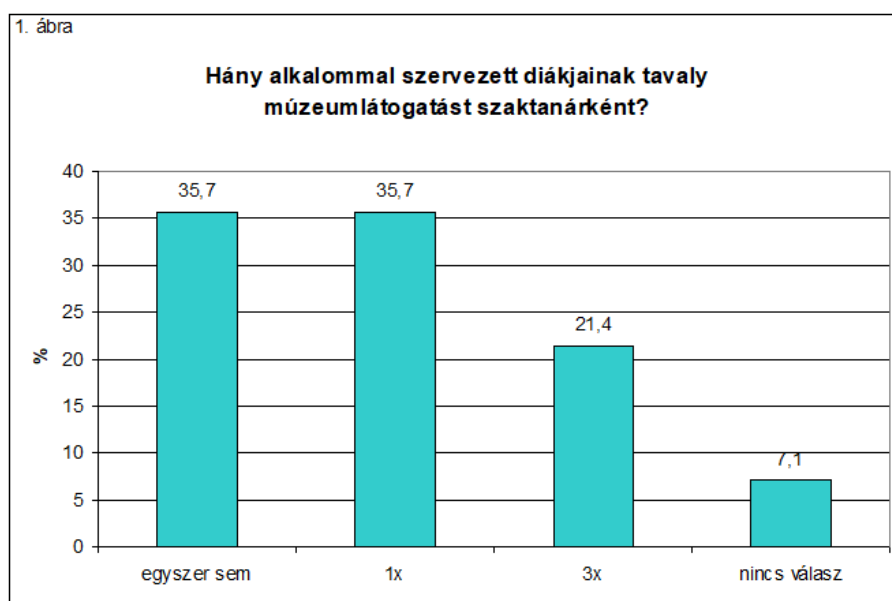
A próbakitöltést szintén általános iskolában tanító pedagógusok körében egy 5 fős mintán végeztük el. A módosításokat követően eljuttattuk a kérdőíveket a vizsgálatban résztvevő általános iskolának.

AZ ADATKÖZLŐK BEMUTATÁSA

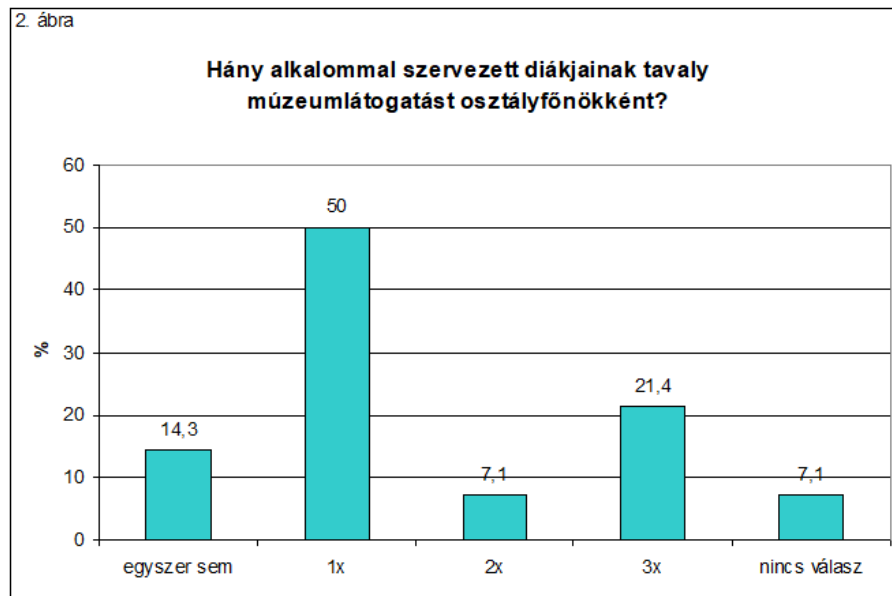
A vizsgált intézményben 39 pedagógus tanít, ebből 20-an kísérték el az osztályokat a foglalkozásra. Az iskolában 5 férfi pedagógus tanít, így nem kirívó, hogy a mintában 100%-os a nők aránya.

A vizsgált intézmény szerepel a HVG az ország 100 legjobb iskoláját rangsorba szedő listájában, tehát elitnek tartott, megyeszékhelyen működő általános iskola. Így feltételezésünk szerint a tanári kar komoly gondot fordít nemcsak a formális nevelésre, hanem a non-formális színterek megismertetésére is. Mindemellett feltételezzük azt is, hogy a szülők is támogatják, hogy gyermekeik megismerjék a településen működő kultúráközvetítő helyszíneket, és ezek meglátogatása nem okoz komoly anyagi megterhelést számukra.

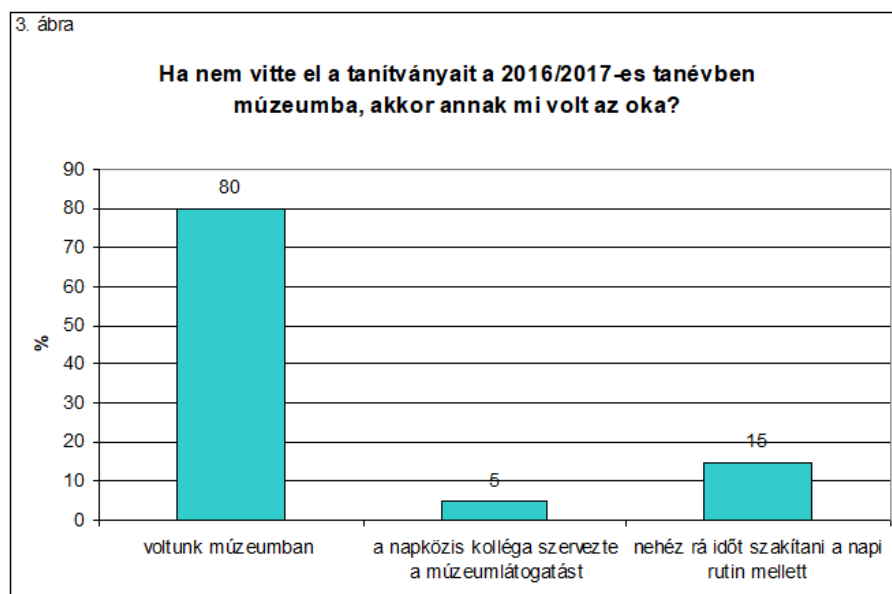
A legfiatalabb pedagógus 33 éves, a legidősebb 61. A 30-as éveikben 2-en, a 40-es éveikben 6-an, az 50-es éveikben szintén 6-an, és a 60-as éveikben egy pedagógus jár. Ebből láthatjuk, hogy az iskola tanári kara előregedő. Az életkori átlag 51 év. Ebből adódóan a vizsgált pedagógusok nagy szakmai gyakorlattal rendelkeznek. Minimum 10, maximum 37 éve (átlagban 25 éve) vannak a pedagógus pályán, így szakmailag komolyan megalapozott válaszokkal szolgálhattak a vizsgált területről. A válaszadók 65%-a osztályfőnök, 35%-a szaktanár.

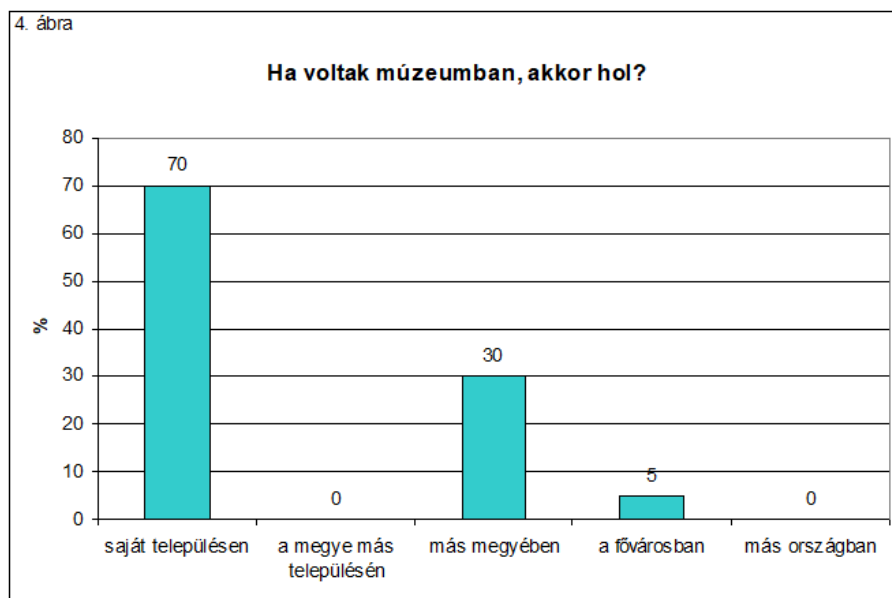
Az adatok alapján azt láthatjuk, hogy a válaszadók jó 35%-a egyszer sem, vagy csak egyszer szervezett az elmúlt évben a diákjainak múzeumlátogatást. A válaszadók csupán 20%-a vitte a diákokat háromszor, azaz visszatérő módon a múzeumba. (1. ábra)

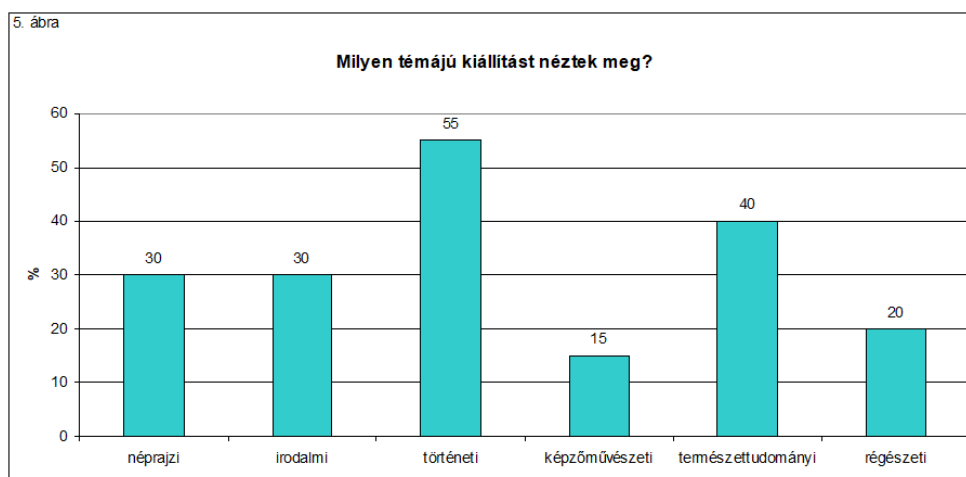
Osztályfőnökként a pedagógusok 50%-a vitte legalább egyszer, 8%-a kétszer, és 20%-a háromszor vitte a diákjait múzeumba. Az előző grafikkal összehasonlítva az látszik, hogy az osztályfőnökök jelentősen nagyobb arányban viszik a diákokat múzeumba legalább egy alkalommal. Azonban a rendszereséget mutató évi háromszori múzeumlátogatás mértéke nem nőtt. Pedig a rendszeres múzeumlátogatás alkalmával lenne lehetőség a fejlesztő múzeumpedagógiai foglalkozásokra. A kérdőívre adott válaszokból nem derül ki, hogy az egy éven belüli többszöri múzeumlátogatás egyazon múzeumba vonatkozik-e, vagy különböző múzeumlátogatásokat takar. Ahogy az sem, hogy a múzeumlátogatás egyben foglalkozáson való részvétellel is párosult-e. Egy ismételt vizsgálat feladata lehetne ezt is feltérképezni, mert akkor választ kaphatnánk arra a kérdésre is, hogy az osztályfőnökök és a szaktanárok igényelnének-e egy komplex múzeumpedagógiai foglalkozássorozatot. (2. ábra)

Az 1. ábrán láthatjuk, hogy a válaszadók jó 35%-a egyszer sem szervezett az elmúlt évben a diákjainak múzeumlátogatást. Ezzel szemben a 3. ábrán az látható, hogy a pedagógusok 80%-a elvitte a tanítványait az elmúlt évben múzeumba. Az ellentmondás abból adódhat, hogy a tanárok úgy érzik, évente legalább egyszer el kell vinniük a diákjaikat a múzeumba, és nem szívesen nyilatkoznak arról, hogy mi gátolta meg őket ebben. (3. ábra)

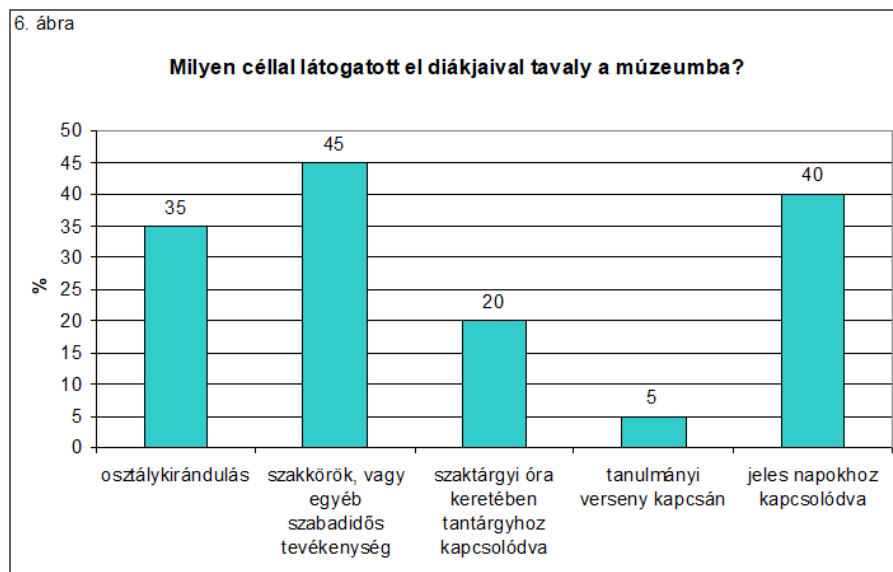
A vizsgált intézmény megyeszékhelyen található. Valószínűleg ezért voltak vonzóak számukra a saját településen túl más megyék illetve a főváros múzeumai, szemben a megye egyéb településein található múzeumokkal. Láthatjuk, hogy 70%-os arányban a saját településük múzeumaiba látogattak el, és nem jelentkeztek olyan programba, ami lehetővé tette volna a határon túl magyar lakta települések múzeumaik meglátogatását. (4. ábra)

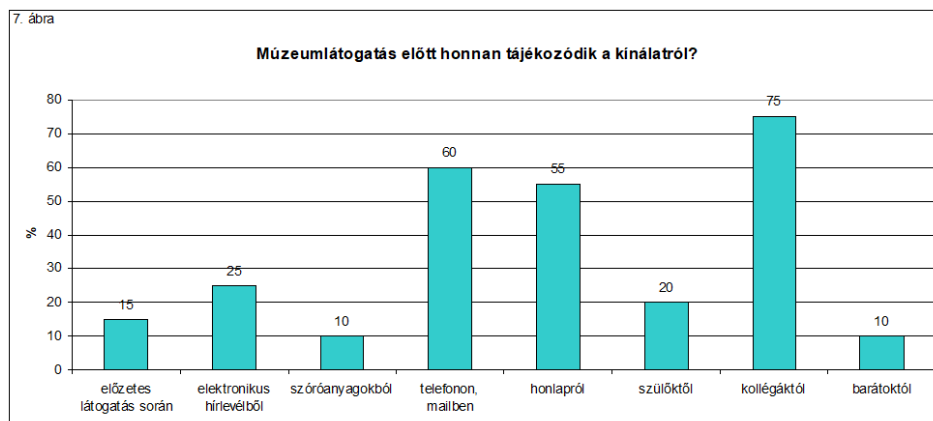
A válaszokból az tűni ki, hogy a pedagógusok legnagyobb arányban, 55%-ban történelmi témájú kiállításokat látogatnak. Ez vagy azért van, mert a történelemtanárok elkötelezettek a non-formális nevelési szintek látogatása mellett, vagy azért, mert a pedagógusok zömmel a történelem tantárgyhoz kapcsolhatónak tartják a múzeumok kiállításait. A válaszadók 40%-a választotta a természettudományi

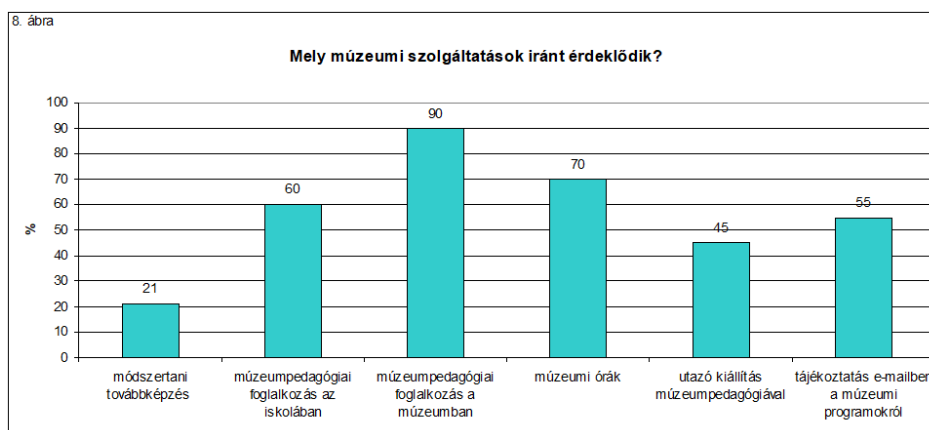
kiállításokat, ezt követik az irodalmi és a néprajzi kiállítások 30%-kal. Az irodalmi kiállítások alacsony látogatottsága több szempontból is meglepő. Egyrészt a magas heti óraszám lehetővé tenné a pedagógusok számára a múzumlátogatás tervezését a tanév során, másrészt a vizsgált megyeszékhely komoly irodalomtörténeti gyűjteménnyel rendelkezik, melynek anyaga jól illeszkedik a kerettantervekhez. Valószínűleg maguk a magyar nyelv és irodalom tanárok sem tudják, hogy milyen sokszínű gyűjteményi anyag található az irodalmi kiállításban. Meglepő a képzőművészeti témájú kiállítások alacsony látogatottsága is, hiszen a vizsgált megyeszékhely múzeumaiban több ilyen jellegű kiállítás is található, melyek anyagai a rajz és vizuális kultúra szakos pedagógusok számára jól használhatóak lennének. (5. ábra)

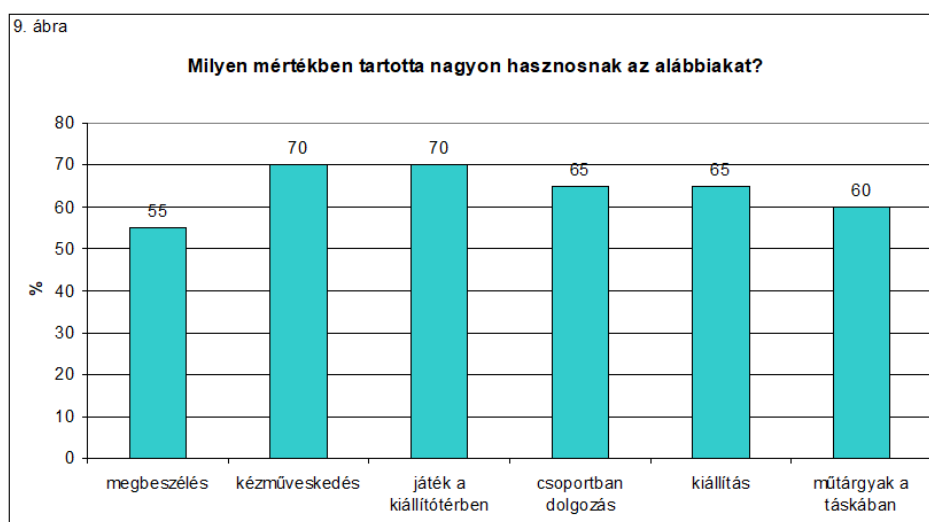
A válaszokból azt láthatjuk, hogy a pedagógusok zömmel szakkörök vagy egyéb szabadidős tevékenységek során hozták el diákjaikat a múzeumba (44%), 40%-ban jeles napokhoz kapcsolódóan, 35%-ban osztálykirándulás alkalmával és csak 20%-ban szaktárgyi óra keretében tantárgyhoz kapcsolódóan. Tehát a grafikon alapján azt láthatjuk, hogy a pedagógusok előszeretettel gondolnak a múzeumra, mint non-formális oktatási helyszínre, ahol szabadidős tevékenység folytatható. Meglepő azonban, hogy a pedagógusok szaktárgyi óra keretében, tantárgyhoz kapcsolódóan, csupán 20%-ban választják a múzeumot, pedig az ott folyó múzeumpedagógiai munka teljes mértékben a kerettantervekhez illeszkedve alakul ki. (6. ábra)

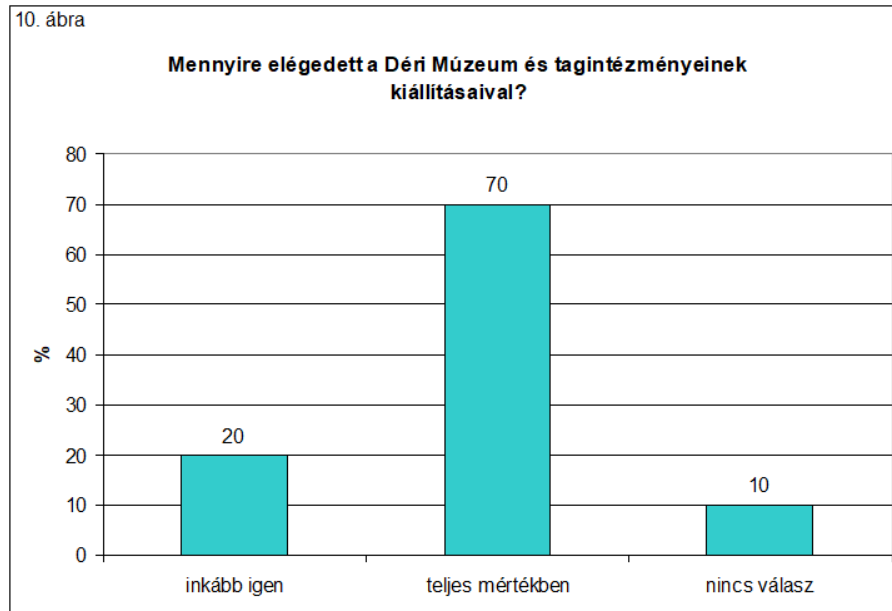
A megkérdezett pedagógusok zöme, 75%-a a kollégáitól tájékozik a múzeumok kínálatáról. 60%-ban telefonon vagy e-mailben keresik meg a múzeum dolgozóit, 55%-ban pedig a múzeum honlapjáról tájékoznak. Így a múzeumoknak különös gondot kellene fordítaniuk a honlapjuk aktualizálására. A válaszokból az látszik, hogy egy adott alkalom kapcsán kíváncsiak a pedagógusok a múzeum kínálatára, és arról is olyan csatornákon tájékoznak, ahonnan gyorsan szerezhetnek megbízható tudást. Az elektronikus hírlevélből csupán a pedagógusok 25%-a tájékozik, pedig az egy olyan megbízható forrás, ami előre ajánlja a múzeumi kínálatot. (7. ábra)

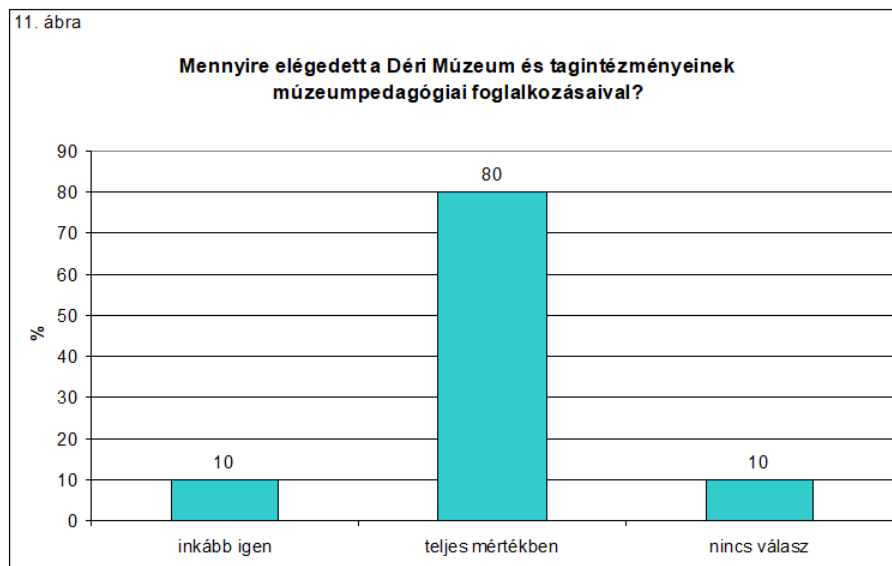
A pedagógusok legkevésbé a múzeumhasználati módszertani továbbképzés iránt érdeklődtek. Ezt követően az utazó kiállítások iránt. Leginkább a múzeumpedagógiai foglalkozások keltették fel az érdeklődésüket. A kutatás azonban nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy ez azért van-e, mert a múzeumi szakemberek és a pedagógusok más nyelvet beszélnek, azaz pontosabb fogalom meghatározásra van szükség, amivel a múzeumok rávilágíthatnak a különböző szolgáltatásaik tartalmára. Azt feltételezzük, hogy a megkérdezettek vélhetően mást értettek az utazó kiállítás fogalma alatt, nem az iskolába elvitt múzeumi kiállítást, amihez múzeumpedagógiai foglalkozás is társul. A múzeumhasználati módszertani továbbképzés esetében is azt feltételezzük, hogy mást értenek alatta a két területről származó szakemberek, ami alátámasztja a módszertani továbbképzés szükségszerűségét. (8. ábra)

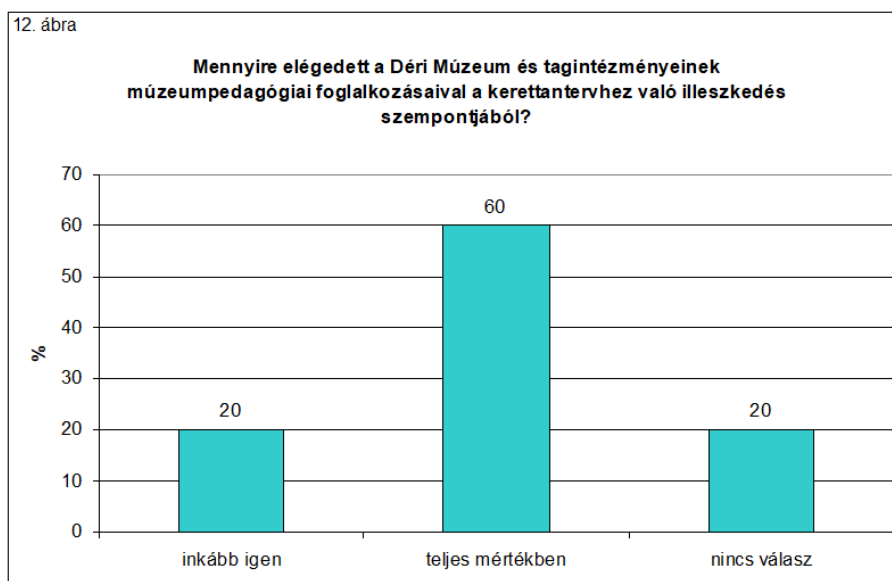
A válaszokból azt láthatjuk, hogy a pedagógusok a konkrét foglalkozás egyes elemeivel 55%-70% közötti mértékben voltak elégedettek. A megbeszéléssel a legkevésbé, 55%-ban, 60%-ban a foglalkozásba plusz tartalomként beemelt, a kiállításban eredendően nem látható eredeti műtárgyakkal, majd hasonló mértékben, 65%-ban a kiállítással és a csoportmunkával, végül szintén hasonló mértékben, 70%-ban a kézműveskedéssel, a kiállítótérben zajló játékkal. (9. ábra)

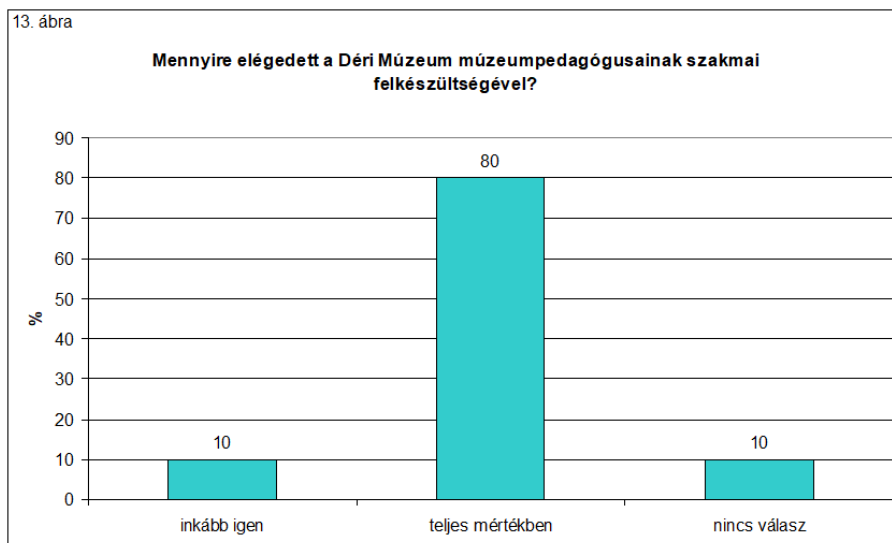
A megkérdezett pedagógusok a Déri Múzeum és tagintézményeinek kiállításaival 70%-ban teljes mértékben, 20%-ban inkább elégedettek. További vizsgálódások célja lehetne kideríteni hogy hogyan lehetne a kiállításokat még nagyobb mértékben a pedagógusok számára vonzóvá tenni. (10. ábra)

A megkérdezett pedagógusok a Déri Múzeum és tagintézményeinek múzeumpedagógiai foglalkozásaival 80%-ban teljes mértékben, 10%-ban inkább elégedettek. Azt láthatjuk, hogy szemben a kiállításokkal (70%-os elégedettség), a múzeumpedagógiai foglalkozások még vonzóbbak a pedagógusok számára, így ez a múzeumi szolgáltatás népszerűbbé tudja tenni a kiállításokat a pedagógusok részére. (11. ábra)

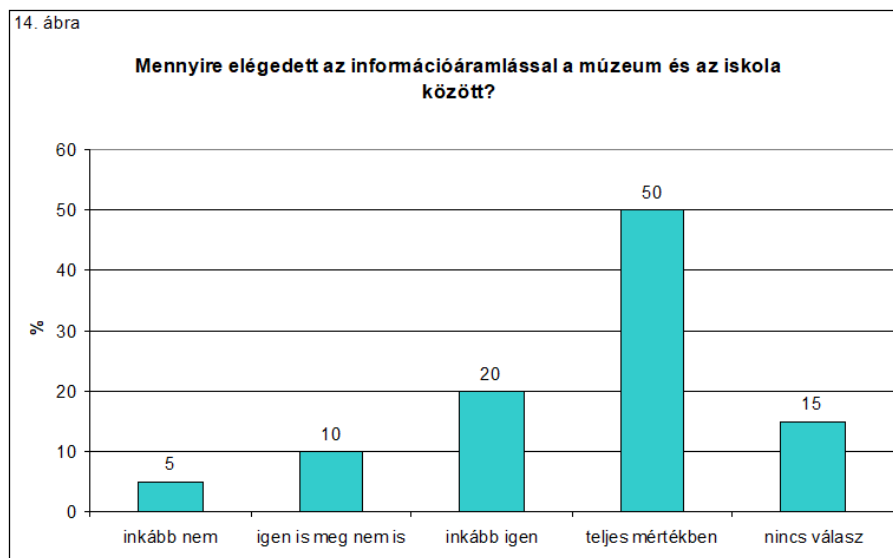

Érdekes, hogy a megkérdezett pedagógusok a múzeumpedagógiai foglalkozások kerettantervhez illeszkedésével csupán 60%-ban elégedettek maradéktalanul. Egy újabb vizsgálat tudna csak választ adni arra a kérdésre, hogy vajon emiatt a viszonylag kisebb mértékű elégedettség miatt hoznak szaktárgyi óra keretében kevésbé osztályokat a múzeumokba, vagy azért elégedettek kis mértékben vele, mert eleve nem élnek ezzel a lehetőséggel. (12. ábra)

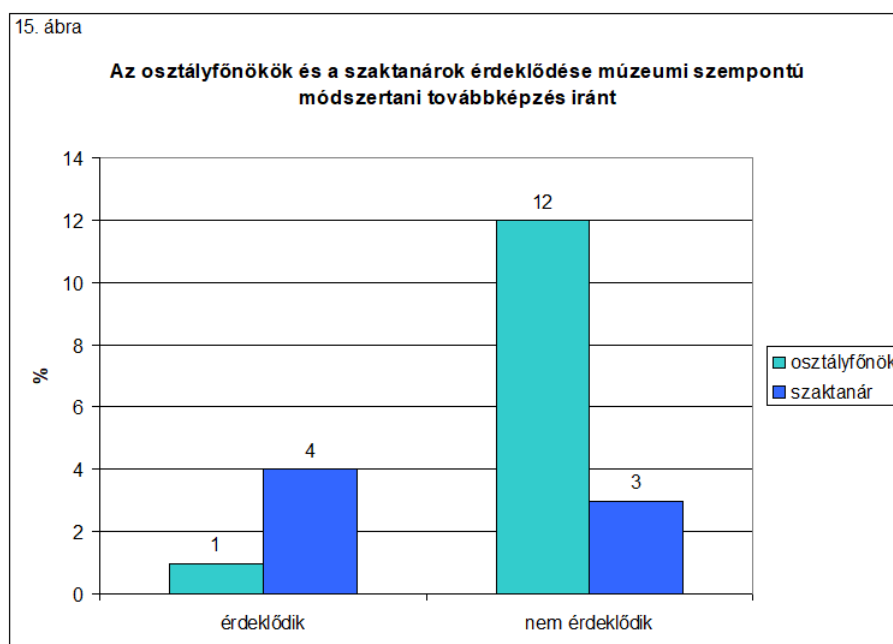

A válaszadó pedagógusok a Déri Múzeum múzeumpedagógusainak szakmai felkészültségével 80%-ban teljes mértékben elégedettek. Ez állhat a háttérben annak is, hogy hasonló mértékben elégedettek a múzeumpedagógiai foglalkozásokkal is. (13. ábra)

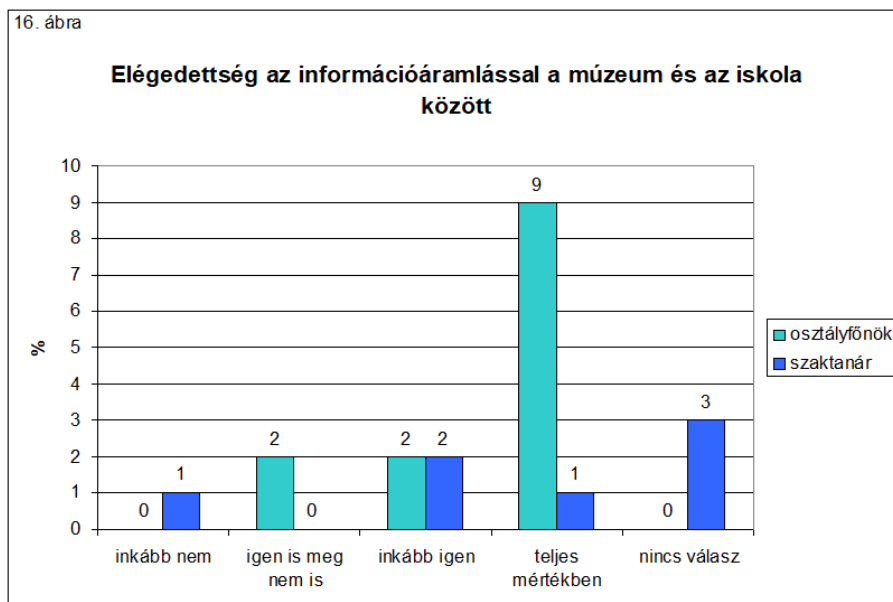
A megkérdezettek az iskola és a múzeum közötti információáramlással változatos mértékben elégedettek. 5%-uk nem elégedett vele, 10%-uk igen is és nem is, 20%-uk inkább igen. Maradéktalanul a megkérdezettek fele elégedett csupán. Az adatokból az látszik, hogy ezen a téren tudna a múzeum fejlődni. Habár a korábbi kérdésekből az is látszik, hogy a pedagógusok az elektronikus hírlevélből kevésbé szeretnek informálódni. (14. ábra)

Osztályfőnökök és szaktanárok érdeklődése múzeumi szempontú módszertani továbbképzés iránt. N=20 p=0,015

Az osztályfőnökök sokkal nagyobb számban nem érdeklődnek szakmai továbbképzés iránt, mint a szaktanárok. (15. ábra) Egy újabb vizsgálat célja lehetne kideríteni azt, hogy a pedagógusok azért nem érdeklődnek a múzeumi szempontú továbbképzés iránt, mert nem tudják pontosan mit takar az, és így azt sem tudják, hogy a munkájukban milyen mértékben tudnák hasznosítani, esetleg a továbbképzések iránti általános kedv mutat-e csökkenő intenzitást.

A Pearson Khi -négyzet próba¹ a megfigyelt mutatónál 5,934 és 1-es szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy érdeklődik-e múzeumi szempontú módszertani továbbképzés iránt nem függ attól, hogy a pedagógus szaktanár vagy osztályfőnök.

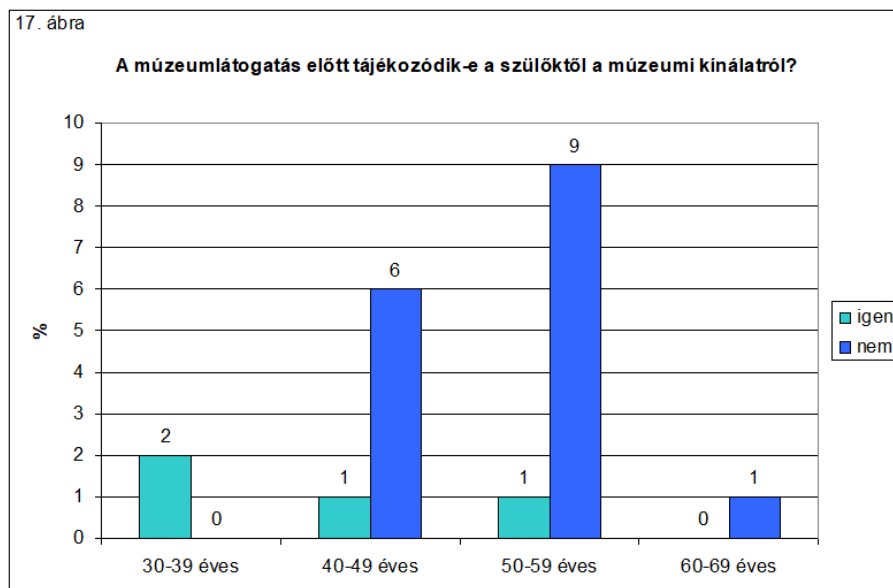

Osztályfőnökök és szaktanárok elégedettsége az információáramlással a múzeum és az iskola között. N=20 p=0,020

Az osztályfőnökök sokkal nagyobb mértékben elégedettek az információáramlással a múzeum és az intézmény között, mint a szaktanárok. (16. ábra) Ez vélhetően abból fakad, hogy ők nagyobb mértékben is viszik diákjaikat múzeumba, így érzékenyebben követik a múzeum által közölt információkat a különféle csatornákon.

A Pearson Khi-négyzet próba a megfigyelt mutatónál 11,648 és 4-es szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy milyen mértékben elégedett a pedagógus az információáramlással a múzeum és az iskola között nem függ attól, hogy a pedagógus szaktanár vagy osztályfőnök.

¹ A khi négyzet próba két minőségi változó közötti kapcsolat elemzésére alkalmazható statisztikai próba. Vagyis arra ad választ, hogy a két változó között van-e szignifikáns kapcsolat.

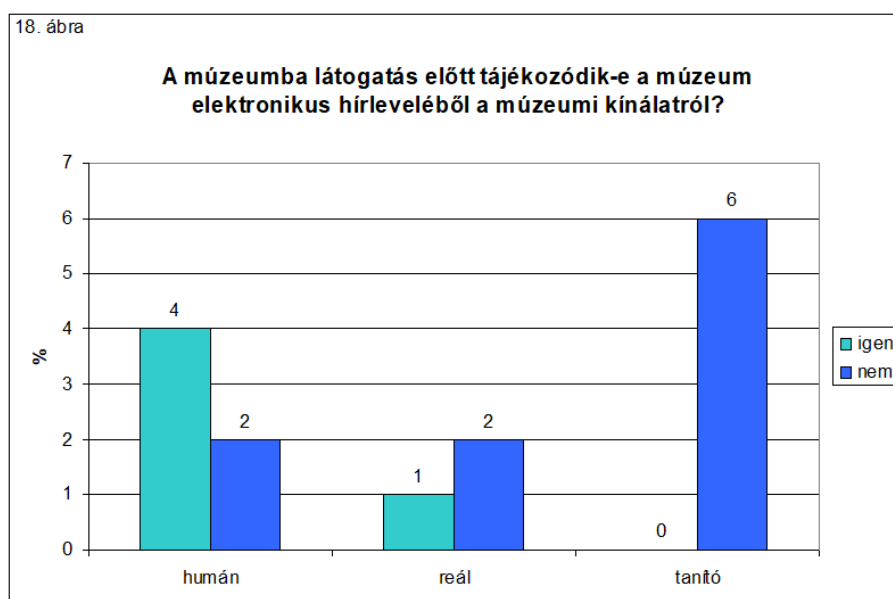

A múzeumba látogatás előtt tájékozódik-e a szülőktől a múzeumi kínálatról.

N=20 p=0,029

A 30-as éveiben járó fiatalabb pedagógusok inkább tájékozódnak a tanítványok szüleitől a múzeumi kínálatról, mint idősebb kollégáik. (17. ábra) Ez vélhetően abból fakad, hogy a fiatalabb pedagógusok igyekeznek szélesebb körben tájékozódni a lehetőségekről, és nem csak a legszűkebb szakmai közegekből.

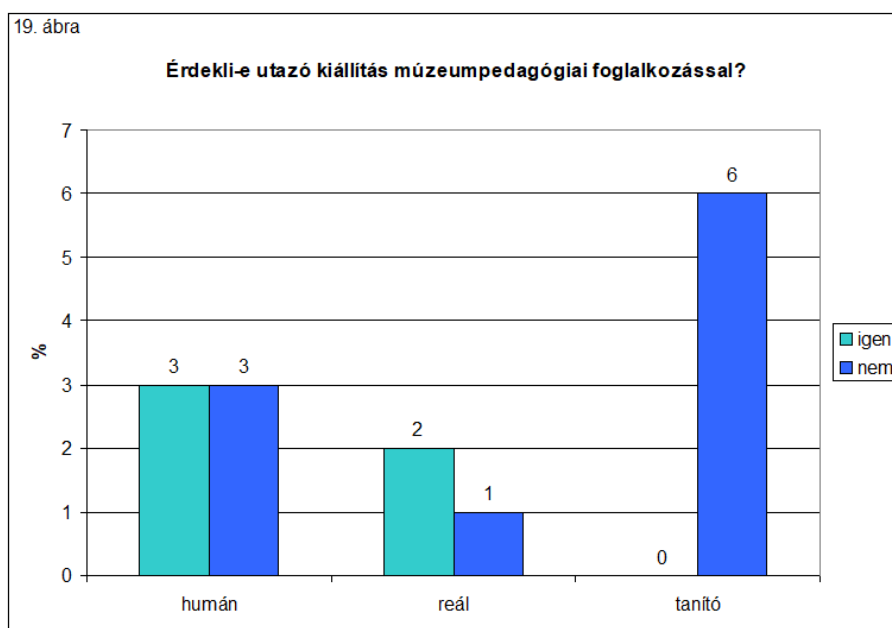
A Pearson Khi-négyzet próba a megfigyelt mutatónál 9,018 és 3-as szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy a múzeumba látogatás előtt tájékozódik-e a pedagógus a szülőktől a múzeumi kínálatról, nem függ attól, hogy a pedagógus milyen korosztályba tartozik.

A múzeumba látogatás előtt tájékozódik-e a múzeum elektronikus hírleveléből a múzeumi kínálatról? N=15 p=0,025

A humán szakos pedagógusok inkább tájékozódnak, mint a reál szakosok. És kiugró a tanítók esetében, hogy ők pedig a legkevésbé sem használják ezt az információforrást. (18. ábra)

A Pearson Khi-négyzet próba a megfigyelt mutatónál 9,333 és 3-as szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken, ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy a múzeumba látogatás előtt tájékozódik-e a pedagógus a szülőktől a múzeumi kínálatról, nem függ attól, hogy a pedagógus milyen szakos.

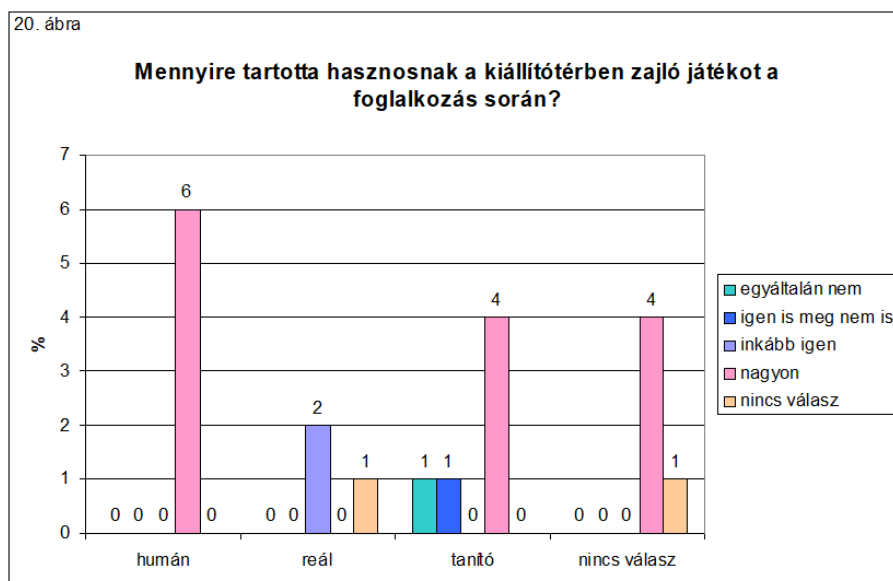

Érdekl-e utazó kiállítás múzeumpedagógiai foglalkozással? $N=20$ $p=0,045$

A humán szakos pedagógusok azonos mértékben érdeklődnek illetve nem érdeklődnek utazó kiállítás iránt, melyhez múzeumpedagógiai foglalkozás is társul, a reál szakosok inkább érdeklődnek iránta mint nem, a tanítók ellenben egyáltalán nem érdeklődnek ilyen típusú szolgáltatás iránt. (19. ábra) Ebben az esetben is egy ismételt vizsgálat tudná csak kideríteni, hogy ez a nagyfokú elzárkózás a szolgáltatás elől azért van-e, mert nem tartják hasznosnak, vagy azért, mert nem tudják, pontosan mit takar ez a program, és így azt sem, hogy tudnák az év rendjébe integrálni.

A Pearson Khi-négyzet próba a megfigyelt mutatónál 8,013 és 3-as szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken, ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy érdekl-e a pedagógusokat utazó kiállítás múzeumpedagógiai foglalkozással nem függ attól, hogy a pedagógus milyen szakos.

Mennyire tartotta hasznosnak a kiállítóterben zajló játékot a foglalkozás során?

$N=20$ $p=0,034$

A humán szakos pedagógusok nagy mértékben hasznosnak tartották a kiállításban a játékot, míg a reál szakosak inkább igen. A tanítók esetében nem ennyire egyöntetű a válasz, volt közülük, akik egyáltalán nem, illetve csak kis mértékben, a túlnyomó többségük pedig nagyon hasznosnak tartotta ezt a pedagógiai módszert. (20. ábra) Mivel a foglalkozás irodalmi kiállításban zajlott, ezért nem meglepő, hogy a humán szakos pedagógusok voltak a legnagyobb számban elégedettek vele.

A Pearson Khi-négyzet próba a megfigyelt mutatónál 22,286 és 12-es szabadsági foknál a 0,05-ös szignifikancia szintet nem haladja meg, tehát a szignifikancia szint kisebb a választott küszöbértéken, ennek következtében elvetjük a null hipotézist, miszerint az, hogy a pedagógus mennyire tartotta hasznosnak a kiállítóterben zajló játékot a foglalkozás során, nem függ attól, hogy a pedagógus milyen szakos.

ÖSSZEGZÉS

A kapott eredmények alapján azt látjuk, hogy a pedagógusok valóban úgy gondolnak a múzeumokra, mint olyan hasznos oktatási környezetre, ami kiegészítheti a formális oktatást. Azonban az osztályfőnökök azok, akik nagyobb arányban viszik a múzeumba a diákjaikat. A pedagógusok szaktárgyi óra keretében nem alkalmazzák a múzeumot oktatási színtérként, csupán a szabadidő hasznos eltöltésének tereként tekintenek rá. Ezzel szemben a múzeumi szakemerek foglalkozásaikat a kerettantervhez illesztik, hogy a szaktárgyi órák hasznos színhelyei lehessenek a múzeumi kiállítások. A kutatás alapján ez a törekvés egyelőre még kevésbé ért célba. Ezt mutatja az is, hogy a pedagógusok részéről nem mutatkozik igény múzeumhasználati témájú módszertani továbbképzés iránt. Vélhetően azért, mert nem sejtik, milyen lehetőségeket tartogathat még számukra a múzeum a múzeumpedagógiai foglalkozásokon túl.

A válaszokból az is kitűnik, hogy a pedagógusok érzik a társadalmi elvárást, ami alapján múzeumba kell vinni a gyerekeket, de a múzeumi lehetőségekkel nincsenek tisztában. A múzeumi szakemberek hiába igyekeznek széles módszertani palettával prezentálni a diákok számára a kiállításokat, ha a pedagógusok nem látják meg, vagy nem várnak el ilyen széleskörű lehetőséget a múzeumtól. A kutatás ered-

ményeként azt mondhatjuk, hogy sokkal aktívabb kommunikációnak kellene megindulnia a múzeum és a pedagógusok között, hogy a múzeum több legyen, mint a szabadidő eltöltésének egyik lehetséges helyszíne. Ennek véleményünk szerint leghatásosabb megvalósulási formája lehetne a pedagógusok múzeumhasználati továbbképzése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bereczki Ibolya (2009): A múzeum szervezeti felépítése és működése. In: Dr. Bereczki Ibolya és Sági Ilona [szerk.]: *MúzeumIskola 3. Pedagógus képzők képzése: Múzeumok közoktatási hasznosítása*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. 31-35.

Csesznák Éva (2009): A múzeumi ismeretátadás feltételeinek biztosítása. In: Dr. Bereczki Ibolya és Sági Ilona [szerk.]: *MúzeumIskola 3. Pedagógus képzők képzése: Múzeumok közoktatási hasznosítása*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. 46-52.

Csesznák Éva (2009): Múzeumpedagógiai módszerek és eszközök – hogyan tanítsunk a múzeumban? In: Dr. Bereczki Ibolya és Sági Ilona [szerk.]: *MúzeumIskola 3. Pedagógus képzők képzése: Múzeumok közoktatási hasznosítása*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. 60-67.

Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás a tanulásához*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

ICOM, 2004 <http://www.ace.hu/icom/PDF/etika.pdf> (utolsó letöltés: 2019.08.30.)

CXL. törvény, 1997 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.TV> (utolsó letöltés: 2019.08.30.)

Káldy Mária (2009): Múzeumpedagógiai tevékenységek tára In: Dr. Bereczki Ibolya és Sági Ilona [szerk.]: *MúzeumIskola 3. Pedagógus képzők képzése: Múzeumok közoktatási hasznosítása*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. 53-59.

Nagy Sándor: *Az oktatás folyamata és módszerei*. Budapest, Volos Kiadó, 1993.

Tóthné Timár-Geng Csilla (2009): A téma és a cél meghatározása In: Dr. Bereczki Ibolya és Sági Ilona [szerk.]: *MúzeumIskola 3. Pedagógus képzők képzése: Múzeumok közoktatási hasznosítása*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. 68-70.

Kerekes-Bíró Éva

ADALÉKOK JULOW VIKTOR DÉRI MÚZEUMI ÉVEIHEZ

Jelen tanulmány a Julow Viktor¹ életművét bemutató sorozatba illeszkedik. A katonaság, fogóság és az újrakezdés éveit követően az első nagy tudományos szakmai eredményt Fazekas Mihály minden munkájának kritikai kiadása jelentette a tudós számára. Kitartó és eredményes munkája nyomán a Kossuth Lajos Tudományegyetemen fokozatszerzés előtt állt 1956 tavaszán, azonban egy év múlva, fegyelmi eljárást követően, elbocsátották az egyetemről az 1956-os forradalom és szabadságharcban vállalt szerepéért.

Hosszas huzavona és halogatás után 1958. február 1-től a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Osztálya tudományos főmunkatárs-sá nevezi ki Julow Viktort a Déri Múzeumhoz,² ahol Balogh Istvánt a vezetői státuszban Béres András váltotta fel. A Déri Múzeum irodalmi törzsgyűjteményét a Csokonai Kör ereklyetára képezi, a történeti adattárban pedig nagy számú,

irodalmi vonatkozású kézirat és dokumentum volt elhelyezve. Julow Viktor a múzeum első irodalmi muzeológusaként kezdte el kiválogatni az irodalmi anyagot a nagy múzeumi tárgyhalmazból, amiből egyrészt érdekes felfedezések következtek, másrészt létrehozta az önálló irodalmi gyűjteményt, ami ekkor még leltárkönyv és nyilvántartás nélkül létezett. Muzeológusi éve alatt tizenegy kiállítást készített, elsőként írt a debreceni irodalmi muzeológia fontosságáról, a gyűjtemény jelentős és addig ismeretlen forrásanyagaiból többet közre adott, elkészítette Debrecen irodalmi emlékhelyeinek leírását. Később önéletrajzában megemlíti, hogy „*elláttam a helytörténész munkatárs feladatkörét is, és kezeltem a képzőművészeti-iparművészeti gyűjteményt.*”³ Mindeközben az államvédelem megfigyelés alatt tartotta, fennmaradt források szerint változó intenzitással, de folyamatosan; 1956 után III/III-as ügynökök tettek jelentést Julow Viktorról. A múzeumi évek szakmai kihívásai mellett időről időre számítani lehetett, állandó betegsége okán, egészségi problémákra: egyrészt a Bechterew-kór szövődményei kényszerítik minden évben hosszabb szanatóriumi gyógykezelésre, másrészt a gyógyultnak nyilvánított tuberkulózisra tér vissza többször. Julow Viktor sem nyilvánosan, sem magánlevelezéseiben, de még a legintimebb magánnaplójában sem panaszkodik, egyszerű tényként konstatálja, hogy nem bír menni, Mező Magdával játékká szelídítik a bicegését, ha pedig sejtí, hogy ügynök kérdezi,⁴

¹ Julow Viktor (1919. augusztus 21. – 1982. január 15.) irodalomtörténész, műfordító, A debreceni KLTE professzora, tanszékvezető egyetemi tanár. Fő kutatási területei: Fazekas Mihály és Csokonai Vitéz Mihály életműve. Műfordítóként H. Fielding, R. Random, Bacon, Pope művei tartoznak főbb fordításai közé. Középiskolai tanulmányait A debreceni Református Kollégium Gimnáziumában végezte. 1938 őszétől magyar-angol szakos Eötvös-kollégistaként a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója, 1943 tavaszán szerzett tanári oklevelet. 1943 őszétől katonai szolgálatot teljesített, fronton nem harcolt. 1945 májusában orosz hadifogságba esett, és Odesszában három évig kényszmunkatáborban élt, itt szerzett betegségektől egész életében szenvedett. 1948 májusában tért haza, Debrecenbe. 1948 szeptemberétől a Fazekas Mihály Gimnázium tanára, majd független szakfelügyelő. 1952 tavaszától a KLTE aspiránsa, majd adjunktusa. 1956 októberében, a forradalmat támogatván, tevékeny háttérszerepet vállalt az egyetemi Csokonai rádióban, ezért fegyelmeivel elbocsátották az egyetemről 1957 őszén. 1958 és 1965 között a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa volt, a múzeum önálló irodalmi gyűjteményének egyik alapítója. 1968-ban az irodalomtudományok kandidátusa, 1970-ben docensi kinevezés mellett hamarosan az I. sz. magyar irodalmi tanszék vezetője. Akadémiai doktorátust 1978-ban szerzett. Két év múlva egészsége súlyosan megromlott, 1981-ben saját kérésére visszavonult az egyetemi tanítástól.

² Julow Viktor kinevezése a Déri Múzeumhoz, Dobrovits Aladár autográf tinta aláírásával, Budapest, 1958. január 27. Déri Múzeum Irodalmi tára, Julow Viktor hagyaték (a továbbiakban: DM It. JVh.), D.X.2018.18.41.

³ JULOW Viktor, *Önéletrajz*, Debrecen, 1970. március 14. DM It. JVh., K.X.2017.1.109.

⁴ Julow Viktor levele Mező Magdának, Debrecen, 1964. április 23. DM It. JVh., K.X.2017.1.149.14. „Nagypofának holnap lesz a névnapja, de még nem szólt, hogy milyen keretben ünnepeljük.” Április 24-én György névnap van, valószínűleg Módy Györgyre gondol Julow Viktor, aki egyrészt múzeumi kollégája volt, másrészt „Dézsi” fedőnevű III/III-as ügynökként jelentett Julow Viktorról az állambiztonságnak. Nem ismert, hogy Módy Györgyre a fenti megnevezést használták a múzeumban, valószínűleg Julow Viktor és felesége maguk közt hívhatta így, utalva Módy György információ-kezelésének megbízhatatlanságára.

a leghatározottabban állítja, hogy remekül van, csodálatos kondícióban. Néhány esetben talá-lunk kivételt, de leginkább és elsősorban a Nagy Péternek írt levelekben szinte kontroll nélkül önti ki minden keserűségét.

Julow Viktor régi munkatársa, Kanizsai Nagy Antal, a Művelődésügyi Minisztérium fejleces levélpapírján az elsők közt fejezi ki örömét, és biztatja, hogy érezze jól magát a múzeumban: „*Igazán szívből örülök, hogy végre »révbe értél«.* Első leveleden elcsodálkoztam, mert éppen érkezése előtt egy-két nappal cseréltük ki értesüléseinket Kéry Lacival, s mindketten azt tudtuk, hogy kinevezésed végre megtörtént. Amikor leveled vétele után az irodán érdeklődtem, azt a választ kaptam, hogy az akta elment. Ezt erősítette meg második leveled. Sok jó kutatást kívánok neked s csendben azért irigykedek rád: »Beatus ille...«.”⁵ Hogy mennyire lehetett boldog Julow Viktor, és valójában sikerült-e távol lenni a közügyektől, ma már nem lehet pontosan megmondani. Sejthető azonban, hogy sem a kutatói hozzáállást, sem a csendes muzeológusi munkát nem sikerült maradéktalanul megvalósítania, vagy pontosabban biztosítani a főmunkatárs számára. Kéziratban maradt tudományos önéletrajzában összegzi ezeket a körülményeket. Figyelemreméltó adalék, hogy a kéziratot áthúzás jelöli, hogy csupán az utókor olvashatja ezt nyilvánosan: „*Négy hónapi állástalanság után, A debreceni Déri Múzeumhoz kaptam tud. főmunkatársi kinevezést. Ez a körülmény jelentősen visszavetett a kutatói tevékenységben, mert az ott kialakult helyzet miatt több mint négy évig a múzeum egyetlen tudományos munkatársa voltam. Az egyik legnagyobb vidéki múzeum szerteágazó feladatai, a sokrétű gyűjteményanyag gondozása és a legkülönbözőbb kiállítások rendezése nem sok*

Itt jegyzem meg, hogy Módy György jelentései alapvetően nem rosszindulatúak Julow Viktorral kapcsolatban, ügynöki beszerzése zsarolással történt, gyakran előfordult, hogy jelentéseit késve, vagy egyáltalán nem adta le, vagy nem ment el a kijelölt találkozóra. Érezhetően folyamatosan próbált kihátrálni ebből a kényszerű feladatából.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett kutatómunkámban Orbán Balázs volt segítségemre, ezúton is köszönöm a referenci munkáját.

⁵ Kanizsai Nagy Antal levele Julow Viktorhoz, Budapest, 1958. február 3. DM It. JVh., K.X.2017.1.167.3.

időt hagyott korábbi tudományos munkám folytatására, sőt voltaképpen munkaköröm, az irodalmi muzeológia művelésére sem.”⁶

A debreceni Déri Múzeum 1957. évi évkönyve 1958-ban jelent meg. Az éves beszámolóban még természetesen nincs nyoma Julow Viktor nevének, azonban az évkönyv megjelenésének jelentős időbeni csúszása lehetővé tette, hogy Julow Viktor Pope-tanulmányát beveggyék az egyébként nem vaskos kötet anyagába. Hallatlanul erős és szilárd tudományos belépő volt Julow részéről közölni a múzeum néprajzi adattárában talált kéziratos könyvecske anyagát. Nagyon óvatosan és körültekintően fogalmaz bevezetőjében az éppen „száműzetését” töltő Julow Viktor. Távol tart minden személyes büszkeséget, és az elképzelhető legalázatosabb módon fejezi ki magát: „*sikerült rábukkannom Pope Fürtrablásának teljes magyar prózai fordítására. A szúrágta, barna bőrkötésű könyvnek nincs címe*”⁷ Pedig joggal lehetett komoly szakmai büszkesége ez a felfedezés, hiszen egy 1948-ban, vásárlás útján a múzeumba került tárgyról van szó, ami tíz évig – valószínűleg humán erőforrás hiányában – sorsát várta a raktári dobozban. Fazekas Mihály művei kritikai kiadásának forráskereső munkálatai során, a kollégiumi könyvtár kézirattárában, a diákok által másolt gyűjteményes könyvek tanulmányozása közben találkozhatott hasonló autográfiaival. Julow Viktor négy pontban tételesen bizonyítja a hitelességét és határozza meg korát, szinte rutinos magabiztossággal. Az 1830-as évek elejére helyezi a fordítás könyvbe kerülését, de a keletkezésének időpontját már nehezebben tudja meghatározni. A stílusa és a nyelvezete alapján véli Csokonai és Fazekas korabelinek, ugyanakkor a debreceni kollégiumi diákok közel száz kéziratos gyűjteménye közül csupán ebben fordul elő a fordítás szövege, ez pedig a fordítás és a másolat egykorúsága mellett szól. Julow pontos filológiai vizsgálattal megállapítja azt is, hogy a fordítás nem az angol eredetiből, hanem francia forrásból készült. A fordítás szerzőjét tekintve, jóllehet Julownak nincs tám-

⁶ JULOW Viktor, *Tudományos önéletrajz*, Debrecen, 1976. június 21. DM It. JVh., K.X.2017.1.107.

⁷ JULOW Viktor, *Pope Fürtrablásának ismeretlen magyar fordítása* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1957, Debrecen, 1958, 120.

pontja, lehetőségként felmerül Csokonai neve, a könyvecske első tulajdonosa és a szöveg másolója pedig Sárvári Pál egyik fia, Dániel vagy Jakab.

Julow Viktor a fenti tanulmány megírásakor már dolgozik, illetve a munka nagy részét valószínűleg el is végezhette a *Fürtrablás* fordításán, amit az *Alföld* 1960-ban közöl. Az ismeretlen fordító 1958-ban megtalált művét és Julow Viktor tanulmányát Ország László kéri a Germanisztika Intézet évkönyvébe, érvelvén, hogy „ilyen debreceni ziccert nem lehet kihagyni”.⁸ Ország László kérését először elfoglaltságaira hivatkozva visszautasítja, azonban régi barátja ezt nem fogadja el, és megnyugtatja, hogy nem kell hosszan írnia, ne aggódjon amiatt, hogy a szöveg már egyszer magyarul megjelent, és legkevésbé se foglalkozzon azzal, hogy szerzőség kérdésében nem tudott tovább jutni. Így megjelenik végül az angol nyelvű tanulmány⁹ a következő évben, bár elgondolkodtató, hogy miért csak négy év múltán kér kéziratot Ország, ha ez olyan fontos debreceni eredmény volt?

Az 1958-as év múzeumi munkáiról az éves jelentésben¹⁰ találunk hivatalosan dokumentált konkrétumokat, ezek között elsőként utalást az Ady-kiállítás előkészítési munkálataira, illetve az irodalomtörténeti gyűjtemény gyarapodása utal Julow munkájára. Igaz, Béres András ezen a helyeken nem nevezi meg munkatársát. A könyvtár leltározásánál és címfelvételénél, számsoros katalógus elkészítésénél, zárójelben utal őrá, feltehetően részfeladatot látott el. Első kiemelt helyen szerepel a neve a könyvtár leltári revíziójánál, és megjegyzi, hogy fellendült a múzeum külföldi cserekiadvány-kapcsolata. A publikációs és közművelődési tevékenységeknél egyre hangsúlyosabban és többször jelenik meg a neve, mint *Tom Jones*-fordításának 1958. évi kiadása, népszerűsítő cikke a *Hajdú-Bihari Napló*ban a múzeum játékkiállításáról, ismeretterjesztő előadása Fazekas Mihályról a gimnázi-

um emlékünnepején, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat felkérésére tartott Csokonai előadás, vagy a Csokonai Gimnázium muzeológus szakkörében az irodalmi muzeológia feladatairól való beszélgetés. Mindemellett a jelentés rögzíti, hogy a múzeum kiállításainak marketing-feladatait részben, a Múzeumbarátok Körének adminisztrációs és pénzügyeit pedig teljes egészében Julow végezte.

A Fazekas-monográfia megjelenése óta eltelt három évben a folyamatban lévő és előrehaladott kutatásokat sem adja fel Julow Viktor, így levelezésében nyoma van, nem csak a *Lúdas Matyi* erdélyi és román népmesei párhuzamaira vonatkozó, hanem az amerikai Illinois Egyetem professzorával való levelezésében a sumér agyagtáblákra vonatkozó kutatásának is. Perry professzor hívja fel a figyelmét *Sinbad könyvére*,¹¹ ami kétségtelenül Julow érdeklődésének fókuszában tartja a népmesei motívumok kutatását.

Szeptember végén egy hónaposra tervezett gyógykezelésre a budapesti ORFI-ba fekszik be, a Mező Magdának írt levelekből kiderül, hogy többféle munkát is vitt magával: lektorálni valót, fordítani valót, és az Ady-kiállítás tervén is ekkor dolgozik. „sajnos nem késtél el a figyelmeztetéssel, és a megnyugtatóssal, mert eddig csak a szöveget javígtattam, semmit nem fordítottam. Valamennyit azért kénytelen leszek, mert egyébként sehogy se jövök ki az időből. [...] akkor nem tudom időre megcsinálni azt az Ady-kiállítást.”¹² Miután hazajött a gyógykezelésről, egy hónap múlva adja le a kiállítás tizenhat oldalas forgatókönyvét.

Nagy valószínűséggel a minisztérium által előírt Ady-évfordulós kiállításról van szó, és a hatalmi irodalompolitika aktuális állását is jól tükrözi, hogy a Király István tudományos munkásságát is érintő téma ilyen hangsúlyos, reprezentatív kiállításon jelenhet meg. Király István Eötvös-kollégiumi társa volt Julow Viktornak, az egyetemi évek alatt sok közös beszélgetésen, vitán élesítették egymás gondolkodását, és Julow Eötvös-kollégiumi naplójában többször utal

⁸ Ország László levele Julow Viktornak, 1962. március 2. DM It. JVh., K.X.2018.1.7.15.1.

⁹ JULOW Viktor, *The First Hungarian Translation of the Rape of the Lock* = Angol Filológiai Tanulmányok I., Tankönyvkiadó, Budapest, 1963, 19-24.

¹⁰ BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1958. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958-1959, Debrecen, 1960, 3-6.

¹¹ B. E. Perry levele Julow Viktornak, Urbana, Illinois, 1958. április 16. DM It. JVh., K.X.90.9.3.2.26.1.

¹² Julow Viktor levele Mező Magdának, Budapest, 1958. október 9. DM It. JVh., K.X.2017.1.149.6.1.

is ezekre az alkalmakra. Mindazonáltal ebben a szituációban a népi-urbánus szembenállás erőviszonyai is visszaköszönnek. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete azt a feladatot kapta a párttól, hogy részletekbe menően dolgozza fel a népi írók tevékenységét.¹³ Az 1958. év végén készülő Ady-forgatókönyv, és a nem tervezett, hirtelen elrendelt Móricz-kiállítás megértéséhez ad segítséget Király István naplóbejegyzése a népiesek-kérdésben összehívott értekezlet után: „Délelőtt ülés Aczélnál. Téma a népiesek. Két dolog meghökkent. 1, Nem ismeri a műveket, csak a pletykákat az emberekről. Azok alapján ítél. Holott egyet világosan kell érteni, látni: az ember a mű.”¹⁴ A fenti téma az 1958 januárjában a PB megrendelésére készült tervezet, ami „többszörös átdolgozás után, Nagy Imre és társai kivégzését követően került a nyilvánosság elé Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a »népi« írókról címmel. [...] »A népieseket, mint jelenleg a reakciót támogató politikai csoportot, meg kell szüntetni, elsősorban politikai eszközökkel, de ha szükséges, adminisztratív rendszabályokkal is. Irodalmi csoportként létezhetnek, amennyiben a párt ideológiai nézetei, célkitűzései iránt lojális magatartást tanúsítanak« – olvasható az akkor is sokat vitatott, ugyanakkor a kádári szűkebb pártvezetés által jóváhagyott állásfoglalás 38. oldalán.”¹⁵

Az Irodalmi Tanács egyik utolsó összejeövetelén a népi írókról szóló állásfoglalást vitatták meg. A diskurzus korántsem a kölcsönös közös nevezőre jutás szándékával zajlott, de mindenképp állásfoglalásra kényszerítette a jelenlévőket. „A vitaindítót Király István tartotta, aki összefoglalta a népi írókkal kapcsolatos hazai és külföldi emigrációs nézeteket. [...] Kitért a népi-urbánus szembenállásra is. Nem értett egyet azokkal, akik a sajtóvita során az urbánusok felelősségre vonását hiányolták [...]. A kommunisták többsége, vélte Király, mielőtt kommunista pártba lépett, vagy a népiek, vagy az urbánusok nézete-

inek hatása alatt volt. Kommunistaként meg kell szabadulni a káros gondolati örökségtől. Király szerint a válságszituációban a két ellentétes tábor összefog a kommunisták ellen, mint az szerinte a 45 utáni Válasznál is bekövetkezett. »Egy kommunista, vagy a párthoz közel álló irodalmár nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy akár az urbánusok, akár a népiesek gyengeségei előtt szemet hunyjon« – jelentette ki.”¹⁶ Bár a vitaindítóra nem érkezett jelentős reflexió, Király a vita összefoglalójában az állásfoglalás ideológiai fontosságát hangsúlyozta, és leszögezte, hogy kikerülhetetlen volt, egyszer mindenképp sor került volna rá. Az Aczél Györgynek tett jelentés pedig úgy fogalmaz: „A népi írók most már örömet foglaltak el az »útitárs« helyet”.¹⁷ Ilyen útitárs volt 1959-ben a Déri Múzeum kiállításorozatában az Ady-kiállítás után a Móricz-kiállítás.

Az Ady Endre Emlékkiállítás 1959. január 26-án nyílt meg, és Ady halálának negyven éves évfordulóján tisztelgett a költő előtt. Julow Viktor és Béres András jelentése ekkortól beszél hivatalosan az irodalmi osztály 1958-as megalakulásáról: próbálják pozicionálni a gyűjteményt, egy év távlatából az elvégzett munkák, a kialakított gyűjteményi rend és stratégia nyomán kijelentik, hogy valóban létrejött és működik – azonban erre sem minisztériumi dokumentum nem utal, sem a nyilvántartás nem kezdődött el, csupán a szándék fogalmazódhatott meg.

Az Ady-kiállítás két teremben és a két földszinti folyosón valósult meg, nagy, reprezentatív kiállításnak számított. A kiállítási forgatókönyv szerint a következő célkitűzéssel: „Ady halála 40. évfordulója alkalmából áttekintést adni írói-költői pályája legfontosabb mozzanatairól úgy, hogy megfelelő hangsúly essék forradalmiságára, és politikai jelentőségére; az arányok lehető megsértése nélkül kiemelni a debreceni vonatkozásúakat; utalni a költő utóéletére, és válogatást adni a verseihez készült művészi illusztrációkból.”¹⁸

Két év múlva A debreceni irodalmi muzeológia helyzetéről írt tanulmányában Julow rögzíti,

¹³ STANDEISKY Éva, *Az írók és a hatalom 1956-1963*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 386.

¹⁴ KIRÁLY István, *Napló 1956-1989*, szerk. Soltész Márton, Magvető, Budapest, 2017, 54.

¹⁵ KIRÁLY i. m., 54, 6. jegyzet

¹⁶ STANDEISKY, *Az írók...* i. m., 386.

¹⁷ STANDEISKY, *Az írók...* i. m., 388.

¹⁸ A Déri Múzeum 1959. január 25. – február 15. között megrendezett Ady-émlékkiállításának forgatókönyve, kurátor: Julow Viktor, Debrecen, 1958. november 29. DM It. K.X.74.199.1.

hogy a célját sikerült megvalósítania. A kiállítás íve Ady ifjúkori éveivel kezdődik, különös tekintettel A debreceni évekre, amelyet részletesen dokumentál, költői, újságírói működését alaposan bemutatja. A vers- és levélkéziratokat, fényképeket, újságcikkeket, dokumentumokat, relikviákat, képzőművészeti alkotásokat és eredeti kiadványokat tartalmazó kiállításban összesen tizenöt tárlóban és tizenegy tablón installálták a műtárgyakat. A muzeológiai tekintetben hagyományos, mindent bemutatni szándékozó kiállítás korának mintaszerű megvalósulása volt. Julow Viktor pontos leírást készített minden kiállítandó tárgy elhelyezéséről, szabályosan megtervezte a kiállítás minden részletét, a régi, ekkor még hatalmas belmagasságú, elegánsan összenyitható keleti és nyugati kiállítótermekre: több mint háromszáz négyzetméterre.

„A bő életrajzi képanyag, az Ady-kötetek, kiadások hiánytalan összegyűjtése, a különböző folyóiratokban és lapokban közölt versek és cikkek, a költő valamennyi korszakából bemutatott autográfák és levelek az összképet árnyalatossá tették. Az emberi és politikai kapcsolatokat, a társadalmi környezethatást az Adyhoz közelálló személyek arcképei, a kor haladó és szocialista mozgalmainak egy-egy dokumentuma, a századelő Nagyváradát, Párizsát, Budapestjét, valamint a költő lakóhelyeit és utazásának színtereit, a világháború és forradalmak jeleneit ábrázoló képek, s tablók mindegyikén elhelyezett vers-idézetek érzékeltették. Figyelemmel volt a rendezés az Ady körüli sajtócsatákra, az Ady-irodalom fontosabb műveire, s bemutatott minden Debrecenben megjelent vagy debreceni szerzőtől származó Ady-tanulmányt, cikket; egy-egy tárlót és falat szánt a helyi Ady-kultusznak, illetve az Ady-társaságnak.”¹⁹ A kronologikus rend követése a kiállítás minden részén érvényesült, a kurátor saját megítélése szerint azonban A debreceni vonatkozású tárgyak kiemelése eltúlzott volt, megbontotta az eredetileg tervezett arányokat, így a ténylegesnél sokkal hangsúlyosabbnak, a költő pályája meghatározóbb tényezőjének tüntette föl Debrecen szerepét.

¹⁹ JULOW Viktor, *Az irodalmi muzeológia múltja és helyzete Debrecenben* = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1962, Budapest, 1962, 191-192.

A kiállítás fogadtatása egyrészt a dicsérő vendégkönyvi bejegyzéseken és a nagy látogatószámmon mérhető, másrészt a sajtó pozitív hangvételű, a kiállítást bemutató cikkében, vagy az olyan, ismeretlen feladótól származó levélben, melyben Ady-émlékekre hívják fel a figyelmet.²⁰

Az Ady Endre Emlékiállítás a földszinti kiállítóteremben, 1959.
Faragó István felvétele

Az Ady Endre Emlékiállítás mai szemmel megdöbbentően rövid ideig volt látogatható a Déri Múzeumban, korának szokása szerint időszakos tárlatként nem haladta meg az egy hónapos kiállítási időtartamot. Gyakori volt, hogy egy hetes, vagy egy napos kiállítást is készítettek. Február közepétől Julow Ady-kiállítása átminősült vándorkiállítássá, és kilenc helyen állították föl a megyében, ami némileg tompítja a három hetes Déri-kiállítás rövidege miatt érzett döbbenetet. Julow Viktor sem talált semmi különösét abban, hogy a sok munkával összeállított, megrendezett kiállítás három hétig állt, a kiállítás bontása előtt pár nappal egészen érdekes szemszögből látja munkáját: „...eddig nyakig voltam az Ady-émlékiállítás rendezésében, még mindig furcsállom, hogy ilyesmivel kell foglalkoznom, bár tagadhatatlanul passziót is találok benne. De hogy mi

²⁰ Ismeretlen feladó levele Julow Viktornak, Debrecen, 1959. március 13. DM It. JVh., K.X.90.9.3.2.42. A levél írója személyes, Adyval kapcsolatos érzéseit és Ady egyházi szerepvállalását írja le, autográf tinta beírással: az Ady Endre mint presbiter címűt másolja, valamint közli Julow Viktornal, milyen adatai vannak arról, hogy Ady Endre kedves énekeskönyvi éneke melyik volt. A levél a kiállítás közművelődési hasznosulásának szempontjából érdekes, ti. széles közönséget szólított meg és aktivizált.

aprólékos munka, bonyodalom és bosszúság van egy ilyen kiállítással, kívánom, hogy ne is tudd meg, már ti. gyakorlatból.”²¹ Talán a kurátor számára is vigasztaló lehetett, hogy a vándorlásból visszaérkező kiállítás egy része beolvadt az Ady Endre Általános Iskola iskolamúzeumába.

Nem ismert, hogy mi volt az oka annak, hogy Julow Vikort ilyen erőltetett tempóban dolgoztatták, elképzelhető, hogy Béres András egyszerűen védeni akarta, és igazolni, hogy munkájában helytáll, megfelel minden elvárásnak, így sem energiája, sem ideje nincs az új tudományos főmunkatársnak mással, főleg politikával foglalkozni. Az 1959-es év kiállításrendezés szempontjából nagy próbatétel volt az irodalmi osztály vezetőjének, négy kiállítást kellett készítenie, a másodikat május 28-ra: *Móricz Zsigmond és Debrecen* címmel; ez a kiállítás két hétig volt látogatható. Ezt megelőzően azonban Julow Viktor, mit sem tudván arról, hogy Móricz-kiállítást kell rendeznie, készül az író születésének nyolcvanadik évfordulójára, és felkéri Nagy Pétert előadás tartására a *Múzeumi Napok* rendezvényén. „Debrecenbe leruccanásod és előadásod ügyében annyit: ez május közepén lenne, a múzeum előadótermében (200 ülőhelyes). A közönség zöme előreláthatólag: diákok és tanárok. Tehát valami félig tudományos, félig népszerűsítő műfajról volna szó. Azt látnám legjobbnak, ha Móriczról való személyes benyomásaid dominálnának benne – ez mindig érdekes, és ez esetben az újat mondás szükségszerűsége is kisebb. Persze nem akarok semmit sem előírni neked – legjobb belátásod szerint csináld. A jövő hónapban majd hivatalosan is felkérünk.”²² Felkérés helyett azonban visszalép a múzeum, mert a minisztérium *Múzeumi Osztálya* (Julow Viktor, és feltehetően a helyi vezetés számára is érthetetlen módon) értesítette a múzeumot, hogy „a Móricz előadást Horváth Márton fogja tartani, majd két nappal később, hogy Illés Béla. Az tény, hogy ma sem tudjuk biztosan, ki tartja és miért tenyereltek bele a mi elképzelésünkbe, holott mi már jó két hete közöltük velük a múzeumi napok műsorát, amelyben a Te előa-

dásod szerepel. [...] Megjegyzem, május elsejétől most péntekig ágyban fetrengtem a reumámmal, s közben történtek ezek a furcsa dolgok. Ne haragudj és hidd el, nem rajtam múlt ez az egész... Egyébként most nyakig vagyok a munkában és idegeskedésben, mert egy Móricz-emlékkiállítást kell rendeznem ugyanakkorra, s a betegeskedés miatt jócskán kifutottam az időből.”²³ A Móricz-kiállítást végül a múzeum előcsarnokában rendezték meg: feltehetően az idő rövidsége, és a helyben rendelkezésre álló gyűjteményi anyag sem tette lehetővé, hogy egy, az Ady-kiállítás-hoz hasonló, kidolgozott koncepció létrejöjjön. Julow Viktor kísérletet tett, hogy minél több helyi vonatkozású dokumentumot beemeljen a kiállításba, Móricz egykori ismerősei pedig személyes „élményeikkel”, „emlékeikkel” gazdagíthatták a kiállítást. A kurátor ebben az esetben a fontosabb debreceni tematikai egységeket jelölte ki, és ezen belül érvényesítette a kronológiát. A kiállítás a „provincializmusba való süllyedés nélkül megvalósítható volt, mivel Móriczot, mint köztudomású, erős szálak fűzték Debrecenhez, s nemzet- és népszemléletében ez a város centrális helyzetet foglalt el.”²⁴ Öt nagyobb tematikai egység alkotta a tárlatot: Móricz debreceni diákévei, A debreceni látogatások emlékei, nyilvános szereplések, az 1942-es utolsó látogatásai a városban és a Hortobágyon, Móricz Debrecenről és a Hortobágyról szóló írásai, A debreceni Móricz-irodalom és Móricz-kultusz. A kiállítás helyi adottságai miatt nagyobb terjedelmű nem lehetett volna, tekintve, hogy 2-3 hét alatt kellett mindent kitalálni és megépíteni, az is elismerésre méltó, hogy egyáltalán létrejött a kiállítás. Ugyanakkor a központi térbeli elhelyezkedése igen magas látogatószámot eredményezett, hiszen a múzeum minden látogatója áthaladt az előcsarnokon. Ami a Móricz-előadást illeti, a három nagy országos szaktekintély versengésének az lett az eredménye, hogy végül egyik sem jött el, így május 22-én Julow Viktor tartott Móricz-előadást a Déri Múzeumban. Julow Viktor személyes véleménye a népi-urbánus kérdéstről pedig egy öt évvel későbbi ügynöki jelentésben

²¹ Julow Viktor levele Nagy Péternek, D[ebrecen], 1959. február 11. MTA KIK Ms 2609/117.

²² Julow Viktor levele Nagy Péternek, D[ebrecen], 1959. március 25. MTA KIK Ms 2609/118.

²³ Julow Viktor levele Nagy Péternek, D[ebrecen], 1959. május 11. MTA KIK Ms 2609/119.

²⁴ JULOW, *Az irodalmi muzeológia...*, i. m., 192.

maradt fenn, amit a nagy időbeli távolság miatt kérdéses, hogy releváns tényként kezelhetünk-e ebben a szituációban. „A népi írókat, Julow mint írókat nagyra becsülte, de irodalompolitikai elveiket ma nem lehet és történelmietlen is lenne összekeverni a marxizmussal.”²⁵

Julow Viktor tárlatvezetést tart a Móricz Zsigmond és Debrecen című kiállítás megnyitóján, 1959. május 22. Faragó István felvétele

Az éves jelentésben mindemellett még két irodalmi kiállítás szerepel: az egyik a *Gulyás Pál Emlékkiállítás* a földszinti folyosó terében, október 27. – december 1. között, ami terjedelmében az előzőeknél sokkal szerényebb kiállítás volt. Maga Julow Viktor „sarok-kiállításnak” nevezi, valószínűleg egy tárló és egy tabló alkotta. A másik kiállítás is a földszinti folyosón kapott helyet: *Magyar írói érmék* címmel, a múzeum anyagából válogatott hetven éremportré került kiállításra, december 4-i nyitással.

Julow Viktor nem csak az irodalmi gyűjtemény kezelését, gyarapítását (két év alatt 243 darab műtárgy), a tárgyak meghatározását végezte hihetetlen intenzitással és eredménnyel, hanem „a múzeum II. emeletén kialakította a Déri Múzeum ereklye-könyvtári raktárát, a könyvkötések, valamint a fel nem dolgozott adattári anyag elhelyezését”²⁶ is, mi újra túlmutat a lehatárolt tudományos munkáján. Személyes felelősségérzete ösztönzésére a műtárgykönyveket és kötetni való kiadványokat fokozott figyelemmel kísérte.

1959 végére befejezte a revíziót, és a könyvtár leltári leválasztását az 1953-ig más gyűjteményekkel vezetett leltárakból.

Julow Viktor ezévből közölte a múzeum Történeti Adattárában talált Tóth Árpád-leveleket és rajzokat a *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvében*.²⁷ A szövegközlés előtti rövid bevezetőből kiderül, hogy Tóth Béla a leveleket már 1953-ban ismertette az *Építünk* című debreceni folyóiratban, tehát nem olyan nagyságrendű felfedezésről van szó, mint a Pope-fordítás esetében. Tekintettel arra, hogy a levelek közül csak egy került közlésre addig, Julow Viktor a megalapítás alatt álló irodalmi gyűjtemény pozícionálása végett, valamint tudományos és közművelődési okokból indokoltnak láthatta a teljes műtárgyegyüttes hiteles közlését. Tóth Árpád irodalomtörténeti megközelítését pedig Kardos László monográfiája alapján végzi. A leveleket 1906 májusa és 1908 áprilisa között írta a fiatal budapesti bölcsészhallgató Tóth Árpád, maga és testvére, Zoltán nevében. A levelek főként aktuális állapotukról és pénzügyi helyzetükről adnak hírt a szülőknek, központi motívumuk a pénzkérés otthonról, aminek megfogalmazása a fennmaradt levelekben körültekintő, tisztelettudó, tapintatos módon történik. Ugyancsak visszatérő része a leveleknek, hogy Tóth Árpád, akit született rajz tehetsége okán édesapja rajztanárnak szánt, egy üresen hagyott lapra, vagy félig telt oldalra kistestvérenek, Lelikének, rajzot küldött, rövid üzenettel. Julow Viktor a levelek provenienciájára nem talált a múzeumban semmiféle feljegyzést, maga is megvizsgálta a kézírásokat, és kétségtelenül hitelesnek találta. Akár kritikai kiadás jegyzetanyaga is lehetne a levelek bevezetője, alapos, lényegre törő, felelős és tényyszerű összefoglaló; a két oldalnyi anyag mögött komoly kutatás és ismeretközlés rejlik.

Julow Viktor Debrecen irodalmi emlékhelyeit feldolgozó tanulmánya,²⁸ máig alapműnek számító munkája, szintén a múzeumi kézirat- és dokumentumválogatás közben, a gyűjteményi

²⁵ „Dézsi” fedőnevű ügynök jelentése, 1964. április 13. ÁBTL – 3.1.2 – M – 36283. 122.

²⁶ BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1959. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958-1959, Debrecen, 1960, 9.

²⁷ JULOW Viktor, *Tóth Árpád ifjúkori levelei és rajzai* = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959, Budapest, 1959, 87-112.

²⁸ JULOW Viktor, *Debrecen irodalmi emlékhelyei* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958-1959, Debrecen, 1960, 181-192.

tájékozódás mellett alakulhatott ki. Pontosabban a Történeti Adattár állományában lévő Zoltai Lajos kéziratok és kutatások, publikálatlan autográf tanulmányok motiválhatták az irodalmi gyűjtemény alapítóját erre a munkára. Debrecen irodalmi topográfiája részleteiben volt dolgozva, és kétségtelenül a század első felének kutatásait tükrözte. Zoltai Lajos, a Déri Múzeum első múzeumőre, ma is sok muzeológus példaképe, olyan részletes, többrétű helyrajzi leírásokat készített, ami a 16-19. század végéig részletesen nyomon követi a házak, porták történetét. Ez a kéziratosa munka több helyen rajzokat is tartalmaz, illetve olyan kutatási bővítményeket, melyeket Zoltai évtizedek alatt készített, a debreceni helytörténetkutatás hiteles forrását hozva létre. Pontos utalást ugyan nem találunk Julow Viktornál, csupán sejthetjük, mennyire ejthette ámulatba ez a munka, és elég beszédes megnézni Julow tanulmányának első néhány hivatkozási pontját: mind Zoltai Lajos munkájára utal. Míg a főszövegben a korabeli műemlékvédelem, a helyi hagyományok ápolása, a nevezetes épületek emléktáblával jelölése, a helyi bizottságok és állami szervek szerepe kap hangsúlyt, addig jegyzeteiben számba veszi, mely épületek kaptak emléktáblát, és becsempészi a szintén 1956 utáni nyíregyházi száműzetésben dolgozó Balogh István Debrecen-monográfiáját. Julow szerint az irodalmi kötődésű épületeknek mostoha sors jutott a műemlékek között, hiszen ezeket „csak” az különbözteti meg sok esetben bármely más egyszerű háztól, hogy a falaik között írók, költők fordultak meg, ezért indokoltnak érzi, hogy a debreceni kulturális emlékezet ezen a területen kiegészítődjön. *„Vannak még megjelöletlen vagy rossz állapotban lévő műemlékeink, még inkább megjelöletlen, sőt felkutatatlan emlékhelyeink. Különösen vonatkozik ez az irodalmi jellegűekre, városunk irodalmi nevezetességű épületeire és – ahol az eredeti épület már eltűnt – irodalmi nevezetességű telkeire, pontjaira. Ennek számbavétele már csak azért is halaszthatatlan, mert nagyobb részük nem műemlék vagy műemlék-jellegű épület, azaz építészettörténeti jelentőségük nincs; pusztán eszmei értéküket egyedül a falaik közt élt vagy megfordult írók egykori személyes jelenléte, a bennük lezajlott irodalomtörténeti események*

adják.”²⁹ A kutatás módszertanáról sajnos nem sok támpontot kapunk a szerzőtől. A jegyzetek tanulmányozása és a hagyatékban megőrződött néhány levél anyaga arra enged következtetni, hogy Zoltai Lajos alapkutatása, illetve a meglévő helytörténeti, városi irodalmi topográfia számbavétele mellett, Julow saját kutatásait az élő személyek emlékeinek rögzítésével végezte. Fölkereste Gulyás Pál fiát, Gulyás Zoltánt, Rózsa Lenke tanárnőt és Ember Ernőt, akik családi emlékeik felelevenítésével járultak hozzá a kutatáshoz. Akiket nem tudott személyesen felkeresni, azokhoz levélben fordult segítségért, így kapott valószínűleg információt Szabó Lőrinc bátyjától, Szabó Zoltántól, vagy Molnár Eleknétől, aki Móricz Zsigmond debreceni lakhelyeiről írt válaszlevelében.³⁰ A gyűjteményben őrzött kéziratok és a korbelti sajtó egyaránt forrásként szolgált vagy támpontot adott a szerzőnek. A széles ívű kutatásért, a mozaikos és sokszor hiányos anyag összeillesztéséért, komplex közléséért a mai napig hálás az utókor. A tanulmány megfogalmazott célja egyrészt, hogy felhívja a figyelmet az irodalmi emlékhelyek fontosságára, másrészt, hogy további kutatást ösztönözzön, és tovább építse az adatbázist, illetve a történeti leírásokat. Végül felszólítást intéz a szerző a nagyközönséghez, bátorítván mindenkit, ha tudomása van egyéb ide vágó kiegészítésről, a Déri Múzeum Irodalmi Osztályával közölje.

Az irodalmi-helytörténeti tanulmány mögött fontos rámutatni arra a felelős tudósi attitűdre, ami Julow Viktort a múzeumi éve alatt folyamatosan motiválta: a források hallatlan gazdagsága és felbecsülhetetlen értéke fölött érzett felelősségérzet, hogy ne maradjanak raktárak mélyén rejtve, hanem legyenek közkinccsek, ismerhesse meg mindenki, aki szeretné.

A második múzeumban töltött év vége óriási munkaterheléssel folyik, a Gulyás Pál-kiállítás megnyitása után Julow a november hónapot újra az ORFI-ban tölti gyógykezelésen. Mező Magdának írt leveleiből – a sok megpróbáltatás ellenére, vagy éppen amiatt – árad a hála és a boldogság: párkapcsolata egyre inkább Julow

²⁹ JULOW Viktor, *Debrecen irodalmi...* i. m., 181.

³⁰ Molnár Elekné levele Julow Viktornak, Hajdúszoboszló, 1959. május 19., DM It. K.X.74.228.2.1.

Viktor egyetlen vigasza.

A következő évben a múzeumi munka kialakult rendje szerint az irodalmi gyűjteményben végzett munka mellett Julow Viktornak még mindig el kell látnia a könyvtári teendőket is, mindkét területen jelentős gyarapodással és újabb kapcsolatokkal gazdagítva a múzeumot. Az említett III/III-as jelentések pedig semmi különösebb információt nem tartalmaznak, ami ne lenne kiolvasható az éves munkajelentésből. Julow Viktor továbbra is több tudományos előadást tartott, de mindemellett a kötelező közművelődési feladatokat is végezte, népszerűsítő cikkeket írt, amiket a jelentések propagandatevékenységként hangsúlyoznak, illetve több mint húsz tárlatvezetést tartott, feltételezhetően legtöbbet az általa rendezett Szabó Lőrinc-kiállításban.³¹ Tudományos területen pedig a már ismert *Fürtrablás*-témában publikált, egyrészt rövid bevezető tanulmányban ír Csokonai *Dorottyájának* irodalmi mintájáról, másrészt közreadja a Pope-fordítását.³² Tekintettel Julow Viktor életművében a Csokonai-kutatások fontosságára, a műfordításhoz írt bevezető tanulmányról néhány gondolatot szükséges itt ejtenünk, fontolgatván a lehetőséget: a későbbi nagydoktori téma nem egyszerűen a „Fazekas-barátságból”³³ nőtt ki, hanem apró, talán lényegtelennek tűnő tudományos bűvópatatok is orientálták Julow figyelmét e területre.

A bevezető tanulmány szerény utalást tesz arra, hogy Alexander Pope forma- és nyelvművészete nem csak a fordítás megvalósulásának volt ez ideig gátja, a Julow által közölt 19. század eleji ismeretlentől eltekintve, de magának a klasszicista költőfejedelemnek az irodalomtudományi megítélése is a végletek között ingadozott. Julow Viktor egyrészt kegyeleti okok-

ból érzi nagyon indokoltnak a fordítást, hiszen Csokonai mintaként használta a satirikus alapkoncepciót a *Dorottya* megírásához, részint a játékos mitológiára épített cselekmény-váz által, részint a „*Fürtrablás* követte könnyed-játszi-meghitt hangvételében is.”³⁴ A kortárs értelmezés felé mozdulást mutatja másrészt, hogy szerinte „*az iskolai klasszikussá porosodott szerző részletzsépségekben gazdag, helyenként tündöklően szellemes, de egészükben ma már jobbra csak rendíthetetlen türelmű filológusok által élvezhető művei között ez az egy a jelenben is csillog, a jelenben is eleven.*”³⁵ A bevezető hangsúlyozza az esztétikai és művelődéstörténeti szerepet: a rokokó hatásának iskolapéldája is egyben Pope vígeposzi-vitézi versezete. Julow Viktor, diákkora óta kedves szerzője, Szerb Antal segítségével emeli ki a satíra élesebb igazságait, és vezeti fel az egész mondanivalójának a quintessenciáját: „*A vádlottnak – pedig talán ártatlan – bitófán kell végeznie, mert bírāja, esküdtjei, megéheztek, s nem kívánják tovább húzni a tárgyalást (Íme a Tizenkét dühös ember – miniatűr rokokó változatban!)*.”³⁶ Pope iróniáját, satíráját alattomosan bántó-sebző pokolgéphez hasonlítja a szerző, ami a rokokó selymében rejtőzik, ezzel a képpel vezeti el az olvasót a travesztia lényegéhez. A világ álságos, hamis létére, a léhaság, az ostobaság és az elősködés aktualitására mutat rá az utolsó kérdésével Julow: 1960 nyarán mindez beszédes jelenség az irodalompolitika helyzetéről és Julow Viktor bátorságáról.

Szabó Lőrinc Emlékiállítás a földszinti kiállítóteremben, 1960.
Faragó István felvétele

³¹ BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1960. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961, Debrecen, 1962, 3-11.

³² JULOW Viktor, *Csokonai Dorottyájának irodalmi mintájára* „A Fürtrablás”, *Alföld*, 1960/4, 77-79. A fordítás 3 részletben jelent meg, a második az *Alföld* 1960/5. számában, a harmadik az *Alföld* 1961/1. számában.

³³ Julow Viktor több helyen beszél úgy Fazekas Mihályról mint a barátjáról: „*Fazekas az én számomra immár tökéletesen élő ember, a barátom szinte*”. = GULYÁS Imre, *Interjú dr. Julow Viktorral, a Kossuth Lajos Tudományegyetem docensével*, Hajdú-Bihari Napló, 1972. május 6.

³⁴ JULOW, *Csokonai Dorottyájának...* i. m., 77.

³⁵ JULOW, *Csokonai Dorottyájának...* i. m., 77.

³⁶ JULOW, *Csokonai Dorottyájának...* i. m., 78.

Julow Viktor és felesége a Szabó Lőrinc-kiállítás rendezése közben, 1960. május 28. Faragó István felvétele

Elsőként³⁷ rendezett a Déri Múzeum kiállítást Szabó Lőrinc emlékére 1960 májusában, a költő születésének évfordulójára. Az Ady-kiállításhoz hasonló, nagy volumenű, a két nagy földszinti kiállítótérben megvalósított kiállítás is teljességre, a legátfogóbb bemutatásra törekedett. Szabó Lőrinc halála ekkor még nem volt távoli, az eltelt másfél évben családi tulajdonban maradtak a kéziratok, dokumentumok, személyes tárgyak. A költő életművét feldolgozó szakirodalmi háttéranyag pedig egyszerűen nem létezett. A kiállítás létrejöttében mind a műtárgyak, mind a tematika tekintetében nagy szerepe volt az özvegynek, a költő gyermekeinek, rokonainak, barátainak, személyes ismerőseinek. A kurátor eddigi tapasztalatai nyomán itt is elsősorban eredeti kéziratokat, dokumentumokat kért kölcsön, elsősorban Szabó Lőrincétől és lányától, Klárától, s gyakorlatilag az egész kiállítást magántulajdonból kölcsönözte. „Több, mint száz fénykép, számos autográfia és saját kezű levél, rajz, gépirat, korrektúra, személyes feljegyzés, hírlap kivágat, a költő utolsó portréja Kemény Lászlótól, Erdélyi József és mások Szabó Lőrincről készült rajzai,

³⁷ „Leszámítva a budapesti Egyetemi Könyvtár egészen kis méretű vállalkozását.” = JULOW, *Az irodalmi muzeológia...*, i. m., 194.

Borsos Miklós plakettjei, publikálatlan illusztrációk verseihez, ereklyetárgyak.”³⁸

A kiállítás forgatókönyvéről készült lektori jelentés³⁹ az anyaggyűjtés munkálatait példaszerűnek nevezi, arányosnak tartja az életmű bemutatását és az emberi, valamint a debreceni vonatkozások jelenlétét. A jelentés nem tud véleményt mondani a kiállítás elrendezéséről, mert nem forgatókönyvnek, hanem dokumentációs tervnek véli inkább a szerkesztett anyagot, de ezek alapján is vállalhatónak tartja a kiállítást, melynek három nagy témaköre: gyermek- és ifjúkor, kezdő költő, beérkezett költő. A kiállítás „eszmeiségét” általában helyesnek ítéli a lektor: „A kiválasztott idézetek helyesek, megfelelőek. Az első teremben van egy bevezető szöveg, amelynek az a rendeltetése, hogy a látogató számára összefoglalja Szabó Lőrinc jelentőségét. Ez az összefoglaló politikusan, tömören és helytállóan értékeli a költőt. Egyetlen megállapításának megfogalmazásával nem tudok egyet érteni: »Az ötvenes évek elején az irodalompolitika mellőzte...« így megfogalmazva a történeteket talán nem a teljes igazsághoz jutunk el. Igaz, hogy az ötvenes évek elején nem nagyon hallatja Szabó Lőrinc a szavát, mellőzik is, de ennek a mellőzésnek van más oka is, maga is tudatosan elfordul a közvetlen valóságtól.”⁴⁰ Összességében nem vet gátat a kiállítás megvalósulása elé.

Julow Viktor kurátori célja, hogy a fenti sokrétű anyaggal részletes és a költői életművet átfogó módon bemutató kiállítást hozzon létre, megvalósult. Mindezek egyben azt is eredményezték, hogy emberi közelségbe kerülhetett a látogató a költő emlékeivel, olyan személyes használati tárgyak kiállítása által, mint a tolla, a szemüvege vagy a táskája – melyek mindegyikének szoros kapcsolata volt nemcsak Szabó Lőrincel, de a kiállított kéziratokkal is. Julow hálás volt ezért a feladatért, a Szabó Lőrinc-kiállítást örömmel, lelkesen szervezte, nem terhes munkának élte meg, ami végül pozitív múzeumi közérzetet kölcsönözött számára. Nemcsak a fennmaradt fotók

³⁸ JULOW, *Az irodalmi muzeológia...*, i. m., 194.

³⁹ MIKLÓS Róbert, *Lektori Jelentés a Déri Múzeum Szabó Lőrinc emlékkiállítás forgatókönyvéről*, Budapest, 1960. május 9., DM It. K.X.74.247.1-2.

⁴⁰ MIKLÓS Róbert, *Lektori Jelentés...* i. m., 2.

tanúskodnak erről, ő maga így fogalmaz: „Különösen hálás feladatra vállalkozik a kiállítás-rendező, ha olyan típusú lírai realistát választ tárgyal, mint Szabó Lőrinc, akinél az élmények szinte közvetlenül, a tudat által csak kevéssé transformálva ömlenek át a műbe. Életrajz, oeuvre és történelmi-társadalmi környezet olyan szoros kapcsolatát teremtheti meg ilyenkor, amelynek hatásától nem szabadulhat a látogató.”⁴¹

A kuratori tablószövegek helyett, kézenfekvő volt a fenti megállapítása után, hogy a *Tücsökzene* sorai vezetnek a tárlat gondolatmenetét. Örvedetesnek véli a kurátor, hogy ez a kiállítás nem követte az Ady-kiállítás hangsúlyeltoló vonalát, és Debrecen szerepét a helyén tudta kezelni. Julow Viktor korának elvárásain túl, előfutára lett egy későbbi muzeológiai korszaknak: az élményszerűségekre törekedett már a tárgyak összefüggésbe helyezésénél, úgy, mint az elvárható látogatói befogadás felőli közelítésnél. A kurátor egészen más, saját korából eredő problémát vet fel muzeológiai szempontból: azt az elvi kérdést, hogy mi a helyes módszer a világnézeti ellentmondásoktól szabadt, mondanivalójukban kértarcú írói egyéniségek kiállítási eszközökkel való bemutatásának.

A kiállítás megnyitót megelőzte a Szabó Lőrinc-émlékest, ami a programok gazdagságát tekintve, egész délutáni esemény lehetett. Jelen volt Szabó Lőrinc özvegye és lánya, a bátyja, az egykori barátok, Juhász Géza, Béber László, aki előadásban emlékezett a költőre. Erre az alkalomra kölcsönkapták a rádió hangfelvételt, és a költő saját előadásában hallgatták a verseket. A kiállítást Barta János nyitotta meg, Béres András köszöntötte a közönséget és a kurátort. Kiss Tamás kritikájában⁴² az emlékest különös hangsúlyt kap, de a fókusz a kiállításra helyezi. Julow Viktor és Kiss Tamás rokonszenves kollegiális kapcsolata feltehetően már az 1950-es évek elején kialakult. Kiss Tamás 1952-től a Fazekas Gimnáziumban tanított, a Fazekas-monográfiáról írt könyvismertetője idején pedig a barátságuk tovább mélyült. Mentálisan, lelkiileg egyaránt támogatta Julowot, közös társaságban for-

dultak meg mindketten, és hasonló világnézeti és érdeklődési horizonton mozgott gondolkodásuk. Kölcsönös bizalom lehetett köztük, amit az elismert költő és a muzeológussá lett tudós egyaránt értékelt és evidenciában tartott. Nem csak recenzeálták egymás műveit, hanem tevélegesen segítséget is nyújtottak egymásnak a komolyabb élethelyzetekben és a bajban, vagy egészen egyszerű dolgokban is. 1956-ban a kihallgatásra bevitt Julow Viktort Kiss Tamás orosz nyelvből fordított novellákkal próbálja kimenteni:⁴³ ismerve a politikai helyzetet, feltételezhetjük, hogy már a pusztán szándék is veszélyes lehetett. A közös prioritások, egymás munkájának tisztelete, a maximális emberi jóindulat erős kapocs volt köztük. Mindezek után természetes volt, hogy a szakmai kereteken túl is számíthattak egymásra: a szóban forgó kiállítás megnyitójára a múzeumi reprezentációs fogadás előtt a vasútállomáson együtt várták Szabó Lőrinc családját.

A megnyitó utáni közönségsiker egyértelműen mérhető a látogatószámokban és a vendégkönyvi bejegyzésekben. Elégedett volt Szabó Lőrinc családja is, tükrözik a hagyatékban megőrződött, Szabó Lőrincné és „Kisklára” által írt levelek, mindkettő meleg, baráti hangú, igaz, az özvegy levele inkább formális köszönőlevél, azonban tartalmában a legteljesebb elégedettség érződik a kiállítás miatt és a személyes fogadtatásért. Az udvarias sorok között elismerő megnyilatkozás-ként olvasható: „Igaz, én nem vagyok hivatásos kritikus, csak a költő felesége, de sok irodalmi-kiállítást láttam már – lányommal együtt – itthon és külföldön is, de ilyen kiemelkedően szép és nívósat, talán sohasem.”⁴⁴

A kiállítás hasznosítása folytatódott a múzeum falain kívül, júliusban Hajdúböszörményben nyitották meg a kiállítást, december közepén pedig Nyíregyházán, a Megyei Könyvtárban volt látogatható. A Szabó család részéről az együttműködés tovább folytatódott levelezés útján: novemberi keltezésű soraiban Gáborjáni Klára értesíti Julow Viktort:

⁴¹ JULOW, *Az irodalmi muzeológia...*, i. m., 194-195.

⁴² KISS TAMÁS, *Egy líra forrásvidékei. Szabó Lőrinc emlékest és kiállítás a Déri Múzeumban*, Alföld, 1960/4, 88.

⁴³ Kiss Anna szóbeli személyes közlése, ezúton is köszönöm Neki.

⁴⁴ Szabó Lőrincné levele Julow Viktornak, Budapest, 1960. május 30. DM It. JVh., K.X.2018.1.17.

Kiss Tamás és Julow Viktor vendégeket várva a debreceni vasútállomás előtt, 1963. október 20. Ismeretlen fényképész

„Apuka hagyatékát és emlékszobáit (könyvtár + kisszoba) védetté nyilvánították. Lakatos László és Miklós Róbert intézték. Végtelenül szívélyesen, barátian, tapintatosan. Lakatossal hosszan beszélgettem magáról és A debreceni Szabó Lőrinc kiállítással kapcsolatos munkájáról. Lakatos a legnagyobb elismeréssel szólt magáról. S igazán öröm volt hallani.

Tegnap járt nálunk Pándi Kiss János szobrász a hírrel, hogy Debrecen városától megbízást kapott Apuka szobrának elkészítésére. - Nagyon örülünk neki. Mit tud maga erről a dolgról? (Pándi Kisst mi nem ismertük eddig. Azt mondja, magát ismeri.)

A kiállítás képeiből hármat bekereteztettem. A kis szoba falán vannak. Kérem Viktort, küldjön nekem az első teremről is képet, ha módjában van.

Baráti szeretettel ölelem, Magdát sokszor csókolom: KisKlára⁴⁵

⁴⁵ Szabó Klára levele Julow Viktornak, Budapest, 1960.

A Szabó Lőrinc kiállítás szervezése Julow Viktor választása volt, ez derül ki a *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve* számára írt összefoglalójából, tehát ez esetben nem felsőbb, központilag elrendelt kiállítási témáról volt szó. Szakmai elköteleződése Szabó Lőrinc mind teljesebb debreceni bemutatása felé irányította. A nyíregyháza vándoroltatott kiállítás népszerűsítésére is szerveztek irodalmi estet, amit Julow Viktor koordinált. „Kiss József” fedőnevű ügynök jelentéséből derül ki, hogy nem irodalmi vitába torkolt az összejövétel. „A bevezetőt Margócsi József tanár tartotta. Megjegyezni kívánom, hogy nagy vita alakult ki a Megyei Könyvtár és a Zrínyi Ilona Gimnázium között Margócsi személyéről. A Zrínyi Gimnázium igazgatója politikai megfontolásból nem helyeselte Margócsi szerepeltetését. Meg is kérdezte az igazgató, hogy miért teszi ezt a Megyei Könyvtár, de erre nem kapott választ. [...] A Margócsi lakásán az irodalmi est előtt összejött egy feketére Julow Viktor és felesége, Merkovszky Pál, könyvtáros és még mások, [...] kiértékelték a kultúrpolitikai helyzetet, az volt a megállapításuk, hogy ismeretterjesztő előadások vállalásával kellene a politikai tekintélyt visszaszerezni. Ez szükséges Julow és Margócsi szempontjából is. Itt jut eszembe, hogy ezen a megbeszélésen Balogh István muzeológus is jelen volt.”⁴⁶ Az irodalmi est megfigyelésére az ügynök külön feladatot kapott, leginkább arra voltak kíváncsiak, hogy tesz-e lépéseket Margócsi a politikai egyensúly visszanyerésére, ha igen, milyen irányban, és hogyan.

A nyíregyházi kiállítás sikeréről és az irodalmi estről Julow Viktor részletesen beszámolt levélben Szabó Lőrincnének és lányának, akik kérik, hogy Julow Viktor küldje el a beszédét.⁴⁷ Csupán röviden emlékezzünk meg arról, hogy közben megjelent a *Roderick Random*-fordítás is, és ezekben a múzeumi években nagyon sokat foglalkozik Julow a regényével, a javításokkal, a kiadással, a lektori vélemények utáni átgondolással. Az ég *robinsonjai*⁴⁸ megírásával Julow úgy

november 13. DM It. JVh., K.X.2018.1.16.1.

⁴⁶ „Kiss József” fedőnevű ügynök jelentése, Kisvárdai, 1960. december 20. ÁBTL, M-21399/1, 78.

⁴⁷ Szabó Klára levele Julow Viktornak, Budapest, 1960. december 28. DM It. JVh., K.X.2018.1.16.2.

⁴⁸ JULOW Viktor, *Az ég robinsonjai*, DM It. JVh.,

érezte, elkészült élete fő műve, versei, novellái után szépirodalmi próbálkozásainak csúcsára ért, sürgeti a kiadását, és nem érti az időhúzást, mint ahogyan nehezen tudta csak elfogadni, hogy soha nem jelent meg nyomtatásban ez az írása. Barátai különös passzióknak vélték, és néhányan igyekeztek őszintén lebeszélni az akkor már elismert tudóst, hogy a drága idejét és energiáját ilyen dolgokra pazarolja. Hasonló passzió volt Julow Viktor életében a keleti kultúrák iránti érdeklődés, az indiai és a japán élet különösen érdekelt, keresett minden lehetőséget, hogy munkáját és életét kapcsolatba hozza a világ ezen részeivel. Levelezést folytat a Csokonai Vitéz Mihály költészetének keleti vonatkozásait érintőlegesen kutató Germanus Gyulával, aki elküldte jegyzeteit⁴⁹ Julow Viktornak. Az elsőben Csokonai és a keleti verstéma és versforma kapcsolatát fejti ki, a másodikban Csokonai Vitéz Mihálynak *Az Ázsiai Poézisről* szóló tanulmányáról írja le a gondolatait. A levelezés kapcsán elsősorban Julow Viktor széles látószögű, megoldáskereső, toleráns, tanulás- és tudásvágyó hozzáállását konstatálhatjuk, ami fontos adalék emberi és tudósi természetének megismeréséhez.

A képzőművészet, különösen a festészet, családi hagyomány és személyes kötődés miatt közel állt Julow Viktorhoz, aki gyerekkorától festett vagy rajzolt édesapjával, ez volt egyik nagy közös kedvtelésük. Az Eötvös-kollégiumi évek alatt hazlátogató diák, apja élete végéig, a közös festésekben találja meg a tökéletes családi nyugalmat és harmóniát. A múzeumi évek alatt pedig Menyhárt József és Holló László művészete és barátsága jelenti a kézzelfogható képzőművészetet számára; Holló Lászlóékkal egész életükben szoros baráti kapcsolatot ápoltak. A Holló-kiállítások és más képzőművészeti tárlatok teret adtak a kiadókban és lektorokban csalódott szépírónak, hogy kifejezésre jusson írásművészetének publikum előtt ismeretlen oldala. Holló László gyűjteményes kiállításáról írt ismertetőjének⁵⁰ első része szubjektív és szemé-

lyes érzésekről árulkodik, stílusában, kifejezés-módjában a szerző Eötvös-kollégiumi naplójával mutat rokon vonásokat. Érezhetően élvezte, hogy a színekről, a művészi lelkiállapotról vagy a tematikai sokrétűségről írhat: tökéletesen és csakis a saját szemszögéből és saját értelmezésében; kifejezésre juttatván, hogy nem csupán a festményekkel rokonszenvezik, hanem a művész személyisége is közel áll hozzá. E két tényezőt pedig élesen elválasztani nem szándékszik. „*De ami mindig közös a képekben: az a mély humanum, az élet merész, nyíltszívű vállalása. Többet végül, amely az életművet az egyes alkotások összege fölébe emeli: Holló töretlen, egyre fölfelé ívelő fejlődése, folytonosan megújulni tudó energiája.*”⁵¹

Az 1961-es év fontos mérföldkő a múzeum történetében, mert ez év végén kerülnek a megyei „*múzeumok tanácsi kezelésbe*”⁵² Debrecen várossá válásának 600. évfordulóját ünnepelve pedig az egész első emeleti, helytörténeti kiállításrészt fel kell újítani. Az újrendezés szakemberei között találunk történészt, régészt, néprajzost, irodalomtörténészt; jelen tanulmány szemszögéből kiemelendő Béres András, Módy György és Julow Viktor neve. A kiállítás újragondolása, szervezése, a kiállítás tematikai sokszínűségének közös horizontra emelése, a megépítés és kivitelezés koordinálása komoly csapatmunkát, együttműködést feltételezett. Az irodalmi rész a nagy kiállítás ötödik egysége volt és a 20. századra koncentrált. A kiállítás forgatókönyve⁵³ az irodalmi gyűjtemény anyagára építve, illetve a létrejöttét is bemutatva, miután a Csokonai Körről megemlékezik, Ady Endre bemutatásával kezdi a kiállítást, akit Móricz Zsigmond követ, mintha az 1959-es kiállítások hangulata ismétlődne, azonban az arányok sokkal kiegyenlítettebbek. Tóth Árpád, Oláh Gábor és Szabó Lőrinc bemutatásánál is a debreceni vonatkozások arányainak figyelembe vételével tervezte meg Julow Viktor a kiállítás irodalmi

K.X.90.9.1.8.1.1.

⁴⁹ Germanus Gyula levele Julow Viktorhoz, Budapest, 1960. május 23. DM It. JVh., K.X.90.9.3.2.7.

⁵⁰ JULOW Viktor, *Az ihletett művész*, Alföld, 1960/2, 82-85.

⁵¹ JULOW Viktor, *Az ihletett... i. m.*, 83.

⁵² BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1961. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961, Debrecen, 1962, 14.

⁵³ JULOW Viktor, *Debrecen irodalmi élete a XX. században című kiállítás forgatókönyve*, [1960-61?] DM It. K.X.74.76.1.

részét. Két irodalmi csoportosulást is kiemelt: az Ady Társaságot és az Alföldet, ez utóbbinál név szerint említve a kortárs költők és irodalomtörténészek munkáit. A kiállított műtárgyakat hagyományos tárlókban installálva, a kurátori szövegeket és szépirodalmi idézeteket pedig a falakon elhelyezett tablókra jelenítették meg. A csapatmunka különösen jól működött régi jó ismerősével, Módy Györggyel, akit kicsit sorstársának is érzett: ha nem is a háborút és szovjet fogságot, de Rákosi börtönét, fegyházát megjárta a fiatal történész, akit ugyan 1958-ban rehabilitáltak, azonban tudásához méltó szellemi munkakörben még nem helyezkedhetett el. Bár nagyon szerette volna felvételét a múzeumhoz, csupán alkalmi munkákat kapott ásatásoknál, ez a kiállítás-rendezés már érezhetően komolyabb, szakmai felelősséggel járó kihívás volt. Julow Viktorral való kapcsolatát ő maga így írja le: „A múzeumban jártamkor érintkeztem vele, tavasszal, illetve nyár elején együtt rendeztük a 600 éves kiállítást. Más különben egy évben négyszer ötször összejövünk családostul. Irodalmi, képzőművészeti térre korlátozódnak beszélgetéseink. Sejtésem az, hogy valamit várt 56-tól, és csalódott benne, mert nem az lett, amit ő akart. Egy felől biztos vagyok, hogy soha semmit nem karrier végett tett.”⁵⁴ Julow Viktor a fenti kiállítás mellett készült az időszakos irodalmi kiállításra, végezte tovább muzeológusi munkáját, aminek részeként elkezdte a leírókartonozást, illetve a könyvtárosi feladatkört még mindig ő látta el. Itt jegyezzük meg, bár nem tűnik túl lényeges információnak, mégis Julow lelkiismeretes, szakmailag hiteles és lojális magatartásáról tanúskodik Béres András jelentésében a következő mondat: „Kezelte a kölcsönzési naplót, összeírta, revidálta és részben visszaszállította a múzeumnál levő a Tiszántúli Egyházkerületől kikölcsönzött tárgyakat, mintegy 250 db-ot.”⁵⁵ Emellett magyar és idegen nyelvű tárlatvezetéseket tartott, ismeretterjesztő előadásokat, s a legnagyobb publikációs jegyzéket adja le év végén.

Ebben a listában első helyen áll, s talán számára legfontosabb, hogy közreadta *Kosztolányi ismeretlen ifjúkori kéziratát*,⁵⁶ ami Csobán Endre hagyatékából került elő, egy 1903. évi irodalmi emlékkönyvi bejegyzésben maradt fenn, és Madai Gyula költeményeinek bírálatát tartalmazta. Szerb Antal mellett Julow másik, régi nagy kedvence, Kosztolányi Dezső, a bírálat írásakor volt első éves bölcsész. Julow a szövegközléshez írt bevezetőben egyrészt kiemeli, hogy a füzet gazdagítja ismereteinket az Egyetemi Kör irodalmi életéről „s arra figyelmeztet, hogy a lépten-nyomon emlegetett Négyessy-szeminárium mellett ennek is szerepe volt a Nyugat-nemzedék íróinak kezdeti fejlődésében”.⁵⁷ A teljesség kedvéért Julow Viktor közli Madai Gyula versét is, a *Descartes* címűt, és amellett érvel, hogy a tizenhét éves Kosztolányi esetében már ez a szöveg is képviseli későbbi főbb esztétikai alapelveit. „A bírálat félreérthetetlenül és tudatosan a *l'art pour l'art* alapján áll: kiutasítja a költészetből a »pártzászlók lobogását«, az »irányköltészet unalmas tirádáit«.”⁵⁸

Kosztolányival való bármilyen foglalatosság a legkellemesebb passzió volt Julow számára, a kényszerű és elháríthatatlan kötelezettségei mellett a kiteljesedést és a szabadságot jelenthette rövid időre.

Az 1961-es időszakos irodalmi kiállítás, a kupolateremben rendezett *Tóth Árpád Emlékkiállítás*, április közepén nyílt meg, amit később, októberben, Hajdúböszörménybe utaztatnak. A kiállított kéziratokat, dokumentumokat és a fényképek jelentős részét a családtól kérte kölcsön a kurátor, hasonlóan a Szabó Lőrinc-kiállításához. Tóth Árpádné leveléből tudjuk, hogy Tóth Lehelről is kértek anyagot, illetve, Nyíregyháza is kérte a kiállítást, ám valószínűleg a nagy port kavart Szabó Lőrinc-est után nem kapta meg. „A Lehel sógoroméék részére itt hagyott anyagot eljuttatom hozzájuk. Örömmel olvastam, hogy Nyíregyháza és Böszörmény is Tóth Árpád kiállítást szeretne rendezni. Készséggel hozzájárulok,

⁵⁴ „Dézsi” fedőnevelő ügynök jelentése, 1961. augusztus. 28. ÁBTL – 3.1.2 – M – 36283, 12.

⁵⁵ BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1961. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-61, Debrecen, 1962, 15.

⁵⁶ JULOW Viktor, *Kosztolányi ismeretlen ifjúkori kézirat* = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1960-1961, Budapest, 1961, 101-105.

⁵⁷ JULOW Viktor, *Kosztolányi ismeretlen...* i. m., 102.

⁵⁸ JULOW Viktor, *Kosztolányi ismeretlen...* i. m., 103.

hogy a Nagy Jánosnál lévő anyagból – amit jónak lát – elvigyen. A debreceni kiállítás alkalmából meggyőződtem, hogy úgy a kiállítás, mint most a visszaküldéseknél nagyon rendesen, precízen működött. Ez nem vállonveregetés akar lenni, hanem annak kifejezésre juttatása, hogy megnyerte a bizalmamat és máskor is számíthat rám.”⁵⁹ Hajdúszoboszlón pedig egy év múlva építik újra a kiállítást, október közepén két hétre.

Julow Viktor tanulmányban is megemlékezik Tóth Árpád születésének 75. évfordulóján a költőről,⁶⁰ a tanulmány és a kiállítás koncepciója feltehetően azonos gondolatiság mentén fogalmazódott meg, melynek központi eleme a kérdésfeltevés: „Nem volt talán soha íróember, aki több kérdést írt volna le egy rövid élet során, mint ő”,⁶¹ valamint Tóth Árpád formaművésze, melynek lényegét a szerző a polgári-modern tartalomhoz rendelt „egészen egyéni és mélyen hangulatsugalló”⁶² formákban látja, s mint ilyet Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula lírájával rokonnak, ám azokéval soha össze nem téveszthetőnek látja.

A következő év „felfedezettje” Julow Viktor múzeumi forráskutatása nyomán a tragikus sorsú Mata János, akinek válogatott költeményeihez később (1974-ben) a bevezető tanulmányt Julow Viktor írja. Mata költészetének esztétikai elemzését az évkönyvbe írt cikkében kezdi el az irodalomtörténész.⁶³ A tanulmány egyrészt megkísérli kijelölni Mata János életművének helyét az irodalomtörténetben, felülírva az eddigi Mata-megközelítéseket, másrészt következetes formai-tartalmi elemzés után, a népi-urbánus vita kapcsán, egészen sajátos irányba tereli Mata művészetének értelmezését. Julow talán saját munkái igazolását is keresi, mikor Mata János polihisztori mibenlétét sorolja: grafikus, költő, novella- és esszéíró, műfordító, filozófus... – hiszen saját vallomása szerint ő sem fókuszált me-

reven soha egyetlen konkrét irodalomtörténeti kutatásra, ahogyan pályatársai, hanem szeretett sokkal szélesebb látószögből, elhagyva az irodalmi kánonok elvárásait, merész képzettársításokat produkálni. Mata költészetének elemzésekor versei alapján költői korszakokat különböztet meg, nem kérdőjelezve meg a tény: Mata János elsősorban képzőművész, de ez nem ok arra, hogy versei érdemén az irodalomtörténet-írás ne tartsa számon. Nem fogadja el az eddigi besorolást, Mata nem egyszerűen filozófus-költő, motívum-rendszere, az emberi élet magányosságára és mulandóságára alapozott gondolatisága nyomán Szabó Lőrinc lírájának viszonylatában értelmezi a Mata-verseket. „Mégsem a halálfélelem költészete ez, a szónak szorosabb értelmében: az ösztönök borzadása uralkodik el benne a biológiai végtől, nem is egyszerűen az Én megsemmisülésének rettenete, mint a nagy individualistáknál, így a kortárs Szabó Lőrincnél, hanem az emberben mint egyénben foglalt, többé ugyanúgy meg nem ismétlődő és ismétélhető értékek pusztulásán érzett fájdalom, amelyet emberi szolidaritás táplál.”⁶⁴ A kétely, a szorongás és a halál szimbólumait alaposan körbejárva, Julow eljut olyan, általa másodlagosnak ítélt mondani-valóhoz, mint a korabeli társadalom kritikája. A szerző itt akár értelmezhetné a vizsgált költészeti anyagot a proletár sors megnyilatkozásaként, s a nélkülözés, az igazságtalan elnyomás, a mindennapi betevő falatért vívott küzdelem megfogalmazásaként, akár lehetne ez a költészet a kommunista rendszer igazolása is, de Julow komplex ember- és költészetszemlélete nem erőlteti rá ezt a szerepet néhány vers alapján. Sokkal inkább közelíti Tóth Árpádhoz, a háborúélmény dekadens felfogásával, és Adyhoz, a háború történelmi távlatába helyezett pacifista tematikával. Julow Viktor egészen plasztikus, szépírói stílusban fogalmazza meg Mata János – és kétségtelesen saját – érzéseit a fasizmus kapcsolatban, ahogyan azt egyetemi hallgató korában is tette, mélységesen elutasító, fájdalmas képekkel. Mata költészetének csúcspontjaként a *Furulyások biztatása* című verset nevezi meg, konkrét ars poétikus elemzést adva róla. Julow így másod-, vagy inkább harmadsorbéli költői életművet igazol,

⁵⁹ Tóth Árpádné levele Julow Viktornak, Budapest, 1961. szeptember 27. DM It. Jvh., K.X.90.9.3.2.39.

⁶⁰ JULOW Viktor, *Tóth Árpád. (Születésének 75. évfordulójára)*, Alföld, 1961/3, 167-178.

⁶¹ JULOW Viktor, *Tóth Árpád*, i. m., 167.

⁶² JULOW Viktor, *Tóth Árpád*, i. m., 171.

⁶³ JULOW Viktor, *Mata János költészete* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-61, Debrecen, 1962, 233-242.

⁶⁴ JULOW Viktor, *Mata János...* i. m., 235.

indokoltnak érzi nem csak a legjobb költői életművek számontartását. Az irodalomtörténeti helyét pedig egész szokatlan módon, mondhatni a pope-i szatírán edződött világlátás hatása alatt végzi el. *„Költészete formai vizsgálata alapján a népi írók közé kellene sorolnunk, köztük is azokhoz, akiknek a lírája, nem mint az Erdélyi Józsefé: Petőfi és a népdal nyomán halad, hanem népbaladai fogantatású. E tekintetben legközelebb Sinka Istvánhoz áll. Tartalmi szempontból viszont utolsó verseit kivéve [...] szinte semmi sem köti a népiek csoportjához, annál több, mint láttuk, a polgári pesszimizmushoz. Az azonban, hogy a polgári dekadencia körébe tartozó témáit nem »urbánus«, hanem mindinkább archaikus-népi nyelven szólaltatta meg, a forma szférájában azt jelzi, hogy benne – mint lírikusban – látenszen közösségi élmények halmozódtak fel, és ezek szabadultak fel robbanásszerűen az élete végén megalkotott mesterműben.”*⁶⁵ A végtelen tolerancia és emberszeretet jegyében szóló, a megcsillanó értéket mindig menteni akaró, tipikusan julowi meghatározás a fenti, az őszinte meggyőződésből, minden más állásfoglalás ellenére is helytálló elkötelezett ember hangja. Mata János verseit végül Gulyás Pál lírájával rokonítja, elismervén, hogy nála kisebb formátumú, azonban a filozófiai érdeklődés, az intellektuális alap, érzékenység, társadalmi környezet mindkettejük művészetében hasonló hatást tett.

Julow Viktor múzeumi munkája az eddigi évekhez hasonlóan alakult; az adminisztratív jellegű munkák, köztük a könyvtárosi munkakör, 1962-ben már nem jelenik meg, azonban a Baráti Kör munkáját egész múzeumi tevékenysége során koordinálta. Kutatási területeivel kapcsolatos előadásokat az év folyamán mind ismeretterjesztő, mind tudományos igénnyel tartott, Debrecen irodalmi emlékhelyeiről, Lúdas Matyi 3000 évéről, a Csokonai korabeli debreceni irodalmi életről.⁶⁶

Az irodalmi időszak kiállítás 1962-ben az *Oláh Gábor Emlékkiállítás*, amely az *Országos Múzeumi Hónap* programsorozatába illeszke-

dett.⁶⁷ A megnyitón Taar Ferenc a drámaíró Oláh Gáborról tartott előadást, majd a Csokonai Színház művészei oratóriumszerű előadásban egy Oláh Gábor-darabot mutattak be, végül Julow Viktor tárlatvezetése zárta az estet. A kiállítás apropója lehetett, hogy A debreceni író halálának huszadik évfordulója volt, és a gyűjtemény minden tekintetben legteljesebb, nagy debreceni írói hagyatéka akkor az Oláh Gáboré.

Julow Viktor életművében azonban sokkal jelentősebb esemény, hogy a várva várt változások előszeleként az Akadémiai Kiadó megállapodást⁶⁸ köt vele és Bán Imrével, *A debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* című tudományos munkára. Ezzel a gesztussal kezdődik el Julow Viktor rehabilitációja, és indul el az egyetemen visszahívásának előkészítése. A hétköznapi hangulatára azonban még a mellőzöttség érzése nyomja rá a bélyegét. Szauder József, az Eötvös Kollégium óta barát és kolléga, megdöbbenően nyers hangon rázza meg, próbál erőt önteni a maga módján, Julow Viktor lelkébe. A közvetlen stílus, mélységesen őszinte, egyenes, puritán kapcsolatot feltételez, ami sokat elárul a korabeli tudományos életbeli viszonyokról is:

*„A másik mondatod, ami miatt – ha itt lennél kéznél – lehülyéznék régi szabadosságommal, az hogy: »nekem a főproblémám már nem karriert csinálni, ragyogni, hanem valahogy a felszínen maradni« [...] Nekem talán problémám a karrier, a ragyogás? S honnan a fenéből vetted azt a hülye ötletet, hogy Magyarországon még lehet úgy karriert csinálni, hogy azt annak is érezze az ember? Franciaországban, Angliában [...] de nem itt! Ezen azt hittem, rég túl vagy Te is. Ugyanakkor mégsem csak arról van szó, hogy magad légy kifejezésedben, kapcsolataidban. S e vonatkozásban kérném, hogy vezesd úgy is folyó munkád.”*⁶⁹

A Kádár János 1960. évi New York-i látogatása óta folyamatosan halogatott amnesztia

⁶⁵ JULOW Viktor, *Mata János...* i. m., 241-242.

⁶⁶ BÉRES András, *Jelentés a Déri Múzeum 1962. évi munkájáról* = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-1964, Debrecen, 1965, 6-7.

⁶⁷ Meghívó az Országos Múzeumi Hónap tiszántúli programjára, 1962. október 13. DM It. JVh., D.X.2018.18.211.

⁶⁸ Megállapodás az Akadémiai Kiadó és Bán Imre, Julow Viktor között, Budapest, 1962. november 10. DM It. JVh., D.X.2018.18.158.

⁶⁹ Szauder József levele Julow Viktornak, B[alaton]világos, 1962. július 6. DM It. JVh., K.X.2018.1.20.12.

1962 végére szinte hihető közelségbe kerül, az ENSZ-tagság helyreállításáról folytatott tárgyalások a lezárás szakaszába érnek, a közgyűlés hitelt ad Kádár ígéretének. Két hónappal a magyar küldöttek megbízólevelének elfogadása után, 1963. március 22-én közkegyelemben részesülnek az 1957-1958-ban elítéltek. Julow Viktor egy hét múlva kiváló munkájának elismerésül rendkívüli feljebbsorolásban⁷⁰ részesül. Arról, hogyan vélekedett Julow a politikai viszonyok változásáról, az ügynöki jelentésben olvashatunk:

„A kibocsátott amnesztia rendelettel kapcsolatban, illetve annak végrehajtásával kapcsolatban a következő véleményeket hallottam.

*Ferenczi Imre és Julow Viktor egybehangozóan kiemelték, hogy az amnesztia ténylegesen mindenre vonatkozott, s hogy szerintük, ezzel a lépéssel újabb előrelépés történt az 1956-57-es ügyek olyan felszámolására, hogy érzelmileg is meglegyen az alapja annak, ha a politikai felfogásukban megtévedtek be akarnak illeszkedni a társadalomba. Julow Viktor kiemelte, hogy külön örül annak, hogy az életfogytiglanra ítélt Bibó Istvánt is szabadon bocsátották.*⁷¹

A fegyelmi büntetést pedig 1963. december 27-én Béres András határozatában törölte, az indoklásban kiemeli – ebben a sorrendben – Julow Viktor emberi, szakmai és politikai területen is kifogástalan viselkedését.

„A Munka Törvénykönyve 114. §-ában valamint a Mt. V. 177. §-ában foglalt jogkörömnél fogva Julow Viktort, A debreceni Déri Múzeum tud. főmunkatársát, korábban egy. adjunktust a vele szemben A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem rektora által 006/17/1957. sz. alatt hozott, 1957. október 3-án kelt „azonnali hatályú elbocsátást” tartalmazó fegyelmi határozat hátrányos következményei alól a mai nappal mentesítem, egyúttal elrendelem a fenti fegyelmi büntetésre vonatkozó feljegyzés törlését.

Jelen határozatom nem jelenti az eredeti álla-

⁷⁰ Rendkívüli feljebbsorolás Julow Viktor részére, Debrecen, 1963. március 29., Béres András autográf tinta aláírásával, DM It. JVh., D.X.2018.18.74.

⁷¹ „Dézsi” fedőnevű ügynök jelentése, 1963. április 12. ÁBTL – 3.1.2 – M – 36283, 119.

*pot helyreállítását, azaz nevezettnek az egyetemre való azonnali visszahelyezését.*⁷²

Mindemellett Julow Viktor továbbra is megszokott módon végezte munkáját, a gyűjteményi feladatokat ellátta, kiállítást rendezett. 1963-ban *Krúdy Gyula Emlékkiállítás* készített, előadásokat, tárlatvezetéseket tartott, kutatott. A Krúdy-kiállítás megnyitója az író születésének 85. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozatba illeszkedett, az eddigi gyakorlat szerint a kurátor felvette a kapcsolatot a családdal, és a segítségükkel gyűjtötte össze az anyagot. Krúdy Zsuzsa ez esetben biztosítja Julow Viktort, hogy mindenben segítségére lesz, sőt praktikus jótanácsokkal is ellátja.⁷³ A megnyitót emléktábla-avatás⁷⁴ és emlékest előzte meg.⁷⁵ A kiállítást Kiss Tamás költő nyitotta meg a kupolateremben, október 20-án, eredetileg 1964. március 22-ig tervezett látogathatósággal, ami az eddigiekhez képest szokatlanul hosszú idő, ugyanakkor mind közönségkapcsolati szinten, mind pénzügyi-gazdasági tekintetben indokolt eljárás. A kiállítás alapkonceptiója az előzőekhez képest változatlan: mindent bemutatni az író életéből és életművéből, az elérhető legszélesebb felületen: kéziratok, dokumentumok, fotók, relikviák, újságcikkek, műveinek kiadásai, recepció. Hagyományos időrendi bemutatásban, tárlókban és tablókban installálva.⁷⁶ Ez a kiállítás a hagyományos értelemben Julow Viktor utolsó kiállítása muzeológusként, hiszen 1966-ban rendezett Fazekas-kiállítását már az egyetemről koordinálja. A múzeumi munka sokszínű elvárásrendszere és a kutatómunka újabb területe Földi János életművéhez vezetett, amivel kapcsolatban előadást is tartott a *Múzeumi Hónap* keretében.

Szenvedélyesen kutatta évek óta a Fazekas-ki-

⁷² Határozat Julow Viktor fegyelmi határozatának törléséről, Debrecen, 1963. december 27., Béres András autográf tinta aláírásával, DM It. JVh., D.X.2018.18.54.

⁷³ Krúdy Zsuzsa levele Julow Viktornak, Budapest, 1963. szeptember 26. DM It. K.X.74.286.1.

⁷⁴ Krúdy Zsuzsa levele Julow Viktornak, Budapest, 1963. október 4. DM It. K.X.74.286.2. Krúdy Zsuzsa külön felhívja a figyelmet, hogy az emléktáblán hosszú ú-val írják Krúdy nevét.

⁷⁵ A Múzeumi Hónap programja 1963, DM It. JVh., D.X.2018.18.235.

⁷⁶ JULOW Viktor, *A Krúdy Gyula emlékkiállítás forgatókönyve*, DM It. K.X.74.66.19.2.

adásokkor még nyitva hagyott kérdést, a *Lúdas Matyi* motívumkincseinek forrását. Az 1951-ben, törökországi régészeti ásatás közben előkerült égetetlen ékírásos agyagtáblák lendületet adtak Julow Viktor számára is a kutatásban. Levelezése a leletet feldolgozó oxfordi asszirológussal, O. R. Gurney-vel, a kitartó, munkáját a lehetőség szerint nemzetközi tudományos síkon folytató tudós naprakész tájokozottságát igazolja. Az asszír agyagtáblákat Gurney angol nyelven közzétett változatából fordítja le Julow Viktor,⁷⁷ és adja közre a magyar nyelvű tudományos élet számára.⁷⁸ Az oxfordi és debreceni tudós, kölcsönösen megismervén egymás kutatásait, az elkövetkező években is segítettek egymást, és a későbbi szövegközlés és tanulmány megjelenése előtt újabb levélváltások jelzik az utókornak, hogy Julow Viktor alapos és naprakész, megállapításai folyamatosan kontrolláltak. Gurney szerint *A nippuri szegény ember meséjét* Kr. e. 701-ben jegyezték le, és az ásatási lelőhely fölött valamikor vallási szertartási célokat szolgáló templom állhatott. Ez a történet egyetlen motívumban tér csak el a *Lúdas Matyitól*, az első megverésnél az asszír mesében mint a király küldötte jelentkezik, a *Lúdas Matyi*-ben ácsként. Julow Viktor következetesen összeveti a két történet motívumait, számba veszi a jelentéktelen eltéréseket, és megállapítja, hogy hét lényeges helyen a fogalmazás is hasonló. Az összevetés során kiderül, hogy nem csak a vándormesék szövegállandósága érvényesül ez esetben, hanem a cselekmény és a fordulatok is hasonlóak. A következtetések sora végül nagyot fordít a *Lúdas Matyi*-kutatás látószögén, a francia népmesével való kapcsolatot immár megkérdőjelezi és elveti. A szerző végig követi négy kontinensen a vándormotívumok előfordulását, (többek között az *Ezeregyéjszaka* és a grúz Szulhan-Szaba Orbeliani XVIII. századi mesegyűjteményében, A. Tolsztoj *I. Péter*-ében és Bunyin egy novellájában) és megállapítja, hogy a „*Lúdas Matyi*

közvetlen forrása mindenképpen moldvai, csángó-magyar, vagy még valószínűbben román mese. Kizártam annak a lehetőségét, hogy ez a csángó és román mese Fazekas művének, illetve Jon Barac abból készült román fordításának folklorizálódása lenne. Az asszír mesében ugyanis a hős utolsó bosszúja előtt híd alá búvik, éppúgy, mint a csángó mesében. A román mesében már erdőben rejtőzik el, mint Fazekasnál, de a román mesében több olyan mozzanat van, amely hiányzik Fazekasnál, de megvan a csángó mesében, így mind a román, mind a csángó változat végső fokon csakis az asszír mese leszármazottja lehet.”⁷⁹ Kutatásaiban Julow Viktor nagyban támaszkodott Korompay Bertalan és Faragó József eredményeire, utóbbi néprajzos kutatóhoz Antal Árpád ajánlása nyomán fordult. Levelezésükben⁸⁰ pontosan nyomon követhetőek a kutatási fázisok és eredmények, melyek a 1963-as közléssel nem szűnnek meg, és mint Gurney esetében, itt is jól láthatóak a későbbi fordulatok. Az asszír forrást Julow Viktor közli Faragóval, aki elsősorban, lévén a kolozsvári egyetem tanára, a moldvai, csángó és román szövegvariánsokat helyezte fókuszba. A levelek, a megjelent tanulmány eredményei és hivatkozási pontjai tekintetében nem tartalmaznak új, vagy ismeretlen információt a közlések esetében, ugyanakkor izgalmas, szakmailag is magával ragadó olvasmányok.

A Julow-hagyatékban fennmaradt ismeretlen szerző levele irányíthatta Julow Viktor figyelmét a fenti felsorolásban megemlített A. Tolsztoj munkájára: az egykori tanítvány, ráakadván az érdekes forrásra, rögtön ír tanárának:

„Orosz szakdolgozatom írása közben véletlenül, de annál nagyobb örömmel akadtam rá cikkedre a »Nippuri szegény ember«-ről, ami – különös módon – az én témámhoz is vág, s talán neked is tud e tárgykörben valami kis újat nyújtani. Alekszej Tolsztoj »I. Péter«-éről, mint tipikus történelmi regényről írok, s ott ráakadtam a L. M. mese orosz, ill. ukrán-kozák változatára, egy Sztjepán Rázin alatt harcolt bujdosó meséjeként feldolgozva. Ha Tolsztoj belevette a regénybe, mint

⁷⁷ O. R. Gurney levele Julow Viktornak, Oxford, 1958. április 25. DM It. JVh., K.X.90.9.3.2.8.1. Gurney ebben a levélben járul hozzá az általa fordított angol nyelvű változat magyar nyelvű megjelenéséhez.

⁷⁸ JULOW Viktor, *A nippuri szegény ember meséje és a Lúdas Matyi ó-romániai népmese-mintájának kérdése*, ItK, 1963/6, 678-689.

⁷⁹ Julow Viktor irodalomtörténeti munkásságának tézisei, Debrecen, 1976, 18. DM It. JVh., K.X.2017.1.10.

⁸⁰ Faragó József levelei Julow Viktornak, Kolozsvár, 1956-1967. DM It. JVh., K.X.2017.1.137.1-4.

népi ellenállásra mutató mesét, (ill. ott való történetet) feltételezhetjük, hogy ez a mese-motívum különösen a délorosz területeken széles körben ismert. Különben ez az egyetlen mesés jellegű népi történet az egész hatalmas, 800 oldalnál is terjedelmesebb, befejezetlen regény-epopcióban, ahogy azt az orosz kutatók szeretik nevezni. Megtalálható az 1961-es közös magyar-ukrán kiadásban, Németh László fordításában a 227-229. oldalon. (Orosz eredetiben: A. T. összegyűjtött művei, 7. kötet, Szépirodalmi Kiadó, Moszkva, 1959, 228-230.)⁸¹

A következő javaslat nem módosította Julow Viktor kutatói fókuszát, Molnár József levele a hagyatékban maradt fenn, és kézenfekvő megoldást adhatott volna egy kérdéses területen. Akár terelhetette volna egészen új felfedezések felé, de érdekes módon teljesen figyelmen kívül maradt. A kritikai kiadás megjelenése után ajándékpéldányt küldhetett Julow Viktor egykori tankönyvszerző társának, aki megköszönvén és megdicsérvén a kiadást, nem mulasztja el felhívni a Fazekas-kutató figyelmét egy egészen kézenfekvő, minden szempontból közeli lehetőség számbavételére:

„Nem tartom szerencsés dolognak, hogy Baróti lektorálta, mert ő nem egészen tudott segíteni főleg az aprómunka bírálatában. S így a rengeteg aprólékosság mellett fordulhat elő, hogy mikor a Ludas Matyival kapcsolatban szó van Erdőhát-ról, mindenféle lehetőség ott van a magyarázatban, csak a szerintem legkézenfekvőbb nincs, t.i. Szatmár megyében a Szamoshat fölött a Tur és a Tisza közt elterülő vidéket nevezik Erdőhátnak. Ma már sajnos nem sok erdő van azon a vidéken, de 150 évvel ezelőtt még rengetegek voltak. Cseke, Milota, Botpalád, Kispalád, Nagypalád, Hodos stb falvak felett a Tiszáig. Ez az Erdőhát áll közelebb persze nem a dalmahodó beregi hegyek miatt, hanem abból az okból, hogy a Nyír és Szatmár apró kis falvainak diák özöne itt tanult a Kollégiumban, s rengeteg erdőháti gyerek is, mert minden pap-fiút ott tanítottak, s a falusi nemesek is gyerekeiket. S ez szerintem közelebb álló magyarázat. Nem lokálpatriotizmus miatt mondom ezt, mert a közölt magyarázat plauzibilis,

de ez elfogadhatóbb. A kollégium diákságának az úgynevezett Bükk alá való része főleg Patakra járt iskolába. Más egyházkerülethez is tartoztak.”⁸²

Találgatni lehetne csupán, hogy miért nem tartotta Julow fontosnak ezt az apróságnak tűnő észrevételt, hiszen munkáit a legapróbb részletekig, a legmélyebb forrásig ellenőrizte. Közel kerülhetett volna egy szikszói variánshoz, ami az iskolákat és legációkat járó kollégiumi diákok általi közvetítés lehetősége nyomán egy sokkal szélesebb perspektívába helyezhette volna a kutatást.⁸³

A debreceni egyetem részéről gesztusoktól többet várhatott Julow Viktor 1963 év végére, ám, bár a fegyelmi végzést eltörölték, tevőleges változás nem történt, hogy újra a tanszéken köszöntse a 18. század szakértőjét. Pontosan mire vártak, nehéz lenne megmondani, de sokat segít Nagy Péter levele, aki a bajban rendszerint előkerül, és segít régi barátjának.

„Én közben beszéltem Kardos Palival, aki elmondta, hogy az ügyed – groteszk módon – az Alföld-ügyön borult fel: már minden el volt intézve, amikor az Alföld körüli hajcihőben begazolt a pártbizottság, s hozott egy határozatot, hogy a tanszékre csak olyan embert lehet kinevezni, aki ideológiai erősítést jelent. Így tolodott el a te átkeülésed, bár mindenki tudja, hogy ehhez az egészhez semmi közöd. Az ügy szerintem szurokmadár címszó alatt található a Brockhaus lexikonban; eleinte kicsit hihetetlennek tartottam ezt az ostobaságot, de azóta más oldalról is megerősítették. Nem akarván belenyugodni, beszéltem Köpeczi-vel, hogy tegye már rendbe a dolgot, s azt javasoltam, hogy vagy az egyetemen, vagy a pesti intézetben kreáljanak neked egy kutató-állást: legalább megcsinálod a Csokonai-kiadást, ők se csinálnak ezzel rossz üzletet. Béla igen pozitívan fogadta az egészséget, azt ígérte, hogy hamarosan lesz megoldás, s ő azt szeretné, ha az egyetemre kerülnél mégis vissza. Erre megretiráltam, nehogy a jót egy jobbal tegyem tönkre; de még akarok Klaniczayval is beszélni, hogy ők viszont javasol-

⁸¹ [?] Lajos levele Julow Viktornak, Budapest, 1964. február 5. DM It. JVh., K.X.90.9.1.3.2.19.

⁸² Molnár József levele Julow Viktornak, Budapest, 1955. december 28. DM It. JVh., K.X.2017.1.200.9.

⁸³ Erre a lehetséges forrásra Győri L. János hívta fel a figyelmem, ezúton is köszönöm Neki.

*ják az intézetet, mert doppelt hält besser. Szabolcsival már beszéltem, ő meg is ígérte, de az ő ígérte gój nem ad. Szóval ne csüggedj és ne lógasd erre rendelt alkatrészeidet, előbb-utóbb minden megoldódik.*⁸⁴

Önéletrajzaiban, beszélgetéseiben nincs nyoma annak, hogy ez az év, illetve a hiábavaló várakozás milyen érzéseket keltett. Bizonyára várta, hogy hívják, erre utal Szauder József 1962 szeptemberében kelt levele⁸⁵ – amit első olvasásra akár tévedésként vagy elírásként is felfoghatnánk – tényként konstatálja, hogy örül Julow Viktor egyetemre való visszakerülésének, mert ott több lehetősége lesz. Feltehetően a Bán Imrével közös Debreceni diákköltészet-kötet, és a kollégák szóbeli utalásai, hívásai nyomán érezhette mindenki eldöntött ténynek az egyetemi státuszt már ekkor. Hasonlóan egyértelmű és eldöntött változásról tanúskodik Kéry László levele 1963 szeptemberében: már nem egyszerűen az egyetemi visszakerülést kezeli tényként, hanem az onnan való kijutásra ösztönzi barátját.

„Örömmel értesültünk róla, hogy egyetemi visszavételed a komoly megvalósulás stádiumába jutott. Nekem azonban az volna a tanácsom, hogy meg kellene próbálnod kitörni A debreceni dzsungelből. Nem mintha a pesti sokkal különb lenne, de mégis változatosabb levegősebb. Persze tudom, hogy egy ilyen manőver számos nehézségbe ütköznék, de meg kellene próbálni. Talán én is tudnék tenni valamit az Irodalomtörténeti Intézetnél, Szauder Jóskát és másokat is sorompóba lehetne állítani. A fő nehézséget nyilván a lakáskérdés jelentené, de nem szabad, hogy ez meggátolja feljöveteleket, ha a dologra rászánod Magad. Mindenképpen jót tenne mindkettőtöknek a változás.”⁸⁶

Az említett Alföld-ügyre⁸⁷ való hivatkozás

⁸⁴ Nagy Péter levele Julow Vikornak, 1964. március 8. DM It. JVh., K.X.2018.1.3.14.

⁸⁵ Szauder József levele Julow Vikornak, Budapest, 1962. szeptember 14. DM It. JVh., K.X.2018.1.20.15.

⁸⁶ Kéry László levele Julow Vikornak, Budapest, 1963. szeptember 30. DM It. JVh., K.X.2017.184.42.

⁸⁷ „Az Alföld történetének harmadik szakaszát Mocsár Gábor nevéhez kötődik. Nagyon karakteres, de rövid szakasz, irodalmon kívüli okok szakították meg. A továbbra is prioritást élvező, előtérben tartott ideológiai-politikai érdekekkel ütközött Mocsár törekvése. [...] De az általa szerkesztett első szám, az 1962/4. (július-augusztus-szeptember)

képtelenségnek tűnik más szemszögből is. Tény ugyan, hogy megjelent az Alföld 1963. augusztusi számában Julow Viktor kritikája Mocsár Gábor *Szellem és századok* című könyvéről,⁸⁸ azonban nem tartalmaz semmiféle utalást vagy állásfoglalást, ami az Alföld-vitában jelentőséggel bírna. Nagy Péternek szinte postafordultával válaszol Julow Viktor, melyből kiderül, hogy tudott pletykaszinten ezekről az okokról, de egyszerűen nem akarta elhinni. A várakozást, tekintve, hogy Tőle teljesen független és minden józan emberi magatartástól távol áll, vegyes érzésekkel éli meg. Az is közrejátszhatott ebben, hogy a múzeumban nőtt a létszám, így a terhelés és a kényszerű papírmunka mellett sokkal több ideje jut a saját dolgaira. Ugyanakkor Julow tisztán látja, hogy az egyetemen nem ugyanolyan körülmények közé megy majd vissza, amiből eljött.

„... az előnyök mellett egy csomó nyűgöt is vesznek a nyakamra az egyetemmel – különösen most, hogy az elmúlt másfél évben sokat javult a helyzetem a múzeumban: nőtt a létszám, s most már a hivatalos munkaidőből is jut szépen – zseniális kifejezéssel – a molyos kitömött baglyok porolgatására. Más dolog, hogy ez a másfél éve húzódozó huzavona a visszavitelem körül degusztáló és kissé megalázó. Most már végleg arra

tember) élén *Frontnyitás idején* című programcikkét közölte, mellyel nyomban éles viták keresztüzébe került. [...] bejelenti a havi folyóirattá alakulást, [...] elkezdí »irodalmi állapotaink« ostromozását; »az Alföld körül csoportosulva mostantól kezdve gyakoribb és hangosabb szóval akarunk beleszólni ebbe a táborigi lármbába«. Az újjászervezett szerkesztőbizottság folytatni akarja az Alföld munkáját, »csak éppen jobban szeretné, mint eddig«. »Vidéki folyóirat az Alföld s megengedheti magának, hogy ne akassa vitorláit irodalmi csoportocskák, klikkek és érdekszövetségek partmenti szeleibe.« Egyesek azonban fővárosellenességet véltek kiolvasni ebből az önállósodásra való törekvésekből, a centrum hatalmi pozíciójából elutasították a decentralizációs ambíciót. Ráadásul a népinek nevezett irányzat szerveződésének lehetősége is riasztotta őket. Mocsár Gábor nem érzékelte eléggé a támadásokban rejlő veszélyt. [...] Bírái, támadói nem késlekedtek, kinevezése után másfél évvel leváltatták főszerkesztői tisztségéből. [...] Az 1964 év első számát még ő szerkesztette.” = JUHÁSZ Béla, *Jegyzetek az Alföld történetéhez*, Alföld, 1990/7, 66-76.

⁸⁸ JULOW Viktor, *Szellem és századok*. Mocsár Gábor könyve, Alföld, 1963/8, 82-66.

az álláspontra helyezkedem, hogy rá se rántok az egészre. Egy biztos, hogy mióta két emberrel kevesebb a d-i magyar intézet, nekik sokkal nagyobb szükségük van rám, mint nekem rájuk. [...] jobban is örülnék, ha az It. Intézetbe kerülnek, nagyon unom már ezt az egész debreceni virscaftot; bepállik az ember ebben légkörben. [...] bezzeg, ha úgy fordulna, hogy Pestre kerülhetnék – ami kéjes elégtétel is lenne nekem, már megint téged kell idéznem, a Kossuth töktermelő szövetkezet [...] kinyújtáná utánam csápjait.”⁸⁹

A levélben továbbá kifejti Julow Viktor, hogy lehetetlennek tűnik a felköltözés, mégis arra kéri Nagy Pétert, hogy inkább az Irodalomtudományi Intézet mellett lobbizzon. A levél hangvételeből kissé apátiába süllyedt ember lemondása érződik, amihez hozzájárulhatott az is, hogy Mező Magda előbb a klinikán, majd a kékesi szanatóriumban tölti a tavaszt. Nem segített a hangulatának javulásán az sem, hogy véletlenül kihagyják a *Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetéből, bár a hibáért elnézést kérnek, és ígérik, hogy korrigálják,⁹⁰ pusztán a jelenség is „degusztáló” – ahogyan az érintett fogalmaz. Érezhette ezt a közvetlen és tágabb környezet egyaránt, és próbálnak kompenzálni. Előléptetés erejű fizetésemelést⁹¹ kap 1964. augusztus 1-től a múzeum tudományos főmunkatársa, októbertől pedig népi ellenőr⁹² megbízást.⁹³

⁸⁹ Julow Viktor levele Nagy Péternek, Debrecen, 1964. március 21. MTA KIK Ms 2609/120.

⁹⁰ Lexikonszerkesztőség [Akadémiai Kiadó] levele Julow Viktornak, Budapest, 1963. november 24., Tamás Attila autográf aláírásával, DM It. JVh., D.X.2018.18.155.

⁹¹ Határozat Julow Viktor fizetésemeléséről, Déri Múzeum, Debrecen, 1964. szeptember 7. DM It. JVh., D.X.2018.18.35.

⁹² „A népi ellenőrzési bizottságok jellegüket tekintve alapvetően állami szervek, amelyek céljaik megvalósítására megfelelő (részben hatósági) jogosítványokkal vannak felruházva. Ugyanakkor bizonyos vonatkozásban a társadalmi szervek jellegzetességeit is mutatják, ami abban nyilvánul meg, hogy széleskörű tömegbázisra épülnek, feladataik jelentős részét nem hivatásos alkalmazottak, hanem társadalmi munkatársak (népi ellenőrök) látják el, továbbá a népi ellenőrzési bizottságok meszszemenően bevonják munkájukba a társadalmi szerveket is.” Bővebben: <http://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=9590>

⁹³ Népi Ellenőrzési Bizottság megbízólevele Julow Viktor részére, Hajdú-Bihar Megye és Debrecen kultúrottho-

Mindemellett a Nagy Péternek írt levélben beszámol arról Julow Viktor, hogy *A magyar irodalom története II.* kötetének a lektorálását végzi: „Az sem javította morálomat különösen, hogy jó hónapja küszködök a kézikönyv II. kötetének lektorálásával, és még a közepén tartok; elég undok és faramuci munka, nyilván mondanom sem kell, és unalmas – de hát lehetett nem vállalni ilyen fene nagy megtiszteltetést...”⁹⁴ Valójában a III. kötet lektorálására gondolhatott, a hagyatékban található megállapodás⁹⁵ is erre utal. Egy hónap múlva Mező Magdának – a Sőtér István dicsérete után – bizakodóbb hangú levélben írja: „Egyébként robotolok, és elég jól haladok a lektorálással. Már több mint 300 oldallal végeztem, tegnap este adtam fel egy nagyobb stócot. Eddig 1270 oldalnyi szöveget küldtek, hátra van még 3 fejezet, úgyhogy összesen gondolom 1450-1500 oldal lesz. Vagyis még vagy 500 van hátra! Jaj! Azért túlságosan nem hajszolom magam, rendes időben lefekszem, a múzeumban is jut időm dolgozni. Néha még érdekesnek is találom a munkát, de legtöbbször azért elég unalmas. Végeredményben örülök, hogy megkaptam, pláne, hogy Lukácsy többször írta, jó hasznát veszik a megjegyzéseimnek, és Sőtér is »magasztalta« a lektori jelentésemet.”⁹⁶

Időközben A debreceni diákköltészetet bemutató kötet megjelenése húzódik, nem dokumentált okokból kilenc hónapig várakozik a leadott kézirat. A szóban forgó kötet nem jött ki könyvnapra sem, majd csak májusban,⁹⁷ pedig a könyv nyomdai adatai szerint a kézirat beérkezett 1963. augusztus 10-én. A bevezetőjét Bán Imre írta, a

nai területre, Debrecen, 1964. október 12. DM It. JVh., D.X.2018.18.92.

⁹⁴ Julow Viktor levele Nagy Péternek, Debrecen, 1964. március 21. MTA KIK Ms 2609/120.

⁹⁵ Megállapodás, Akadémiai Kiadó és Julow Viktor között, Budapest, 1964. július 21. DM It. JVh., D.X.2018.18.159.

⁹⁶ Julow Viktor levele Mező Magdának, Debrecen, 1964. április 23., DM It. JVh., K.X.2017.1.149.

⁹⁷ Julow Viktor levele Mező Magdának, Debrecen, 1964. április 23., DM It. JVh., K.X.2017.1.149. A levélben írja Julow Viktor feleségének, hogy a „diákköltészet könyvnapra nem jön ki (május végére), de honoráriumot állítólag már előbb küldenek.” Ugyanakkor a hagyatékban fennmaradt, Mező Magdának dedikált példány május 5-re datált.

szövegválogatást és a sajtó alá rendezést Julow Viktor készítette, a jegyzetelés pedig közös munka volt. A *debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*⁹⁸ lényegében a *Csittvári krónika* könyve – Tóth Béla szerint, mert a református kollégium gyűjteményéből 1770-től 1836-ig időszakból válogatott kéziratok pont olyanok, mint amiről Jókai beszél, „*a levert magyar szabadságharcok, a magyar mártírok szenvedése, a Habsburg-üldözés minden áldozatának keserve, és az udvaronc-hízelgés aljasságának minden dokumentuma, [...] emlékezetes epigrammák, gúnyversek, politikai paskvillusok...*”⁹⁹ Bán Imre bevezető tanulmányában Jókai jelentőség-tulajdonítását eltúlzottnak tartja, bár azt kétségtelenül elismeri, hogy megjelenik a társadalomkritika és a függetlenségi vágy is ezekben a szövegekben. Orosz László recenziójában kiemeli, hogy nem valami magasrendű irodalmi igény valósul meg bennük, de nem csak szórakoztatásra törekedtek, jelen van bennük a népiesség, „*amely ugyan nem egyenes folytatása ennek az Arany Jánostól lekicsinylően »népszerű«-nek nevezett költészetnek, de nem is független tőle.*”¹⁰⁰

A megjelentetett diákköltészet Csokonai körül virágzott, és már a Fazekas kritikai kiadás és monográfia előkészítő munkáinál is fokozottan érdeklődött Julow Viktor a jelenség iránt. A „spenót”-ba írt Csokonai-tanulmány mellett ez is szerepet játszhatott abban, hogy végül tudományos kutatásainak fő irányát ezentúl Csokonai Vitéz Mihály életművének szenteli. A kéziratos gyűjteményekből közreadott válogatás nem csak az olvasóközönség vagy a szakma tudományos elvárásainak megfelelően készült sokszínűre, de tükrözi ez a módszer a válogató személyiségét is: minél színesebben, több oldalról megmutatni e korszak világát.

A Déri múzeumi évek Julow Viktor újabb szanatóriumi kezelésével értek véget, kiújult tüdőbaját hónapokig kezelik, majd újra a Bechterew-kór köti kórházhoz. A Kossuth Lajos Tu-

dományegyetem 1965. februárjában kikérte¹⁰¹ Julow Viktort a Déri Múzeum igazgatójától, és újra az I. sz. Irodalomtörténeti tanszéken biztosított számára státuszt. Julow tudta, hogy nem folytathatja ott, ahol abbahagyta az egyetemi munkát, azt azonban nem sejtette, hogy rövidesen a súlyos depresszió és rohamos fizikai leépülés végleg megváltoztatja az egyetemi éveit. Soha nem tudta feldolgozni a tudományos életből való kiejtését, amit a Déris száműzetés jelentett. Ettől függetlenül a múzeumi utókor sokat köszönhet Julow Viktornak, s ma is példaként tekinthet munkájára.

⁹⁸ BÁN Imre – JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

⁹⁹ TÓTH Béla, *A „Csittvári krónika” könyve*, Hajdú-Bihari Napló, 1964. szeptember 27.

¹⁰⁰ OROSZ László, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, ItK 1965/3, 391.

¹⁰¹ Határozat Julow Viktor tud. főmunkatárs debreceni lakos munkaviszonyának megszüntetéséről, Debrecen, 1965. február 15. DM It. JVh., D.X.2018.18.43.

Mező Szilveszter

ERDŐ ÉS MÚZEUM

Gondolatok az állandó természetrajzi kiállításról

A Déri Múzeum új állandó természettudományi kiállítása 2015. december 1-én nyílt meg. A megnyitás óta eltelt több mint három év lehetőséget kínál arra, hogy kicsit visszatekintsünk a tárlatra, elgondolkodjunk a kiállítás által közvetíteni kívánt üzenetekről, s egyúttal kísérletet tegyünk az eddigi látogatói tapasztalatok és egyéb visszajelzések rövid értékelésére is.

A *Nagyerdő – a természet szertára* című kiállítás a Debrecentől északra elterülő és a várossal mára széles sávban összeépült Nagyerdő kialakulását, történetét, élővilágát és a terület megismerésének jelentősebb állomásait mutatja be. A tárlat alapvető célkitűzését és fő tartalmi mondanivalóját három csomópont köré szervezve fogalmaztuk meg alkotótársaimmal: az erdő földrajzi környezetének és természeti értékeinek bemutatása, Debrecen és a Nagyerdő évszázados kapcsolatrendszerének megjelenítése, és a mai Nagyerdő kialakulásának, a parkerdővé válás folyamatának ismertetése.

A Nagyerdő geográfiai értelemben az ország második legnagyobb homokterülete, a *Nyírség* déli részének nyugati peremvidékén helyezkedik el, amit a *Hajdúhát* magasabb fekvésű és lösszel fedett déli szakasza határol. A kiállítás ezért kiter a Nagyerdő területét magába foglaló *Dél-Nyírség* kistáj földrajzi szempontú ismertetésére, s egyúttal felhívja a látogató figyelmét a terület egyik legjelentősebb geomorfológus kutatója, *Borsy Zoltán* (1926–1997) egyetemi tanár munkásságának nyírségi és debreceni vonatkozásaira.

A Nagyerdő növényföldrajzilag a *Nyírségense* flórajárás része és az egykor összefüggő nyírségi erdők maradványa. Az erdő kialakulásában meghatározó szerepet játszott a pleisztocén-holocén határán bekövetkezett klímaváltozás. A kiállítás rámutat az éghajlat lassú felmelegedése és csapadékosabbá válása következtében beállt makrovegetációs változásokra, a térség arculatát máig meghatározó *erdős-pusztá* kialakulására. A

rajzokkal és ábrákkal illusztrált tablók segítenek jobban megérteni az egymást felváltó növény-
szövetkezetek tér- és időbeli változásait, a klimatikus homoki *szukcesszió-sorozat* bonyolult botanikai jelenségeit. A kiállított herbáriumi lapok, valamint a falakon elhelyezett fényképsor színes növényfelvételei a dél-nyírségi területre jellemző klimax-társulás, a *gyöngyvirágos tölgyes* (*Convallario Quercetum-roboris*) flórajából villantanak fel néhány jellegzetes fajt. Ezt egészíti ki az a régi, 19. századi grafikákból összefűzött rajzos hónapsor, ami a lombhullató erdőség, mint erdei növény-
szövetkezet tavaszi, nyári, őszi és téli aspektusváltozásait szemlélteti a naptári esztendő 12 hónapja során.

Debrecen földrajzi környezetének és élővilágának bemutatása lehetőséget teremtett a térség feltárásában kiemelkedő érdemeket szerzett természettudósok munkásságának felidézésére. A kiállításon igyekeztünk bemutatni a debreceni flóra és fauna kutatástörténetének jelentősebb állomásait, a 16–18. században megtett első lépésektől a 20. század első harmadában meginduló alapkutatásokig. Az információs tablókon szó esik az *agrostographia*, a régmúlt fűvészetének korai debreceni képviselőiről, többek között *Méliusz Juhász Péter*, *Csapó József*, *Földi János*, *Diószegi Sámuel*, *Fazekas Mihály* és mások botanikai tevékenységéről, valamint *Gáti István*, *Szentgyörgyi József*, *Török József*, *Kovács János* és mások zoológiai, természetismereti munkásságáról. Érdemes megemlíteni, hogy a kiállításon eredetiben tekinthető meg *Diószegi Sámuel* és *Fazekas Mihály* híres műve, a *Magyar Fűvész Könyv*, ami Debrecenben jelent meg 1807-ben.

Jelentős mérőföldkő volt a Nagyerdő és Debrecen botanikai megismerésében *Rapaics Rajmund* (1885–1954) munkássága. A hazai hortikultúra történeti feltárása területén maradandót alkotó kutató tollából születtek a térségünket tárgyaló első kritikai flóraművek (1913, 1916) és az egyik legkorábbi nyírségi növényföldrajzi munka

A "Nagyerdő – a természet szertára" c. kiállítás a bejárat felől nézve. Fotó: Mező Szilveszter

(1925). Rapaics tudománytörténeti jelentőségét a kiállításban is igyekeztünk kellő mértékben hangsúlyozni. A fitológus tudós portréja mellett egyik helyi vonatkozású írásának címlapja is látható (*A debreceni homokterület növényzeti viszonyai*, 1916). Ebből a florisztikai műből való a tárlat mottójául választott rövid idézet, miszerint a Nagyerdő: „Egy darab igazi ősi Alföld”.

A Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményének jelenlegi összetétele leginkább a területre jellemző edényes flóra, valamint az erdő rovar-, madár- és emlősfaunájának részleges bemutatását tette lehetővé. A rendelkezésre álló növény- és állatkollekciók kvantitatív és kvalitatív mutatóinak ismeretében nem törekedhettünk a nagyerdei biotópok részletes, taxonómiai csoportokra kiterjedő szisztematikus ismertetésére, mert a gyűjtemény egyszerűen nem biztosított ehhez kellő alapot. Másfelől a múzeumba érkező vendégek döntő többségét vélekedésünk szerint nem a tudományosan osztályozott gyűjteménycsoportok száraz és rideg rendszere érdekli, hanem inkább természetrajzi érdekességek, különleges interpretációs formák és az egyes tár-

gyakhoz fűződő színes történetek. Ezen elgondolás szellemében készítettük el a „Vadászat”, a „Sasok”, a „Madarak fala” és a „Bagolykunyhó” nevű vitrineket, próbálva megfelelni velük az előzetes látogatói elvárásoknak. Tudtuk ugyanis, hogy a múzeum korábbi állandó kiállításának egyik legattraktívabb egysége épp a különféle madarakat felvonultató földszinti szakasz volt. Különösen a gyermekek, közöttük is főleg az alsóbb korosztályok körében volt nagyon kedvelt a debreceni erdők, mezők, rétek, tavak és szikes puszták avifaunáját bemutató tárlat.

A kiállítás tárgyi anyagának összeállításakor lényeges szempont volt számunkra az is, hogy az erdei élővilág számos jellegzetes képviselője mellett a velük foglalkozó kutatók fontosabb publikációi is megjelenjenek. Ezért helyeztük el a kiállításban *Ubrizsy Gábor* (1919–1973) mikológus nyírségi gombákról, *Nagy Jenő* (1882–1960) ornitológus erdei madarokról és *Hankó Béla* (1886–1959) zoológus alföldi állatokról szóló írását. Úgy véltük, hogy a kiválasztott és kiállított műveken keresztül alkotóik is közelebb kerülhetnek a látogatókhoz, akik közül sokakat

érdekelhet a debreceni élővilág megismerésében jelentős eredményeket felmutató személyek munkássága.

Egy biológiai szertár természetesen elképzelhetetlen gyűjtőeszközök nélkül. *Székessy Vilmos* (1907–1970) zoológus, a Magyar Természettudományi Múzeum egykori igazgatója jegyezte le, hogy a biológus-gyűjtő legfontosabb felszerelése „*a keze, a szeme és főleg a tudása*”, és az összes egyéb használati tárgy „*saját tulajdon eszközének csupán pótlása vagy megsokszorosítója*”. Ez kétségtől így van, de a természetrajzi kollekciónak létrehozásához, fejlesztéséhez és gyarapításához mégiscsak kellenek gyűjtő- és használati alkalmatosságok. Fű- és lepkehálók, kopogatóernyők, vízi merítőhálók, éjjeli gyűjtéshez szükséges gáz- és petróleumlámpák, rovarszippantók, különböző ásóeszközök, botanikai hálóprések, itatóspapírok, csipeszek, tűk, nagyítók, tartó- és szállítóüvegek, dobozok, kapszulák, tartósító folyadékok és egyéb vegyszerek feltétlenül szükségesek, hogy csak a legfontosabb kellékeket említsük. Ezekből a praktikus célokat szolgáló tárgyakkal és a feldolgozó munka során használt egyéb eszközökből mi is bemutatunk néhányat a kiállításban, felidézve általuk egykori tulajdonosuk és használójuk, *Ötvös János* (1911–1991) biológus alakját és múzeumi munkásságát. Mivel az intézmény korábbi munkatársa több gyűjteményi fundus kialakításában, fejlesztésében és gondozásában is meghatározó szerepet játszott, emlékének méltó és kiemelt helyen történő ápolását az állandó természettudományi kiállításban is indokoltnak véltük. A sokoldalú természetbúvárt előadás közben megörökítő fényképe alatt rövid ismertető olvasható életéről, tanulmányairól és a természettörténeti gyűjtemény érdekében végzett áldozatos munkájáról. A terem egyik asztal-vitrinjében főként *Ötvös János*hoz kötődő tárgyak láthatóak, de más pontokon is találkozhatunk hozzá kapcsolódó, illetve a személyéhez láthatatlan szálakkal fűződő kiállítási darabokkal: herbáriumi lapokkal, gombametszetekkel, folyadékos zoológiai készítményekkel, rovargyűjteményekkel, rajzos természetábrázolásokkal, színes és fekete-fehér fényképfelvételekkel. A Debrecen környékén tett tereptanulmányai során használt gyűjtőeszközök és határozókönyvek mellett néhány személyes használati tárgya

"Madarak fala" Fotó: Mező Szilveszter

(pl. hátizsákja, fényképezőgépe, jegyzetanyaga) is megtekinthető a kiállításban.

Az erdei tárlaton nemcsak természetrajzi, hanem történeti, néprajzi és irodalmi vonatkozású tárgyak is helyet kaptak. A célunk az volt ezzel a döntéssel, hogy hangsúlyozzuk a kiállítás egyik üzenetét, nevezetesen azt, hogy a Nagyerdő nem írható le csupán természeti környezetként, növény- és állatközösségek sajátos együtteseként. Az ősi tölgyrengeteg ugyanis évszázadok óta Debrecen város része, így az erdő életében és mindennapjaiban az ember is régtől fogva jelen van, a növekvő település pozitív és negatív hatásaival együtt.

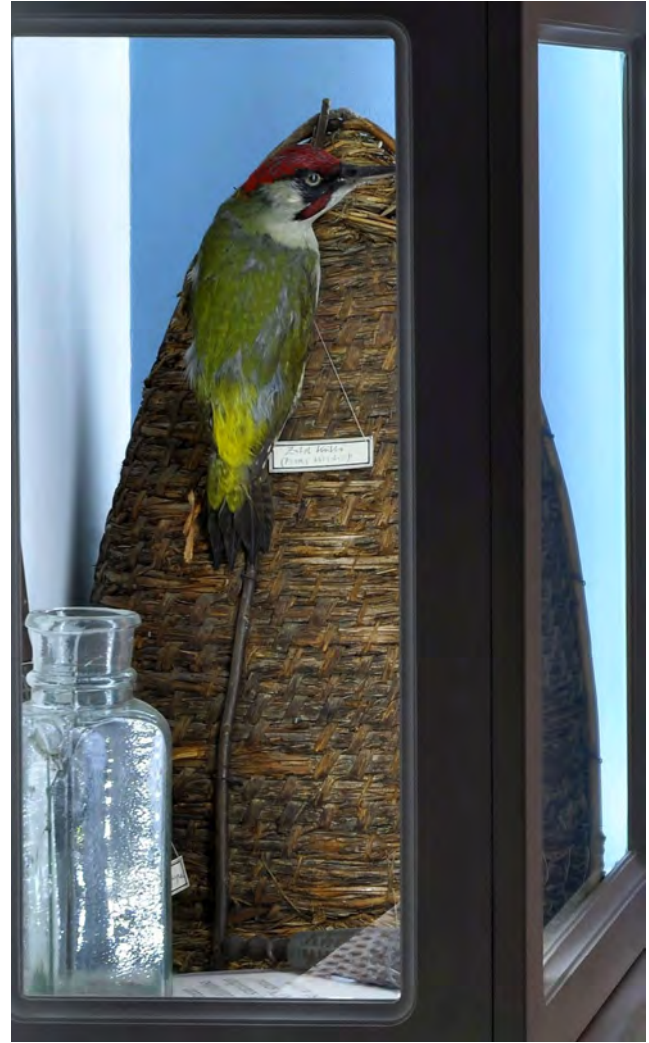
A Nagyerdő – mint Debrecen egyik legkorábban megszerzett belső erdőbirtoka – hosszú ideje kiemelt szerepet játszik a város életében. Az értékes fában gazdag területet még Zsigmond király adományozta Debrecen város polgárainak 1405-ben. Az eredetileg jóval nagyobb területű erdő természeti erőforrásait a múltban

Részlet a kiállításból
Fotó: Mező Szilveszter

sokrétűen hasznosította a debreceni lakosság. A kőben szegény vidék lakói jórészt az itteni erdőállományokból szereztek be az épületeikhez és szerszámaikhoz szükséges fát, valamint a téli és nyári tüzelőt. A mellékhaszonvételek (*vadászat, madarászat, tojásgyűjtés, legeltetés, makkoltatás, mézgyűjtés, gubacsszedés*) szintén sokaknak biztosítottak megélhetést. A kiállítás az erdőben és erdőből élő emberek egykori hagyományos életformáit is igyekszik közvetíteni. Érdekes tárgyi emlékek és archív fényképfelvételek segítenek abban, hogy betekintést nyerhessünk a vadászok, méhészek, rőzsegyűjtögető hátalók és erdőtelepítő vákácncosok különös világába. Az izgalmas tárgyakat *Penyigey Dénes* (1909–1974) agrártörténész és *Balogh István* (1912–2007) történész témában megjelent művei egészítik ki. Mindketten kiterjedt szakirodalmi feltáró munkát végezve írták meg idevonatkozó tanulmá-

Zöld küllő és a debreceni méhészet relikviái
Fotó: Mező Szilveszter

nyaikat, forrásértékű publikációkkal gazdagítva a debreceni erdők történetéről és a település szilvikultúrájáról szóló szakirodalmat. Témáját tekintve ide kapcsolódik *Zoltai Lajos* (1861–1939) muzeológus 1938-ban készített, *Debrecen halmainak, hegyeinek térképe* című rajzának a kiállításban elhelyezett tablóméretű nagyítása is. Az eredetileg kézzel rajzolt fekete-fehér térképalkotást utólag színeztük ki digitálisan, feltüntetve rajta Debrecen 11 ősi erdőbirtokát, köztük a Nagyerdőt.

Az ősi tölgyrengeteget évszázadokon át művelte, használta és formálta Debrecen lakossága. Az erdő és a vele szorosan együtt élő település intenzív kapcsolata jelentős, máig ható változásokat eredményezett a terület eredeti növény- és állatvilágának arculatában. A régi Nagyerdőhöz hasonló – természetközeli állapotot mutató – élőhelyek napjainkban már csak relikiumsze-

Vadmacska-preparátum a tölgyfa-installáción

Fotó: Mező Szilveszter

rűen, a várostól távolabb eső külső részeken tanulmányozhatók. A folyamatosan zsugorodó és szerkezetében, fajkészletében is állandóan változó erdő belső, Debrecennel közvetlenül érintkező zónája az elmúlt 200 év során fokozatosan átalakult, mindinkább parkerdő-jelleget öltött. A kiállítás segítségével erről a hosszú folyamatról, a parkerdővé válás fontosabb eseményeiről, az antropogén hatások következtében végbement nagyobb változásokról is tájékozódhat a látogató. A kronologikus összeállítás egyik meghatározó része a Nagyerdő védetté nyilvánításának bemutatása (1939).

A régi Nagyerdő letűnt világát archív fényképfelvételek segítségével próbáltuk megjeleníteni. A múltidéző fotók alkotói *Angyal József, Benkő András, Béres András, Haranghy György, Kányási István, Kozmann Leó, Perczel Miklós, Sőregi János* és *Zoltai Lajos* voltak. A kiállításon látható képeket *Szabó Anna Viola* muzeológus segítsé-

gével választottuk ki a Déri Múzeum fotótárából. A parkerdei tabló fölött futó színes fényképsor – az archív képösszeállítás ellenpárjaként – a mai Nagyerdő élővilágából nyújt tarka ízelítőt. A növényeket és állatokat megőrkítő látványos képeket a természettudományi osztály korábbi munkatársai: *Ötvös János, Lovas Márton Levente* és *T. Horváth Ildikó* készítették. Három felvétel *Fekete-Szűcs Norbert* munkája.

A kiállítási forgatókönyv megírásában és a tárlat elkészítésében tanácsadóként, lektorként és alkotótársként *Lovas Márton Levente* biológus; látványtervezőként és a belsőépítészeti-kivitelezési munkálatok fő szervezőjeként pedig *Kiss Beatrix* muzeológus vett részt. A kiállított növény- és állatgyűjteményeket, a gyűjtés egykori és mai munkaeszközeit, a tudománytörténeti relikviákat és az „erdei emberek” tárgyi emlékanyagát szertári, tanulmányraktári környezetbe helyeztük. Ebben a közegben a vitrinek asztalokká és szekrényekké, a rajtuk és bennük elhelyezett műtárgyak pedig egy ódivatú természetrajzi szertár profán kellékeivé lényegültek.

A terem déli fala mellett kialakított három – mennyezetig érő – vitrin, valamint az üvegtetővel és faragott lábakkal ellátott háromszög alakú asztalvitrinek a klasszicizmus egyszerű, letisztult formavilágát idézik. A szinte minden díszítést nélkülöző hófehérre festett bútorokkal a múlt század eleji biológiai gyűjtemények sajátos hangulatvilágát kívántuk a kiállítóterbe csempészni. A kisebb installációk és egyéb segédletek elkészítésénél, továbbá a természetrajzi tárgyak egyedi bemutatásánál szintén a szertári, gyűjteményraktári jelleget kívántuk felerősíteni. Ez a jellegzetes vonás legszembetűnőbben talán a „Madarak fala” című egységben öltött testet, ahol egyetlen hatalmas üvegfal mögött 35 db preparátumot helyeztünk el. Az állatokhoz nem készítettünk külön feliratokat. A vitrinben történő eligazodást egy zsinorra erősített árnyképes rajz segíti, amin a kiállított madarak számokkal megjelölt fekete sziluettjei láthatóak.

A tudományos látványraktárak és a régi *camera materialis* képi világa érhető tetten a kiállítás más részein is. Óriás ablakmolinók, miniatűr orvosságos üvegcsékbe zárt futó- és csíkbogarak, apró farekeszekben sorjázó *Cecidiumok* (gubacs képződmények), kis vat-

Az *Evernia prunastri* és *Hypogymnia physoides* zuzmófajok bemutató példányait régi rovarszippantók üveghengereiben helyeztük el. Fotó: Mező Szilveszter

tapárnákon ülő madártojások, sűrűn egymás mellé helyezett alkoholos állatkészítmények és az erdő gombavilágát megjelenítő festett mulázsok (gipszmásolatok), a természet varázslatos csodakamráját tárják a múzeumlátogató elé. A jellegzetes szertári légkör megteremtése miatt használtunk nagyon egyszerű, sokak szemében talán már „fapadosnak” tűnő technikai megoldásokat a növények és állatok elhelyezésénél, a kiállításba kerülő tárgyak applikálásánál. A hagyományos posztamensek, konzolok, alátétek és polcok mellett egyebek mellett üresen maradt gyűjteményi fiókok, fából készült diatároló dobozok és egykori gyűjtőeszközök használaton kívüli darabjai szolgálták ezt a célt. Így kerültek falra szerelt akváriumokba és terráriumokba kistestű madarak, üvegfedelű rovarfiókokba kiterjesztett szárnyú denevérek, vakondok és herbáriumi lapok, régi rovarszippantók parafadugós üveghengereibe zuzmók, egerek és cickányok, vajtartó edények díszesen gravírozott üvegburái alá pedig apró tojások és kisebb madárfészkek.

Sokak számára bizonyára meglepő lehet az is, hogy nem készítettünk háromdimenziós élőhelyi modellt: diorámát. A természetrajzi tárlatoknak e

mára klasszikussá lett látványkomponensei – melyek általában speciális biotópokat mutatnak be – nem illeszkedtek a szertári koncepcióhoz, ráadásul a kiállítás szűkre szabott tere sem kínált lehetőséget ilyen típusú, amúgy igen látványos térelemek kialakításához.

Kísérletező elgondolások vezettek bennünket a terem alapszínének megválasztásában és a kiállítótér közepére helyezett vezérinstalláció kidolgozásában is. Az életnagyságú hármas tölgyfa-makett meghökkentő csoportja – aminek az ötlete egyébként nem a tárlat kurátoraitól ered – a múzeumi gyűjteményszertár erőteljes hatású, domináns látványeleme lett. Kialakításakor hasonló technikai megoldásokat alkalmazott a kivitelező cég, mint a szomszédos régészeti kiállításban látható *arbor vitae* (életfa) esetében. A természetes alapanyagokat teljesen nélkülöző mesterséges fatörzsek belső szilárdítását vasoszlopok, körükön hegesztett fémabroncsok és sűrű szövésű drótháló biztosítja. Erre a merev vázra később szürkésbarna dekorhabarcs került, ami a megmunkálását és száradását követően a tölgyfák rücskös héjkérgére emlékeztető egyenetlen, barázdált felületet

A gébicsek terráriumból kialakított kis vitrine

Fotó: Mező Szilveszter

eredményezett. A levelekkel, gallyakkal és vékonyabb ágakkal sem rendelkező immobilis fa-installáció erősen művi jellegét a törzsek körül kialakított virágmotívumos kövezet még inkább kiemeli. A téglalap alakú padlósziget kék és barnamintás járólapjai, a galambkékre festett falak és a bemutató rovargyűjtemények élénkzöld hátterei szintén élesen elütnek a hazai természetrajzi tárlatok tradicionálisnak nevezhető színvilágától.

A végeredmény, vagyis a kész kiállítás különböző reakciókat váltott ki a látogatókból, akik egyénenként eltérő múzeumi tapasztalattal és más-más elvárással érkeztek a tárlat megtekintésére. Sokaknak tetszettek az újszerű megoldások és általában pozitív véleményt fogalmaztak meg a kiállítással kapcsolatban. Ám voltak olyanok is, akik idegenkedtek a tárlat egyes részeitől (főként a tölgyfa-installációtól), és nem nagyon tudták elfogadni a megszokottól jelentősen eltérő kiállítási elemeket.

A természetrajzi állandó kiállításhoz át gondolt, szakmailag kellően megalapozott és a kü-

lönöző iskolai korosztályokhoz megfelelően adaptált múzeumpedagógiai program készült. A *Molnár Szilvia* biológia szakos múzeumpedagógus által kidolgozott csoportfoglalkozások keretében voltak a helyi oktatási intézmények pedagógusai körében. A kiállítóterben megtartott jó hangulatú természetrajzi órák oktatás-szakmódszertani tekintetben eredményesek voltak és hatékonyan járultak hozzá a diákok környezettudatos szemléletmódjának formálásához, különös tekintettel a legfiatalabb látogatói csoportokra. Múzeumszociológiai megközelítésben leginkább az óvodások és az általános iskolák alsó osztályos tanulói körében tapasztaltunk nagyobb fokú érdeklődést a természettani kiállítás irányában.

Sokan vettek részt a tárlathoz kapcsolódó tematikus családi napok hétvégi rendezvényein és a gyermeknap programokon is. Utóbbiak esetében *Arany Fruzsina* múzeumpedagógus olyan mesealapú foglalkozást állított össze, aminek a központi témája az élő környezet és annak védelme volt. A több korosztály számára kidolgo-

zott rendhagyó órák sok iskolai osztály számára jelentettek tartalmas múzeumi időtöltést.

A megnyitó óta sikerrel futó múzeumpedagógiai foglalkozások, a megtartott tárlatvezetések és a látogatókkal való rendszeres konzultáció tapasztalatai megerősítettek bennünket abban, hogy egy Debrecen élővilágát bemutató természetrajzi tárlatnak van létjogosultsága a Déri Múzeum új állandó kiállításainak sorában.

A *Nagyerdő – a természet szertára* című állandó kiállítás rendezője Mező Szilveszter főmuzeológus, látványtervezője Kiss Beatrix.

A megvalósításban részt vettek: dr. Angi János igazgató, Belényi Krisztina projektmenedzser, dr. Lovas Márton Levente lektor, szakmai tanácsadó, Horváth Péter, Pelles Edit, Posta Márta, Tóth Ilona Csilla restaurátorok, továbbá

Bíróné Mózsi Anita, Czifra Szilvia, Drabik-Rácz Hajnalka, Francz Vilmos Ákos, Gyórfi Lajos, Hajdan Péter, Hárnási László, Horváth László, Katona Tibor, Korompai Balázs, Király Antal, Koticsné dr. Magyarai Márta, Kunkli László, Lukács Tihamér, Molnár Szilvia, Soltészné Csorba Ildikó, Szabó Anna Viola, Szekeres Krisztina, Szilágyi Gábor.

*Kiállítási enteriőr
Fotó: Mező Szilveszter*

*Alkoholos bogárgyűjtemény
Fotó: Mező Szilveszter*

*Kuvik-preparátum
Fotó: Mező Szilveszter*

*Mezei pocok kedvenc csemegéjével
Fotó: Mező Szilveszter*

*Kisemlősök sajátos bemutatási módja
Fotó: Mező Szilveszter*

*Apróvadak csoportja a vadászati vitrinben
Fotó: Mező Szilveszter*

*A nagyvárossal szorosan összefonódott erdőben patkányok is előfordulnak.
Fotó: Mező Szilveszter*

Lódarázs
Fotó: Mező Szilveszter

Pettyes göte alkoholos zoológiai készítmény
Fotó: Lukács Tihamér

Ötvös János egyik bogárgyűjteménye
Fotó: Lukács Tihamér

Denevér-preparátum
 Fotó: Mező Szilveszter

Hermelin-preparátum
 Fotó: Mező Szilveszter

Szabó Anna Viola

„JER, BARÁTOM! LÉPEGESSÜNK / KIS KERTEDNEK ÚTAIN...”*
Tervek és tapasztalatok az állandó kiállítás irodalmi termében

A Déri Múzeum 2015-ben megnyílt állandó kiállításába tervezett irodalmi terem kialakításánál az első és legfontosabb feladat annak a területnek a megtalálása volt, amellyel témánk a helytörténeti kiállítás közös szervező elvéül választott gondolathoz, a tematikai és térbeli egység megtörése nélkül hozzákapszolható. Az alapkonceptió, amely csupán fontos csomópontokat emel ki a város történetéből, nem kívánta meg a debreceni irodalom történetének teljes ívű bemutatását, de a kiállítótér mérete, az első emeleti teremsor legkisebb helyisége ezt nem is tette volna lehetővé. Az állandó kiállítás prezentációjának tervezett módja, az elképzelt városi séta, amely a múltira nyíló kapukon át a város történetének szimbolikus tereit járja be, olyan valós vagy virtuális tér keresésére indított minket, amely képes az irodalmat metaforaként megjele-

níteni, amely által lehetővé válik egyetlen képben felmutatni, mégis az időn átívelően elbeszélni a debreceniek irodalomhoz való viszonyulását. A követendő tematikához kapcsolódva (a városban működő polgári közösségek, spontán vagy szabályzattal bíró társulatok, körök működése és működtetése, mint a városi autonómia, a polgári öntudat megnyilvánulása), hívószavunk végül a kultusz lett. A polgárok közössége az irodalmi teremben emlékezetközösségként jelenik meg, amely a város önképének változását az időben, egyetlen szimbolikus figura, Csokonai Vitéz Mihály alakja és kultusza köré építve mutatja be. Mindkettő valóságos egyesüléseket is generált: a Fazekas Mihály köré szerveződő ún. Debreceni kört, a Fűvészkönyv és a Fűvészkert műhelyét, amely Csokonait életében barátként, halálában megbántott debreceniként védelmezte; a Csoko-

* Csokonai Vitéz Mihály: Főhadnagy Fazekas úrhoz

nai szobor megrendelésére majd tervezett helyének parkosítására létrejött Emlékkert Társulatot és utódját, a Csokonai Kört; valamint a kollégiumi diákok Csokonai emlékezete által befolyásolt szellemi körét, amelynek végül a síremlék felállítására is köszönhető. E különböző, de egy közös eszme által működtetett társadalmi körök, kulturális egyesületek konkrét városi terekben realizálódtak, amelyek egységes megjelenítéséhez egy szimbolikus kert képét választottuk, amely itt egyszerre jelenti a Fűvészkertet, az Emlékkertet és a Hatvan utcai temetőkertet: Csokonai kertjeit.

Az egységes kép megalkotása a terem szükségessége miatt is szükséges volt: el akartuk kerülni a még kisebb egységekre szabdalt, vitrinek egymásutánja által tagolt teret, nem akartuk a tartalmat pusztán a tárgyakra és a mindig túl sok olvasnivalóra bízni, amely a sétáló látogatót eleve elriasztja, nem beszélve arról, hogy teljes történetek elmeséléséhez nemcsak a tér nagysága, hanem a témához kapcsolható, kiállítható anyag mennyisége sem volt elegendő. A most létreho-

zott tér a látogató számára kínálja fel a történetek megalkotását, legyen az akár Csokonaié, akár a sajátja: ez a tér gondolkodásra, szemlélődésre, megállásra, leülésre csábít, a látogató a kertben Csokonai magatartásához hasonulhat – és ha akar, a madárccsicsergésben olvashat is.

A kertet kezdetől két félre bontva képeltük el, elválasztva egymástól a Fűvészkertet és a Temetőkertet. A kezdeti tervben szerepelt a hivatalos kultuszt működtető Csokonai Kör bemutatása is, amely számára, csakúgy, mint a szintén az utólagos kultusz által létrehozott Emlékkert bemutatása számára, az ablakközökben elhelyezendő vitrines-fiókos szekrényeket terveztünk: ezek tartalmazták volna az eredeti relikviákat és módot adtak volna a játékos használatra is. Az időközben a volt Medgyessy Múzeumban megnyílt, *Álmodó magyarok* című állandó irodalmi kiállítás azonban önálló teret szentel a Csokonai Kör munkásságának, így ennek szerepeltetése ami kiállításunkban okafogyottá vált; a koncepció ilyen módon módosulása pedig végül szükségtelessé tette az Emlékkert szekrényét is: ezt most a Fűvészkerttel közös kertben mutatjuk be.

A kert egységes látványát fotótapétákkal teremtetjük meg. A terem első felében, amely a mesterséges kertet jeleníti meg, egy botanikus kert érzetét próbáltuk felidézni, rendezett virágágyások és növényjelző táblákkal ellátott dísznövények illetve egy üvegház trópusi növényeinek hatalmasra nagyított képeivel. A helyhez nem kötött, csak hangulati elemet jelentő képeket valóságos térelemek rekonstrukcióival igyekeztünk konkretizálni. A trópusi növényeket egy, a kollégiumi Fűvészkert eredeti üvegházának kazettás üvegfaláról mintázott, teljes falat betöltő faráccsal takartuk el, amely belülről megvilágítva, mögötte a pálmás fotóval, valóságos üvegház képzetét kelti. A farács egyúttal faliújságként is szolgál: a kazettákba a Fűvészkertre és az Emlékkertre vonatkozó dokumentumokat illesztettük be. A térben elhelyezett két múzeumi tárló egyikét szerszámokkamrává, másikat növényládává alakítottuk deszkaborítással és viszonylag élethű, mesterséges futónövényekkel; bennük kerti szerszámokat (a néprajzi gyűjteménytől kölcsönözve) illetve az Emlékkert Társulat jegyzőkönyvének nemesmásolatát állított-

tuk ki. A tér közepén egy kút van, amely egyként jeleníti meg az egykori Fűvészkert szökőkútját és az Emlékkert víztároló medencéjét. A kút eredeti elképzelésünkben jobban hasonlított volna a fűvészkertbeli, első debreceni szökőkútra, hatytyúszobrokkal és vízköpővel – a jelenleg látható medence azonban, amely mintegy az egykori diákok által a vízbe dobált verskéziratokkal van bélelve, kissé mesebeli, kevésbé konkrét képével talán jobban is megfelel a célnak. A fűvészkedő Debreceni körre utalnak a földön körben elhelyezett növényjelző táblácskák, amelyeken a Fazekas és Diószegi saját leleményéből alkotott és meghonosodott növénynevek olvashatók. Az elválasztó fal mellett látható kandeláber a kertek nyilvános voltára, polgári használatára utal.

A sokirányú hagyományból, több helyről származó térelemből megalkotott virtuális tér egységes látványt alkot, egy olyan múzeumi kertet, amely csak itt és most létezik, s amelyben a múlt irodalma éppúgy elhelyezhető, mint a jelené. Aki a valóságos helyszínekre kíváncsi, a falon elhelyezett képernyőn futó archív fotók alapján alkothat róluk magának képet.

Az elválasztó fal másik oldalán a Hatvan utcai temetőkertet és általa az Árkádia pörben megje-

lenő, kétféle Csokonai-értelmezést igyekeztünk vizualizálni. A tér közepén elhelyezett múzeumi/temetői, emlékező-gondolkodó padot három síremlék képe veszi körül: a Csokonai halála után harminc évvel elkészült, ma is álló síremlék, a Kazinczy Ferenc által szorgalmazott, antik minták alapján elképzelt pillangós sírkő, illetve a debreceniek által a nagy ember sírja fölé tervezett piramis. E két utóbbi, meg-nem-valósultságát hangsúlyozandó, csak makett formájában szerepel. Az egymással szembe állított makettek és a tárlójukban körük helyezett tárgyak és dokumentumok egyrészt Kazinczy, másrészt a debreceniek, az irodalom illetve a néphagyomány Csokonai-kultuszát mutatják fel.

A kétféle viszonyulást jeleníti meg Csokonai két szoborábrázolása is, amelyet a két tárló mellett helyeztünk el: Ferenczy István Kollégiumban található klasszikus büsztjének másolata Izsó Miklós köztéri szobrának eredeti mintájával áll szemben: a költő éteri képe a garabonciásával. A kiállítás egyértelmű térszervezésével és a bemutatott, szimbolikus értelmű tárgyak gondos kiválasztásával megpróbáltuk a lehető legegyszerűbben, képileg bemutatni az Árkádia-pör bonyolult viszonyait, Kazinczynak a csak alapos

művészet- és társadalomtörténeti felkészültséggel megérthető, sokszor a kortársak számára sem világos költészet-értelmezését, és a debreceniek számára annak elfogadhatatlanságának okát.

A kiállítás megnyitása óta eltelt idő tapasztalata azt mutatja, hogy a látogatók játékos, meglepő térnek tekintik ugyan a kertünket, de megállni és szemlélődni benne nagyon keveseknek van ideje (és ereje, az egész múzeum megtekintése után – hiszen a helytörténet átfutására mindig csak a látogatás végén, a Munkácsy-képek és a régészeti/egyiptomi kiállítás után kerítenek sort).

A kinyilvánított, világos értelmezéshez, egyenes irányú, közvetlen befogadási csatornákhöz szokott látogatót zavarja a túl szabad értelmezés lehetősége, s nem próbálja megtalálni sem a térben elrejtett, sem a saját magában rejlő reflexiókat. A kiállításba betérő, vasárnapi sétálókat csak a konkrét tárgyak fogják meg, azokhoz lépnek oda, a kinyitott könyvhöz, a csikóbőrös kulacshoz, az ismerősnek tetsző szobrokhoz: csak a ráismerés öröme, nem a megismerés kíváncsisága által vezetve. A látogató nem áll meg, nem hagy magának időt arra, hogy a kiállított tárgyak és dokumentumok összefüggésén, a térszervezés

okán és értelmén elgondolkozzon, vagy megtudja, hogy a városi terek sorában hová, milyen kertbe lépett be. A temető-egységben bemutatni kívánt kultusz-probléma pedig vagy túlzottan elméleti tárgy ahhoz, hogy magyarázat nélkül megérthető lenne, vagy pedig a magyarázat, a megjelenítés módját választottuk meg rosszul s az mégsem olyan egyértelmű, mint gondoltuk. Az irodalom kiállítása eleve paradoxon, és szükségszerűen kívánja meg a művek, sorsok és eszmeáramlatok sokszor mégoly nehéz, tárgyakba és képekbe való átfordítását – de e tárgyak, éppen szimbolikus, önmaguknál többet jelentő mivoltuk miatt, nem önálló, iparművészeti vagy ipartörténeti darabokként érdekesek. A látogató, ha tudatosan irodalmi kiállításba megy, jobban fel van készítve erre az áttételre, esetleg a témáról előzőleg tájékozva; tapasztalatokkal és elvárásokkal érkezik tehát. Az állandó kiállításban azonban, ahol konkrét helyszíneket jár végig s azokhoz egyértelműen kapcsolható használati tárgyak sorát látja, váratlanul éri a kert szimbolikus tere, amely differenciáltabb megközelítést igényel, nehezebben befogadható és nyilván kevesebbek számára érdekes problematikát tárgyal.

A megértést a tér világítása sem segíti, amely hangulatos ugyan, de a magyarázó tablószövegeket sem világítja meg, így azokat olvashatatlanságban hagyja. A tapasztalat ezen felül azt mutatja, hogy a táblók szövegei nemcsak túl hosszúak és tömények a látogatók számára, nemcsak a betűméret, a sorok sűrűsége miatt fárasztó az olvasásuk, hanem az ergonómia, a bejárás szempontjából sincsenek praktikus helyen (túl magasán és gyakorlatilag a sétáló látogató háta mögött vannak) így azokhoz sem igen jut el az információ, akik rászánnák magukat a megismerésre; vagyis a táblák ebben a formában hasznavehetetlenek. Ezen a közeljövőben tervezett korszerűsítés során megvalósítandó audioguide bevezetésével igyekszünk segíteni, amelynek használata kiváltja az olvasás szükségességét, a rámutatással segíti a megértést, s talán inkább készíti majd leülésre, figyelemre a látogatót. A kiállítás első tervei tartalmaztak egy hangharang-alkalmazást, amikor bizonyos pontokon állva versek szólaltak volna meg, ez azonban a tér szűkössége miatt kivitelezhetetlen volt, talán most ezt is, egyszerűbben, meg tudjuk valósítani.

A kiállítás múzeumi foglalkozásokkal vagy tárlatvezetéssel működőképes, a gyerekek is szeretik. Újabban sok szelfi is készül a kertünkben.

Az irodalmi terem Keczán Mariann és Szabó Anna Viola ötletéből, Keczán Mariann, Kerekes-Bíró Éva és Szabó Anna Viola forgatókönyve alapján készült. A látvány megalkotásában határozottan közreműködött Lukács Tihamér.

Magyari Márta – P. Szászfalvi Márta PÁRHUZAMOSOK TALÁLKOZÁSA

A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben

Déri Múzeum

Zoltai Terem

2018. augusztus 17. – 2019. február 17.

Kiállítási koncepció: Magyari Márta

Látványterv: Kiss Beatrix

Kiállításrendezés: Magyari Márta, Kiss Beatrix,

P. Szászfalvi Márta, Rácz Hajnalka

A 2018 augusztusában megnyílt tárlat két olyan magángyűjtemény együttes bemutatására vállalkozott, amelyek a 2000-es évek elején kerültek a múzeumi raktárakba, P. Szalay Emőke kutatómunkájának eredményeként, s a magyar népi kerámia jelentős, elsősorban erdélyi és partiumi központjaiból származó értékes, ritka darabokat, és ma már szinte fellelhetetlen kollektciókat tartalmaznak. A kiállítás alapvetően két orvos, dr. Bódi István és dr. Sipos József gyűjteményére épült, de néhány helyen kiegészült a Déri György-gyűjtemény egy-egy referenciapontnak is számító jeles darabjával.

A gyűjtők a marosvásárhelyi egyetem elvégzése után, az 1960-as években kezdtek a népi kultúra iránt érdeklődni, s főleg Magyarországról jövő inspirációk hatására, hamar elragadta őket a gyűjtői szenvedély. Eleinte elsősorban lakóhelyük és működési területük környékén gyűjtöttek, így dr. Bódi István elsősorban Nagybányán, Vámfaluban, dr. Sipos József pedig Zilahon és Désházán talált igen értékes tárgyakat.

A párhuzamos életút és a párhuzamosan zajló gyűjtői tevékenység adta az alapötletet a kiállítási koncepció kidolgozásához és a talán szokatlan címadáshoz. A *Párhuzamosok találkozása* arra a tényre utal, hogy a két gyűjtemény először a Déri Múzeum néprajzi raktárában, majd időszaki kiállítótermében találkozott.

A kiállítás több hónapos, intenzív muzeológiai előkészítő munka után jött létre, melynek során megtörtént a gyűjtemények revíziója, s elkészültek a műtárgyleírások.

A tervezés első szakaszában a két gyűjteménybe tartozó mintegy 1000-1000 darab kerámia készítési/származási hely szerinti besorolásának számszerűsített adatai megmutatták, hogy az egyik és a másik gyűjteményben melyek azok a területek, kerámiaközpontok, ahonnan jelentős számú tárgyval lehet számolni. Az így kialakult számadatok ugyan csak hozzávetőlegesek, hiszen a készítési helyek meghatározása nem mindig egyértelmű, több esetben utólagosan történt pontosítás, illetve néhány kerámiánál komoly szakmai vitákat generál ennek megállapítása, de segítségükkel mégis kirajzolódtak azok a sűrűsödési pontok, amelyekre a gyűjtemények bemutatását felépítettük. A sűrűsödési pontok jelentik egyfelől az egy gyűjteményen belül nagyobb darabszámmal jelen lévő, egy-egy faze-

kasközpontoz köthető kerámiákat, másfelől azt is, hogy milyen mértékben egészítik ki egymást a két gyűjtemény azonos központokból származó kollektívái, matematikai kifejezéssel élve, milyen mértékben fedik egymást az így kialakuló halmazok. Ennek a kvantitatív módszernek a segítségével határoztuk meg a kiállítás alaptematikájának csomópontjait, vagyis a két gyűjteményben hangsúlyosan jelen lévő kerámiaközpontokat. Az eredeti tervekhez képest a bemutatásra kiszemelt kerámiaközpontok köre is módosult némileg, részben a gyűjtőkkel, elsősorban dr. Sipos Józseffel folytatott többszöri konzultáció eredményeképpen. Végül két, mennyiségében és összetettségében is kiemelkedő jelentőségű fazekasközpont (Zilah és Torda) tárgyi emlékének mellett a következő központok és tájegységek népi fazekasságának bemutatására kínált lehetőséget a két gyűjtemény: Désháza, Bereg, Magyarlápós, Misztótfalu, Nagybánya, Felsőbánya, Vámfalu, Körösrév, Korond, Sóvidék, Makfalva, Udvarhelyszék, Csíkszék, Gorzafalva.

A kerámiaközpontokra koncentráló, földrajzi alapú csoportok mellett egy önálló, nagyon sokszínű tematikus csoportot képeztek a kiállításban a kályhacsempék. Ez az egység ugyan

túlnyomórészt dr. Bódi István gyűjteményére épült, de értékes darabja a Sipos-gyűjteményből származó faragott nyomódúc, és referenciapontként ide is beemeltünk néhány mázas csempét a Déri György-gyűjteményből.

A tárgyválogatás során szándékunk volt mindkét gyűjteményből kiválasztani egy-két olyan tárgyat, melyek különösen értékesek, ritkaságuk, régiségük, vagy esztétikai értékük okán, s mintegy a gyűjtői tevékenység koronáinak tekinthetőek. A tárgyválogatást ebben az esetben is egyeztetettük a gyűjtőkkel, s jóváhagyásuk után dr. Bódi István gyűjteményéből két mázatlan kályhacsempét, dr. Sipos József gyűjteményéből pedig két zöldmázás, belényesi egyházi edényt állítottunk ki a többi tárgycsoporttól elkülönített, kiemelt pozícióban.

A kiállítóter emeleti szintjén a két gyűjtemény tárgyait alapozva a magyar népi kerámia formai alaptípusait mutattuk be. A Kresz Mária és Igaz Mária által megalkotott tárgytípológia-rendszer táblázatát vonalas rajzok és háromdimenziós eredeti tárgyak segítségével rögzítettük a kiállítóterem falára. Ebben a kiállítási egységben az edénytípusok szerinti csoportosítást követtük, és használati edényekből, elsősorban fazekak-

ból állítottunk itt ki olyan különleges és értékes darabokat, amelyek a bemutatott kerámiaközpontoktól eltérő területekről származnak. Ez az edénytípus szerinti válogatási elv lehetővé tette, hogy Gömörtől-Bánságig, Zalától Moldváig kalandozhassunk a kerámiák származási helyét illetően.

A szándékoltan didaktikus tárgyválogatás mellé került ebbe a kiállítási térbe a múzeum-pedagógiai foglalkoztató hely, illetve egy működőképes fazekaskorong.

A koncepció vizuális megjelenítésében meghatározó látványelemként jelentek meg a kiállítás címére is utaló párhuzamos sávok. A falakra festett széles zöld és kék „párhuzamosok” tulajdonképpen körbeölelték az egész földszinti kiállítóteret, s egyben a kiállítás szövegeinek (szakaszcímek, tablószövegek, tárgyfeliratok) is hordozó felületei voltak. A két szín ezen túl a két gyűjtő és a két gyűjtemény jelölésére is szolgált, a tárgyak mellé illesztett folyamatos arab számsorban zöld színnel a Bódi-gyűjtemény, kék színnel a Sipos-gyűjtemény darabjait jelöltük meg. Ugyanez a két szín szerepelt a két gyűjte-

mény földrajzi megoszlását bemutató grafikon is.

A kiállítás látványvilágának megtervezésekor elvi kiindulópontnak tekintettük, hogy a párhuzamosság valamilyen formában megjelenjen, s hogy letisztult geometriai alapformákkal (kör, négyzet, téglalap), valamint visszafogott színvilággal (csupán a zöld és a kék árnyalatai) dolgozunk. Fontos szempont volt az is, hogy a korábbi múzeumi kiállításrendezési gyakorlattal szakítva nem fával és textíliával körítve, hanem légi-es fémszerkezetekre épített transzparens vagy színezett üveg és plexi felületeken installáljuk a kerámiákat, s mindezt úgy, hogy a kiemelt tárgyak kivételével ne üvegfal válassza el a látogatót a műtárgytól, hanem a kiállított népi kerámiákat közvetlen közletről lehessen megsejteni.

Ezzel az újszerű, modern installációs anyaghasználatával és kiállítási móddal az volt a szándékunk, hogy a magyar népi fazekasság tárgyi emlékanyagát szó szerint közelebb hozzuk a ma emberéhez, egyfajta otthonosság érzetet is

sugallva, s lehetőséget kínálva a felfedezésekre, rácsodálkozásra.

A Zoltai Terem két szintjén a két magángyűjteményből a fentebb ismertett koncepció alapján válogatva összesen 539 darab népi fazekasmunkát állítottunk ki. Ezt a több mint félezer tárgyat a digitális és virtuális élményeket egyre intenzívebben igénylő, de a kulturális élmények iránt is fogékony múzeumlátogatók számára egy számítógépes adatbázisban is elérhetővé tettük. A térképalapú, differenciált szerkezetű, QR-kód applikációval rendelkező mobilkommunikációs eszközökön, illetve a kiállítóteremben elhelyezett kioszkokon is elérhető digitális „kerámia-tudásbázis” a kiállított tárgyak készítési idejét, részletes leírását, fotóját.

A kiállításhoz kétnyelvű (magyar-angol), nyomtatott Vezető is készült, amely az egyes fazekasközpontokat mutatta be, gazdag képanyaggal. Az *Addig jár a korsó a kútra* címmel összeállított múzeumpedagógiai foglalkoztatófűzet (Bán-Szabó Edit, Molnár Szilvia, Nemes Gabri-

ella munkája), segítségével, interaktív játék révén, a fiatalok számára is élményszerűvé válhattott kerámiakiállításunk.

Időszaki kiállításunk a nagyközönség számára mindaddig nem látott kerámiaanyagot mutatott be, számos kevésbé ismert kerámiaalkotó termékeivel. Ezért igyekeztünk a szűken vett, tudatos és elmélyülten érdeklődő közönség figyelmére számot tartó szakmai programokat is szervezni. Egy konkrét fazekasközpont köré szerveződtek *Közelítések* című szakmai tárlatvezetéseink. Így a zilahi fazekasságról Magyarai Mártával közösen Szabó Attila, a zilahi múzeum munkatársa, a nagybányai fazekasságról Bagossy Sándor népi iparművész, a vámfalui fazekasságról Csupor István, az erdélyi kályhacsempékről pedig Vida Gabriella néprajzkutató tartott rendhagyó tárlatvezetést. A *Más látószög* című programsorozat havi rendszerességgel meghirdetett alkalmain P. Szalay Emőke nyugalmazott muzeológus, Kónya Ábel képzőművész, Oláh Tibor fotóművész és Nagy-Pölös Andrea régész-etnográfus vezette körbe a látogatókat.

Kiállításunk esetében kiemelt közönségszervezési szempont volt, hogy az alkotó népművészeket, keramikusokat és a magángyűjtőket is teljes mértékben bevonjuk, hogy nemcsak befogadóként, célközönségként, hanem aktív szereplőként, közreműködőként is részt vegyenek programjainkon. Ennek megfelelően ifj. Fazekas István fazekas, népi iparművész, Lévai Gábor fazekas, Magyar Zita fazekas, népi iparművész és Terdik Angéla fazekas, népi iparművész tartott kézműves bemutatót, melyeknek keretében a legkülönbözőbb korú és érdeklődésű látogató is „a fazekas bőrébe bújhatott”. Így fazekaskorong mögé ülve kipróbálhatták az agyag megformálásának minden csínját-bínját, a palatáblákon pedig az írókázás díszítőtechnikáját sajátíthatták el. Emellett a látogatók betekintést nyerhettek az izgalmas háttérmunkálatokba is: Benke Zsolt kerámiarestaurátor az élő fazekasműhelyben mutatta be a nagyközönségnek, hogyan is zajlanak a kerámia helyreállítási munkálatai, melyek egyes elemeit maguk a látogatók is kipróbálhattak.

A kiállítás másik fontos témaköre a gyűjtés, a magángyűjtemények múzeumba kerülésének útja, a gyűjtemények kialakulása, mely kérdés

megvitatása elsősorban a szűkebb szakmai muzeumi közeg, a muzeológusok számára érdekes. Ennek jegyében szerveztünk 2018. november 8-án *Magángyűjtemények helye/helyzete a közgyűjteményekben* címmel szakmai napot, ahol múzeumokba került magángyűjteményekről hallgathattak előadásokat az érdeklődők (előadók: Magyarai Márta, Déri Múzeum, Debrecen; Császi Irén, Dobó István Vármúzeum, Eger; Pusztai Zsolt, Túri Fazekas Múzeum, Mezőtúr; Szabó Sarolta, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza; Viszocky Ilona, Herman Ottó Múzeum, Miskolc). A *Kerámianap* címmel, 2019. február 11-én szervezett workshop keretében a kerámiaalkotásokról és azok új, vizuális megjelenési formáiról, illetve az új látogatói perspektívák kereséséről tartottunk kerekasztal-beszélgetést (Magyarai Márta, P. Szászfalvi Márta, Déri Múzeum, Debrecen; Lajos Veronika egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem), illetve tudományos előadásokat (előadók: Schleicher Veronika, Vida Gabriella, Földessy Edina, Néprajzi Múzeum, Budapest).

Korompai Balázs

1849 EMLÉKEZETE A DÉRI MÚZEUMBAN

Kiállítás címe: A másik főváros – Kossuth és Debrecen 1849

Helye: Déri Múzeum, Kupolaterem

Időpont: 2019. január 6. – március 3.

Kurátor: Korompai Balázs

történész, főmuzeológus

Látványtervező: Orbázi Zoltán

kiállítástervező és -kivitelező

Kiállítás címe: Kossuth Lajos azt üzenté... – 1849-es emlékkiállítás

Helye: Déri Múzeum, Zoltai-terem

Időpont: 2019. március 14. – május 26.

Kurátor: Korompai Balázs,

történész, főmuzeológus

Látványtervező: Orbázi Zoltán

kiállítástervező és -kivitelező

A 2019-es évet Debrecen város Önkormányzata a *Debrecen, a szabadság fővárosa* projektnek szentelte. Az események első programjaként – a Nemzeti Múzeum jóvoltából – Debrecenbe érkezett a magyar Szent Korona hiteles másolata, amely 2019. január 6-án, a Déri Múzeum kupolatermében megnyílt, *A másik főváros – Kossuth és Debrecen 1849* című időszaki kiállításunk központi tárgya volt. Papp László polgármester úr köszöntője után Hermann Róbert professzor úr emlékezetes szakmai megnyitóját hallhatta a szép számmal megjelent érdeklődő.

Kossuth és Debrecen. Egy személynév és egy helynév. Összesen 15 betű, de a szabadság őrvárosának polgárai számára szinte végtelen számban jelent történelmi eseményeket.

Kamarakiállításunkhoz válogatva, gyűjteményeinkből olyan műtárgyakat emeltünk ki, melyeket eddig a nagyközönség nem láthatott. Emlékveretek, érmek, fém- és papírpénzek, iratok, nyomtatványok, kinevezések, nyugtatványok, eredeti kéziratok, fényképek, levelezőlapok, metszetek alkották a kiállítást, és kiemelt

Papp László polgármesteri köszöntője, 2019. január 6.

tárgyként az a debreceni nyomtatvány, melyben Kossuth a magyar szabadság őrvárosának nyilvánítja Debrecent. A Déri Múzeum Kupolatermébe lépve kiemelt helyen volt látható az 1849. január 6-án keltezett, és január 7-én a sajtóban is megjelent kiáltvány. Benne Kossuth lelkesen ír a magyar szabadság kivívásáról, hangsúlyozva ebben Debrecen szerepét: *„Debreczen azon szikla, mellyre fogja építeni Isten a magyar szabadság szentegyházát, mellyen diadalmaskodni a pokolkapui soha sem fognak.*

Ime én a nemzet nevében Debreczen városát, a magyar szabadság őrvárosának nyilatkozatom...”.

Különleges látnivaló volt az a fényképpár is, melyet Pivány Jenő ajándékozott 1933-ban a Déri Múzeumnak. Ezen a két felvételen az a Washington-ereklje látható, melyet Kossuth kapott ajándékba 1851 decemberében Philadelphiában. Kossuth Lajos fiaiól került a Nemzeti Múzeumba, ahol a II. világháború során az ereklje felső része elveszett. (Pivány Jenő birtokában volt a legnagyobb angol nyelvű Hungarica-gyűjtemény, de ez is megsemmisült a II. világháború során.)

Hermann Róbert megnyitója, 2019. január 6.

„A másik főváros – Kossuth és Debrecen 1849” című kiállításon látható anyaggal a múzeum Kossuth Lajos 1848 előtti, a szabadságharc alatti, majd az emigráció hosszú évtizedeiből való hivatalos és magánjellegű iratainak fontos darabjait akarta bemutatni.

A Déry Múzeumban 2019. március 14-én, a

Debrecenben zajló *Másik főváros* című projekthez kapcsolódóan nyílt időszaki kiállítás, *Kossuth Lajos azt üzente... – 1849-es emlékkiállítás* címmel. A tárlatot Komolay Szabolcs alpolgármester úr köszöntője után prof. dr. Bartha Elek, a Debreceni Egyetem oktatási rektorhelyettese nyitotta meg a fél háromkor kezdődő rendezvény keretében. A kiállításban kiemelt szerepet kapott Kossuth Lajos személye és debreceni tartózkodása.

Tárlatunkat a Déry Múzeum Zoltai-termében rendeztük meg. Múzeumunk gyűjteményeiből válogattunk ki Kossuth Lajossal kapcsolatos anyagokat, valamint három (közülük még két kiadatlan) kézirat felhasználásával mutattuk be a történéseket és egyben emléket állítottunk Kossuth Lajos halála 125. évfordulójának is.

A HÁROM KÉZIRATRÓL

Szalacsi Rác Imre: Kossuth Lajos azt üzente, regénykézirat, 1955.

A több mint 160 oldalas, gépelt kézirat 1977-ben került a Déry Múzeum Irodalmi Gyűjteményébe, dr. Dankó Imre, dr. Módy György,

A megnyitó közönsége, 2019. január 6.

dr. Varga Gyula és dr. Kilián István egyértelmű véleménye alapján. Szalacsi Rácz Imre (1900-1956) író, költő, újságíró és tanár volt Debrecenben. Történelmi regényei és verseskötetei jelentek meg.

A regény 1847 októberétől 1849 augusztusáig kíséri végig Árva András fiúgyermek életét a kovácműhelybéli inasságtól a honvédtüzér-irányzóig. A kéziratot olvasva látszik, hogy a szerző alapos ismeretekkel rendelkezett a korabeli Debrecen városáról és azokat élvezetes stílusban építette be a regény történetébe. Ugyanez igaz a szabadságharc eseményeivel kapcsolatban is. A regénykézirat azért is fontos, mivel debreceni szerző tollából ered és a szabadságharc debreceni eseményeit dolgozza fel, mutatja be irodalmi igényességgel. A tervezett regény kézírata 1955-ben született, de a szerző korai halála miatt már nem jelent/jelenthetett meg.

Neumann Sámuel levele, kézirat, 4 oldal, 1899. augusztus.

Neumann részt vett az 1849-es debreceni csatában, és levelében, melyet az akkori polgármesternek írt, erről is beszámol. A pesti lapokban ol-

Korompai Balázs tárlatvezetése A másik főváros – Kossuth és Debrecen 1849 című kiállításban

vasta, hogy Debrecenben ünnepséget szerveztek a csata emlékére és ez meghatotta, hisz részt vett benne mint honvéd. Ezt köszöni meg és nagyon sajnálja, hogy anyagi helyzete miatt nem jöhetett el az ünnepségre. A kézirat igen nehezen olvasható, nem az írásképe, hanem a viszonylag gyenge magyarsága és erős német beütése miatt. De olvasható benne a magyarázat erre: a szerző nem tanult magyarul írni, német nemzetiségű. Ez teszi még érdekesebbé, hiszen a magyar ügy melletti elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen.

A megnyitó közönsége, 2019. március 14.

A Kossuth Lajos azt üzente... című kiállítás enteriőrje

Galgóczi Mihály honvédtüzér levelei az erdélyi hadszíntérről, kézirat, 1848-1849.

Galgóczi Mihály 13 levelét 1848. július 24. és 1849. június 6. között írta az erdélyi hadszíntérről szüleinek és egy barátjának. Galgóczi kollégiumi diák volt majd Szalontán tanító, szülei Margitán laktak. Több mint 10 csatában vett részt, mint honvéd tüzér, melyekről beszámolt leveleiben. Így többek közt Szeben ostrománál, a piski csatában, Dévánál, Medgyesnél is harcolt.

Ezen a kiállításon is fontos szerepet kapott a Szent Korona hiteles másolata a Magyar Nemzeti Múzeum jóvoltából. Számára a kiállítóterben kiemelt helyet biztosítottunk. A Szent Korona vitrinje mellett a falon egy panorámaképet helyeztünk el, amely a korona abroncsrészét mutatja be. Ez az igen nagy számban érkező diákcsoportoknak is lényegesen megkönnyítette a Szent Korona motívumkincseinek megismerését.

Itt is bemutattuk azt a kiállványt, melyben Kossuth a magyar szabadság őrvárosának nyilvánítja Debrecent. Köszönet érte a magángyűjtőnek! Kossuth Debrecenre vonatkozó, fent idézett mondatai miatt kiemelten fontosnak

tartottuk, hogy látogatóink végigolvassák ezt a kiállványt. Érdeemes lenne, ha mindenki ebben a szellemben gondolna Debrecen városára akár napjainkban, akár majd unokáink korában is.

Hermann Róbert úr, a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének professzora, Kossuth-portrékat bocsátott rendelkezésünkre. A több mint negyven ábrázolás között van litográfia, nyomat, fametszet, acélmetszet, rézmetszet is. Ismert Kossuth-portrék és ábrázolások mellett olyanokat is bemutatunk, amelyek a nagyközönség számára ritkábban láthatók, kevésbé ismertek. Ezzel a gazdag választékkal szemléltetni szerettük volna, hogy Kossuth személye milyen tiszteletet, megbecsülést és megérdemelt elismerést váltott ki kortársaiból.

Jóga László, a debreceni Kossuth Társaság vezetője jóvoltából néhány, Kossuth-hoz kapcsolódó emléktárgyat is bemutathattunk. Ezek közül is kiemelkedik egy kisplasztika, melyet Margó Ede készített a debreceni Kossuth-szoborhoz és mutatott be a bírálóbizottságnak. Sikerült még két Kossuth-portrét is a debreceni Kossuth Tár-

*Komolay Szabolcs alpolgármesteri köszöntője,
2019. március 14.*

saság gyűjteményéből kölcsönkérni. Ezek egyike Herman Lipót 1953-as Kossuth-portréja. A másik egy olajfestmény az idős Kossuthról. Ennek érdekessége, hogy egy turini látogatás után készítette el festményét a még nem ismert festő. Egy innen származó gyönyörű emlékérem és egy múzeumi tárgy szerencsés egymásra találása is a kiállításban történt meg először! Az emlékérem egy 500 gr súlyú ezüstérem, melynek egyik oldalán az első magyar minisztérium tagjai láthatók, hátoldalán pedig Zala György *Honvéd-emlék* című szobra látszik, melynek vázlata a múzeumunk gyűjteményében van.

Sipka Sándor úr átengedte a kiállításra egy debreceni, *Karácsoni egyházi beszéd* című prédikáció nyomtatott változatát, amelyet Fésűs András prédikátor tartott 1848 karácsonyán a Nagytemplomban. Ezt végigolvasva válik talán érthetővé a kapuőr január hetedikéi bejegyzése: Magyarok Mózese.

Kossuth pénzügyminiszteri ténykedése előtti tisztelgésnéként egy vitrint a szabadságharc numizmatikai anyagának szenteltünk, benne igazi különlegességekkel: ún. spionpénzekkel. A numizmatikai részhez hozzákapcsoltuk az emigrációs anyagot is.

A tárlaton megtekinthető volt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából a Független-

prof. Dr. Barta Elek megnyitója, 2019. március 14.

ségi nyilatkozat Kossuth által írt fogalmazványa is.

Egy vitrinben elhelyeztük egy 48-as honvédegyenruha részletét is, melyet akár Árva András tüzér is viselhetett volna. Ennek az egyenruha-töredéknek is érdekes sorsa volt, hiszen a leltárkönyvi bejegyzés szerint a Csokonai Színház jelmeztárából került át hozzánk. Elképzelhető, hogy egy volt honvéd úgy tudta megőrizni az utókornak az egyenruha-töredéket, hogy beadta a jelmeztárba.

A második időszak kiállításnak több olvasatát is szerettük volna a látogatók elé tárni. Az első ilyen lehetséges olvasat a Szalacsi Rácz Imre-féle regénykézirat kiemelt részleteinek végigkövetése volt. A második a Kossuth-hoz kapcsolódó anyagokon keresztül megismerni Kossuth alakját, túlmutatva a debreceni hónapok történésein. A harmadik a szabadságharc egészén belül a debreceni fővárosi hónapok időszaka és annak eseményei itthon és a szabadságharc más helyszínein.

A kiállítótérbe vezető rövid folyosót úgy alakítottuk ki, ahogy egy 1848-ból származó céhlévélen Debrecent ábrázolták. A folyosó két falára ez a Debrecen-ábrázolás került fel.

A tárlaton a regényben is szereplő debreceni helyszínek nyomán megjelent egy kovácsmű-

hely, a Nagytemplom, a Városháza, a Kollégium épülete, valamint egy ma már nem létező építészeti elem is, melynek 49-es szerepe elvitathatatlan. Ez az építészeti elem a Piac utcai Andaházy-Szilágyi ház ma már nem létező erkélye, melyről Kossuth Lajos 1849. január 8-án mondott beszédet az összegyűlt hatalmas tömeg előtt. Ezzel a beszéddel kapcsolatban az *Alföldi Hírlap* beszámolóját olvashatták a látogatók.

A kiállítóterben a kovácsműhely szimbolikus megjelenése a regénykézirat fontos helyszíne, a főszereplő Árva András életében meghatározó szerepet játszott. Innen továbbhaladva a kiállítóterben kibontakozik előttünk a Városháza és a Nagytemplom falra felfestett változata, amelyhez László Ákos művész úrnak külön is köszönjük segítségnyújtását.

A Zoltai-terem két oszlopa között egy áttetsző anyagból fal épült, melynek egyik oldala a tömeget mutatta, míg másik oldalán különböző idézetek elevenítették fel az eseménytörténetet.

A tér galéria alatti része a Kossuth-hoz köthető anyagok bemutatására szolgáló vitrineknek adott helyet. Így itt helyeztük el a közel félszáz

Kossuth-ábrázolást, a Városházán Kossuth által használt gyertyatartókat és egyéb műtárgyakat. Köztük egy Medgyessy Ferenc által tervezett Kossuth-szobor vázlatát is. Győrfi Lajos szobrászművész úrtól is kaptunk a kiállításunkra egy Kossuth-ábrázolást.

Itt került bemutatásra egy olyan dokumentum is, melyet a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény és Fotótárból kaptunk kölcsön. Picit kilógott a sorból, mert nem kötődött Debrecenhez és nem is 1849-ből származik, de utólag erre a *Szózatra* valaki ráírta, hogy „Kossuth apánk szózata”. Ez a rövid felírás teszi érthetővé, hogy ez a pesti, 1848 szeptemberi nyomtatvány mégis bemutatásra kerülhet a debreceni kiállításon.

A város sajtótörténete is igen gazdag lett a fővárosi lét hónapjai alatt. Ennek egy kiemelt darabja a *Közlöny*, melynek bemutatását szintén a Méliusz tette lehetővé. A Debrecenben megjelent lapszámokat tartalmazó kötetből egy olyan oldalt választottunk, melynek debreceni vonatkozása volt.

Korompai Balázs kurátori tárlatvezetése, 2019. március 14.

A kiállításhoz interaktív elemek is kapcsolódtak. Érintőképernyős konzolokon hozzáférhetők voltak a kiállítással kapcsolatos dokumentumok, képek, városábrázolások, tárgyak. Különböző nehézségi fokú kvíz és egyéb játékok is várták az elektronikus felületen a látogatókat.

A kiállítások komoly sikereként könyvelhetjük el, hogy a Tankerület biztosította a hozzá tartozó tanintézmények diákjainak a kiállítás látogatását. Ez közel 7500 diákot jelentett. Külön köszönet illeti ezért a Debreceni Tankerületet, s különösképp Pappné Gyulai Katalin igazgató asszonyt.

A két időszaki tárlatot 26442 látogató tekintette meg. A látogatói reakciók kedvezőek voltak. A rendhagyó tárlatvezetések igen érdeklődő vendégek ismerhették meg a kor történéseit és a kiállított tárgyakhoz kapcsolódó háttereket.

A *Kossuth Lajos azt üzente...* című időszaki kiállításunk zárórendezvényét 2019. május 25-én, szombaton tartottuk, három előadással és egy rendhagyó tárlatvezetéssel, az alábbiak szerint.

Váradi Katalin történész, segédmuzeológus előadása: *Kossuth Zsuzsanna, Magyarország első főápolónője.*

Szabó Attila szakgyógyszerész előadása: *Egy debreceni gyógyszerész, aki bekerült az 1848/49-es szabadságharc történetébe.*

Dr. Glant Tibor egyetemi docens előadása: *A Szent Korona története 1945 után.*

Korompai Balázs történész, főmuzeológus, a kiállítás kurátorának tárlatvezetése a kiállításban.

Végezetül szeretném megköszönni a múzeum vezetésének és minden kedves kollégámnak a kiállítások létrejötte és megvalósítása során nyújtott önzetlen segítségét, különös tekintettel a Történeti tárból Ormosi Viktóriának, Váradi Katalinnak és Novák Ádámnak, valamint Orbázi Zoltánnak a látványterv és a megvalósítás kimagasló színvonaláért. Kiemelt köszönet illeti Mező Szilveszter kollégámat, akinek nélkülözhetetlen segítsége hozzájárult, hogy eljuthassak Nagyapám, Szalacsi Rácz Imre számomra ismeretlen regénykéziratához.

A kiállítás látogatói a megnyitón, 2019. március 14.

Veisz Bettina „EGYSZER VOLT...”

Kiállítás címe: Mesés (B)irodalom

Kiállítás helye: Debreceni Irodalom Háza

Időpont: 2018. június 16. – 2019. április 7.

Kurátor: Veisz Bettina

Rendezők: Aranyi Fruzsina, Soltészné Csorba Ildikó, Szabó Anna Viola, Veisz Bettina

Múzeumpedagógia: Aranyi Fruzsina

Hogyan lehet (újra) felszabadult gyermek, aki belép egy „rideg” és „statikus” közintézmény légkörébe, egy múzeumi kiállítóterbe, amiről óvoda óta hallgatjuk az óvásokat: „Ne hangoskodj! Ne szaladgálj! Ne nyúlj semmihez! Figyelj! Légy csendben! Viselkedj!” Hogyan tudjuk feloldani ezeket a berögzült tiltásokat? Hogyan tudjuk ilyen feltételek mellett játszva tanítani a gyermeket, közel hozni hozzá és saját nyelvére formálni a kiállítás által közvetített ismereteket?

Először is, kedves látogató, kérlek, vedd le a cipőd, és lépj be a Mesetisztásra, majd az Óperenciás-tenger és az Üveghegyek mellett heveredj le a fűre, Mirr-Murr és Kukori között talán találsz egy kényelmes buckát. Nézegetheted a falon a virágszirmokat, mindegyik más-más történetet mond el a TV Maciról, A kockásfülű nyúlról, Frakkról, Vukról, vagy, ha kedved tartja, választhatsz egy mesekönyvet a földalatti üreg polcairól. Ám, ha ehhez sincs kedélyed, akkor azzal kell beérned, hogy én mesélek el neked egy történetet...

Egyszer volt, hol nem volt a Debreceni Irodalom Házában egy *Mesés (B)irodalom* című időszaki kiállítás, mely a magyar meseirodalom tájára kalauzolta a látogatókat. Bemutatta a magyar népmesék világát, Benedek Elek és Arany László munkásságát, emellett játékos nosztalgiaival hívta életre a '60-as, '70-es években útnak induló úgynevezett retró mesék hőseit. A látogató találkozhatott Mazsolával, Kukorival és Kotkodával, a TV Macival, tanúja lehetett

A Mesés (B)irodalom a bécsi Collegium Hungaricum kiállítótermében

Frakk, Mirr-Murr, A legkisebb ugrifüles, Süsü, A kockásfülű nyúl, Pom Pom, Vuk, Lúdas Matyi, Misi Mókus, A Nagy Ho-ho-ho-horgász és még sok-sok mesehős kalandjainak. Továbbá megismerhette a magyar meseirodalom olyan feledhetetlen alakjainak munkásságát, mint például Csukás István, Marék Veronika, Bálint Ágnes, Dargay Attila, Henrik Irén és Sajdik Ferenc.

Már 2017-ben felmerült az ötlet, hogy egy olyan tárlatot kellene életre hívni, mely a legfiatalabb korosztályt is meg tudja szólítani, sőt akár a kétéves gyermekeket is huzamosabb ideig aktívan le tudja kötni a kiállítóterben.

A kiállítás fókuszpontjába a mese tematikája került, ugyanis a mesei szövegeken keresztül lép először kapcsolatba a gyermek a szépirodalommal, ugyanakkor a mesélés folyamata egy mély, személyes kapocs is a gyermek és a szülő, nagyszülő között. Ennek nyomán esett választásunk az úgynevezett retró mesék bemutatására, mely által a szülők, nagyszülők számára is előhívhatunk egy nosztalgikus élményt, előidézve akár három generáció gyermekkori emlékeinek találkozását.

A *Mesés (B)irodalom* kiállítás azt a történetet szerette volna elmesélni, hogyan indult el a televízióban Bálint Ágnes kezdeményezésére az *Esti mese* sorozata, hogyan hívták életre a TV Maci figuráját Foky Ottó tervei alapján Pintér Maja és társai, hogyan készültek az első magyar bábfilm-sorozatok, rajzfilmek, és legfőképp milyen mesei szövegek adták a történetek forrását. A kiállítás Csukás István meséi nyomán bemutatta *Mirr-Murr*, *Pom Pom*, *A Nagy Ho-ho-ho-horgász*, *Süsü*, *A legkisebb ugrifüles* és *Sün Balázs* képi ábrázolásainak, rajzfilmjeinek alakulástörténetét.

Irodalmi kiállítás lévén a feladat nem tűnt egyszerűnek, hiszen olyan fiatal korosztály tagjait szerettük volna behívni a múzeumba, akik még legjobb esetben is csak barátkoznak az olvasással, így a kéziratok tömeges bemutatásának ötletét el kellett vetnünk. A kiállítás tervezése során törekedtünk arra, hogy a bemutatott mesei szövegvilágot mindvégig erős vizuális tartalommal szemléltessük. Ebből a megfontolásból adtunk teret a kiállítótér egyik teljes falán a *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozat jelenetképeinek, továbbá Sajdik Ferenc *Pom Pom* és *A Nagy Ho-ho-ho-horgász* rajzainak, Marék Veronika eredeti *Kockásfülű nyúl* vázlatának, a rajzfilm elkészítése során használt celluloid-lapokra applikált figuráknak, továbbá a zseniális Dargay Attila-rajzoknak, amik a filmvásznon többek között életre hívták Fekete István *Vukját*, Fazekas Mihály *Lúdas Matyiját*.

A kiállításban két pihenőpontot alakítottunk ki a látogatók számára, az egyik egy mesei világot imitáló környezetben várta őket, ahol számos mesekönyv közül válogathattak, hogy megpihenve egy rövidebb-hosszabb mese elolvasásával múlassák az időt. A mesesarokban

szándékosan nem használtunk asztalokat, székeket, ezzel oldva a múzeumi légkört. Az olvasni vágyók a műfűvel bevont hungarocell dombokra vagy Frakk-mesehősöket mintázó párnákra heveredhettek le. A könyvespolcra olyan mesekönyveket tettünk, melyek hősei a kiállításban is megtalálhatóak voltak, így a történetek nem csupán kikapcsolódást nyújtottak, hanem alkalmasak voltak arra is, hogy ha a gyerek nem ismerte a szereplőket, a szülő vagy nagyszülő megoszthassa vagy feleleveníthesse az adott történeteket. A kiállítás másik pihenőpontja a múzeumi vetítoszobában kapott helyet, ahol egy diavetítő és számos diafilm várta a látogatókat. A vetítoszoba meghitt félhomálya tökéletes teret teremtett arra, hogy a szülő, nagyszülő saját hangján játszva imitálja a mesehősök alakjait a gyerekeknek.

A kiállítás tervezése során mindvégig szem előtt tartottuk, hogy olyan szegmenseket építsünk be a kiállítóterekbe, melyek le tudják kötni az ifjabb korosztály grandiózus energiáit. Ebből a célból egy mozgásterapeutával konzultálva, olyan, a mese tematikájához kapcsolódó mozgásfejlesztő eszközöket helyeztünk el a kiállító-

terekben, melyek játékos módon fejlesztették a gyerekek egyensúlyérzékét és finommotoros képességeit.

A kiállítás játékosabb befogadása érdekében két múzeumpedagógiai foglalkozást hozott létre Aranyi Fruzsina múzeumpedagógus. A *Keszekusza mese* játéka a kisebb gyermekek számára jelentett szórakoztató kikapcsolódást, melyben a játékos nyomozás, a rajzolás és a mozgás örömeit nyújtottuk az aprókáknak. A *Macskakaparás* pedig a nagyobb gyerekek és felnőttek mókájaként szolgált, ahol a mese tematikájára épülő talányosabb feladványok várták a merész lelkű látogatókat.

A kiállítás építését nehezítette, hogy nem egy különálló kiállítóterben kapott helyet, hanem a Debreceni Irodalom Háza *Álmodó magyarok – Történetek Debrecen irodalmából* című állandó kiállításának hézagosabb szegmenseit lakta be. Ezáltal mindvégig ügyelnünk kellett arra, hogy a két kiállítás eltérő tematikájának összeillesztése ne okozzon zavart a látogatók számára.

A kiállítás fogadtatása meglepte az alkotókat. A kezdetektől tudtuk, hogy igen merész vállalkozásba kezdünk azzal, hogy egy múzeumi lég-

kört szeretnék akár kétéves gyerekek számára izgalmassá, élvezhetővé tenni, ahol játszva tanulhatnak. Merőben elrugaskodtunk a hagyományosabb értelemben vett kiállításépítés módszereitől, és kissé játszóházszerűvé transformáltuk a kiállítótérrel, dacolva a „hagyományos” látogatói magatartásokkal, már amennyiben feltételezzük ennek relevanciáját. A kiállítás megnyitását követően megváltoztak az átlagos múzeumi hétköznapok. Az első jelentősebb eltérés decibelben volt mérhető. A múzeum hangossá vált, megtelt felszabadult gyermekzsivajjal, amelyet a kiállítás készítői egyértelműen pozitív visszajelzésként értékeltek. Abszolút mértékben megnőtt az ifjú látogatók száma. A célkitűzés alapján sikeresen elértük a kisgyermekes családokat, akik rendszeresen, számos alkalommal visszatérőként (extrém esetben akár ötször is) látogatták a kiállítást. A másik jelentős változás percben volt mérhető. A látogatók múzeumban eltöltött ideje jelentősen megnőtt.

Bár kiállítótérünk négyzetméterében nem számít hatalmasnak, számos alkalommal ocsúdunk a felismerésre, hogy a koradélután érkező család tagjai még záraskor is a múzeumban

időztek. Előfordult olykor, hogy a távozás során a gyermekek nem örömtelien, hanem könnyes szemmel búcsúztak mesehőseiktől, a szülő pedig a visszatérés esélyével csitította őket. Számomra az egyik megdöbbentő reakciót a cipők rendszeres levétele okozta, mely a Mesetisztásra való belépést előzte meg. Ez a látogatói reflex azt sugallta, hogy megváltozott a múzeumi tér befofodásának módja. A cipő levételével a látogatók otthonosabb légkört hoztak létre, kényelembe helyezték magukat, óvták a kiállítótér épségét.

A kiállítótér falait égbékre festettük, a falak mentén a padlót műfűvel bevont hungarocell buckákkal vettük körül, amiken a mesehősök plüssbábjai pihentek. A szoba közepére pedig egy tavat festettünk, melyre mozgásfejlesztő hidakat helyeztünk. Ebben a térben igyekeztünk felszámolni a „ne érintsd” elvét, olyan légkört kialakítva, mely felszabadítja és játékra ösztönzi a gyermekeket. A célunkat, úgy vélem, elértük.

Bár a kiállítás alkotóinak értékelése sosem lehet objektív, a látogatói véleményeket hűen tükrözik a vendégkönyv bejegyzései. Íme a teljesség igénye nélkül néhány visszatérő citátum: „*segít a gyerekek olvasóvá nevelésében*”, „*újra gyermek*

lehettem”, „megmutathattam az unokámnak”, „visszarepített az időben”, „élmény”, „köszönjük”, „végre egy múzeumi látogatás, amit az 5 évesem is élvezett”, „a kislányom szavai: Anya még maradjunk”, „sok ehhez hasonlót”, „még a múzeumból felhívtam apukámat, hogy megköszönjem neki a gyerekkorom meséit”.

A kiállítást 2019. április 7-én zártuk be, azóta két hónapot töltött a bécsi Collegium Hungaricum kiállítóterében hasonló látogatói reakciókkal gazdagodva. A kiállítás jövőjéről szót ejtve említhetjük, hogy a Gödöllői Városi Múzeum érdeklődik a tárlat utaztatása iránt. Ám szerencsére nem kell elköszönnünk minden mesehőstől, ugyanis a kiállítás során bemutatott Csukás István-kéziratok, Sajdik Ferenc-rajzok és a Foky Ottó tervei alapján készült Mirr-Murr-, Misi Mókus-, TV Maci- és A legkisebb ugrifüles-bábok ezután már a Déri Múzeum gyűjteményét gazdagítják, amiket remélhetőleg minitárlatok alkalmain láthatnak még az érdeklődők.

A képek Lukács Tihamér és Veisz Bettina felvételei.

Nagy T. Katalin

**TISZTELT NÉMETH LAJOS PROFESSZOR!
AZ ANTAL-LUSZTIG-GYŰJTEMÉNY 50 ÉVES!**

Kiállítás helye: MODEM, 2. emelet

Időpont: 2018. december 2. – 2019. február 17.

Kurátor/rendező: Nagy T. Katalin

Látványtervező: Bogdán Csilla

Antal Péter 1968-ban, nagyapja, Lusztig Sámuel biztatására vásárolta meg az első képet a debreceni Veres Géza festőművésztől. 1968 fontos évszám a XX. század második felének művészettörténetében, mert ekkor jelent meg Németh Lajos művészettörténész első összefoglaló tanulmánya a modern magyar művészetről. Ez adta az ötletet, hogy a jubileumi kiállítás virtuális kurátora a Művészettörténet Tanszék egykori professzora legyen. A *Modern magyar művészet* című kötet, mely két kiadásban jelent meg, sokak számára szolgált útmutatóul. Antal Péter is gyakran forgatta, s ez a gyűjtemény összetételén meg is látszik. Németh Lajos az egyéni művészi utakat tartotta meghatározónak, s Antal Péter gyűjteményében is kiemelt szerepet kapnak a szuverén művészi világgal bíró alkotók.

A kiállítást végigkísérték Németh Lajos mondatai; rövidebb idézetekkel a falon, hosszabb részletekkel az írópultokon. Az újrahasznosított papírból készült írópultok, melyeket az OSA Archívumtól kaptuk kölcsön, a kiállítás meghatározó vizuális elemei voltak. A kiállításhoz egy képlottó játékot kapcsolunk, mely során a nézők szavazhattak a nekik legjobban tetsző művekre, majd az így kialakuló listából szakértők bevonásával született meg a képlottó nyertes műjegyzéke. A közel 100 néző által választott művek sorába a töretlenül népszerű Csontváry mellett, olyan művészek is felsorakoztak, mint Vajda Lajos, Victor Vasarely vagy Hantai Simon. A nyereményeket – katalógusokat, könyveket – a finisszázon adtuk át egy tárlatvezetéssel és beszélgetéssel kísért est keretében.

A tárlaton a kollekció 266 műve volt látható. A kiállítás katalógusa Antal Péter bevezetőjét, Nagy T. Katalin rövid tanulmányát és Németh Lajostól vett idézeteket tartalmazott a kiállított művek reprodukcióival. A tárlatot, a város támogatásának köszönhetően, jelképes összegért

lehetett megnézni, részben ennek is köszönhető, hogy a kiállításnak négy és félezer látogatója volt.

A második emelet folyosóján egy képes kronológia mutatta be a gyűjtemény történetét, felsorolva a kiállításokat, a kiadványokat és a tárlatokról megjelent kritikákat, beszámolókat. Mindezeket a látogató lapozható formában is kézhez vehette. A kiállítás egyik szegletében kialakítottunk egy filmnéző sarkot, ahol két nagyobb monitoron látható volt a *Minerva baglya* című Németh Lajosról szóló dokumentumfilm, valamint Bánó András beszélgetésének részlete Antal Péterrel. Egy hatszögletű asztalnál pedig lehetőség volt hat táblagép segítségével olyan régebbi képzőművészeti filmeket megtekinteni, melyek egyes, a kiállításon szereplő művészekről szóltak.

A kiállítás egyik célja az volt, hogy a MO-DEM-ben, több mint egy évtizede rendszeresen szereplő gyűjteményt új aspektusból mutassuk be, és hogy tisztelettel adózzunk Németh Lajos munkássága előtt. A művészettörténész neve annak ellenére sokak számára ismeretlen, hogy számos könyv, monográfia szerzője, hogy szak-

mai díjat is neveztek el róla. Remélhetőleg a kiállítás hozzájárult ahhoz, hogy Németh Lajos életműve ismertebbé váljon.

A kiállítás a Déri Múzeum és a MODEM együttműködésének eredményeképpen valósult meg.

A kiállításról az alábbi írások jelentek meg:

Abafáy-Deák Csillag és Kölüs Lajos: Tisztelt Németh Lajos professor! Az Antal-Lusztig-gyűjtemény 50 éves! Tiszatáj online, 2019. 01. 20. <http://tizatajonline.hu/?tag=tisztelt-nemeth-lajos-professor>

Tarczali Andrea: Tisztelt Látogató! – Németh Lajos és az Antal-Lusztig-gyűjtemény Debrecenben, Műértő, 2019. február. 07.

Pataki Gábor: Vonzások és választások. Tisztelt Németh Lajos professor! Az Antal-Lusztig-gyűjtemény 50 éves! Új Művészet, 2018/2.

Novák Ádám A HÓNAP ÉRME

A Numizmatikai Gyűjtemény közelmúltjában újdonságnak tekinthető az azért felelős muzeológus személyében történt változás. Krankovics Ilona nyugállományba vonulását követően jómagam vettem át a gyűjteményhez kapcsolódó munkákat. 2018 októberétől útjára indítottuk A Hónap Érme sorozatot, melynek keretében minden hónapban részletesen bemutatunk egy-egy érmet a gyűjteményből. A rövid ismertető írások a múzeum honlapján és Facebook-oldalán olvashatóak. 2019. júliusától pedig az állandó kiállításban elhelyezett érembemutató vitrinben is megtekinthetőek az aktuális érmék. Alább röviden ismertetjük az első tizenegy érmét.

Az első kiemelt éremnek Mátyás király aranyforintját választottuk, hiszen Hunyadi Mátyás királlyá választásának 560. évfordulója alkalmából a Nemzetpolitikai Államtitkárság Emlékévet hirdetett az uralkodó személyének. Novemberben Dora de Pédery-Hunt magyar származású kanadai éremmetsző művész kanadai egydollárját ismertettük. Pédery-Hunt volt ugyanis az első nem brit származású művész, akinek portrét állt II. Erzsébet brit királynő. Az 1990-es érméből Dr. Forbáth Péternek köszönhetően a Déri Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye is őriz egyet. December hónapban az adventi készülődés jegyében gyűjteményünkől egy karácsonyi hadi jelvényt választottunk a Hónap Érmének, annak reményében, hogy ha a karácsony a Nagy Házorúban is fegyverszünetet hozott, akkor talán a mai rohanó világban is pillanatnyi megnyugvást adhat.

2019. január 6-án múzeumunkban indult útjára *A Szabadság Fővárosa* nagyszabású városi rendezvénysorozat. Kupolatermünkben egy kamarakiállítás keretében Kossuth Lajos 1849-es Debrecenhez intézett kiáltványa mellett a Szent Korona másolata is kiállításra került. Ennek apropóján választottunk egyet a Hónap Érmének a nálunk őrzött Kossuth Lajos emlékérmék közül. 2019. január 9-én történelmi döntés született,

a magyar állam megvásárolta Munkácsy Mihály *Golgota* című festményét a műgyűjtő Pákh Imrétől. Így Debrecenben maradhat a trilógia mindhárom darabja. Ezért is nagy öröm volt múzeumunknak, hogy a Magyar Nemzeti Bank Munkácsy Mihály születésének 175. évfordulóján, 2019. február 20-án a Munkácsy Teremben bocsájtotta ki 2019-ben harmadik emlékérmét. Ennek alkalmából választottuk februárra Rónay Attila iparművész 2004-es munkáját gyűjteményünkől. Az aransárga tombakból készült 42x55 mm-es emlékkeret előlapja a művész bal profilját ábrázolja. Hátoldalára Munkácsy egyik legszínesebb olajfestményének fémre vitt másolata, a *Rözsehordó nő* került. Az 1848. március 15-i forradalmat követően Magyarország szuverenitásának fontos lépcsőfoka volt az önálló magyar pénzkibocsájtás elindítása. Ezért a forgalmi pénzekből teljeskörű anyagot állítottunk ki a *Kossuth Lajos azt üzente...* című márciusban megnyílt időszakos tárlaton. Ennek kapcsán került kiválasztásra a márciusi Hónap Érme is: egy széttekerhető, csavaros háromkrajcár.

1913 augusztusában az Aranybika Szálló újrajépítésének munkálatai során négy és fél méter mélyen ezüstérmét találtak. A 98 báni dénár és 2 királyi veret a múzeum gyűjteményébe került. A feltehetően 1290 után elásott kincsleletből márciusban Hónap Érmének egy IV. Béla király idején vert szlavón báni dénárt szemeltünk ki. 1576. május 1-jén a krakkói Wawelben Lengyelország királyává koronázták Erdély fejedelmét, Báthory Istvánt. Ezzel Anjou Lajost és I. Ulászlót követően ismét azonos személy ült a lengyel trónon és állt a Magyar Királyság egy része, Erdély élén. A tavasz utolsó hónapján ezért tettük közszemlére Báthory 1586-os nagybányai tallérját. Június 4-én tartottuk a kilencedik Nemzeti Összetartozás Napját, mely 2010-től hivatott a világ magyarságát emlékeztetni az 1920-as trianoni békeszerződés aláírásának évfordulójára. Mi erről a *Numismatica Hungarica* 1980-as

kiadásában megjelent *Erdélyért!* című érmével emlékeztünk meg.

Sajnos a nyár folyamán számtalanszor riasztották a hivatásos és az önkéntes tűzoltókat. Munkájuk korántsem veszélytelen, és mivel az állampolgárok érdekében vállalják ezt, a Déri Múzeum júliusban a MOTSZ 10. országos kongresszusának emlékérmével emlékeztetett erre. Augusztusban a Nyári Egyetem tízéves fennállásának ünnepére kiadott 1937-es emlékérem egyik példányával üdvözöltük a kurzusokra érkező diákokat. Az emlékérem tervezője a két világháború közötti magyar éremművészet egyik legmeghatározóbb alakja, Berán Lajos volt.

A Hónap Érme projektet továbbra is folytatni kívánjuk, hiszen a Numizmatikai Gyűjtemény így változatos módon jelenhet meg a múzeum állandó kiállításában.

Mező Szilveszter

CECIDIUMOK A DÉRI MÚZEUM NATURÁLIA GYŰJTEMÉNYÉBEN

A múltban sokáig úgy gondolták, hogy a tölgyfa golyó alakú gubacsai (régiesen gubicsai) phyto-gén¹ származásúak, nevezetesen a növény gyümölcssei.² Ám amikor a korai természetbúvárok kíváncsian megnyitották ezeket a különös megjelenésű gömböcskéket, meglepve tapasztalhatták, hogy a belsejükben nem zamatos gyümölcshús, hanem fejlődő rovarlárva található, ami a gubacsok zoogén³ eredetét támasztotta alá.⁴

A 19. század második felében kibontakozó cecidológiai kutatásoknak köszönhetően ma már tudjuk, hogy a gubacsok túlnyomó része olyan rendellenes növényi szövetburjánzás, ún. hipertrófiás képződmény, amit leggyakrabban különféle állati parazita szervezetek, főként gubacslegyek (Cecidomyidae), gubacsatkák (Eriophyidae) és gubacsdarazsak (Cynipidae) okoznak szúrásaikkal. A gubacsot maga a gazdanövény fejleszti – felfokozott, intenzív sejtosztódással – a rá-, illetve beléhelyezett petéből kikelő lárva elleni védekezésül. Az így létrejött új, gyakran paraszerűen elváltozott szövet vagy torzult növényi szerv képződését a fitofiziológia⁵ kutatói szerint az élősdű organizmusok különféle toxinjai, fajspecifikus váladékai, egyedi nyálkomponensei és a növekvő lárva izgató, mechanikai ingerhatásai váltják ki az érintett növényekben.

A pesti egyetem tudós jezsuita atyája, Mitterpacher Lajos⁶ paptanár, a mezőgazdaságtan hajdani kiváló művelője a cecidiumokkal kapcsolatban úgy fogalmazott 1777-ben, hogy a gubacsok voltaképpen rovarok okozta növényi da-

ganatok.⁷ Egy másik 18. századi természettudor, Veszelszky Antal⁸ herbárius 1798-as írása szerint a tölgygubacsban a Cynips nevű „férgecske” tanyázik.⁹ A biológiai vizsgálatokhoz jelentős optikai segítséget nyújtó „microscopium” szélesebb körű elterjedését követően újabb érdekes részletekre derült fény a gubacsok keletkezéséről és természetéről. Ekkor vált ismertté, hogy az említett állatrendszertani egységeken kívül bizonyos gombáknak és mikrobáknak is szerepük van a gubacsok kialakulásában.

A fent megnevezett három állatcsoport mellett gubacsképződést indukálhatnak még a növényekben többek között:

1. tetvek, ormányosbogarak, lepkehernyók, fonál- és kerekcséregyek;
2. penészgombák, rozsdagombák;
3. baktériumok.

A gubacsképződést kiváltó élő szervezetek rendszertani besorolása alapján a gubacsoknak három nagy csoportját szokták megkülönböztetni:

1. zoocecidiumok
2. mykocecidiumok
3. bakteriocecidiumok.

A Magyarországon természetes körülmények között előforduló fásszárú növények között a tölgyeket „támadja” a legtöbb gubacsokozó, számuk a források szerint a százat is meghaladja.¹⁰ A tölgyeken kívül sok és sokféle gubacs képződik még fűz-, nyár-, juhar-, szil-, hárs- és szilva-

¹ Phytogén = növényi eredetű

² Moesz Gusztáv: Magyarország gubacsai. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1938. 1. p.

³ Zoogén = állati eredetű

⁴ Moesz: i. m. 1938. 1. p.

⁵ Fitofiziológia = növényélettan

⁶ Mitterpacher Lajos (1734–1814) monostori apát, természettudós. A budai, majd a pesti egyetemen természettudományt, geográfiát, matematikát és mezőgazdaságtant adott elő. Számos műve jelent meg német, latin és magyar nyelven.

⁷ Moesz: i. m. 1938. 4. p.

⁸ Veszelszky Antal (1730/40–1798) orvos, botanikus. Legjelentősebb szakműve: „A növény-planták országából való erdei és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszerkönyv” c. munkája 1798-ban jelent meg Pesten. Ezen kívül méhészeti és egyéb témájú írásait is számon tartja a tudománytörténet.

⁹ Moesz: i. m. 1938. 4–5. pp.

¹⁰ Moesz: i. m. 1938. 10. p.

fákon is.¹¹ A gubacsok egyes fajtáit, főleg a tölgy gubacsait magas cser- és galluszsav-tartalmuk¹² miatt régebben nagy tömegben gyűjtötték. A legjobb minőségű „elsőrendű új-gubacsok” köbőlára¹³ igen magas volt, ezért sokaknak megérte az apró erdei golyóbisok felkutatása és összeszedése. A gubacsokat a nyersbőrök cserzése,¹⁴ tintakészítés és textilfestés során használták fel. Gyakorlati hasznukról már Horhi Melius Péter (1532–1572) debreceni református lelkész is beszámolt a *Herbarium* című 1578-ban Kolozsváron megjelent munkájában.¹⁵ A botanika iránt élénk érdeklődést mutató egyháztudós „galla”, illetve „tölgyfa buga” néven ismertette a tölgyfagubacsot, amiből írása szerint „téntát” lehet készíteni.¹⁶ Ehhez rendszerint a legmagasabb csersav-tartalmú képződményeket használták fel. A belőlük előállított atramentumot leginkább a pergamenre történő íráshoz vették igénybe. A tintakészítés aprított gubacsokból történő módját Horhi Melius ekképpen foglalta össze: „...vess Gálickövet, Témsót és Gummit, enyvet belé, főzd meg vizes borban”.¹⁷

A gubacsok egyes típusait a népi gyógyászat leleményes művelői is előszeretettel alkalmazták különböző határfokú kezeléseik során. Az apróra tört tölgygubacsokból egyedi eljárással előállított matériát sebek összehúzására, tályogok fertőtlenítésére használták, valamint vérzéscsillapító kenőcsöket, pasztákat készítettek belőlük. Horhi Melius fontosnak érezte, hogy a tölgygubacs emberi egészségre gyakorolt jótékony hatásait is közreadja füvészkönyvében: „A Gallának pora ecettel a vér folyást megállítja, a főt, száját Rózsa ecetben mosván véle meggyógyítja, szárasztja. A haját, vízben megáztatván a Buga port, megkékíti”.¹⁸ A bozontos megjelenésű rózsagubacs porát sem hagyták veszendőbe menni. A

„bedeguár” néven emlegetett rózsagubacsot vörös borban megfőzve hasmenés, hügykő, fogfájás és veszett kutyák marása ellen univerzálisan alkalmazták.¹⁹

A gubacsoknak saját szakirodalmuk, megismeréstörténetük, határozókulcsuk van. Egy-egy ritka darab pontos beazonosítása nem könnyű feladat, mert egyszerre igényel alapos botanikai és zoológiai ismereteket. Ráadásul e képződmények sokféle alakban, különböző méretben, változatos színekben, eltérő belső szerkezettel és más-más ivadékkamra-számmal léteznek, továbbá a gubacsokozó, vagyis a gubacs képződést kiváltó szervezetek taxonszáma is rendkívül magas. Nem véletlen, hogy a gubacsokkal külön természettudományos szakág, a gubacstan (cecidológia) foglalkozik. E terület specialistáját cecidológusnak hívják. A gubacsok tudományos neve (cecidium) Hippokratésztől származik. A nyugati orvoslás atyjaként számon tartott híres ókori gyógyító nevezte „kekidész”-nek a gubacsok általa ismert formáit.²⁰

Hazánkban elsők között a 19. század végén tevékenykedő Paszlavszky József²¹ zoológus, főreáliskolai tanár és Szépligeti Győző²² entomológus foglalkoztak behatóan ezzel a témával, bár említés szintjén korábról is rendelkezünk szórványos adatokkal. Moesz Gusztáv²³ botanikus, mykológus 1938-ban adta közre a *Magyarország gubacsai* című összefoglaló munkáját, ami a mai napig megkerülhetetlen forrásnak számít a témában elmélyülni kívánók számára. A mostani kis összeállítás elkészítése során számomra is az ő gondosan megírt műve jelentett kiindulási alapot és biztos tájékozódási pontot. Ezen kívül sokat merítettem még Paszlavszky József és Mó-

¹¹ Uo.

¹² Csersav = acidum gallotannicum

Galluszsav = acidum gallicum

¹³ Köből: régi űrmérték, amit többnyire szemes és darabos termékek mérésénél használtak. Általában 1 köből 64 liter volt, ami nagyjából két vékának felelt meg. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹⁴ A cserzés lényege, hogy a cserzőanyag oldatával impregnált nyersbőr szárítás után is hajlékony, formálható marad.

¹⁵ Horhi Melius Peter: *Herbarium...* Colosvárat, 1578.

¹⁶ Horhi Melius: i. m. 1578. 59. p.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Paszlavszky József: A gubacsokról. *Természettudományi Közöny* XIII. 1881. 408. p.

²⁰ Moesz: i. m. 1938. 4. p.

²¹ Paszlavszky József (1846–1919) zoológus, természetrajz-földrajz szakos főreáliskolai tanár. Jelentős tankönyvírói munkásságot fejtett ki. Kiemelkedő érdemeket szerzett a Magyarországon honos gubacsdarazsak kutatásában.

²² Szépligeti Győző (1855–1915) zoológus, természetrajz-vegytan szakos főreáliskolai tanár. A hazai fürkészfauna kutatásában kimagasló eredményeket ért el.

²³ Moesz Gusztáv (1873–1946) botanikus, természetrajz-vegytan szakos főreáliskolai tanár. 1906-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytarának munkatársa. Jelentősek mykológiai és hidrológiai kutatásai.

czár László²⁴ hasonlóan értékes írásaiból is.

**A DÉRI MÚZEUM TERMÉSZETRAJZI
GYŰJTEMÉNYÉBEN AZ ALÁBBI
GUBACSFAJTÁK TALÁLHATÓK MEG**

Golyógubacs (*Cynips quercus-folii*)

Tölgylevélen fejlődik.

1. Leltári szám: VI.2012.84.
Gyűjtési hely: Debrecen, Nagyerdő
2. Leltári szám: VI.2015.61.
Gyűjtési hely: Keleti-főcsatorna mellett, Hajdúszoboszló
3. Leltári szám: VI.2017.119.1.
Gyűjtési hely: Debrecen, Nagyerdő

Nagy magyargubacs (*Andricus hungaricus*)

Tölgyrügyön fejlődik.

1. Leltári szám: VI.2015.55.
Gyűjtési hely: Alacska, Sajó-völgy

Közönséges rózsagubacs (*Diplolepis rosae*)

Vadrózsa levélrügyein fejlődik.

1. Leltári szám: VI.2014.24.
Gyűjtési hely: nem ismert
2. Leltári szám: VI.2015.60.
Gyűjtési hely: Keleti-főcsatorna mellett, Hajdúszoboszló

Suskagubacs (*Andricus quercus-calicis*)

Tölgymakk-kupacson fejlődik.

1. Leltári szám: VI.2015.56.
Gyűjtési hely: Keleti-főcsatorna mellett, Hajdúszoboszló
2. Leltári szám: VI.2016.16.
Gyűjtési hely: Keleti-főcsatorna mellett, Hajdúszoboszló
3. Leltári szám: VI.2016.24.
Gyűjtési hely: Keleti-főcsatorna mellett, Hajdúszoboszló

**A DOLGOZAT ELKÉSZÍTÉSÉHEZ
FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM**

BARABÁS Zoltán: Gubacstan. Egy precíz tudomány, a cecidológia. Élet és Tudomány, 1997/33. 1039–1042. pp.

ERDEY-GRÚZ Tibor: Vegyszerismeret II. kötet. Kézikönyv drogisták, vegyszer- és gyógyárkereskedők számára. Szerves vegyszerek. Az Athenaeum kiadása, Budapest, 1943. 308 p.

FÁBIÁN Gyula (szerk.): Állattan mezőgazdasági mérnökök részére. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1965. 551 p.

Gubacs. In: Biológiai lexikon 2. (főszerk. STRAUB F. Brunó) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 91. p.

HORHI MELIUS Peter: Herbarium. Colosvárat, 1578. 59. p.

KERESZTESI Béla (szerk.): A tölgyek. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 656 p.

Mitterpacher Lajos. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. (főszerk.: MARKÓ László), Magyar Könyvklub, 2002. 780–781. pp.

MOESZ Gusztáv: Gombaokozta gubacsok. Pótfüzetek a Természettudományi Közlethez. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1923. 20–31. pp.

MOESZ Gusztáv: Magyarország gubacsai. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1938. 110 p.

Moesz Gusztáv. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. (főszerk.: MARKÓ László), Magyar Könyvklub, 2002. 791–792. pp.

MÓCZÁR László: Kis állathatározó. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 158–160. pp.

MÓCZÁR László: A gubacs titka. In: Rovar-bölcsők. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 16–23. pp.

²⁴ Móczár László (1914–2015) zoológus, entomológus, muzeológus, egyetemi tanár.

PASZLAVSZKY József: A gubacsokról. Természettudományi Közlöny XIII. 1881. 401–416. pp.

Paszlavszky József. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon V. (főszerk.: MARKÓ László), Magyar Könyvklub, 2004. 148–149. pp.

RAPAIICS Rajmund: A magyar biológia története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. 304 p.

Szépligeti Győző. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. (főszerk.: MARKÓ László), Helikon Kiadó, 2007. 381. p.

UBRIZSY Gábor: Növénykórtan I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 579. p.

Veszelszky Antal. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. (főszerk.: MARKÓ László), Helikon Kiadó, 2007. 1218. p.

Mező Szilveszter

**A TERMÉSZETRAJZI ÉS KÖRNYEZETISMERETI GYŰJTEMÉNY
JELENTŐSEBB GYARAPODÁSAI 2018-BAN**

TERMÉSZETRAJZI TÁRGYAK

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő/ Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám/ Gyarapodási szám
1.	Darázsfészek (1 darab)	Mező Szilveszter		VI.2018.54.1.
2.	Mézga (5 tétel)	Mező Szilveszter	Növényi gyanta szilvafa héjkérgéről	VI.2018.55.1. VI.2018.56.1. VI.2018.57.1. VI.2018.58.1. VI.2018.59.1.
3.	Termés (1 tétel)	Mező Szilveszter	Cercis siliquastrum	VI.2018.60.1.
4.	Kupacs (1 tétel)	Molnár Szilvia	Castanea sativa	VI.2018.61.1.
5.	Sellak (2 tétel)	Benke Zsolt	Állati eredetű természetes gyanta	VI.2018.62.1. VI.2018.63.1.
6.	Rovarbölcső, sárfészek (1 darab)	Mező Szilveszter	Indeterminata	VI.2018.64.1.
7.	Petróleum-minta (1 tétel)	Benke Zsolt		VI.2018.65.1.
8.	Siroki Zoltán (1906-1987) rovargyűjteményei (2 doboz)	Dienes Mihályné Siroki Hedvig		Gy.sz.VI.2018.8.
9.	Őzagancs, trófea (3 darab)	Dienes Mihályné Siroki Hedvig		Gy.sz.VI.2018.9.
10.	Madárpreparátum (2 darab)	Dienes Mihályné Siroki Hedvig		Gy.sz.VI.2018.10.
11.	Csigaház (2 darab)	Siroki Ágnes	Tengeri eredetű	Gy.sz.VI.2018.12.

TÖRTÉNETI TÁRGYAK, DOKUMENTUMOK

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő/ Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám/ Gyarapodási szám
1.	Ivópalack kókuszdióból (1 darab)	Lukács Tihamér	Vietnamból	TTD.VI.2018.1.
2.	Darwint ábrázoló plakett (1 darab)	Korompai Balázs	Bronz	TTD.VI.2018.2.
3.	Logarléc (1 darab)	Mező Szilveszter	“Gamma” típusú	TTD.VI.2018.3.
4.	Kitüntetés (1 tétel)	Mező Szilveszter	Térképészeti	TTD.VI.2018.4.
5.	Fatörzsminta-kollekció (1 tétel)	Lukács Tihamér	Botos Géza erdőmérnök hagyatékából	TTD.VI.2018.5.
6.	Mágneskártya (1 tétel)	Lukács Tihamér		TTD.VI.2018.6.
7.	Olajnyomat (1 darab)	Dienes Mihályné Siroki Hedvig	Vadászjelenetes	Gy.sz.VI.2018.11.

ADATTÁRI DOKUMENTUMOK

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő/ Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám/ Gyarapodási szám
1.	Élet és Tudomány (3 darab)	Korompai Balázs	Régebbi lapszámok	DMTA/959-2018 DMTA/960-2018 DMTA/961-2018
2.	Természet Világa (1 darab)	Korompai Balázs	Régebbi lapszám	DMTA/962-2018
3.	Természetrajzi gyűjteménnyel kapcsolatos dokumentumok (14 tétel)		Szállítási papírok, kutatási engedélyek, enumerációk, dobozkataszteri leírások, munkatervek, szakmai jelentések stb.	DMTA/963-2018 és DMTA/977-2018 között
4.	Dokumentumok Siroki Zoltán életével és munkásságával kapcsolatban (1 tétel)	Siroki Ágnes		Gy.sz.VI.2018.4.

ADATTÁRI FÉNYKÉPEK

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő/ Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám/ Gyarapodási szám
1.	Papírfénykép (1 darab)		Böttkös Sándor hagyatékából	DMTA-F/1-2018
2.	Fotók Siroki Zoltán ornitológus szakíró életéből (12 darab)	Siroki Ágnes	Digitális	Gy.sz.2018.5.
3.	Papírfénykép (1 darab)	Siroki Ágnes	Téma: Soó Rezső	Gy.sz.2018.6.

KÖNYVEK

Sorszám	A tárgy megnevezése	Gyűjtő/ Ajándékozó	Megjegyzés	Leltári szám/ Gyarapodási szám
1.	Doktori dolgozat (1 darab)	Túri Zoltán	Studia geographica	1/2018
2.	Könyvek a Magyar Földrajz Társaság Könyvtára sorozatból (26 darab)	Szabó József professzor emeritus		2/2018 – 27/2018
3.	Ornitológiai szakkönyv (1 darab)	Korompai Balázs		28/2018
4.	Szakkönyv (2 darab)	Törzsanyag		29/2018 – 30/2018
5.	Biológiai lexikon I-IV. (4 darab)	Mező Szilveszter		31/2018 -34/2018
6.	Útirajzok, folyóiratok (28 darab)	Magyar Földrajzi Múzeum (Érd)		35/2018 – 62/2018
7.	Zoológiai témájú mű (1 darab)	Mező Szilveszter		63/2018

Lovas Márton Levente

A TISZÁNTÚLI FLÓRAKUTATÁSOK ÉS DR. SOÓ REZSŐ¹

Amikor Soó Rezső (1903–1980) a debreceni egyetem Botanikai Tanszékén elfoglalta katedráját, akkor a legmegfelelőbb helyre, kutatásait inspiráló helyre került. Debrecen a magyar botanika tudományának születési helye. Itt élt Horhi Méliusz Juhász Péter (1536 körül–1572), a nagy reformátor, hitvitázó, a város püspöke, aki tudásával, szervezőképességével, s nem utolsósorban töretlen hitével a magyar reformáció városává tette Debrecent. A „Kálvinista Róma” – emlegetjük azóta is. Csodálattal gondolhatunk Méliusz Juhász Péterre, mert egyházszerző teológiai munkássága mellett maradt ereje, hogy összeállítsa Herbáriumát, mely csak 1578-ban, hat évvel halála után jelent meg: *Herbarium. Az Faknac Fvveknec Nevekről, Természetekről, és hasznairól, Magyar nyelvre, és ez rendre hozta az Doctoroc Könyveiből az Horhi Melius Peter* címmel. „Péter pápa”, ahogy nevezték, ebben a művében az egyszerű, szegény, magyar népnek gyógyító útmutatót kívánt nyújtani, tehát valójában orvosi tanácsadó könyvet állított össze, melyben 627 gyógyhatású növény felhasználási módját adta meg. Herbáriumának úttörő volta és elsősége mellett legnagyobb érdeme az a mintegy kétezer régi magyar növénynev, melyet munkája megörökített. Méliusz jó megfigyelő, növényismerő, gyűjtő volt, s ezt a növények leírásában hazai adatai bizonyítják. A munka inspirálója bizonyára a reneszánsz naturalizmusa nyomán egyre több Kräuterbuch megjelenése lehetett. Méliusz minden valószínűség szerint *Lonicerus Historiae naturalis opus novum = Kräuterbuch 1569* című munkáját ültette át magyar nyelvre, „mégis ő a botanika első korai mestere”.

Több utánczója is akadt – mint Beythe András: *Fives koenuv. 1595* – ami jórészt Méliusz idézete, másrészt Matthiolus (*Commentarii...*) fordítása. 1775-ig nincs folytatója Méliusz mun-

kásságának. Ekkor azonban dr. Csapó József (1734–1799) debreceni városi főorvos Pozsonyban kiadja *Új Füves és Virágos Magyar Kert* című munkáját. Ez a mű az utolsó orvos-botanikusokhoz méltóan a gyógyító hatások közlésére koncentrálva, késői és méltó folytatása a méliusi műnek.

A XVIII. század a felvilágosult abszolútizmus százada, a művészetekben a rokokó és a copf rendje válik uralkodóvá. Ez a kor Carl Linné (1707–1778) kora, aki megteremti a systemát, a binominális nomenclaturát, s ezzel lehetővé teszi a tudományos leíró kutatásokat. Alapvető művei: a *Systema Naturae*, a *Philosophia Botanica*, a *Species Plantarum* az 1730–50-es években jelennek meg. Jóllehet Winterl Jakab (1739–1809), a nagyszombati egyetemen a kémia-botanika professzora, 1770-től ezek alapján indítja meg a magyar flóra kutatását, és adjunktusa, Kitai-bel Pál (1757–1817), később a pesti egyetemen a botanikai tanszék vezetője, ugyancsak ismeri és használja Linné műveit, magyarra átültetésük mégis Debrecenben valósul meg. A dicsőség Diószegi Sámuelé (1760–1813) és sógoráé, Fazekas Mihályé (1765–1828).

Diószegi Sámuel, a református lelkész és Fazekas Mihály, a katona-költő lényegében a kissé elfeledett tudós, dr. Földi János (1755–1801) – Wessprémi István főorvos veje – tervét valósítják meg. Ő a természet három országát: ásványok, növények, állatok – „a Linné systemája szerint” szerette volna magyarul megjelentetni. Rövid életében erre azonban nem kerülhetett sor, s *Természeti História a Linné systemája szerint – Az Állatok országa* című munkája is csak halála után, 1802-ben jelent meg. Botanikai jegyzeteit és herbáriumának adatait valószínűleg Diószegi és Fazekas használhatták fel a *Magyar Fűvészkönyv* összeállításakor (1807).

A munka, Linné *Species Plantarum* című könyve Wildenow-féle kiadásának magyar fordítása. Jelentőségét nem csak elsőségében, ha-

¹ A közölt írás egy a Déri Múzeum Baráti Köre tagságának 2004-ben megtartott előadás szöveghű leírása. (A szerző megjegyzése).

nem tiszta magyarságában, szabatos, világos stílusában, a népies növénynevek sokaságának megőrzésében; lényegében az alaktani, rendszertani, növénymorfológiai nyelv megteremtésében játszott szerepében látjuk.

Saját korában ez a „szobában született” mű nem érte el célját, nevezetesen a közönség érdeklődésének felkeltését a botanika iránt, sőt Diószegit egyes paptársai fűvészkedése miatt lelkeshez méltatlan viselkedéssel is megvádolták. Ennek ellenére 1813-ra elkészült a kor utolsó magyar fűvészkönyve, az *Orvosi Fűvészkönyv* – de megjelenését, nagyobb sikerét Diószegi már nem élte meg. A Tiszántúl flórájának kutatásában ezután Debrecen, a debreceniek kevésbé jeleskedtek. A tiszántúli növényvilág tényleges kutatása Kitaibel Pál nevéhez fűződik. A Nyírségen 1796-ban és máramarosi útjain 1815-ben gyűjt. 1798-ban a nagyváradi hévizekben felfedezi a nílusi lótuszvirágot (*Castalia-Nymphaea lotus*).² 1800-ban, 1805-ben bánási útjáról visszafelé jövet a Tiszántúl déli részén, Békés megyében kutat. 1810-ben Arad megyében. Barátjával és mecénásával, Waldstein Ferenc Ádám gróffal együtt kiadott remekműve a *Plantae rariores Hungariae* (1799–1812). 280 színes rézmetszete a magyar flóra számos addig ismeretlen fajt tárja fel, köztük az Alföld szikes és homok pusztáinak virágait; a közönyösség azonban ezt a művet sem kímélte. Diószegi Sámuel Kitaibellel néhány érdekesebb nyírségi növény előfordulását közli. Soó ezeket az adatokat sikeresen azonosította és a lelőhelyeket is megtalálta: pl. *Prunus padus* = Bocskai kert; *Orchis morio*, *Orchis coriophora*, *Anacamptis pyramidalis* = Bátorliget.

Kitaibel halála után a Tiszántúl kevés kutatót vonzott. Az 1860-as években Janka Viktor (1837–1890) a Sárrét és a Bihari síkság flórájáról közöl értékes adatokat. Kevés virágosokra vonatkozó adat van Hazslinszky Frigyes (1818–1896) munkáiban, hiszen ő elsősorban mykológus. Fordulatot jelent Anton Kerner (1831–1898), a bécsi egyetem professzorának munkássága: a *Vegetationsverhältnisse des mitlehren und östliches Ungarns* 1867–1879 között felsorolja Közép-Magyarország és a Tiszántúl nagy részének flóráját az összes ismert termőhely-adatokkal. *Das*

Pflanzenleben der Dounauländer (Innsbruck, 1863) című munkája alapján indult meg a hazai flóra fejlődéstörténetének kutatása, az Alföld növényföldrajzi kutatása. Magyar kutatók közül Borbás Vince (1844–1905) a Körösök vidékével (1881), Simonkai Lajos (1851–1910) Nagyvárad környékével és Arad megye flórájával foglalkozik (1890), keresi a magyar flóra-genezis titkát. Míg Kerner az Alföldet növényei alapján nyugatra szakadt pontusi sztyeppnek nevezi, ami túlzó felfogásnak nevezhető, addig a tudomány történetében először Bernátsky Jenő (1873–1944) hangsúlyozza, hogy az Alföld a tölgyesek övébe tartozik (1901).

A Tiszántúl flórájával a XX. század elején egyre többen kezdenek foglalkozni. Munkájuk nyomán egy-egy terület flórájáról teljesebbé válik a kép, átfogó elemzés azonban nem születik. Budai József, Degen Árpád, Flatt Károly, Györffy István, Thaisz Lajos, Wagner János, Lányi Béla, Hollós László munkásságát késő utódokként illő számon tartanunk.

1916-ban Debrecen egy debreceni kutató, Rapaics Raymund (1885–1954) révén, ismét a botanikai kutatók érdeklődési körébe kerül. Ekkor jelenik meg *Debrecen flórája* című, majd a Hortobágy növényföldrajzával foglalkozó írása. Ebben veti fel a szikes puszták secunder voltának gondolatát.

Az I. világháború után Tamássy Géza 1927-ben megjelent munkája: *Hajdú megye és Debrecen sz. kir. város növényzete*, majd Rapaics munkái (1926, 1927) foglalkoznak a Tisza-menti és a tiszántúli sziki növényekkel, a növényiszövetkezetek zonációival. Magyar Pál a Hortobágy asszociációit, a növényfajok só- és sódatűrő képességét vizsgálja. A püspökladányi Erdészeti Kísérleti Állomáson gyakorlati szempontok alapján Fehér Dániel és Bokor Dezső vizsgálják a talajok mikrobiológiáját, míg Stocker Ottó és Magyar Pál a sziki sótüdő növények vízellátási kérdéseivel és a szikfásítással foglalkoznak.

Ebbe a botanikai kutatásoktól pezsgő világba érkezett Soó Rezső 1929-ben. A debreceni egyetem Növénytan Intézete 1930-tól a florisztikai kutatásokat, a Hortobágy növényiszövetkezteinek kvantitatív elemzését, a kötött talajú szikesek vegetációjának teljes elemzését elvégzi professzora vezetésével. Hajdúnánás flóráját és

² A növény mai elnevezése: *Nymphaea lotus var. thermalis*

vegetációját, a szikesek mikroklimatikus viszonyait Újvárosi Miklós (1913–1981) vizsgálja.

1938-ban jelenik meg Soó–Máthé: *A Tiszántúl flórája*, a *Magyar Flóraművek II. Florae Regionum Hungariae Criticae* II. köteteként, az egyetem botanikai intézetének kiadásában. A műben a szerzők a teljességre törekedve feldolgozták az exsiccata kiadványokat, azokat a kéziratokat, jegyzeteket, melyek a XX. században addig megszülettek, s melyeknek adatai a szerzők szigorú revízióját, kritikáját kiállták.

Felvették a Magyar Nemzeti Múzeum Herbariuma, a Debreceni Egyetem Herbariuma, a kisújszállási Református Gimnázium Herbariuma adatait. Továbbá bevették Kovács László gáborjáni főjegyző gyűjteménye adatait, Oláh József tanárjelölt gyűjteménye adatait karcagi gyűjtéseiről, Juhász Lajos tanár szóbeli és Boros Ádám levélben közölt tiszántúli adatait, valamint saját gyűjtéseik adatait.

A szerzők a Tiszántúl (Crisicum) területén öt tájat különböztetnek meg.

1. Sajó-Zagyva köze
2. Hortobágy-Nagykunság
3. Körösvidék
4. Maros-mente
5. Tisza-mente

A terület edényes virágtalan és virágos növényfajainak száma (őshonos, meghonosodott adventív és keverékfajok együttesen) 1245, ez alfajokkal 1285, ezek és a hibridek (80) nélkül 1165. A csak a terület határán fellépő fajok (38) és a kétes fajok (30) is bekerültek, de számozás nélkül. A flóraelemek vizsgálatából kiderült, hogy az alpin-elem teljesen hiányzik, eloszlásuk megfelel a magyar flóratartomány átlagértékének.

Kimutatják az Alföld atlantikus és subboreális korszakának, az utolsó természetes táj növényvilágának bizonyítékait, azokat az erdei növényfajokat, amelyek ma a hegyvidéki erdőkben élnek. Feltárják az egykori pusztai erdők, a mocsár- és rétlápvilág hírmondóit és a pannóniai flóra endemikus és subendemikus fajait. Kimutatják az Erdélyi-medencével közös fajokat, de a ritkaságokat, egyedi előfordulásokat is, mint pl. az

Ophioglossum vulgatum hajdúnánási előfordulását. Áttekintik a XVIII növényoszvetkezet-csoportot az asszociációk felsorolásával.

Az életművet ismerve elmondhatjuk, hogy Soó Rezső professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, kétszeres Kossuth-díjas kutató életművének egyik fontos és jelentős alkotása a társszerzőként jegyzett *A Tiszántúl flórája*. A mű botanikus kutató számára megkerülhetetlen, s ez bizonyítja Soó zsenijét. Soó Rezső botanikai érdeklődése már fiatal korában megmutatkozott, első növényteni publikációja 17 éves korában jelent meg. Priszter Szaniszló (1917–2011) bibliográfiája 662 botanikai művét sorolja fel, köztük több olyat, ami a Tiszántúl flórájával és kutatásával foglalkozik.

A dolgozat összeállításában nyújtott segítségért köszönetet mondok Mező Szilveszter főmuzeológus kollégámnak. Jelen írás közlését a Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményében őrzött Soó Rezső-fotóhagyatékából rendezett időszaki kiállítás kapcsán tartottuk indokoltnak.³ A tanulmány a gyűjteményi adattárban tárolt (2004-ben írt) publikálatlan szöveg átdolgozásával és kiegészítésével készült.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Gombocz Endre: *A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói*. Budapest, 1936. 1–636.

Soó Rezső: *A botanika négyszáz éve a Tiszántúlon*. A debreceni Tisza István Egyetem Évkönyve 1936–37. Debrecen, 1937. 184–195.

Soó Rezső – Máthé Imre: *A Tiszántúl flórája*. Flora Planities Hungariae Transtibiscensis, Debrecen, 1938. 1–192.

Priszter Szaniszló: *Soó Rezső botanikai munkásságának bibliográfiája*. In: Priszter Szaniszló: *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve VII. Mutatók*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 625–683.

³ A piramisok országában. Déri Múzeum, 2018–2019. Kurátor: Mező Szilveszter

Ormosi Viktória

GYŰJTEMÉNYI MUNKA ÉS GYARAPODÁS AZ IPARMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYBEN

SZERZEMÉNYEZÉS, A GYŰJTEMÉNY GYARAPODÁSA

2018. július végétől dolgozom az Iparművészeti gyűjteményben, a gyarapodással kapcsolatos beszámoló kevesebb mint fél évet foglal magába.

2018-ban a Déri Múzeum Iparművészeti gyűjteménye elsősorban ajándékozás útján bekerült műtárgyakkal gyarapodott. Ezekben az esetekben ajándékozási szerződést kötöttünk a nagylelkű felajánlókkal. Konzultáltunk a Déri Múzeum restaurátoraival, akik szükség esetén elvégezték a tisztításokat, hogy a tárgyak csak azután kerüljenek be a gyűjteménybe, nem veszélyeztetve a többi műtárgyat. Ezt követően leltárkönyvbe és leírókartonra vezetve dokumentáltuk a megszerzett javakat. Az adott tárgyak – melyek jelentős részben textíliák – a tár gyűjtőkörének tökéletesen megfelelnek.

2018 nyarán Rác Edit, édesanyja, Rác Józsefné két ágytakaróját ajándékozta a gyűjteménynek. Ezeket használták is, de nem kopotak. Az 1900-as évek elejéről származó háziipari termékek gépi szövésű, téglalap formájú textíliák. Díszítésük virág- és levélformákkal dúsított, közepükön rombusz alakú motívum. Érdekeség, hogy azóta egy időszaki kiállításon, egy enteriőr részeként, már a látogatók is megtekintették ezeket a dekoratív textíliákat.

Ősszel egy múzeumpedagógiai foglalkozás kapcsán múzeumunkban járt a debreceni Ifjúság utcai óvoda Bajcsy-Zsilinszky utcai tagintézményének óvónője, Kiss Andrea. Ezt követően nagymamája, özvegy Csóka Istvánné, debreceni polgári családból származó lakos egy imádságos könyvét, egy Szent Bibliáját és három énekeskönyvét adta gyűjteményünknek. Nagylelkű ajándékát örömmel fogadtuk, mert ebből a korszakból (1900-as évek eleje) nem voltak a tárban ilyen könyvek.

Ezt követően ismerkedtem meg az említett óvoda akkor még aktív, de azóta már nyugdíja-

zott tagintézmény-vezetőjével, Agócsné Kovács Pálma asszonnyal is, aki textíliákkal gazdagította tárunkat. Egy mérkvállaji család, Málnás Alajos kántortanító, Kertész Anna tanítónő és gyermekeik ruháiból rendkívül értékes darabokat kaptunk. A XIX. század végi, XX. század eleji ruhaneműk és terítők értékes részét képezik gyűjteményünknek. Két hálókabát, egy babaing, egy fiú ingecske, egy kékfestő vászon kötény, egy gallér is hozzánk került. A legrégebbi darab ezen ajándékokból egy bársony és tüllcsipke pruszlikbetét. Öt terítővel is gazdagodott ekkor a gyűjtemény: három vászon alapú kézi hímzéses és két kézi horgolásos munkával.

December végén Csikós Gyula nagykarolyi lakos ajándékozott egy férfinget, nyolc kézelő-rátétet és négy gallérbetétet a gyűjteménynek. A finom vászon férfing vállbetétes, az ujjá szűkülő, keskeny kézelővel ellátott, az elején alul ívelt mellbetét található. A mell- és nyakrészen, valamint a kézelőn gomblyukak vannak. A betét alatt cégjelzés: „Kardos László DEBRECZENBEN”. Kardos László rőfös- és rövidárkereskedő volt, üzlete Debrecenben a Kossuth utca 9. szám alatt működött egykor. Az 1903-as *Debreczeni Képes Kalendárium* 139. oldalán, a Kereskedők cím-tárában olvasható felsorolás megerősíti ajándékozonk szavait. Nemcsak az ing, de a kézelők és gallérbetétek is innen származnak. Csikós Gyula úgy tudja, hogy Kardos László üzlete a hasonlók között a legjobb cég volt, több híresség, például Ady is onnan vásárolt.

A 2018. évi gyarapodás 50 tétellel és 68 darabbal zárult, az említett tételeken kívül raktári maradványok, úrasztali terítők, vázák, kancsók, ruhaneműk, lakástextíliák kerültek beletárolásra.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA, MŰTÁRGYVÉDEL- LEM, TUDOMÁNYOS FELDOLGOZÁS, ISMERETTERJESZTŐ MUNKA

Az év első felében Krajczár Pongrácné és Mó-
zsi Anita, az optimálisabb raktározási feltétele-
ket szem előtt tartva, a Múzeum utca 4. szám
emeleti raktárában a fémmemű tárgyakat és az
üvegeket a lehetőségekhez képest a legbiztonsá-
gosabb helyekre pakolták. Ez a munka egyben
revíziót is jelentett az adott tárgycsoportoknál.

Új szekrénykataszter írásába is kezdtünk Mó-
zsi Anitával, ez folyamatosan zajlik azóta is. Cé-
lunk, hogy minden szekrény és polc esetében
áttekinthető kataszteri rend legyen.

Új munkakörömben töltött első hónapjaim a
gyűjteménnyel való ismerkedés idejét jelentet-
ték. A fotózások és ez által a digitalizációs mun-
kákba való bekapcsolódás jó apropóval szolgál-
tak és segítettek ebben. Ez a folyamat jelenleg is
zajlik.

Mind a raktárban, mind az állandó kiállí-
tásban lévő műtárgyak optimális tisztaságára
s környezeti rendjére folyamatosan figyelünk.
A műtárgyvédelem érdekében heti rendszeres-
séggel végez műtárgykörnyezeti méréseket a
gyűjteménykezelő; negyedévenként Benke Zsolt
restaurátor és állományvédelmi referens ezeket
összesíti és értékeli.

Egy alkalommal, Benke Zsolttal Álmosdra
utaztunk, így a Kölcsey Ferenc Emlékházban
bemutatott műtárgyainkkal is megismerkedtem,
egyúttal ellenőriztük a kiállítás körülményeit.

2018 decemberének első felében Fodor Éva
Irén tárvezető figyelmes lett rá, hogy a Déri Mú-
zeum Iparművészeti gyűjteményének tulajdonát
képező, az egykori debreceni Salétromlaktanyá-
ról származó, kovácsoltvas ablakrácsok – egy
darab kivételével – lekerültek a Debrecen-Nagy-
templomi Református Egyházközség Nyitott
Ajtó Alapítvány (4026 Debrecen Kálvin tér 17.)
épületének Déri térre néző ablakairól, ahol a tér
kialakításakor helyezték el azokat. Az öt darab,
az 1700-as évek végéről származó ablakrács biz-
tonságba helyezése megtörtént, amíg esetlege-
sen megújulva vissza nem kerülnek a felújított
épületre. Az Eötvös utcai raktár eresszel védett
területén az időjárás viszonyosságoktól is köny-
nyebb megvédeni e műtárgyakat.

Több tárlatvezetés, egy vetített képes konfe-
rencia-előadás és egy publikáció esett ebbe az
időszakba, valamint körvonalazódik egy idősza-
ki kiállítás terve a tár anyagából, „Polgári sikk”
munkacímmel.

Célunk az iparművészeti alkotások további
gyűjtése, dokumentálása, tudományos feldolgo-
zása, a nemzeti kultúrkincs részét képező érté-
kek méltó őrzése és bemutatása.

Végh Loretta Vivien – Novák Ádám* A MAGYAR POSTATAKARÉKPÉNZTÁR 10 KORONÁS PÉNZJEGYE 1919-BŐL

Az elmúlt időszakban két emlékplakett, nyolc kanadai forgalmi sor, két kanadai emlékérem, és az MNB 2019 februárjában ünnepélyesen múzeumunkban kibocsájtott Munkácsy emlékérmének egy-egy példánya került gyűjteményünkbe. Ezért gyűjteményi munkánk célkeresztjében elsősorban az eddig leltározatlan, ismeretlen provenienciájú műtárgyak feldolgozása, leltározása áll. A munka során került elő egy éppen centenáriumi ünnepelő műtárgy is. A Déri Múzeum Numizmatikai gyűjteménye ugyanis nem csak emlékérmeket, jelvényeket, plaketteket gyűjt, hanem forgalmi bankjegyeket, pénzjegyeket is. Az állandó kiállításban kevés ilyen műtárgy látható, ezért múzeumi honlapunk *Mesélő tárgyak* rovatában jelent meg az erről készült rövid írásunk, melyet most az Évkönyvben is közzéteszünk. Lássuk az 1919. augusztus 9-én kibocsájtott 10 Koronás pénzjegy történetét és leírását!¹

A TÖRTÉNETI HÁTTÉRRŐL

Az első világháború végén, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor, az Osztrák-Magyar Bank tovább működött. Az őszirózsás forradalomban hatalomra jutott Károlyi-kormány az infláció következményeként megnőtt bankjegyforgalom miatt a jegybank bécsi központjából kért és kapott bankjegykisírákat, egy 200 koronás és egy 25 koronás, valamint papírt a bankjegyek készítéséhez. Így került forgalomba az új, egyoldalú, német-magyar nyelvű, 200 koronás bankjegy – ún. fehér bankjegyek –, amelyből a Károlyi-kormány ideje alatt, 1918 végén

és 1919 elején 1.765.280.000 korona értékben készítettek a Magyar Földrajzi Intézet nyomdájában. Emellett a jegybank budapesti főintézete a régi bankjegyeket egy teljesen új bankjeggyel kívánta lecserélni, egy újszerű grafikájú, a korábbiaktól merőben eltérő 200 koronással. A terv azonban kudarcba fulladt. Az új bankjegyeket 1918. november 16-án, alig egy órai forgalom után visszavonták és megsemmisítették. A további pénzügyi reformoknak gátat vetett a kommunista Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása.

Az új államszervezet saját bankjegyek forgalombahozatalát tűzte ki célul, amelyek kibocsátásával a Magyar Postatakarékpénztárt bízta meg. A Pénztár 1919. május 15-i keltezéssel 5, míg 1919. július 15-i dátummal 10 és 20 koronás pénzjegyeket hozott forgalomba, de tervbe vette 100 és 200 koronások kibocsátását is, amelyekből próbanyomatok és fázisnyomatok maradtak az utókorra. A Postatakarékpénztár a Tanácsköztársaság augusztus 1-i bukása után, 1919. augusztus 9-i keltezéssel, szeptember 14-től továbbra is forgalomba hozta 10 és 20 koronás pénzjegyeit. Ezek elődeiktől színük árnyalatában (világosabb) és aláíróikban tértek el. Míg a Tanácsköztársaság bankjegyeit Pogány György, dr. Grauber Ignác és Duma Béla írta alá, addig a későbbieket már Pogány mellett dr. Bajor Lajos és Baross Gábor.

A 10 KORONÁS PÉNZJEGYEK LEÍRÁSA

A Postatakarékpénztár 10 koronás pénzjegyeinek szélessége 142 milliméter, magassága 88 milliméter volt. Mindkét oldalukon vízjegy nélküli papírra voltak nyomtatva. Az acélkékes színnel nyomtatott, kék és barna alnyomattal bíró képes oldal guilloche – vagyis díszítő vonalak, hullámos rajzminták – díszű keretének négy sarok-guilloche dísszel négyzetté alakított balol-

* Végh Loretta Vivien történész doktoranda (DE BTK TNDI), Novák Ádám PhD történész-segédmuzeológus

¹ Felhasznált forrás és irodalom: *Rendeletek Tára* 1919. 1333-1334: #8.484. P. M. sz. A Magyar Postatakarékpénztár 1919. évi augusztus hó 9-ről keltezett 20 koronára és 10 koronára szóló pénzjegyeinek kibocsátásáról (1919. szeptember 14.); Körmendy József: *A magyar postatakarékpénztár*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1939.; Adamovszky István: *Magyar Bankjegy Katalógus 1759-1925*. Budapest, Adamo, 2009.

dali mezejében világos alapon jobbra néző eszményi női fej van lecsüngő két hajfonattal, a hajban fejdíszként pánt látható. A fejet köralakban búzakalászdíszítmény foglalja körül. A baloldali négyzetmező alatt acélkék alapon fehér betűkkel E PÉNZJEGY UTÁNZÁSA A TÖRVÉNY SZERINT BÜNTETTETIK szöveg olvasható. A képes oldal jobboldali, különféle guilloche díszekkel határolt részében négyszögletes mezőben a következő szöveg foglal helyet: A MAGYAR POSTATAKARÉK PÉNZTÁR BÁRKI KÍVÁNSÁGÁRA E PÉNZJEGYET TÍZ KORONA ÉRTÉKBEN ÁTVÁLTJA MÁS TÖRVÉNYES PÉNZJEGYEKRE.

A fenti szöveget tartalmazó mező közepén, köralakú barna díszítményből, kék színben a „10” arab szám tűnik elő. A szövegmező alsó keretét képező guilloche díszítmény közepén szintén a „10” arab szám látható. A pénzjegyek sötétebb acélkék színnel nyomtatott barna alnyomattal bíró hátoldalán négyszögű keretben egy fekvő ellipszis van elhelyezve, amelynek közepén hármass guilloche-rózsában egy nagy „10” arab szám látható. Az ellipszis szalagján négyszer a TÍZ KORONA szöveg fordul elő egymástól négy rózsával elválasztva. Az ellipszisen kívül, a keretnek reneszánsz díszítéssel kitöltött négy sarkában, köralakú díszítményben a „10” arab szám foglal helyet. A vörös színű betű-, sorozat- és számmegjelölés a pénzjegy képoldalának jobboldali részében a jegyszöveg alatt van.

Leltári szám: DM NGY.2019.11.1.

A BANKJEGYEK TOVÁBBI SORSA

A forradalmak elmúltával, 1920-ban, Magyarország is sort kerített arra, hogy felülbélyegezze az Osztrák-Magyar Bank területén lévő bankjegyeinek példányait, azonban ez nem terjedt ki a postatakarékpénztári pénzjegyekre, azok 1923. január 8-ig forgalomban maradtak. A trianoni Magyarország 1920. január 1-jén kezdte meg új Korona pénzjegyeinek kibocsátását.

Birkásné Vincze Rita

A DÉRI MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA 2018

ANGI JÁNOS

1. *Előszó.* In: A hit megtartó ereje : az Erdélyi Fejedelemség és Debrecen / Szerk. Angi János. Db., DM, 2018. 9.
2. *Tisztelet a gyűjtőknek!* In: Párhuzamosok találkozása : A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben / Szerk. Magyarai Márta, Kiss Beatrix, P. Szászfalvi Márta. Db. DM, 2018. 3-4.
3. *Köszöntő.* In: A piramisok országában / Soó Rezső. Szerk. Mező Szilveszter. Db. DM, 2018. 1.
4. *A hit megtartó ereje : az Erdélyi Fejedelemség és Debrecen* / Szerk. Angi János. Db. DM, 2018. 119. szerk.
5. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018* / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) munkatárs

ARANYI FRUZZSINA

1. *Irodalmi témájú időszaki kiállítások múzeumpedagógiai hasznosítása.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 163-166.
2. *Múzeumpedagógiai foglalkozások az IPOO-modell tükrében.* Különleges Bánásmód, IV. 2018/2. 27-35. DOI 10.18458/KB.2018.2.27
3. *Keszekusza Mese : múzeumpedagógiai füzet 3-9 éveseknek* / Összeáll. Arany Fruzsina. Db. DM, 2018. 16. összeáll.

BÁN-SZABÓ EDIT

1. *Addig jár a korszak a kútra... : foglalkoztató füzet 9-99 éves korig* / Összeáll. Bán-Szabó Edit. Db. DM, 2018. 24. összeáll.

DALLOS NAGY KRISZTINA

1. FODOR ÉVA IRÉN
Szerelem és / vagy házasság? Az érem két oldala a Déri Múzeumban. VKM 66. 2018. április. 10-12.

DANI JÁNOS

1. – MAJORI I. – KISS V. – MELIS E. et. al. *Adoption and evaluation of a sample pretreatment protocol for radiocarbon dating of cremated bones at HEKAL.* Radiocarbon, 2018. jún. 8. 1-13.
2. – HAJDÚ ZS. – NAGY E. GY. - D. SZABÓ L. et. al. *5000 years of dietary variations of prehistoric farmer in the Great Hungarian Plain.* PLOS ONE 13 (5) <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0197214>
3. – OLALDE, I. – BRACE, S. – ALLENTOFT, M.E. et al. *The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe.* Nature 555. 2018. 190-196. <https://doi.org/10.1038/nature25738>
4. *A hajdúsámsoni bronzkincs.* Határtalan Régészet III. 2018. 2. 42-46.
5. *A vikingek előtt : harci áldozat a mocsárból. Illerup Adal* / Szerk. Dani János. Db. DM, 2018. 28.

FODOR ÉVA IRÉN

1. – DALLOS NAGY KRISZTINA
Szerelem és / vagy házasság? Az érem két oldala a Déri Múzeumban. VKM 66. 2018. április. 10-12.
2. *Munkácsy.* In: Munkácsy Mihály leporello. Db. DM, 2018. 7.

HÁGA TAMARA KATALIN

1. – BAJKAI ROZÁLIA – BALÁZS ÁDÁM – BOCSI ZSÓFIA – BŐR GABRIELLA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – DANI JÁNOS – FUCHSZ NOÉMI – HULLÁM DÉNES – LACZI ORSOLYA – SZELEKOVSKY MÁRTA – SZE-

VERÉNYI VAJK – SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL – SZOLNOKI LÁSZLÓ A *Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 7-41.

2. – KOLOZSI BARBARA *Sötét idők túlélői : A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5-11. századi Kárpát-medence régészetében : 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa* / Szerk. Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara. Db. DM, 2018. 316. (Tempora Obscura 4.) szerk.

KEREKES - BÍRÓ ÉVA

1. *A katonaság, a fogság és az újrakezdés évei Julow Viktor életében = The years of military service, captivity and new start in the life of Viktor Julow*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 117-131.
2. „*De Ielkem Isten megnyitá*” – a köztünk élő Arany János. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 159-162.
3. *Vendégjárás Árkádiában* / Bakó Endre. Szöveggond. Kerekes-Bíró Éva, Lakner Lajos. Db. DM, 2018. 589. szöveggond.

KISS BEATRIX

1. *Párhuzamosok találkozása : a magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben* / Szerk. Magyar Márta, Kiss Beatrix, P. Szászfalvi Márta. Db. DM, 2018. 55. szerk.

KOLOZSI BARBARA

1. – HÁGA TAMARA KATALIN *Sötét idők túlélői : A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5-11. századi Kárpát-medence régészetében : 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa* / Szerk. Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara. Db. DM, 2018. 316. (Tempora Obscura 4.) szerk.

cenben megrendezett konferencia kiadványa / Szerk. Hága Tamara Katalin, Kolozsi Barbara. Db. DM, 2018. 316. (Tempora Obscura 4.)

szerk.

KOVÁCS JÓZSEF DÉNES

1. *Kincs, ami nincs? : Sőregi János feljegyzései a Déri Múzeum II. világháborúban eltűnt műtárgyairól = Treasure that does not Exist? János Sőregi's Records of the Works of Art that Disappeared from the Déri Museum during World War II*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 133-146.
2. *Nihon ningjó – játék és rítus. Japán babakiállítás*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 171-172.

KRANKOVICS ILONA

1. *Fejedelmek arcképcsarnoka : az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. In: A hit megtartó ereje : az Erdélyi Fejedelemség és Debrecen / Szerk. Angi János. Db. DM, 2018. 37-54.
2. *A debreceni kézművesség*. In: A hit megtartó ereje : az Erdélyi Fejedelemség és Debrecen / Szerk. Angi János. Db. DM, 2018. 79-99.
3. *Bethlen Gábor fejedelem, Debrecen patrónusa*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 157.
4. *A hit megtartó ereje – emlékezés a reformáció 500 éves évfordulójára. Erdély és Debrecen*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 169-170.

LACZI ORSOLYA

1. – BAJKAI ROZÁLIA – BALÁZS ÁDÁM – BOCSI ZSÓFIA – BŐR GABRIELLA – D. SZABÓ LÁSZLÓ – DANI JÁNOS – FUCHSZ NOÉMI – HÁGA TAMARA KLATALIN – HULLÁM DÉNES – SZELEKOVSKY MÁRTA – SZEVERÉNYI VAJK – SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL – SZOLNOKI LÁSZLÓ *A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 7-41.

LAKNER LAJOS

1. *Játék, szabadság, emberi élet : Pinczési Juditról és költői világáról*. In: Kóc Gerzson / Pinczési Judit. Szöveggond. és utószó Lakner Lajos. Ill. Grella Alexandra. Db. DM, 2018. 64-68.
2. *Egy különleges család: A Dériek. Adalékok a Déri család történetéhez = A peculiar family: the Déris. Contribution to the history of the Déri family*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 147-153.
3. *A Csokonai-síremlék koszorúzásakor elhangzott beszéd*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 195-196.
4. *Ajánlás és köszöntés*. In: *Vendégjárás Árkádiában : a 20. századi magyar irodalom és Debrecen / Bakó Endre. Szöveggond. Kerekes-Bíró Éva, Lakner Lajos. Db. DM, 2018. 5-6.*
5. *Kóc Gerzson / Pinczési Judit. Szöveggond. és utószó Lakner Lajos. Ill. Grella Alexandra. Db. DM, 2018. 72. szöveggond.*
6. *Vendégjárás Árkádiában / Bakó Endre. Szöveggond. Kerekes-Bíró Éva, Lakner Lajos. Db. DM, 2018. 589. szöveggond.*

7. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* szerk.

MAGYARI MÁRTA

1. *Ethno-graphica – népviseletek és viseletábrázolások a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 173-175.
2. *Párhuzamosok a Dériben találkoznak : A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben*. VKM 69. 2018. augusztus. 22-23.
3. *Párhuzamosok találkozása : A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben / Szerk. Magyarai Márta, Kiss Beatrix, P. Szászfalvi Márta. Db. DM, 2018. 55. szerk.*
4. *Szeme helyén bors van, adják ide gyorsan!* = VKM 73. 2018. december - 2019 január. 18-19.

MEZŐ SZILVESZTER

1. *Két kisebb növénygyűjtemény a Déri Múzeum herbáriumában = Two smaller herbals in the herbarium of the Déri Museum*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 85-90.
2. *A természetrajzi gyűjtemény éves munkájáról (2017)*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.)* 183-187.
3. *A Jeges-tengertől Nubiáig : Soó Rezső professzor fotóhagyatéka a Déri Múzeumban*. VKM 67. 2018. május. 10-11.
4. *„A madarak atyja”. Siroki Zoltán hagyatéka a Déri Múzeumban / Mező Szilveszter. VKM 70. 2018. szeptember. 30-31.*

5. *A Soó-fotóhagyaték egyiptomi képelemei a Déri Múzeumban.* In: *A piramisok országában / Soó Rezső. Szerk. Mező Szilveszter. Db. DM, 2018. 1-15. (melléklet)*
6. – BALOGH REBEKA – MATUS GÁBOR *Florisztikai adatok a hajdúsámsoni Vénkert és Nagykert (Dél-Nyírség) területéről, valamint a Yucca filamentosa L. jelentős előfordulása.* In: XII. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében : Nemzetközi konferencia, 2018. február 23-25. Debrecen. Program és összefoglalók / Szerk. Molnár V. Attila, Sonkoly Judit, Takács Attila. Db. 2018. 52.
7. *A piramisok országában / Soó Rezső. Szerk. Mező Szilveszter. Db. DM, 2018. 23. + mell. 15.* szerk.

NAGY T. KATALIN

1. *Antal-Lusztig Gyűjtemény 1. : Barcsay, Vajda, Ámos, Korniss, Anna, Bálint.* / Szerk. és bev. tan. Nagy T. Katalin. Db. DM, 2018. 599.
2. *Tisztelt Németh Lajos professzor! : Az Antal-Lusztig Gyűjtemény 50 éves!* / Szerk. és a kiállítás kurátora Nagy T. Katalin. Db. DM, 2019. 155.

NOVÁK ÁDÁM

1. *A terebesi Perényi család familiárisi hálózata.* In: *Középkortörténeti tanulmányok 10.* / Szerk. Szanka Brigitta, Szolnoki Zoltán, Nagy Zsolt Dezső, Bíró Dorottya. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 183–208.
2. *Az 1440. januári királyválasztó országgyűlés oklevelének megerősítői.* In: *Micae Mediaevales VII. : Fiatál történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* / Szerk. Farkas Csaba, Ribí András, Veres Kristóf György. Bp. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2018. 122–138.
3. BACSA BALÁZS ANTAL *Social Structure and Aristocratic Representation—Red Wax Seal Usage in Hungary in the 15th c. Genealogy 2.* 2018. 4. 44. DOI
4. *Fejezetek az 1439–1457 közötti magyar történelemből.* www.ujkor.hu
  1. rész: *Ismét király nélkül az ország.* 2018. március 15. DOI
  2. rész: *Két király a trónon.* 2018. április 27.

DOI

3. rész: *A beháború első éve.* 2018. június 29.

DOI

4. rész: *A törekeny béke.* 2018. augusztus 17.

DOI

5. rész: *Szembenállás északon.* 2018. október 12. DOI5. *Kerek évfordulók 2018-ban – Jubileumok öt tételben.* www.ujkor.hu 2018. január 1. DOI6. *„Lényegében mindent az olvasásnak köszönhetek” – Gunst Péterre emlékezünk.* www.ujkor.hu 2018. április 7. DOI7. *Milyen kincset rejtett a csökölyi szőlő? – Újabb kaposvári éremkatalógus.* www.ujkor.hu 2018. augusztus 2. DOI8. *A Hónap Érme – Déri Múzeum.*www.derimuzeum.hu2018 november: *Kanadai egy dolláros (1990)* DOI2018 december: *Cs. és kir. 9. táborig szállításvezetőség jelvénye – Karácsony a harctéren, 1916.* DOI9. *Holló és oroszlán : Mátyás aranyforintja a Déri Múzeumban.* VKM 71. 2018. október. 34-35. DOI10. *Középkori magyar pecsétek Varsóból.* Történeti Tanulmányok XXVI. Supplementum. Db. DE, 2018. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXXX.)11. *Debrecenből Amerikába.* Interjú alany: Lévai Csaba. In: *Történészek története: Kutatók pályájukról, hivatásukról, eredményeikről* / Szerk. Czeferner Dóra, Szöts-Rajkó Kinga, Szöts Zoltán Oszkár. Bp. Újkor Alapítvány–Fakultás Kiadó, 2018. 150–158.

ORMOSI VIKTÓRIA

1. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára : A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga : Tiszántúli Református Egyházkerület V. Szatmári Református Egyházmegye I.* / Szerk. P. Szalay Emőke. Db. TREGY, 2017. 340. / Magyar Református Egyház gyűjteményi összeírása XXXIX./ szócikk szerző
2. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára: A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga : Tiszántúli Református Egyházkerület V. Szat-*

mári Református Egyházmegye II. / Szerk. P. Szalay Emőke. Db. TREGY, 2017. 348. /Magyar Református Egyház gyűjteményi összeírása XL./
szócikk szerző

3. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára: A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga: Tiszántúli Református Egyházkerület Debreceni Református Egyházmegye II.* / Szerk. P. Szalay Emőke. Db. TREGY, 2017. 335.. /Magyar Református Egyház gyűjteményi összeírása XXXIV./ szócikk szerző
4. *A Magyar Református Egyház Javainak Tára: A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga: Tiszántúli Református Egyházkerület Debreceni Református Egyházmegye III.* / Szerk. P. Szalay Emőke. Db. TREGY, 2018. 366. /Magyar Református Egyház gyűjteményi összeírása XXXV./ szócikk szerző

PELLES EDIT

1. *Zománcozott perzsa qalyan (vízpipa) restaurálása = Restaurarea unui qalyan (pipă cu apă / narghilea) persan, emailat.* In: *ISIS : Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 18.* / Szerk. Kovács Petronella. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 2018. 59-68, 117-123.
2. *Conservation of a Persian enamelled hookah.* In: *Enamel 2018/1.* / Ed. Gerhard Eggert. Stuttgart, 2018. http://objektrestaurierung.abk-stuttgart.de/enamel2018/assets/docs/ENAMEL_Vol.1_Abstracts.pdf

PRISKIN ANNA

1. – CZUKOR PÉTER – SZEVERÉNYI VAJK
The Late Bronze Age pottery from Csanádpalota: Csorva – Pre-/Proto-Gáva – Cruceni-Belegiš? In: *Local Traditions, Culture, Contact or Migration? The Pottery of Belegiš-Gáva Type as a Chronological and Cultural Marker in Southeast Europe During the Late Bronze Age.* Abstract Book. Timisoara, 2018.
2. – SZEVERÉNYI VAJK
Bronze Age foodways in the Maros region, SE Hungary: lithic and ceramic perspectives. In: *24th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Barcelona, 5-8 September 2018. Reflecting Futures.* Abstract

Book, Vol. II. Barcelona, 2018. 726.

3. – SZEVERÉNYI VAJK
Bronze Age foodways in Southeast Hungary – new perspectives. In: „Storage and Consumption / Speicherung und Ernährung”. International Workshop Vienna, May 16th / 18th, 2018. Vienna, OREA – ÖAW, 2018. 8.
4. – PÉTERDI BÁLINT
Csanádpalota-Földvár makrolit eszközeinek petrográfiai vizsgálata. In: IX. Kőkor Kerekasztal, 2018. december 7. Szeged. Absztrakt kötet. Szeged, MFM – SZTE Régészeti Tanszék, 2018. 14.

SZABÓ ANNA VIOLA

1. *Barcsay László fényképekbe mentett élete.* In: *BMÉ XXIII.* / Szerk. Sándor Mária. Bújfalú, Berettyó Kulturális Központ, 2018. 117-141.
2. *Fotónyomozás, avagy a meg (nem) talált fényképész = On the track of photos or the photographer (not) found.* In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 61-84.*
3. *Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban.* In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 179-182.*

SZABÓ LÁSZLÓ, D.

1. – BAJKAI ROZÁLIA – BALÁZS ÁDÁM – BOCSI ZSÓFIA – BŐR GABRIELLA – DANI JÁNOS – FUCHSZ NOÉMI – HÁGA TAMARA KATALIN – HULLÁM DÉNES – LACZI ORSOLYA – SZELEKOVSKY MÁRTA – SZEVERÉNYI VAJK – SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL – SZOLNOKI LÁSZLÓ
A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 7-41.*

SZÁSZFALVI MÁRTA, P.

1. *Nádudvar története a 20. század második felében.* In: Nádudvar monográfiája / Szerk. Bihari-Horváth László. Nádudvar, 2018. 155-198.
2. *A református egyházi vagyoni államosítása és visszaigénylése.* In: A Nagykunság földje és népe / Szerk. Örsi Julianna. Túrkeve: Szolnok, Túrkevei Kulturális Egyesület: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, 2018. 231-248.
3. *Vallásturisztikai fejlesztések az észak-alföldi régióban.* Néprajzi Látóhatár, 2018. 3-4. 75-90.
4. *Párhuzamosok találkozása : a magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben / Szerk. Magyar Márta, Kiss Beatrix, P. Szászfalvi Márta. Db. DM, 2018. 55. szerk.*

SZEVERÉNYI VAJK

1. - KISS VIKTÓRIA
Material evidence for warfare in Early and Middle Bronze Age Hungary. In: Conflict Archaeology : Materialities of Collective Violence from Prehistory to Late Antiquity / Eds. Fernández-Götz, M., Roymans, N. London – New York, Routledge, 2018. (Themes in Contemporary Archaeology 5.) 37-49.
2. - BAJKAI ROZÁLIA – BALÁZS ÁDÁM – BOCSI ZSÓFIA – BŐR GABRIELLA - D. SZABÓ LÁSZLÓ – DANI JÁNOS - FUCHSZ NOÉMI -HÁGA TAMARA KATALIN – HULLÁM DÉNES - LACZI ORSOLYA – SZELEKOVSKY MÁRTA – SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL – SZOLNOKI LÁSZLÓ *A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 7-41.
3. - V. SZABÓ GÁBOR
Az európai kontinens első aranykora. Határtalan Régészet III. 2018. 2. 5-9.
4. - CZUKOR PÉTER – PRISKIN ANNA
The Late Bronze Age pottery from Csanádpalota: Csorva – Pre-/Proto-Gáva – Cruceni-Belegiš? In: Local Traditions, Culture, Contact

or Migration? The Pottery of Belegiš-Gáva Type as a Chronological and Cultural Marker in Southeast Europe During the Late Bronze Age. Abstract Book. Timisoara, 2018.

5. - PRISKIN ANNA
Bronze Age foodways in the Maros region, SE Hungary: lithic and ceramic perspectives. In: 24th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Barcelona, 5-8 September 2018. Reflecting Futures. Abstract Book, Vol. II. Barcelona, 2018. 726.
6. - PRISKIN ANNA
Bronze Age foodways in Southeast Hungary – new perspectives. In: „Storage and Consumption / Speicherung und Ernährung”. International Workshop Vienna, May 16th / 18th, 2018. Vienna, OREA – ÖAW, 2018. 8.

SZOLNOKI LÁSZIÓ

1. - BAJKAI ROZÁLIA – BALÁZS ÁDÁM – BOCSI ZSÓFIA – BŐR GABRIELLA - D. SZABÓ LÁSZLÓ – DANI JÁNOS - FUCHSZ NOÉMI -HÁGA TAMARA KATALIN- LACZI ORSOLYA – SZELEKOVSKY MÁRTA – SZEVERÉNYI VAJK - SZILÁGYI KRISZTIÁN ANTAL *A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János. Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 7-41.

VÁRADI KATALIN

1. *„Nemcsak a levéltári anyagokért vagyok, hanem a kutatókért is” – interjú Oross Andrással.* In: Történészek története : Kutatók hivatásukról, pályájukról, eredményeiről / Szerk. Czeferner Dóra, Szóts Zoltán Oszkár, Szóts-Rajkó Kinga. Bp. Fakultás Kiadó : Újkor Alapítvány, 2018. 159-167.
2. *Debrecen, a „temetők fölé épült város”.* VKM 72. 2018. november. 26-27.
3. *Az orosz birodalom születései: Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről / Szerk. Frank Tibor.* Bp. Gondolat, 2016. DSZ XXVI. 2018. II. 225-229.
<http://szemle.unideb.hu/wordpress/>

wp-content/uploads/12_Varadi_Katalin_2018_2.pdf *könyvism.*

4. *Az erdélyi és felső-magyarországi reformáció*
<http://ujkor.hu/content/az-erdelyi-es-felso-magyarorszag-reformacio>
5. *Görgey és Irinyi – Emlékezés Debrecenben*
<http://ujkor.hu/content/gorgey-es-irinyi-emplékules-debrecenben>
(2018. június 24.)
6. *A histográfia bővületében – interjú Törő László Dáviddal*
<http://ujkor.hu/content/histografia-buvoleteben-interju-toro-laszlo-daviddal>
(2018. augusztus 11.)
7. *Az Osztrák-Magyar-Monarchia a „boldog békeidőkben”* <http://ujkor.hu/content/az-osztrak-magyar-monarchia-boldog-bekeidokben>
(2018. augusztus 24.)

VEISZ BETTINA

1. *Ráday, a nagyapa.* Irodalomismeret, 2018. 2. 21-33.
2. *Megnő, kicsi lesz, három feje lesz! : Mesés (B) irodalom költözik a Debreceni Irodalom Házába.* VKM 68. 2018. június-július. 16-17.

BIRKÁSNÉ VINCZE RITA

1. *A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2017.* In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2018 = Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati 2018 / Szerk. Lakner Lajos. Munkatárs Angi János.* Db. DM, 2018. 203. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXXXIX.) 199-203.

RÖVIDÍTÉSEK

BMÉ	Bihari Múzeum Évkönyve
bev. tan.	bevezető tanulmányt írta
Bp.	Budapest
Bújfalú	Berettyóújfalu
Db.	Debrecen
DE	Debreceni Egyetem
DM	Déri Múzeum
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
DOI	Digital Object Identifier System
DSZ	Debreceni Szemle
ELTE BTK	Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
könyvism.	könyvismertetés
MFM	Móra Ferenc Múzeum
MTA DE	Magyar Tudományos Akadémia - Debreceni Egyetem
OREA	Oriental and European Archaeology
ÖAW	Austrian Academy of Sciences
Összeáll. szerk.	összeállította szerkesztés
szöveggond.	szöveggondozás
SZTE	Szegedi Tudományegyetem
TREGY	Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények
VKM	Városközpont Magazin (Debrecen)

CONTENT

NATURAL HISTORY

LOVAS, MÁRTON LEVENTE: A tiszántúli flórakutatások és dr. Soó Rezső [The Trans Tisza Floral Research and dr. Rezső Soó]

Professor Rezső Soó, a member of the Hungarian Academy of Sciences and two times Kosuth-award winner, one of the most important and significant milestone of his oeuvre is the work “Tiszántúl Flórája” [The Flora of Trans Tisza], which he was a co-author of. It is essential to the work of any botanist, proving its brilliance. The botanical interest of Rezső Soó showed at an early age, as he published his first botanical work at the age of 17. The bibliography of Szaniszló Priszler spans 662 botanical works, multiple of which is concerned with the Trans Tisza floral research.

MEZŐ, SZILVESZTER: Adatok a Déri Múzeum Mammalia-gyűjteményéhez. Az emlőstani gyűjtemény összetétele (2019) [Data to the Mammalia-collection of the Déri Museum. The composition of the mammals-collection (2019)]

In his work, the author presents the collections of natural history and environmental study in the Déri Museum. The first part of his work is concerned with the short enumeration of animal preparations that are in the old and sealed inventory logs, but are no longer available in the present collection. Among these items, there were a number of curiosities that probably belonged to the natural history collection of the Hortobágy Museum in the 1930s.

The second part of his work is a report on the current state of the mammals-collection of the Déri Museum. The collection consists of two parts: mounted preparations and various trophies and bones. The first part of the collection has, at the closing of the inventory logs, 26 items (39 pieces), while the second part has 26 items (32 pieces). Thus, the total size of the collection

consists of 52 inventoried items (71 pieces). The author enumerates the most important data of these.

NOVÁK, TIBOR JÓZSEF: Oláh Gábor herbáriuma a Déri Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében [The Herbarium of Gábor Oláh in the Literary Collection of Déri Museum]

Done

HISTORICAL STUDIES

KOVÁCS, JÓZSEF DÉNES – ŐSZ, ATTILA: Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései [The Bombing of Debrecen on 2 June 1944 – Memoirs of an Eyewitness]

The study is concerned with the most tragic event in the modern history of Debrecen, and its consequences. The bombing of Debrecen on 2 June 1944 is presented through the memories of an eyewitness, János Sőregi. In the past decades, numerous studies were done concerning the air raid, but these mostly focus on technological details and aviation. While the psychological impact of the events, the shock and dramatical turn in the lives of the residents of Debrecen mostly remain unexplored. This is surprising for a number of reasons. Firstly, the American bombers attacked targets that played a significant part in everyday life (railway, processing and utilities facilities). Secondly, the vast majority of the casualties (more than 80%) were civilians. The authors try to compensate for this deficiency of historical studies by re-visiting the day of the bombing, with the help of the diary of János Sőregi, the desperate rescue efforts and the despair overcoming the residents of the city.

NOVÁK, ÁDÁM: Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétetes okleveleken [Pontifical Seals on Multiple-Sealed Charters between

1439-1457]

The collection of charters with multiple seals allows for the identification of pontifical seals. The most notable pontiffs of the time did not produce many charters, so most often, researchers can only use charters of this kind. Of the 68 charters I examined, 34 has pontifical seals. There are 18 persons with 78 identifiable seals, of which 29 are imprints. This is half of the known pontiffs of the period. According to the typology of Pál Lővei, the seals that are known are one classical pontifical seal (Simon Rozgonyi), four “major” seals (János de Dominis, Dénes Szécsi, András Kálnói, Simon Rozgonyi) and 24 seal-rings. Three of the latter are gem-seals, while 21 are heraldic. Uploaded to the database, the seals examined in this study show there is great potential in the sigilographical study of foreign charters. The study of all of the charters may result in a complete set of data that can be studied in a number of different ways, which also includes aspects outside the scope of this present study (e.g. the itinerary of each of the persons)

LITERARY STUDIES

BAKÓ, ENDRE: Tóth Árpád és Oláh Gábor baráti kapcsolata [The Friendship of Árpád Tóth and Gábor Oláh]

The study is concerned with the history of the friendship between the young poet looking for his own voice, Árpád Tóth and the withdrawn Gábor Oláh, sensing his own genius. Their relationship allows for a peek into the contemporary literary life of Debrecen.

PÁL, CSABA: „Kossuth Lajossal koczintott Furman János.” Adalékok egy Kossuth-ereklye lehetséges történetéhez [»János Furman toasted Lajos Kossuth« The Potential History of a Kossuth-relic]

From the collection of Déri Museum, the permanent exhibition “Álmodó magyarok – Történetek Debrecen irodalmából” [Dreaming Hungarians – Stories from the Literature of Debrecen] opened on 25 September 2014 in the Debrecen House of Literature. The second room of the exhibition is the collection of

the Csokonai-circle. The Csokonai-circle was founded in 1890, concerned with the collection of valuable manuscripts and relics. It almost had a sort of relic-cult, which initially was concerned with the work of Csokonai, but eventually the circle’s Debrecen-identity overcame the literary focus. Every single object and relic that was related to the city in some way became a great treasure, especially if it carried a connection to national greatness.

In the centre of the room, there is a cabinet containing a multitude of portraits and relics belonging to poets, among which it is easy to miss – not just because of its size – a small, but valuable cup with the following line: „Kossuth Lajossal koczintott Furman János Turin, 1889. július 5.” [János Furman toasted Lajos Kossuth, Turin, 5 July 1889]. According to the inventory logs, it was gifted to Déri Museum in 1931 by „Fejes J[?]-né Furmann Etelka” [Mrs Etelka Fejes, born Etelka Furmann]. Who are these people? How was toasting in person possible? Answering these questions sheds light to some cult-historical events. Due to the popularity of Lajos Kossuth, living in Turin at the time, large trips were organized in the 1880s (with 700-800 people!!). Participants could meet the aging politician, and also hear him speak. How did all of this go down? Did they have a good time? What did it all mean to the “audience” and to the “Governor” himself? This small cup allows for insight to the development of personal cult and to the everyday life of middle class citizens and personal stories from Miskolc and Debrecen. One cup, a small everyday object, can show so much history to those who are willing to look.

MUSEUM PEDAGOGY, MUSEUM HISTORY

ARANYI, FRUZSINA: A múzeumok kínálatának megjelenése a pedagógusok fókuszában [The Services of Museums in the Focus of Educators] According to the Ministry of Education, there are over 900 museums registered in Hungary. (Bereczki, 2009) This allows educators to choose from multiple museums near their schools. But do they know the services each of the museums provide, and the possibilities they offer to the

students, or do the vast majority of the museum services remain hidden from educators? Results show that educators do regard museums as valuable institutions to complement school education. But it is from teachers that take their classes to museums the most often. Educators do not utilize museums as part of a specific subject, only as a form of usefully spending free time. Museum experts, however, design their activities around the framework curriculum, allowing museum exhibitions to be useful part of subject-specific education. Results show this effort to be not successful enough. Furthermore, educators show little interest in museum related further training. Probably because they do not realize the potential of museum pedagogical activities in the museums.

Results also show that educators feel the social pressure to take the students to museums, but they do not entirely realize the full potential a museum can offer. The efforts of museum experts to offer a wide variety of methods to present the exhibitions to the students are all in vain, if the educators do not realize or expect such an opportunity. The research shows that more active communication is needed between museums and educators, to allow museums to become more than just a place to spend free time. One of the more effective ways in achieving this goal would be the museum related further training of educators.

KEREKES-BÍRÓ, ÉVA: A száműzetés évei. Julow Viktor élete 1958-1965 között (A Déri Múzeumi évek) [Years of Exile. The Life of Viktor Julow between 1958-1965 (Years in the Déri Museum)]

SZABÓ, ANNA VIOLA: Kék reflexek. Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben [Blue reflexes; The trip of Mr and Mrs Sesztina to Egypt in pictures]

This study was done to the 150th birthday of Jenő Sesztina, iron trader in Debrecen, patron and supporter of the founding of Déri Museum and first president of the "Múzeumbaráti Kör" [a museum supporting society]. The study presents his 70 photographs, preserved on glass discs in the Photographical collection of the

museum. The photographs were made during his one month trip to Egypt with his wife in February 1909. The trip was probably for the occasion of the 15th marriage anniversary between Jenő Sesztina and Margit Csanak, and also for his 40th birthday, and other significant milestones in their lives. The couple travelled the Trieste-Alexandria-Cairo-Aswan-Philae trip with the Cook travel agency, travelling by ship between Aswan and Cairo. On their way home, they travelled by ship to Constantinople and then by train from Turkey to Debrecen. The photographs were made by Margit Csanak, who was an amateur photographer since the 1890s. The study is concerned with which part of the photographs are an inherited, unconscious recreation of picturesque memory, and which part of them are the records of own experiences and impressions; and how they reflect the individual's personality and interests, and if an autonomous Egypt perception can be identified in them.

KEREKES-BÍRÓ, ÉVA: Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveihöz

[The Years of Viktor Julow in Déri Museum]

In the Fall of 1957, Viktor Julow was fired from Kossuth Lajos University for his participation in the Revolution of 1956. Due to his friends in the Eötvös-college, his punishment was mostly symbolic by becoming a senior member of Déri Museum. Viktor Julow however considers these years an exile, despite doing a valuable work at the Museum, as he emphasizes his neglect at the university. During his years at the Museum, he organized 11 exhibitions, defined the work methodology of literary museology in Debrecen, and started to collect and organize the literary sources found in other collections of Déri Museum. He published many previously unknown sources from the museum's collection and finished the description of memorial places in Debrecen.

Meanwhile, the secret police kept him under surveillance. Due to his health problems, mainly the Bechterew-disease and its complications, his movement became slower and his work capacity was reduced.

He still manages to organize one exhibition af-

ter another, publish, research, translate and perform the duties in the museum library. After the amnesty in 1963, his rehabilitation started and he got back to the university in two years. He got much help from Imre Bán, when they published together the book *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában* [Student literature in debrecen in the Enlightenment period] in 1964.